JANE VAN LAWICK-GOODALL

AZ EMBER ÁRNYÉKÁBAN

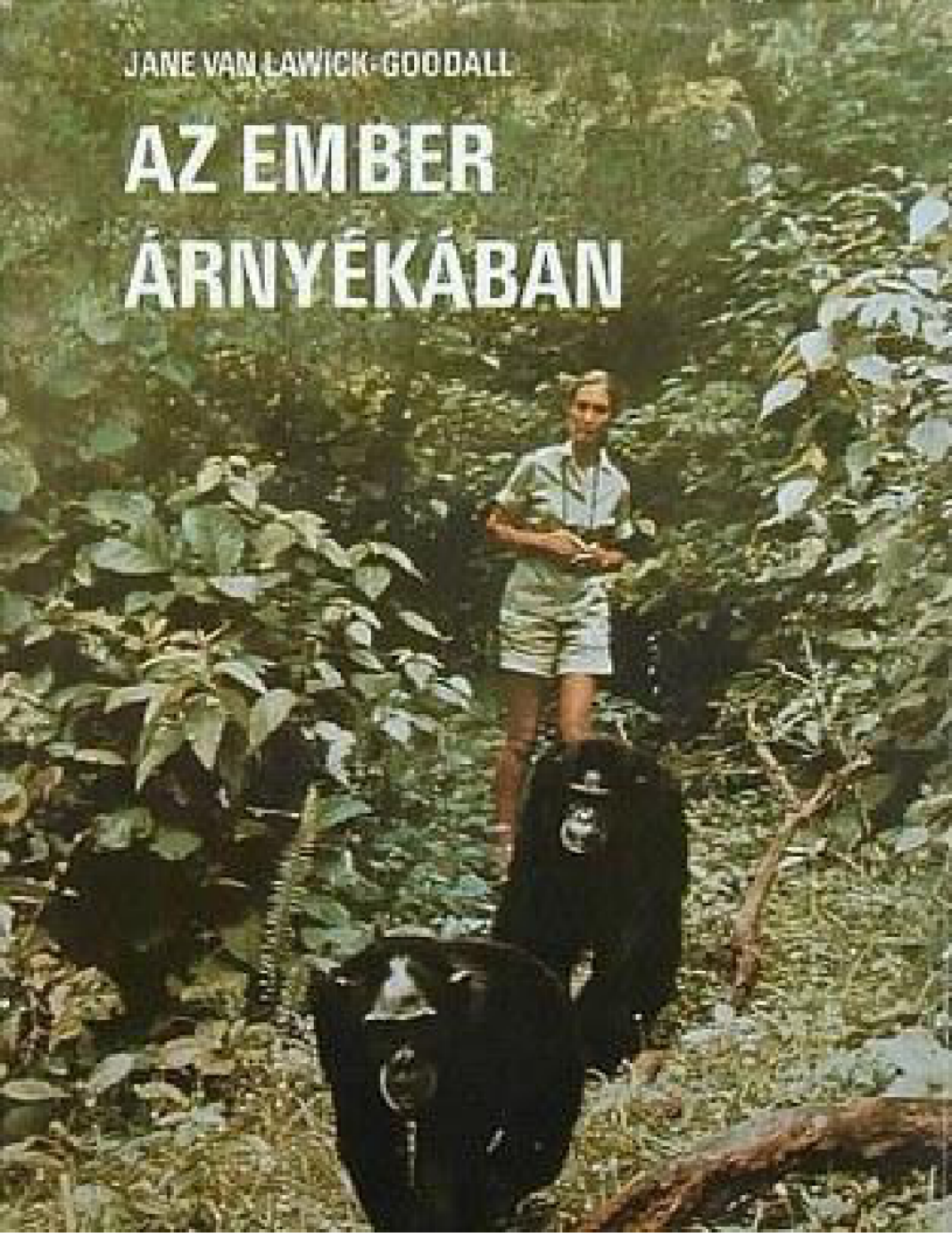

Jane van Lawick-Goodall
AZ EMBER ÁRNYÉKÁBAN
(Tartalom)

Hugónak, Vanne-nek és Louisnak,
Valamint Szürkeszakállú Dávid
Emlékére

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Aligha lettem volna képes a csimpánzok viselkedésének tanulmányozására és e könyv megírására, ha nem segítettek és bátorítottak volna olyan sokan, és noha megközelítőleg sem tudom kielégítő mértékben megtenni, szeretném valamennyiüknek a legmélyebb hálámat kifejezni. Elsősorban természetesen Dr. L. S. B. Leakey-nek tartozom hálával. Ő volt az, aki elsősorban javasolta, hogy a csimpánzok viselkedését tanulmányozzam, aki megtalálta a módját, hogy első helyszíni munkámhoz pénzt biztosítson, és aki hozzásegített ahhoz, hogy eredményeimet a cambridge-i egyetemre benyújtandó doktori disszertáció formájában összegezzem. Végül – de semmiképpen sem utolsósorban – Louis tanácsára látogatott el hozzánk Hugo, hogy felvételeket készítsen a csimpánzokról.

Rendkívül hálás vagyok a tanzániai kormánynak, amiért engedélyezték számunkra a Gombe-patak környékén a kutatómunkát, amiért mindig készségesen segítettek és támogattak. Amióta a gombei terület nemzeti parkká minősült, Dr. John Owen, a tanzániai nemzeti parkok volt igazgatója, majd utódja, Mr. S. ole Saibul támogatását és együttműködését élveztük, köszönettel tartozom a tanzániai nemzeti parkok más munkatársainak is, különösen Mr. J. Stevensonnak, a déli nemzeti parkok igazgatójának és a parkba beosztott afrikai vadvédelmi járőröknek.

Lekötelezettje vagyok Mr. Leighton Wilkie-nek, aki 1960-ban anyagi alapot biztosított terepmunkám folytatására és aki nemrégiben újabb adománnyal járult hozzá a gombei kutatóközpont munkájához. A National Geographic Society 1961-ben vállalta magára kutatásom pénzügyi támogatását: 1968-ig az egész kutatási programot fedezte, s továbbra is jelentős évi hozzájárulást nyújt mind a mai napig. Köszönetet mondok Dr. Melville Bell Grosvenornak, aki 1967-ig a Társaság elnöke, valamint utódjának, Dr. Melvin Payne-nek és Dr. Leonard Carmichael-nak, a Kutatási és Felfedezési Bizottság elnökének a folyamatos bátorításért és támogatásért.

1969-ben Nagy-Britannia Természettudományi Kutatási Tanácsa jelentős összeget bocsátott rendelkezésünkre, és az utóbbi időben a

Wenner-Gren-alapítvány, a Kelet-afrikai Vadvédelmi Társaság, az L. S. B. Leakey Alapítvány és a Vadvédelmi Világalapítvány részesített bennünket további anyagi támogatásban. E szervezeteknek és azon magánszemélyeknek, akiktől kutatómunkánkhoz időről időre anyagi támogatást kaptunk, őszinte köszönetet mondok.
Robert Hinde cambridge-i professzor doktori disszertációm irányítása és elbírálása mellett maga is tevékenyen közreműködött kutatómunkám anyagi alapjainak biztosításában, és időt-energiát nem kímélve sok egyéb segítséget is nyújtott. Rendkívül hálás vagyok David Hamburgnak, a stanfordi egyetem professzorának, aki hosszú ideje kíséri figyelemmel a kutatást, és aki lehetővé tette a központ számára, hogy szervezetileg kapcsolódjon a stanfordi egyetemhez.
Nehéz megfelelő szavakkal megköszönni Hugónak mindazt, amit értem és a kutatásért tett. Nemcsak gyönyörű fényképgyűjteményt és egyedülálló dokumentumfilmeket készített a csimpánzok viselkedéséről, de nagymértékben az ő folyamatos segítségének, szervezőkészségének és kitartásának köszönhető, hogy a gombei kutatóközpont létrejött, és ma is sikeresen működik. Köszönet illeti anyámat is mindazért, amit az évek során értem tett: különösen bátorságáért, türelméért és vidámságáért. Tanácsa és javaslatai sok alkalommal valóban értékeseknek bizonyultak. Lekötelezettje vagyok mind Hugónak, mind anyámnak azokért az észrevételekért és értékes bírálatokért, melyeket e könyv írása közben kaptam tőlük.
A Pfizer Laboratórium ingyen látott el minket gyermekparalízis elleni vakcinával a szörnyű járvány idején. Különösen hálás vagyok Douglas Roy professzornak, Anthony és Sue Harthoorn doktoroknak és Dr. Bradly Nelsonnak, akik Gilka, a csimpánz elbódításában és operációjában részt vettek.
Igen sokat köszönhetünk afrikai személyzetünknek és segítőtársainknak: az évek során rengeteget tettek annak érdekében, hogy munkánk könnyebb, életünk pedig kellemesebb legyen. Hasszánnak, Dominicnek, Rashidinek, Sokónak, Wilbertnek és Shortnak külön köszönet jár, mert az első években volt olyan időszak, amikor ők voltak egyedüli társaim a vadonban.
Nagy elismeréssel kell megemlékeznem Dr. Peter Marler és Dr. Michael Simpson munkájáról, ők mindketten saját témájukon dolgoztak Gombéban; Dr. Marler két hónapon át végzett megfigyeléseket a csimpánzok hívó kiáltásairól, Dr. Simpson viszont tizennyolc hónapon át figyelte a közös kurkászást.
E tanulmányok eredményei nagyon értékesek lesznek a gombei kutatóközpont számára, és további adatokat szolgáltatnak majd a csimpánzok viselkedéséről. Tim és Bonnie Ransom, Leanne Taylor és Nic Owens a gombei páviáncsapatok megfigyelésével járultak hozzá ahhoz, hogy jobban megértsük a csimpánzok ragadozó magatartását a

páviánokkal szemben és a csimpánz-pávián viszonyt. Amikor 1968-ban átalakítottuk az etetőrendszert, Tim rendkívül nagy segítséget nyújtott számunkra. Köszönetet mondok John McKinnonnak, aki a Gombe-pataknál rovar-viselkedéstani vizsgálatokat végzett, de ugyanakkor sok időt szentelt annak is, hogy a csimpánzok viselkedésének tanulmányozásában támogasson bennünket.

Végül írnom kell azokról a fiatalokról, akik segédkutatóként nagymértékben hozzásegítettek, hogy megérthessük a csimpánzok viselkedését. Igen nagyra értékelem azt a kemény munkát, türelmet és odaadást, mellyel hosszú időn át gyűjtöttek csimpánzegyedekre vonatkozó megfigyeléseket. E megfigyelések eredményeit számos alkalommal én is felhasználtam e könyv megírásánál. E fiatal kutatók nélkül ilyesféle hosszú távú tanulmányozás nem lett volna lehetséges, és a jelen könyv nem láthatott volna napvilágot. Itt külön szeretném megköszönni Edna Koning, Sonia Ivey, Alice Sorem és Pat McGinnis segítségét, akik a kezdeti hősi időkben oly keményen dolgoztak.

Egyes hallgatók, akik miután egy évet dolgoztak a hosszú távú megfigyeléseken, tovább is ott maradtak, hogy saját kutatási témájuknak lássanak neki, és a viselkedés különféle szempontjait vizsgálják. Alice Sorem az anyacsecsemő kölcsönhatás tanulmányozásán dolgozott. Teleki Géza már előzőleg írt egy cikket a csimpánzok húsevésnél tapasztalható magatartásáról, és most a gombei csimpánzok vadászterületéről készít tanulmányt. Lori Baldwin a felnőtt nőstény csimpánzok közötti kapcsolatot tanulmányozza, és David Bygott ugyanezt vizsgálja felnőtt hímeknél, elsősorban az uralkodó szerep és az agresszivitás kérdését.

Nemrégiben négy új hallgató – Harold Bauer, Ann Pusey, Margaretha Hankey és Richard Wrangham – csatlakozott kutatócsoportunkhoz; ők is szeretnének még egy évig maradni, hogy különféle viselkedési szempontokat tanulmányozzanak. Megérkezésük után azonnal bekapcsolódtak nehéz munkánkba. Nagyrabecsülésemet fejezem ki Dr. Helmut Albrechtnek, aki főmunkatársként nemrégiben csatlakozott kutatócsoportunkhoz, és máris bebizonyította, hogy ideális alkat erre a meglehetősen fáradságos munkára. Meggyőződésem, hogy kétéves tartózkodása Gombéban minden érintett számára nyereség lesz.

Hogyan kíséreljem meg kifejezni hálámat Ruth Davisnek, aki életét áldozta a Gombe-patak vidékén élő csimpánzok tanulmányozása során? Ruth nem volt erős fizikumú, mégis ő volt az egyik legkeményebben dolgozó munkatársunk, akit valaha is ismertünk, és néha szinte a végkimerülésbe hajszolta magát. A felnőtt hím csimpánzok egyéniségének tanulmányozását választotta témájául, és hosszú, fárasztó órákat töltött a hegyekben, hogy megfigyelje és nyomon kövesse a vizsgált egyedeket; feljegyzéseit néha késő éjszakáig gépelte. Talán a fizikai kimerültségnek tulajdonítható, hogy

1968-ban Ruth egy nap leesett egy szakadék széléről, és azonnal életét vesztette. A Nemzeti Parkban temettük el, azon a vidéken, melyet életében annyira szeretett. Sírját az arra haladó csimpánzok kiáltozásától visszhangzó erdő öleli körül.

Első fejezet
A KEZDET

Hajnal óta meredek hegyi lejtőkön mászkáltam le és fel, utat törve a völgyben elterülő sűrű erdőben. Meg-megálltam hallgatózni, távcsövemmel a környező vidéket kémleltem. Nem hallottam és nem láttam egyetlenegy csimpánzt sem, noha már délután öt óra volt. Két órán belül besötétedik és a Gombe-patak rezervátumának csipkézett hegyvonulata sötétségbe borul. Elhelyezkedtem kedvenc megfigyelőhelyemen, a csúcson, mert reméltem, hogy mielőtt aznapi munkámat abba kell hagynom, még meglátok egy csimpánzt, amint éjszakára fészket rak.

Éppen egy csapat majmot figyeltem az alattam elterülő erdős völgyben, amikor hirtelen fiatal csimpánz visítására lettem figyelmes. Távcsövemmel gyorsan szemügyre vettem a fákat, de a hang elhalt, még mielőtt megállapíthattam volna eredetének pontos helyét, és csak néhány perces kutatás után vettem észre négy csimpánzt. A rövid perpatvarnak már vége volt, és valamennyien békésen faltak valami sárga, szilvaszerű gyümölcsöt.

A közöttünk levő távolság túlságosan nagy volt ahhoz, hogy behatóan megfigyeljem őket, ezért elhatároztam, közelebb húzódom. Gondosan átvizsgáltam a csoport közelében levő fákat: ha a csimpánzok elriasztása nélkül eljutnék ahhoz a nagy fügefához, úgy véltem, kitűnően láthatnám őket. Körülbelül tíz percig tartott az út. Amint azonban óvatosan megkerültem a fügefa vastag, görcsös törzsét, rádöbbentem, hogy a csimpánzok már eltűntek; a gyümölcsfa ágai üresek voltak. Az elkeseredés jól ismert érzése ismét elhatalmasodott rajtam. A csimpánzok megint észrevettek, és csendben elmenekültek. Ekkor hirtelen szinte elállt a szívverésem.

Nem egészen húsz méterre tőlem, két hím csimpánz ült a földön, és mereven engem bámult. Lélegzetemet visszafojtva vártam a hirtelen, rémült menekülésre, amely eddig az ilyen közeli véletlen találkozást követni szokta. De semmi ilyen nem történt. A két nagy csimpánz egyszerűen csak tovább bámult engem. Nagyon lassan leültem a földre, és néhány perc elteltével ők ketten nyugodtan kurkászni[1] kezdtek egymáson.

Nem akartam hinni a szememnek, és miközben figyeltem őket, két másik leselkedő csimpánz fejét pillantottam meg a kis erdei tisztás másik oldalán a fűben: egy nőstényét és egy fiatal csimpánzét. Ahogy

a fejemet feléjük fordítottam, hirtelen alábuktak a fűben, de hamarosan egymás után kidugták a fejüket a körülbelül negyvenméternyire levő fa alsó ágai között. Majdnem mozdulatlanul ültek ott, és figyeltek engem.

Több mint egy fél éve már azon fáradoztam, hogy leküzdjem a csimpánzok örökletes félelmét, mely közeledésemkor minden esetben arra késztette őket, hogy eltűnjenek az aljnövényzetben. Az első időkben már akkor menekültek, amikor még csaknem ötszáz méternyire voltam tőlük, a vízmosás másik oldalán. Most pedig két hím olyan közel ült hozzám, hogy szinte a lélegzetüket is hallottam.

Kétségtelenül ez volt életem legbüszkébb pillanata. E két nagyszerű teremtmény befogadott. Mindkettőjüket ismertem: az egyik Szürkeszakállú Dávid volt, aki eddig is a legkevésbé félt tőlem, a másik Góliát, nem az óriás, akinek a nevét viselte, hanem a kitűnő fizikai felépítettségű vezérhím. Bundájuk mélyfeketén csillogott az este halványuló fényében.

Több mint tíz percen át kurkászott egymáson Szürkeszakállú Dávid és Góliát, majd, épp mielőtt a nap mögöttem a horizont alá bukott, Dávid felegyenesedett, és álltában rám bámult. A véletlen úgy hozta, hogy az alkonyi fényben meghosszabbodott árnyékom éppen ráesett. A pillanat mélyen bevéső dött az emlékezetembe: a vadcsimpánzzal való első közeli kapcsolat izgalmát és ezt a szeszélyes véletlen hozta helyzetet – hogy az árnyékom éppen Dávidra vetődött, miközben ő a szemembe nézett – sohasem felejtem el. Később ennek szinte allegorikus jelentősége lett, mivel a ma élő teremtmények közül csak a magasabb rendű aggyal és felsőbb rendű értelemmel rendelkező ember vet árnyékot a csimpánzokra.

És nemcsak értelmével, de puskájával, terjeszkedő településeivel és a földműveléssel is. Abban a pillanatban azonban erre nem gondoltam. Csak Dávidot és Góliátot csodáltam.

Az elkeseredés és csüggedés, mely a megelőző hónapokban olyan sokszor nyomon kísért, jelentéktelen semmiséggé foszlott ahhoz az elragadtatáshoz képest, mely eltöltött, amikor a csoport végül továbbvonult, én pedig siettem a sötétedő hegyoldalon a Tanganyika-tó partján levő sátram felé.

Az egész három évvel korábban kezdődött, amikor Nairobiban találkoztam Dr. Louis Leakeyvel, az ismert antropológussal és paleontológussal. Vagy talán már kisgyermek koromban kezdődött az egész. Alig múltam egyéves, amikor anyám játékcsimpánzzal ajándékozott meg, egy nagybundás állattal, amely a londoni állatkertben első ízben született csimpánzbébi ünneplésére készült. Anyám barátnői közül a legtöbben elborzadtak a látványtól, és megjósolták, hogy ez a szörnyeteg a kisgyermeknek lidérces álmokat fog okozni; de Jubileum (így nevezték magát az ünnepelt bébit is) a

legkedvesebb játékszerem lett, és végig kísért gyermekkorom összes kalandozásán. A kivénhedt játék még ma is megvan nekem otthon.
Jubileum mellett minden más élő állat is lenyűgözött attól a perctől kezdve, amikor először kezdtem el négykézláb mászkálni. Legkorábbi emlékeim egyike ahhoz a naphoz fűződik, amikor egy apró, bűzös csirkeólba bújtam, hogy megnézzem, hogyan tojik a tyúk. Amikor körülbelül öt órával később győzelmesen előmásztam, kiderült, hogy az egész ház órák óta engem keres, és anyám már a rendőrségnek is bejelentette eltűnésemet.
Mintegy négy évvel később, nyolcéves koromban határoztam el először, hogy ha megnövök, Afrikába megyek, és vadállatokkal fogok együtt élni. Jóllehet tizennyolc éves koromban, az iskolából kikerülve titkári tanfolyamot végeztem, majd két egyéb állásban helyezkedtem el, Afrika utáni vágyódásom cseppet sem csökkent. Olyannyira nem, hogy amikor egy iskolatársam meghívott, látogassam meg szülei kenyai farmján, még aznap benyújtottam felmondásomat, és otthagytam rendkívül érdekes munkámat egy dokumentumfilm-stúdióban, hogy szülővárosomban, Bournemouthban pincérnőként keressem meg afrikai útiköltségemet a nyári szezonban. Otthon olcsóbb volt az élet.
„Ha az állatok érdeklik – mondta nekem valaki Afrikába érkezésem után egy hónappal –, akkor Dr. Leakeyvel kell megismerkednie." Addigra már egy unalmas hivatali munkát vállaltam, mert nem akartam visszaélni barátom vendégszeretetével a farmon. Alig vártam, hogy olyan állatok közelébe kerüljek, amelyek számomra Afrikát jelentették. Meglátogattam Louis Leakeyt a természettudományi múzeumban, ahol abban az időben felügyelőként dolgozott. Valamiképpen megérezhette, hogy az állatok iránti lelkesedésem nem múló szeszély, hanem mélyről fakadó érdeklődés, mert azon nyomban felvett segédtitkárnőnek.
A múzeumban töltött idő alatt sokat tanultam; a munkatársak valamennyien lelkes természetbúvárok voltak, akik boldogan osztották meg korlátlan tudásuk egy részét velem. Mindennek tetejébe egy másik lánnyal együtt azt a lehetőséget ajánlották fel nekünk, hogy kísérjük el idén Dr. Leakeyt és feleségét, Maryt évente esedékes paleontológiái expedíciójukra az Olduvai-szoroshoz és a Serengeti-síkságra. Abban az időben, amikor a Serengetit még nem nyitották meg a turisták számára, a *Zinjanthropus* (diótörő ember) és az olduvai *Homo habilis* felfedezése előtt, ez a terület teljesen elhagyatott volt: álmodni sem mert volna senki a ma meglevő országutakról, turistabuszokról és kis repülőgépekről, melyek manapság arra járnak. Igazi expedíció volt „Afrika vadonába", éppen olyan, amilyenről gyermekkorom óta álmodoztam.
Maga az ásatás is lenyűgöző volt. Órákon át válogattam az olduvai

rétegek ősi agyag- és kődarabjait, hogy kiszedjem belőlük a több millió évvel ezelőtt élt teremtmények maradványait – mindez önmagában még sablonos munka volt. Azonban időről időre váratlanul áhítat fogott el a kezemben tartott csont látványára és tapintására. Ez – pontosan ez a csont – valamikor egy élő, lélegző állat része volt, amely mozgott, aludt és szaporodott. Milyen is lehetett valójában? Milyen színű volt a szőre; milyen szaga volt a testének? Ilyen kérdések jártak a fejemben – kérdések, melyekre a tudomány talán soha nem fog tudni választ adni.

Ezekben a hónapokban mégis az esték nyújtottak számomra különleges varázslatot. Amikor befejeztük a napi nehéz munkát, úgy hat óra tájban, Gillian, a munkatársam és én, szabadok voltunk, és visszamehettünk a táborhoz a szoros felett elterülő napégette, szikkadt lapályon át, ahol egész nap verejtékeztünk. Olduvai a száraz évszakban jóformán sivataggá válik, de ahogy elhaladtunk az alacsony tüskebokrok mellett, gyakran pillantottunk meg dikdikeket, a nyúlnál alig nagyobb kecses miniatűr antilopokat.

Néha kis csoport gazellát vagy zsiráfot láttunk, és egy-két emlékezetes alkalommal fekete rinocéroszt pillantottunk meg, amint lenn a szorosban baktatott. Egyszer szemtől szembe kerültünk egy fiatal hím oroszlánnal: nem volt tizenkét méternél messzebb tőlünk, mikor meghallottuk halk morgását, és meglestük, amint egy kis bokor másik oldalánál állt. Először életemben jöttem rá, mit is jelent ez a kifejezés, hogy „elállt a szívverésem”. A hegyszoros alján azon a részen haladtunk, ahol a növényzet helyenként meglehetősen dús: lassan hátráltunk, ő meg bámult ránk, és a farkával csapkodott. Azután, gondolom, kíváncsiságból, követett minket, mialatt kimért léptekkel átkeltünk a szoroson a másik oldalon elterülő kopár lapály irányába. Amikor fölfelé kezdtünk mászni, eltűnt a bozótban, és nem láttuk többé.

Azt hiszem, ebben az időben történt, hogy Louis Leakey eldöntötte, én vagyok az, akit húsz éve keres, olyan valaki, akit teljesen elbűvölnek az állatok és viselkedésük, az, aki különösebb nehézség nélkül hosszabb ideig elviseli a civilizáció kényelmének hiányát. Az Olduvaiban töltött idő vége felé történt, hogy beszélni kezdett nekem a Tanganyika-tó partján élő csimpánzcsoportról.

A csimpánzok csak Afrikában találhatók, és ott, a nyugati partvidéktől a Tanganyika-tó keleti partjáig húzódó egyenlítői erdősávban tanyáznak. Az a csoport, amelyet Louis említett, a keleti vagy hosszú szőrű fajtából való és *Pan troglodytes schweinfurthi* néven tartják nyilván. Louis leírása szerint tartózkodási helyük a civilizációtól teljesen elzárt, rögös hegyvidék. Egy ideig beszélt még arról az elhivatottságról és türelemről, mellyel a tanulmányozásukra indulónak rendelkeznie kell.

Louis elmondta, hogy eddig csak egyetlen kutató kísérelte meg a vadon élő csimpánzok viselkedésének tanulmányozását, de Dr. Henry Nissen, aki ezt az úttörő munkát végezte, csak két és fél hónapig tudott a helyszínen maradni Francia-Guineában.[2] Hozzátette, hogy ilyen rövid idő alatt nem várhatók komolyabb eredmények még két esztendő sem lenne erre elegendő. Louis sok mást is elmesélt első beszélgetésünk alkalmával. Elmondta, hogy őt különösen a tóparton élő csimpánzok viselkedése érdekli, mivel a történelem előtti ember maradványaira gyakran tóparton bukkantak rá, és lehetséges, hogy a mai csimpánzok viselkedésének megismerése fényt vethet kőkorszakbeli őseink viselkedésére.

Magyarázata közben, azt hiszem, éreztem, mi következik ezután, de mégsem mertem elhinni, hogy komolyan gondolja, amikor egy kis szünet után megkérdezte, hajlandó lennék-e nekivágni a feladatnak. Mert bár olyasmiről volt szó, amit nagyon szerettem volna csinálni, semmiféle felkészültséggel nem rendelkeztem ahhoz, hogy tudományos szinten tanulmányozzam az állatok viselkedését.

Louis azonban pontosan tudta, mit csinál. Nemcsak azzal volt tisztában, hogy egyetemi képzettségre nincs szükség, hanem azzal is, hogy bizonyos értelemben esetleg még előnytelen is lenne. Olyasvalakire volt szüksége, akit az elméleti ismeretek nem zavarnak, nem töltenek el előítélettel, aki pusztán őszinte tudásvágytól vezetve végezné a tanulmányt, és végül olyasvalakire, aki az állatok iránt rokonszenvvel és megértéssel viseltetik.

Miután teljes szívemből és nagy lelkesedéssel vállaltam a munkát, Louis nekikezdett a szükséges pénz előteremtésének nehéz feladatához. Azon felül, hogy rá kellett beszélnie valakit arra, hogy felismerje a tanulmányozás fontosságát, még arról is meg kellett győznie, hogy egy fiatal, képzetlen lány a legalkalmasabb a feladat elvégzésére. Végül az amerikai Illinois-állambeli Wilkie-alapítvány hajlandónak mutatkozott rendelkezésre bocsátani a főbb kiadásokhoz – egy kisebb méretű csónakhoz, sátorhoz, repülőjegyekhez és a terepen eltöltendő első hat hónap költségeihez – szükséges összeget. Egész életemben végtelenül hálás leszek Leighton Wilkie-nek, aki bízott annyira Louis ítélőképességében, hogy módot adott nekem a bizonyításra.

Mire ezek a dolgok tisztázódtak, én már visszatértem Angliába, de amint tudomást szereztem a fejleményekről, azonnal nekiláttam az úti előkészületeknek. Kigoma kormánytisztviselői (ezen a területen szándékoztam dolgozni) jóváhagyták ugyan munkatervemet, de egy dologban hajthatatlanok voltak: hallani sem akartak arról, hogy egy fiatal angol lány európai kísérő nélkül, egyedül éljen a bozótban. Így anyám, Vanne Goodall, aki korábban már töltött néhány hónapot Afrikában, társként jelentkezett vállalkozásomhoz.

Nairobiba történt megérkezésünk után kezdetben minden rendben ment. A Gombe-patak menti csimpánzrezervátum (mai nevén a Gombe Nemzeti Park), csimpánzaim otthona, a tanganyikai Vadvédelmi Minisztérium hatáskörébe tartozott, és a fővadőr nagyon készségesen megküldte a rezervátumban való munkához szükséges valamennyi engedélyt. Egyidejűleg fontos tájékoztatást is adott az ottani viszonyokról: a magasságról, a hőmérsékletről, a terület jellegéről, a növényzetről, a várhatóan felbukkanó állatokról.
Hírt kaptunk arról is, hogy a kis alumínium csónak, melyet Louis szerzett be, biztonságosan megérkezett Kigomába. Dr. Bernard Verdcourt, a Kelet-afrikai Herbárium igazgatója vállalkozott arra, hogy engem és Vanne-t Kigomába szállít kocsiján: útközben és a botanikailag kevéssé ismert Kigomában is alkalma lesz növényfajtákat gyűjteni.
Az első kellemetlenség pontosan indulásunk előtt merült fel. Kigoma területi biztosa üzenetet küldött, hogy a csimpánzrezervátum partjain élő afrikai halászok között zavargás tört ki. Az illetékes vadvédelmi járőr kiszállt a helyszínre, hogy rendet teremtsen, de amíg ez meg nem történik, én nem kezdhetem meg a munkámat.
Louis szerencsés ötletével azonnal visszaadta lelki nyugalmamat. Azt javasolta, hogy időközben végezzek próbakutatást a Viktória-tó egyik szigetén élő cerkófmajmokról. Egy héten belül Vanne és én Louis motorcsónakján voltunk, amely lustán pöfögött tova a tó sekély, iszapos vizén a lakatlan Lolue-sziget felé. Velünk volt Hasszán, a motoros kapitánya és helyettese, mindketten a kakamega törzsből származó afrikaiak. Hasszán, aki később a csimpánzrezervátumba is velem jött, nagyszerű ember. Veszélyes helyzetekben tanúsított rendíthetetlen, fennkölt nyugalmával, pompás humorérzékével, éles eszével kitűnő társnak bizonyult. Ekkor már csaknem harminc éve dolgozott Louis-nál.
Három héttel később kaptuk a rádióüzenetet, melyben visszahívtak minket Nairobiba. Ez a három hét varázslatosan szép volt. Éjszakánként a part közelében lehorgonyzott csónakban aludtunk, és a tó puha hullámzása ringatott álomba. Minden reggel napkelte előtt Hasszán a kis csónakban kievezett velem a partra, és egészen szürkületig, holdfényes estéken még későbbig is, figyeltem a majmokat a szigeten. Ezután találkoztam Hasszánnal a tóparton, aki visszaevezett velem csónakunkhoz. Szerény vacsoránk közben, mely általában párolt babból, tojásból vagy kolbászkonzervből állt, Vanne és én elmeséltük egymásnak napi élményeinket.
Ez a hely nem alkalmas arra, hogy beszámoljak kis csoportom tizenhat majmáról és elragadó viselkedésükről, mert ez a könyv csimpánzokról szól. De e rövid tanulmány sok tapasztalatot nyújtott számomra a terepen való jegyzetkészítésről, az alkalmas ruhanemű

megválasztásáról, azokról a mozdulatokról, melyeket a vadon élő majmok még eltűrnek az emberi megfigyelőktől, és azokról is, amelyeket már nem. Noha a csimpánzok sok tekintetben eltérően viselkedtek, mégis a Loluén tanultak nagyon hasznosaknak bizonyultak, amikor megkezdtem a munkát a Gombe-pataknál.
Egy kicsit elszomorodtam, amikor a várt üzenet egy este megérkezett, mert ez azt jelentette, hogy éppen akkor kellett otthagynom a cerkófmajmokat, amikor kezdtem kiismerni magatartásukat, és közelebb kerültem a csoport egyes tagjaihoz. Sohasem kellemes dolog egy munkát végezetlenül abbahagyni. De ahogy Nairobiba értünk, már nem is tudtam másra gondolni, mint a Kigomába vezető nyolcszáz mérföldes út izgalmára és a csimpánzokra. Mielőtt Loluéra utaztunk, már csaknem minden előkészületet megtettünk, így alig néhány napba került, amíg nekiindulhattunk Bernard Verdcourt-ral Kigomába.
Maga az út meglehetősen eseménytelenül telt el, nem számítva három kisebb defektet, és hogy a land-rover[3] annyira túl volt terhelve felszerelésünkkel, hogy minduntalan ide-oda hintázott, ha gyorsabban haladtunk. Amikor azonban három poros nap után Kigomába érkeztünk, az egész várost nagy felfordulásban találtuk. Míg mi úton voltunk, Kongóban – mely Kigomától huszonöt mérföldre fekszik a Tanganyika-tó túlsó partján – újabb összetűzésekre és vérontásra került sor. Kigomát elárasztották a belga menekültekkel zsúfolt hajók. Vasárnap volt, amikor először hajtottunk végig a Kigoma egyetlen főutcáját beárnyékoló mangófa sétányon. Minden zárva volt, és nem találtunk egyetlen hivatalos személyt sem, aki segíthetett volna.
Végül sikerült előkerítenünk a területi biztost, aki sajnálkozva, de határozottan közölte, semmi esélyem nincs arra, hogy tovább folytassam utamat a csimpánzrezervátumba. Először meg kell várni, hogy hogyan reagálnak Kigoma helyi afrikai lakosai a Kongóból érkező lázadások és zűrzavar híreire.
Kivettünk egy-egy szobát a város két szállodájának egyikében, de ez a fényűzés nem tartott sokáig. Azon az estén újabb hajónyi menekült érkezett, és minden talpalatnyi helyre szükség volt. Vanne és én összeköltöztünk, összeszorulva azon a kis helyen, amit a land-roverből kirámolt felszerelés még meghagyott számunkra. Bernard egy hajléktalan belga házaspárral osztotta meg szobáját. Még három tábori ágyat is előszedtünk, és kölcsönadtuk a gondterhelt szállodatulajdonosnak. A szobák zsúfoltak voltak, de ezek a menekültek paradicsomban érezhették magukat azokhoz képest, akiket a hatalmas raktárépületben helyeztek el átmenetileg.
Ott az emberek egymás mellé tett matracokon háltak, vagy csupán a cementpadlóra rakott pokrócokon feküdtek, és százával álltak sorba azért a silány ételért, amelyet a kigomai hatóságok egyáltalán nyújtani tudtak számukra.

Vanne-nel, Bernard-ral együtt hamarosan összeismerkedtünk jónéhány kigomai lakossal. Felajánlottuk, hogy segédkezünk az étkeztetésnél, és ezt örömmel fogadták. A Kigomában töltött második esténken mi hárman és még néhányan kolbászkonzervből kétezer szendvicset készítettünk. Ezeket gondosan nedves ruhába tekerve, nagy konzervdobozokban szállították a raktárépülethez. Később segítettünk szétosztani őket a menekülteknek, adtunk mellé levest, gyümölcsöt, csokoládét, cigarettát és innivalót. Attól a naptól kezdve még ránézni sem tudok a kolbászkonzervre.

A legtöbb menekült két nap múlva eltávozott; különvonatok szállították őket Tanganyika fővárosába, Dar-es-Salaamba. A lázas tevékenység véget ért, de még mindig nem indulhattunk el a csimpánzrezervátumba. Valamennyien le voltunk törve. Nem volt annyi pénzünk, hogy Vanne és én továbbra is a szállodában lakjunk, úgyhogy elhatároztuk, valahol átmenetileg tábort verünk. Amikor megérdeklődtük, hogy hol állíthatnánk fel táborunkat, a kigomai börtön telkére irányítottak. Valójában ez nem is volt olyan rossz, mint amilyennek első hallásra tűnt, mert a szépen gondozott börtönkertből a tóra nyílott kilátás, és az évnek abban a szakaszában a citrom- és narancsfák az édes illatú gyümölcsök súlya alatt roskadoztak. A moszkitók azonban sok gyötrelmet okoztak esténként.

A ránk kényszerített tétlenség időszakában meglehetősen jól megismertük Kigoma kicsiny városát – európai vagy amerikai mércével mérve inkább falunak nézné az ember. Az élet gócpontja is a tóparton van, ahol a természetes kikötő horgonyzóhelyként szolgál a Burundi, Zambia, Malawi és nyugaton a Kongó irányába közlekedő hajóknak. A tó közelében találhatók a kormányhivatalok, a rendőrség, a vasútállomás és a postahivatal.

Az afrikai kisvárosok egyik legelragadóbb helye a gyümölcs- és zöldségpiac. A kigomai piacon a tehetősebb kereskedők magas kőtető alól kínálják áruikat; mások a piactér vörös színű földjén ülnek, takarosan elrendezett és árral megjelölt portékájukat zsákvászonra vagy a csupasz földre rakják. Banán, zöld és sárga narancs, mélylila ráncos granadilla gyümölcs pompázik ott nagy bőségben, meg az olajpálma gyümölcséből készült csillogó, piros főzőolaj üvegekben és kancsókban.

Kigoma egyetlen főutcával büszkélkedhet, mely a közigazgatási központtól meredeken felfelé haladva átszeli Kigoma legnagyobb részét. Két oldalán árnyékot adó, magas mangófák és kis üzletek szegélyezik, amelyeket egész Kelet-Afrikában *duká*nak hívnak. Kigomai sétáinkon mindig elcsodálkoztunk, mennyi olyan boltot tudnak fenntartani, melyek szemmel láthatóan ugyanazokat az árukat kínálják. Egyre-másra pillantottuk meg teáskannák és evőeszközök halmait, gumitalpú vászoncipőket és ingeket, zseblámpákat és

ébresztőórákat. A legtöbb üzletet a kanga néven ismert színpompás ruhaanyag nagy négyszögletű darabjai díszítik, ezeket párosával veszik az afrikai asszonyok. Az egyik négyszögletes darabot a karjuk alatt csavarják körbe és térd alatt csüng le, a másikból fejdísz készül. Néhány *duka* előtt szabó dolgozik, lábbal hajtott varrógépen; a porban öreg indiai ül cseppnyi cipőüzlete előtt, és lábát mintegy pótkézként használva tartja a bőrt, miközben varrja, szegeli és ragasztja a cipőket.
Ezekben a napokban néhány kigomai lakossal még jobban összeismerkedtünk, többnyire kormányhivatalnokokkal meg feleségeikkel. Nagyon kedves és vendégszerető embereknek ismertük meg őket. Soha nem felejtem el, hogy Vanne, félve attól, hogy új barátainkat megsérti, ugyanazon estére két meghívást is elfogadott forró fürdőre. Bernard, aki meg volt győződve arról, hogy egyébként is kissé bolondok vagyunk, egykedvűen szállította őt egyik háztól a másikig a megbeszélt időpontra anélkül, hogy elárulta volna.
Körülbelül egy hete voltunk Kigomában, amikor David Anstey parkőr, aki a Gombe-patak rezervátumának halászai közötti viszály megszüntetésén fáradozott, visszatért Kigomába. A területi biztossal hosszasan értekezett, aminek az lett az eredménye, hogy megkaptam a hivatalos engedélyt a Gombe-patakhoz vezető utam folytatására. Addigra már csaknem minden reményem eloszlott, hogy valaha is látok csimpánzt, mert az volt az érzésem, hogy bármely pillanatban visszarendelhetnek Nairobiba. Így aztán, amikor végre a kormány motorcsónakján találtam magam, melyet felszerelésünk – beleértve a négy méter hosszú *dingit* is – elszállításához kaptunk kölcsön, az egész expedíció mesebeli álomnak tűnt számomra. Emlékszem, ahogyan lenéztem a hihetetlenül tiszta vízbe, s azt gondoltam magamban: „a hajó biztosan el fog süllyedni, vagy én esem ki a korláton és egy krokodil fölfal”. De semmi ilyesmi nem történt.

Második fejezet
AZ ELSŐ NAPOK

Az a furcsa érzésem, hogy álmodom, a Kigomától a Gombe-patak rezervátumáig vezető tizennyolc kilométeres úton mindvégig elkísért. A száraz évszak közepén voltunk, és a Kongó partvonala nem volt kivehető, noha csak harmincöt kilométer távolságra terült el a hosszú, keskeny Tanganyika-tótól nyugatra. A friss fuvallat és az apró hullámokkal fodrozott, fehér habbal pöttyözött, mélykék víz azt az érzést keltette bennünk, mintha tengeren lennénk.
Néztem a keleti partvonalat. Kigoma és a csimpánzrezervátum széle között elterülő, 750 méterrel a tó színe fölé magasodó, meredek partoldal sok helyen kopár, és a fakitermelés eredményeképpen erózió áldozata lett. Itt-ott kis facsoportok tapadnak a szűk völgyekhez, és

gyors folyású hegyi patakok futnak a tó felé. A partvonalat egy sor hosszúkás öböl tagolja szét. Egyenes irányban kormányoztunk földnyelvtől földnyelvig, de észrevettük, hogy a halászok apró kenui a part vonulatát követik. David Anstey, aki velünk tartott, hogy bemutasson bennünket a helybelieknek, elmondta, hogy a tó gyakran hirtelen felbolydul, erős szél süvölt le a völgyekből, vízporrá és hullámtarajjá korbácsolva a víz felszínét.

Az apró halászfalvak a partvonal mentén kapaszkodtak a hegyi lejtőkre, vagy a völgyek bejáratában bújtak meg. A lakóházak legtöbbje pusztán sárból és fűből tapasztott viskó, noha már abban az időben is volt néhány nagyobb épület, fényes, hullámos vaslemezből készült tetőzettel, amit a természeti szépség kedvelői a modern afrikai táj átkának tekintenek.

Amikor már körülbelül tizenegy kilométert tettünk meg, David rámutatott egy nagy sziklás kiszögellésre, amely a csimpánzrezervátum déli határát jelzi. Amint átléptük a határt, a vidék egyszeriben gyökeresen megváltozott: a hegyeket dús lombú erdőség borította, és a közéjük ékelődő völgyekben sűrű trópusi erdő burjánzott. Még itt is megfigyelhettük a fehér parton elszórtan épült halászkunyhók nagy számát. David elmondta, hogy ezek átmeneti építmények. Az afrikaiak engedélyt kaptak halászásra a száraz évszakban, és a zsákmányt a rezervátum partján száríthatták meg. De az esős évszak kezdetén a halászok visszatértek a csimpánzrezervátumon kívül fekvő falvaikba. E halászok között tört ki az utóbbi viszálykodás – két falu halászai azt vitatták, melyiküknek van joga az öböl egy bizonyos szakaszához.

Kétórás utazás után a motorcsónak Kasakelában vetett horgonyt, ahol a két tartományi vadőr szállása volt. David Anstey azt javasolta, hogy legalább amíg jobban megismerkedünk a vidékkel, valahol a kunyhóik közelében üssük fel sátrainkat. Ahogy *dinginkk* közeledett a fehér homokpart felé, láttuk, hogy egész kis tömeg gyűlt össze érkezésünkre: a két vadőr, néhány halász a közeli kunyhókból, és azok az afrikaiak, akiknek engedélyük volt, hogy állandóan a rezervátumban lakjanak, elsősorban azért, hogy a vadőrök ne éljenek teljesen elzárva a világtól.

A szikrázó apró hullámokon átgázolva, kilábaltunk a szárazra, ahol először a vadőrök, majd Kasakela falu tiszteletbeli vezetője, az öreg Iddi Matata üdvözölt bennünket. Érdekes jelenség volt piros turbánjában, lengő fehér köntöse fölött viselt európai szabású vörös kabátjában, facipőjében és fehér szakállával. Hosszú üdvözlő beszédet mondott szuahéli nyelven, melyből csak töredékeket értettem, majd átadtuk apró ajándékunkat, melyet David tanácsára vettünk neki.

A formalitások után Vanne és én követtük David-et egy keskeny, rövid ösvényen, mely a sűrű növényzetben a partról egy természetes tisztáshoz vezetett. David és az afrikai vadőrök segítségével

hamarosan állt a nagy sátor. Mögötte egy kis patak csörgedezett, és a tisztást magas olajpálmák árnyékolták. Tökéletes táborhely volt. Nem egészen ötven méterre a part menti fák alatt állítottuk fel Dominic, a szakács sátrát, akit Kigomából való távozásunk előtt fogadtunk fel.
Amikor táborunk már állt, kiszöktem, hogy felderítsem a környéket. A környező lejtők alsó szakaszán a magas füvet egy korábbi bozóttűz égette fel, és a talaj nagyon csúszós volt az égett, elszenesedett fű maradványaitól. Körülbelül négy óra volt, de a nap még forrón tűzött, és mire olyan magasra másztam, hogy ráláthattam a sima felületű tóra, és a lábam alatt elterülő, megfeketedett hegyoldaltól élesen elütő buja, zöld, széles völgyre, bizony alaposan kihevültem és megizzadtam.
Ráültem egy nagy, lapos, napsütötte sziklára, és lassan úgy éreztem, hogy ismét életre kelek a kigomai napok depressziója és az aznap reggeli indulás óta érzett delejes álomszerű állapot után. Ekkor mintegy hatvan páviánból álló csapat haladt arra; a frissen felégett földön sült rovarok maradványait keresték.
Amikor megpillantottak, néhányan felfutottak a fákra, és ideges, fenyegető mozdulatokkal rázták az ágakat, két nagy hím pedig hangos, riasztó ugatásba kezdett. De a csoportot egészében véve nem nagyon nyugtalanította jelenlétem, és nemsokára lassan indultak dolguk után. Láttam egy erdei antilopot is, ezt a kecskénél alig valamivel nagyobb, kecses, gesztenyeszínű állatot, csiga vonalú, erős szarvaival. Rám bámult, majd hirtelen megfordult, és farka fehérlő alját felém villantva kutya módra ugatott, azután továbbszökellt.
Alig háromnegyed órát töltöttem a hegyen, de amikor visszamentem, többé nem éreztem magam betolakodónak. Azon az estén kihúztam tábori ágyamat a szabadba egy pálmafa alá, melynek suhogó levelei között pislákoló csillagok ragyogtak le rám.
Másnap reggel természetesen égtem a vágytól, hogy megkeressem a csimpánzokat, de hamarosan rá kellett jönnöm, hogy legalábbis kezdetben, nem vagyok a magam ura. David Anstey úgy intézkedett, hogy néhány helyi afrikai látogasson el hozzánk, és ismerkedjen meg Vanne-nel, meg velem. Elmondta, hogy mindannyian nyugtalankodnak és neheztelnek, el sem tudják hinni, hogy egy fiatal lány Angliától idáig jött csak azért, hogy majmokat lásson, és az a hír járja, hogy a kormány kémje vagyok. Természetesen nagyon hálás voltam Davidnek, hogy mindjárt az elején rendbe akarja tenni a szénámat, de ahogy a számomra kidolgozott terveit meghallottam, egyre inkább elcsüggedtem.
Az első pont előírta, hogy a csimpánzrezervátumtól északra fekvő nagy halászfalu, Mwangongo vezetőjének a fia kísérget majd engem. Ő vigyáz majd arra, hogy ha meglátok egy csimpánzt, ne azt írjam a füzetembe, hogy tízet vagy húszat láttam. Később jöttem rá, hogy az

afrikaiak még mindig reménykednek a rezervátum mintegy hetvenöt négyzetkilométernyi területének visszaszerzésében, így, ha azt állítom, hogy több csimpánz van ott, mint a valóságban, akkor – legalábbis az afrikaiak így érezték – a kormánynak még több oka lesz védett területként kézben tartani a rezervátumot. Emellett David úgy vélte, tekintélyem megőrzése érdekében alkalmaznom kell egy másik afrikait is oldalzsákom cipelésére.
Miután meggyőződésem szerint félénk állatokkal kizárólag úgy lehet kapcsolatot teremteni, ha az ember egyedül közelíti meg őket, végtelenül nyugtalanított, hogy szabad mozgásomban ketten is fognak akadályozni. És ekkor sújtott le a végső csapás: egy vadőrt is magammal kellett vinni. Levert, elkeseredett lelkiállapotban tértem azon az estén nyugovóra.
Ébredéskor azonban minden új és izgalmas volt, így rosszkedvem hamarosan tovaszállt. Abban maradtunk, hogy a törzsfőnök fiával a rezervátum északi határa közelében, egy völgyben találkozunk, mert Adolf nevű vadőröm jelentette, hogy előző nap őrjárata közben látott ott csimpánzokat. David Anstey, akinek valami dolga volt Mwangongo faluban, Adolffal és Rashidivel, a „hordárommal” együtt elvitt a csónakján a megbeszélt helyre, és otthagyott bennünket.
A törzsfő fia öt-hat afrikai kíséretében közeledett felénk, és egy pillanatig teljesen megrémültem, hogy ezek mind velem akarnak jönni. De félelmem hamarosan elszállt. A fiatalember megkérdezte, hová szándékozom menni, és én tétován a meredek, sűrű erdővel fedett domboldalra mutattam. Meghökkentnek látszott, és csöndes, komoly beszélgetésbe kezdett kihai barátaival a helyi Ha törzs nyelvén. Néhány perc múlva ismét visszatért, és közölte, hogy nem jól érzi magát, ezért aznap nem jön velem. Később rájöttem, hogy úgy képzelte el, én csupán a part mentén fogok fel-alá csónakázni, és onnan számolom meg, hány csimpánzt látok. A hegymászás gondolata nem hatott rá túlságosan vonzóan, és soha többé nem is került elő.
Éppen elindultunk, amikor két halász szaladt oda hozzánk, és megkért, hogy egy pillanatig kövessük őket. Egy fához vezettek, mely az egyik ideiglenesen épített kunyhó mögött állt; a fa kérge ezernyi helyen fel volt hasítva. Megtudtuk, hogy az előző este ezen a helyen egy magányos bölény üldözőbe vette az egyik halászt. A halásznak sikerült a fára menekülnie, a bölény azonban többször nekirontott a karcsú fatörzsnek. Hogy az emberek egyszerűen csak jelentették az esetet a vadőrnek, vagy fel akarták hívni figyelmemet országuk veszélyeire, nem tudom, de a felhasított fának az emléke hetekig kísértett, amikor a völgy erdőségeinek sűrű bozótjában kúsztam.
Ezután indultunk neki a Mitumba völgyének, és hamarosan olyan afrikai erdőben találtam magam, amilyenről mindig is álmodtam. A hatalmas szálfákat liánok fonták körül, és itt-ott ragyogó piros meg

fehér virágok villantak át a sötét lombokon. Gyors folyású, sekély patak mellett haladtunk el, és gyakran gázoltunk át a túloldalra, ha ott könnyebb volt a járás. Olykor egy-egy jégmadár vagy más erdei madár röpült el mellettünk, és egyszer egy csapat kormos cerkófmajom szökellt tova a felettünk levő tisztáson, rezes farkukat megvillantva. Az erdő sátorként fölénk boruló mintegy harminc méter magas lombozata csaknem teljesen elzárta a napfényt, és a völgy talaját csupán gyér bozót fedte.

Körülbelül húszpercnyi gyaloglás után Adolf eltávolodott a pataktól, és a völgy lejtős oldalán vezetett bennünket felfelé. Azon nyomban nehezebb lett a járás; a fák kisebbek voltak, az aljnövényzet sűrű, és az indák szövevénye miatt szinte állandóan kúsznunk kellett. Egyszer csak Adolf megállt egy hatalmas fa alatt. Felnéztem és láttam, hogy a fa apró, narancsszínű és piros gyümölcsöktől roskadozik; a föld letört ágaktól és félig megrágott gyümölcsöktől tarkállott. Ez volt az a msululafa, amelyen előző nap a csimpánzok lakomáztak.

Nem akartam egyből felmászni a fára, és abban a reményben, hogy még nem zavartuk meg a csimpánzokat, gyorsan szóltam a vezetőimnek, hogy távolabbról, a völgy másik oldaláról fogom figyelni őket.

Tíz perccel később a msululafával nagyjából egy magasságban, és pontosan szemben vele, egy kis füves tisztáson helyezkedtünk el. Később rájöttem, hogy voltaképpen ez volt az egyetlen igazán alkalmas nyílt terület, ahonnan ezt a fát látni lehetett; Rashidi gyakorlott szemmel azonnal észrevette, míg én akkoriban erre soha nem jöttem volna rá. Távol a patak csobogásától, igen csendes és nyugalmas helynek tűnt. Néhány kabóca éles hangja hallatszott, madarak énekeltek, és időnként felhangzott egy-egy pávián ugatása vagy visítása.

Egyszerre elkapott az izgalom, mert lent a völgyben meghallottam egy csapat csimpánz kiáltozását. Hallottam persze csimpánzokat az állatkertben is, de itt az afrikai erdőben a hang kimondhatatlanul hatáskeltő volt. Elsőként az egyik csimpánz egy sorozat mély, zengő, heves huhogásba kezdett, mely a hallható belélegzéssel van összefüggésben. A huhogás egyre hangosabbá vált, míg végül a csimpánz már szinte visított. Rikoltozásához csatlakozott egy másik, azután egy harmadik. Dr. Nissen beszámolójában már olvastam arról, hogy fatörzseken szoktak dobolni a csimpánzok; most magam is meghallottam e furcsa hangot, mely a völgyben visszaverődve elvegyült a huhogás vad kórusával.

A csapat nagyon közel volt a msululafához, és én feszülten figyeltem, tekintetemet a szemközti erdőre függesztve. Mégis Rashidi volt az, aki az első mozdulatot észrevette, ahogy az egyik csimpánz felmászott a pálmafa törzsére, s onnan tovább, a hatalmas fa ágai közé. Utána egy

másik, majd még egy, s újra még egy – mindannyian sorrendben követték. Tizenhatot számláltam meg összesen, voltak közöttük egészen fejlett, de kisebb példányok is. Egy csimpánzanyát is láttam, kölyke a hasába csimpaszkodott. Akármilyen izgatott voltam is, némi csalódás töltött el, mivel – jóllehet a csimpánzok két órát töltöttek a fán – nem sokat láttam belőlük, mindössze egy-két fekete mancsot, mely előtűnt a lombok közül, és gyümölcsfürtökkel megrakva visszahúzódott a fa sűrűjébe. Azután a csoport tagjai egymás után, csendben lemásztak a pálmafa létraszerű törzsén, és eltűntek az erdőben. A legmegdöbbentőbb számomra az volt, hogy bár tizenhat csimpánz tanyázott egyetlen fán, az érkezésüket jelző kiáltozáson kívül egyetlen hangot sem hallottam.

Néhány perccel azután, hogy az utolsó csimpánz is eltávozott, és én távcsövemmel továbbra is a völgyet vizsgáltam abban a reményben, hogy megpillantom, amint a csapat egy másik fára mászik fel, megrémülve hallottam Adolf bejelentését: vissza kell térnünk, mert eljött étkezésük ideje. Hiába ellenkeztem, amíg még nem voltam otthonosabb, nem mertem kötelezni őket arra, hogy velem maradjanak, és azt sem akartam megkockáztatni, hogy David Anstey megharagudjon, amiért kísérőim nélkülem térnek vissza. Ahogy libasorban visszamentünk az erdőn át, elhatároztam, hogy a jövőben gyökeresen változtatni kell a helyzeten.

A msululafa még tíz napig termett gyümölcsöt, Rashidi és Adolf pedig felváltva kísértek el, és magukkal hozták ebédjüket is. Három éjszakát is kint töltöttünk, Rashidi és Adolf szorosan összebújva a kis tábortűz melegében aludt, én meg egy kissé távolabb pokrócot borítottam magamra.

Az alatt a tíz nap alatt sok csimpánzt láttam. Néha nagy csapatok másztak fel és lakmároztak a msulula gyümölcséből, máskor csak két-három csimpánzból álló csoport érkezett. Kétszer láttam egy magányos hímet, amint több mint egy órán át egyedül evett. Csakhamar rájöttem, hogy a csapatok összetétele nem állandó, egyszer például tizennégy csimpánz érkezett együtt, de két különböző csoportban távozott. Felfedeztem azt is, hogy egyes csapatok csak felnőtt hímekből, mások csak nőstényekből és kicsinyeikből, megint mások vegyesen hímekből, nőstényekből és kicsinyeikből álltak.

Mindez azonban távolról sem elégített ki. Igen keveset láttam a csimpánzok társas viselkedéséből – a msululafa lombozata túlságosan sűrű volt –, két alkalommal pedig, amikor megpróbáltam közelebb húzódva megfigyelni őket, csúfos kudarcot vallottam. Először a fa irányába igyekvő csimpánzok észrevettek és elrohantak, második alkalommal pedig a csaknem a fejem felett egy órán át lakmározó négy állatból mindössze annyit láttam, hogy felmásztak és lemásztak a pálmafa törzsén.

Később jöttem csak rá, hogy tulajdonképpen milyen szerencsés is voltam abban a tíz napban, amíg a msululafa gyümölccsel volt teli; minden jel szerint többet tanultam e rövid idő alatt, mint a rákövetkező nyomasztó nyolc hét folyamán. Bármennyire is kerestünk, nem találtunk más nagy fát, amin érett volna a gyümölcs. A rezervátum mind a tizenkét völgyét bejártuk, de az aljnövényzet gyakran nagyon sűrű volt, és bár a patakok csobogása elnyomta az általunk keltett legnagyobb zajt is, ugyanakkor azokat a hangokat is túlharsogta, melyek figyelmeztethettek volna a csimpánzok jelenlétére. Azok az állatok, amelyeket végül megpillantottunk, általában olyan közel voltak, hogy érkezésünkre azonnal elnyargaltak. Most már el tudom képzelni, hányszor láthatták közeledésünket, és tűntek el hangtalanul, anélkül hogy mi a legkisebb tudomást szereztük volna közelségükről.

Valamivel nagyobb szerencsével jártunk, amikor a völgyek közti hegygerinceket másztuk meg, de a csimpánzok itt is vagy elmenekültek láttunkra, még akkor is, ha egy szakadék másik oldalán álltunk, tőlük csaknem 500 méternyi távolságra, vagy olyan messze voltak, hogy viselkedésükből semmit nem lehetett kivenni. Egy ideig abban kerestem az okot, hogy hárman vagyunk, és a csimpánzok ezért látszanak olyan rémülteknek, de ha két kísérőmet egy magas csúcson hagytam, ahonnan szemmel tudtak tartani, és egyedül próbáltam közelebb férkőzni valamely távoli csapathoz, a csimpánzok ugyanúgy elmenekültek.

Ebben a lehangoló időszakban, amikor a csimpánzok olyan távol maradtak, hogy beható megfigyelésre nem nyílt mód, vagy éppen csak néhány percig láttuk őket közelünkben, voltak még lesújtóbb napok is, amikor egyáltalán nem láttunk csimpánzt. Minél többször gondoltam a kitűzött feladatra, annál jobban elcsüggedtem. De azokban a hetekben ismerkedtem meg a göröngyös tereppel. Bőröm megedződött, hogy elviselje a völgyek durva füvét, vérem immúnissá vált a cecelégy mérge iránt, úgyhogy a csípés helye már nem dagadt fel hatalmasra minden egyes alkalommal. Egyre biztosabban jártam az alattomos lejtőket, amelyek egyaránt csúszósak voltak, akár kopáran, vízmosottan terültek el és elszenesedett növényzet vonta be, akár kiégett, letaposott pázsit borította is őket. Apránként felismertem sok természetes csapást abban az öt völgyben, amelyet elsősorban tanulmányoztam.

Napi vándorlásaink során a hegyek más lakóival is találkoztam: a hatalmas, ezüstösen csillogó sörényű ecsetfülű disznókkal, a csíkos manguszták csapataival, melyek rovarok után kutatva suhantak a levelek között; a mókusokkal meg a csíkos és pöttyös erdei cickányokkal. Lassanként már megkülönböztettem a sokféle majmot is, amely a Gombe-patak vidékén él. Leggyakrabban páviáncsapattal

találkoztam, néha teljes nyugalommal viselték jelenlétünket, mint azok, amelyekkel az első délután találkoztam, mások viszont makacsul és hangosan ugattak, míg mi vagy ők el nem tűntek a helyszínről. Mindegyik völgyben tanyázott két-három kisebb csoport kormos, illetve fehér farkú cerkófmajom. A vörös kacskakezű majmok csapatai jóval nagyobbak voltak, néha vagy hatvanan vonultak völgyről völgyre. Olykor láttunk egy-egy magányos fehér farkú cerkófmajmot is, melynek fekete pofáját fehér szőrcsomó keretezi. Volt még néhány másfajta cerkófmajomcsapat is lenn a tó partjánál, ezek a lolue-szigeti majomles napjaira emlékeztettek.

Különösen szívesen figyeltem a vörös kacskakezű majmokat. Nagy testű állatok, emiatt néha csimpánznak néztem egy-egy hím állatot, mert bizonyos megvilágításban a hátukon levő sötétbarna szőr feketének látszik, meg azért is, mert peckesen ülnek az ágakon, egyik karjukkal a felettük levő ágba kapaszkodnak, és inkább az emberszabású, mint a közönséges majmokhoz hasonlítanak. Hosszú, vastag, lelógó farkuk azonban hamar elárulja hovatartozásukat. Ha közel mentem hozzájuk, és ők lebámultak rám az ágak közül, arcuk vénlány nagynénikre emlékeztetett, akik gyömbérvörös, ijesztő parókát viselnek.

Rashidi rengeteg dologra tanított meg bozóttanból, és hogy miképpen kell az áthatolhatatlannak tűnő erdőségen átjutni. Kezdeti csalódásom ellenére, amiért nem hagytak egyedül, hálás voltam segítségéért. De nemsokára el kellett mennie, mert egy időre visszatért falujába, és miután kiderült, hogy Adolf, a vadőr nem alkalmas arra, hogy hosszú és fáradságos órákat töltsön a hegyekben élelem nélkül, egész sor más afrikai kísérőtársra tettem szert a rákövetkező hónapokban.

Megérkezett Soko Nyanzából, akinek neve a helyi afrikaiak számára óriási mulatságot jelentett, mert az ő nyelvükön ez csimpánzt jelent. Következőnek a hihetetlenül magas és nyúlánk Wilbert kísért, aki még akkor is olyan volt, mintha skatulyából húzták volna ki, amikor egy disznócsapáson hason csúszott, és végül Short, aki, nevének megfelelően, igen alacsony volt. Mindhárman edzett férfiak voltak, akik életüket a bozótban élték le állatok között. Nagyon élveztem társaságukat, és sokat tanultam tőlük együttlétünk idején.

Harmadik fejezet
ELSŐ MEGFIGYELÉSEK

Körülbelül három hónappal érkezésünk után Vanne-nel egyszerre betegedtünk meg. Kétségtelenül valamilyen maláriaféle volt az ok, de mivel korábban éppen a kigomai orvos közölte velünk, hogy a területen nincs maláriás megbetegedés, ilyen gyógyszert nem hoztunk magunkkal. El sem tudom képzelni, hogyan eshetett áldozatul ilyen

tévedésnek, de abban az időben még túlságosan hiszékenyek voltunk ahhoz, hogy kétségbe vonjuk állítását. Majdnem két héten át feküdtünk egymás mellett, alacsony tábori ágyunkon levegőtlen, forró sátrunkban, izzasztókúrával próbálva csökkenteni lázunkat. Időnként minden erőnket összeszedtük, hogy megmérjük a lázunkat, mással úgysem tudtuk elütni az időt, mert egyikünknek sem volt kedve olvasni. Vanne-nek öt napon át állandóan negyvenfokos láza volt, ami csak az éjszaka hűvösségében csökkent valamicskét. Utána mondták meg nekünk, nagy szerencséje volt, hogy egyáltalán túlélte. Mindezek tetejébe, betegségünk idején az egész tábort ellepte valami szörnyű, a romlott káposztalére emlékeztető szag. Valamelyik fa virágától eredt, a neve nem jut eszembe, de mindig úgy emlékezem rá, hogy a „lázvirágfa".

Dominic, a szakácsunk csodálatosan viselkedett ebben az időszakban. Könyörgött, menjünk el Kigomába az orvoshoz, és amikor azzal érveltünk, hogy jelenlegi állapotunkban nem tudnánk elviselni a háromórás utazást kis csónakunkban, állandó sürgés-forgásával próbálta pótolni az orvosi kezelést. Egy éjszaka Vanne önkívületi állapotban kitámolygott a sátorból, és eszméletlenül esett össze az egyik pálmafa mellett. Észre sem vettem, hogy kiment a sátorból. Dominic lelt rá hajnali három körül és visszasegítette az ágyba. Dominic később elmondta, hogy éjszakánként többször is megnézte, hogy memsahib[4]-jai jól vannak-e.

Amint a lázam lement, türelmetlenül folytatni akartam a munkát. Már majdnem három hónap telt el, és úgy éreztem, hogy semmit sem tanultam és kétségbe estem arra gondolva, hogy két hónapon belül elfogy a pénzem. Nem tudtam elviselni a gondolatot, hogy afrikai társaim ilyen gyenge bőrben lássanak, így a hivatalos rosszallást is megkockáztatva, egy reggel egyedül nekiindultam, hogy megmásszam a közvetlenül a táborunk fölött emelkedő hegyet, amelyre már az első délután is felkapaszkodtam. A szokásos időben indultam, a hajnal első derengésében, amikor még hűvös volt. Körülbelül tíz perc múlva a szívem vadul zakatolni kezdett, éreztem, hogy a vér a fejembe tódul, és levegő után kapkodva megálltam. Végül azonban, úgy háromszáz méterre a tó szintje felett egy szabadon álló hegycsúcshoz értem, és mivel a hely nagyszerű kilátást nyújtott otthonom völgyére, elhatároztam, hogy üldögélek egy darabig, és látcsővel keresem a csimpánzok nyomait.

Körülbelül tizenöt perce ülhettem ott, amikor a kopár felégett lejtőn, pontosan egy szűk szakadék túlsó oldalán, alig észrevehető mozgásra lettem figyelmes. Megfordultam, és három csimpánzt láttam rám bámulni. Vártam, hogy elmenekülnek, mert nem voltak tőlem hetven méternél messzebbre, de egy pillanat múlva teljes nyugalommal továbbhaladtak, majd valamilyen sűrű növényzetben eltűntek a

szemem elől. Igazam volt-e valóban, amikor úgy képzeltem, a magányos embertől kevésbé félnek? Mert amikor magam mögött hagytam afrikai kísérőimet, és egyedül próbáltam egy csapathoz közelebb férkőzni, a csimpánzok nyilvánvalóan tisztában voltak vele, miről is van szó.
A hegycsúcson maradtam. A délelőtt folyamán egy csapat csimpánz nagy rikoltozás, ugatás és huhogás közepette lenyargalt a szemközti lejtőn és lakmározni kezdett a fügefákon, amelyek sűrűn egymás mellett nőttek az alattam elterülő völgyben csörgedező patak partján. Alig húsz perce tanyázhattak ott, amikor egy másik csimpánzcsapat jött keresztül a kopár lejtőn, ugyanazon a helyen, ahol előzőleg hármat láttam. Ez a csapat is észrevett engem, hiszen a sziklás csúcson nagyon szembetűnő voltam. De annak ellenére, hogy mindannyian megálltak és rám bámultak, majd kissé felgyorsult léptekkel haladtak tovább, nem menekültek pánikszerűen. Vad águlengetés és kiáltozás közben a csoport csatlakozott a fügefákon lakmározó csimpánzokhoz. Egy idő múltán letelepedtek és békésen falatoztak együtt mindannyian, majd mikor végül lemásztak a fákról, egy nagy csapatban távoztak. Mivel az út egy szakaszán felfelé baktattak a völgyben, láthattam, hogy rendezett, hosszú sorban követik egymást. Két apró csecsemő zsoké módjára lovagolt az anyja hátán.
Még azt is láttam, hogy megállnak inni, mindegyik körülbelül egy-egy percre, azután átugráltak a patakon.
Hasonlíthatatlanul a legboldogabb napom volt ez, amióta a Gombe-völgybe érkeztem. És amikor azon az estén visszatértem a táborba, kimerültségem mellett is határtalan jókedv fogott el. Vanne, aki sokkal betegebb volt, mint én, és még az ágyat nyomta, nagyon felvidult lelkesedésem láttán.
Az a nap ténylegesen fordulópontot jelentett munkámban. A patak alsó folyása mentén mindenütt fügefák nőnek. Abban az évben völgyünkben bőséges volt a termés, és nyolc hétig volt gyümölcs a fákon. Minden nap felmentem a hegycsúcsra, és minden nap ott csemegéztek a csimpánzok lenn, a fügefákon. Nagyobb vagy kisebb csapatokban, egyenként vagy párban érkeztek. Rendszerint elvonultak mellettem, vagy a pontosan felettem levő eredeti útvonalukon, a nyílt lejtőn, vagy pedig alattam, a füves hegyhátat átszelő egyik vagy másik csapáson. És mivel sohasem változtattam külsőmön, állandóan fakó színű öltözéket viseltem, és soha nem próbáltam utánuk menni vagy bármilyen módon zaklatni őket, a félénk csimpánzok végre-valahára már nem is találtak olyan ijesztőnek. Legtöbbnyire persze egyedül voltam; nem volt szükség arra, hogy afrikai kísérőim fel-le kísérgessenek, hiszen tudták, hol tanyázom. Amikor Short-nak is el kellett mennie, elhatároztam, hogy nem alkalmazok más afrikait, és jóllehet Adolf, majd később Saulo David, az új vadőr, gyakran jöttek

fel esténként, hogy meggyőződjenek, nincs-e semmi bajom, az idő legnagyobb részében teljesen egyedül voltam.
A hegycsúcsom hamarosan *A Csúcs* lett. Azt hiszem, ez a legjobb hely a csimpánzok szemmel tartására a Gombe-patak rezervátumának egész területén. Persze magasabbról minden irányban nagyszerű kilátás nyílik, de a csimpánzok ritkán mennek a meredély felső része közelébe, mert élelmük nagy részét a hegyek mélyebb lejtőin találják meg. A Csúcsról dél felé tekintve lepillanthattam völgyünkre, és ha néhány métert tettem északra, leláttam a Kasakela-völgy alsó szakaszának medencéjébe, a majdnem kör alakú sűrű erdőségbe. Hamarosan rájöttem, hogy egy jóformán szintkülönbség nélküli nem túl sűrű erdőn könnyen át lehet kelni a Kasakela-völgy felső szakaszán, és ezen a helyen néhány alkalommal találkoztam egy körülbelül tizenhat bivalyból álló kis csordával. A Bivalyerdőtől északra, egy másik szabadon álló hegygerinc jó rálátást biztosított a szűk, meredek oldalú Mlinda-völgy magasabban fekvő részeire.
Felvittem a Csúcsra egy kis bádog útiládát, melyben egy teáskannát, kávét, főtt borsókonzervet, egy pulóvert és egy takarót tartottam. Egy aprócska csermely csobogott keresztül a Bivalyerdőn. A száraz évszakban alig volt benne víz, de kavicsos medrében sekély mélyedést vájtam, és ebben mindig összegyűlt a ragyogó tiszta forrásvízből annyi, amennyire nekem magamnak szükségem volt. Így aztán, amikor a csimpánzok a Csúcs közelében éjszakáztak, én is gyakran ottmaradtam, így reggel nem kellett újra felvonszolnom magam a hegyre. Az a vadőr, aki este éppen felmászott hozzám, üzenetet vitt Vanne-nek, úgyhogy ő mindig tudta, mikor szándékozom az éjszakát a szabadban tölteni.
Körülbelül egy hónapon át a napok legnagyobb részét vagy a Csúcson vagy a Mlinda-völgy megfigyelésével töltöttem, ahol a csimpánzok fügelakomájuk előtt vagy után rengeteg apró, bíborszínű gyümölcsöt ettek, mely többi táplálékukhoz hasonlóan olyan keserű és fanyar, mint a kökény vagy a vadalma. Fokozatosan kezdtek kialakulni kezdetleges elképzeléseim a csimpánzok életéről.
Megerősödött az a benyomásom, melyet a msululafánál szereztem az egyedeknek közösségen belüli átmeneti és állandóan változó kapcsolatairól. Leggyakrabban négy-nyolc csimpánzból álló kis csoportokat láttam együtt. Néha egy-két csimpánz kivált a csapatból és egyedül kóborolt el, vagy más csoportokhoz csatlakozott. Más alkalommal megfigyeltem, hogy két-három kisebb csoport nagyobb csapattá olvad össze.
Ahogy a csapatok átkeltek a füves hegygerincen, mely a Kasakela-völgyet a mi völgyünkben levő fügefáktól elválasztja, gyakran előfordult, hogy a társaság hím csimpánzai futni kezdtek, hol felegyenesedve, hol letört faágat vonszolva, néha dobbantva-

toporzékolva a kemény földön. Ezeket a rohamszerű erőmutatványokat mindig hangos huhogás kísérte, és utána a csimpánz gyakran ugrált fel olyan fára, melyről jól lehetett látni a völgyet, ahová távozni szándékozott, majd csendben üldögélve lefelé fülelt, nyilvánvalóan alulról jövő válaszra várva. Ha a fügefákon már más csimpánzok lakmároztak, általában visszarikoltottak, mintha csak válaszolnának. Ekkor az újonnan érkezettek lesiettek a meredek lejtőn, és további kiáltozás és visítozás közepette a két csapat összetalálkozott a fügefákon. Ha azonban hím csimpánz nem volt jelen, s csupán nőstényekből és fiatal példányokból álló csapat csatlakozott a táplálkozó csimpánzokhoz, általában nyoma sem volt az izgalomnak; a jövevények egyszerűen felmásztak a fára, üdvözölték az ott levőket, és tömni kezdték magukat fügével.

Noha társas viselkedésük számos részletét a lombkorona elrejtette előlem, néha mégis sikerült elbűvölő jeleneteket elkapnom. Láttam, amint egy újonnan érkezett nőstény odafutott egy nagy hímhez, és feléje nyújtotta kezét. A hím szinte királyi pózban, feléje nyúlt, megfogta a nőstény kezét, magához húzta és megcsókolta. Láttam két hímet, amint üdvözlésképpen átölelték egymást. Láttam fiatal állatokat vad játékba merülve a fák tetején, kergetőztek és egymás nyomában ugráltak le az ágakról egy alacsonyabb, ruganyos gallyra. Megfigyeltem, amint csimpánzbébik perceken át vidáman himbálództak, egyik kezükkel a lábujjaikat ütögették, miközben jobbra-balra forogtak. Egyszer két apró csecsemő egy gally egy-egy végét fogva kötélhúzó versenyt rendezett. Gyakran láttam, hogy a déli hőségben vagy egy hosszú lakoma után miként kurkássza egymást két felnőtt, figyelmesen átvizsgálva társa szőrzetét.

Az évnek ebben a szakaszában a csimpánzok általában későn feküdtek le, s a fészküket akkor készítették, amikor már túl sötét volt ahhoz, hogy távcsövemen keresztül pontosan megfigyelhettem volna viselkedésüket, néha viszont korábban raktak fészket, úgyhogy a Csúcsról szemtanúja lehettem az esti programnak. Így megtudtam, hogy az anyjukkal együtt éjszakázó csecsemők kivételével mindegyik állat saját fészket készít magának esténként. Ez általában három percig tartott: a csimpánz biztos alapot keresett, egy függőleges ágvillát, villás elágazást vagy két vízszintes ágat egymás mellett. Azután az alapozásnak megfelelő kisebb ágak után nyúlt, és a kívánt méretre hajlítgatta, miközben lábával tartotta a kellő helyen. Végül begyömöszölte a fészek pereméhez nőtt apróbb, leveles ágakat, és lefeküdt. Gyakran előfordult, hogy néhány perc múlva ismét felült, maréknyi leveles ágacskát tépett, feje vagy más testrésze alá dugta, és ismét nyugovóra tért. Egyszer egy fiatal nőstény addig hajtogatta az ágakat, míg hatalmas zöld halom nem keletkezett, amelyre aztán rákuporodott.

A csimpánzok távozása után felmásztam néhány fészekbe, de legtöbbjük olyan magas fán épült, amelyre szinte lehetetlen volt feljutnom. Úgy találtam, hogy a fákon sokszor egész bonyolult ágszövevényeket hoztak létre. A fészkeket sohasem piszkította ürülék – és később, amikor már közelebb kerültem a csimpánzokhoz, láttam, hogy milyen óvatosan defekálnak és vizelnek fészkükön kívülre, még az éjszaka sötétjében is.

Ebben a hónapban ismertem meg alaposan a vidéket, mivel gyakran indultam felfedező útra a Csúcsról, néha azért, hogy megvizsgáljam a fészkeket, de még gyakrabban, hogy mintát gyűjtsek a csimpánzok táplálékául szolgáló növényekről, melyek azonosítását Bernard Verdcourt volt szíves elvállalni. Hamarosan úgy kiismertem az utat a meredek szakadékok körül és a három völgy – a mi saját völgyünk, a Pocket- és a Mlinda-völgy – meredek lejtőin, ahogy a taxisofőrök ismerik London fő-és mellékutcáit. Erre az időszakra nagyon élénken emlékszem, nemcsak azért, mert akkor már sikerült valamit elérnem végre, hanem a teljes egyedüllét páratlan öröme miatt is. Ezt nem kell sokat magyaráznom azoknak, akik szeretnek egyedül lenni a természettel, azok számára meg, akiknek ez semmit sem jelent, szavaim nem mondanak sokat a szépség és örökkévalóság misztikus közelségéről, mely egy-egy felejthetetlen pillanatot kísér. A szépség mindig jelen volt, de felismerése váratlanul tört rám, amikor a hajnal érkezését megelőző sápadt fény felderengett, amikor egy hatalmas erdei fa suhogó levelei közé felpillantva láttam, miként ejtik időnként rabul a zöld, barna és fekete árnyékok a kék égbolt egy-egy ragyogó foltját, vagy amikor a leszálló estében, egyik kezemet a még meleg fatörzsön pihentetve néztem a mindig nyugtalanul susogó tavon visszatükröződő korai holdfényt.

Egy nap, amikor a Bivalyerdőn áthaladó csermely mellett üldögéltem a hűsben pihenve, mielőtt nekiindultam volna a Mlinda-völgy nehéz terepének, egy nőstény erdei antilopot pillantottam meg, amint a kiszáradt meder mentén lassan lépkedett. Meg-megállt, letépett valamilyen növényt és elropogtatta. Mozdulatlanul ültem, így nem vett észre egészen addig, amíg alig tíz méterre nem ért. Hirtelen megmerevedett, és egyik mellső lábát felemelve rám bámult. Mozdulatlanságom miatt el sem tudta képzelni, mi lehetek, bár körvonalaim különösnek tűnhettek számára. Bársonyos orra kitágult, ahogy beleszagolt a levegőbe, de a szél felém fújt, s így a szagom nem árult el. Hihetetlen lassúsággal közelített felém, előrenyújtott nyakkal lépdelve, azonnali menekülésre készen. Ma sem akarom elhinni, hogy orrával megbökte a térdemet, bár ha behunyom a szememet, emlékezetembe tudom idézni meleg leheletét és bőrének selymes érintését. De hirtelen pislogtam egyet, mire az antilop hangos vészkiáltások közben villámgyorsan elrohant, s a növényzet teljesen

elrejtette szemem elől.
Egészen másképp éreztem magamat, amikor egyszer a Csúcson ülve megláttam, hogy egy leopárd égnek álló farokkal közelít felém. Valamivel alacsonyabban fekvő utat választott, és így nyilvánvalóan sejtelme sem volt ottlétemről. Ideérkezésem óta mélységes és megmagyarázhatatlan félelmet éreztem a leopárdokkal szemben.
Gombei tartózkodásom alatt már eddig is többször előfordult, hogy majdnem visszafordultam, amikor a sűrű növényzetben kúszva megéreztem a macskafélék bűzös szagát. Kényszerítve magamat utam folytatására, azt hajtogattam, hogy ostobaság félni, hiszen csak sebesült leopárdok támadnak vad kegyetlenséggel emberre.
A leopárd most eltűnt a szemem elől, mivel azon a dombon haladt felfelé, amelynek tetején ültem. Sietve nekiindultam, hogy felmásszak egy fára, de félúton eszembe jutott, hogy a leopárdok is tudnak fára mászni. Így csak egy bátortalan rikoltást hallattam. Eszem ugyanis azt diktálta, hogy a leopárd legalább ennyire megrémülne tőlem, ha tudná, hogy itt vagyok. Így is történt: hirtelen felriasztott lábak dobogása hangzott, majd csend lett. Visszatértem a Csúcsra, de elviselhetetlennek tűnt az érzés, hogy láthatatlan szemek figyelnek. Elhatároztam, hogy egy darabig a Mlinda-völgyben fogom figyelni a csimpánzokat. Amikor néhány óra múltán visszatértem a Csúcsra, ülőhelyemen, a sziklán egy formás kis halom leopárdürülék díszelgett. Bizonyára megleste távozásomat, és azután nagy gonddal megvizsgálta a helyet, ahol ez a félelmetes teremtés tartózkodott, és „iszonyatos” szagomat a sajátjával próbálta közömbösíteni!
Ahogy múltak a hetek, a csimpánzok egyre bátrabban viselkedtek. Gyakran előfordult, hogy táplálékgyűjtő utam alkalmával váratlanul csimpánzokba ütköztem, és bizonyos idő múlva rájöttem, hogy némelyikük hajlandó elviselni jelenlétemet, ha elég sűrű erdő veszi őket körül és ha én csendben maradok, s legfeljebb ötven-hetven méternyire közelítem meg őket. Így tehát a Csúcsról végzett megfigyeléseim második hónapjában, néha közelebb húzódtam egy-egy falatozó csoporthoz, és így pontosabban meg tudtam figyelni őket.
Ez idő tájt már számos egyedet kezdtem külön-külön is felismerni. Amint biztos voltam abban, hogy egy-egy csimpánzra a legközelebbi találkozáskor is rá fogok ismerni, nevet adtam neki. Egyes tudósok úgy vélik, az állatokat számok segítségével kell besorolni, és hogy emberszerű dolog nevet adni nekik, de engem mindig az egyedek különbözősége érdekelt, és a név nemcsak jellegzetesebb ismérve valaminek, mint a szám, hanem sokkal egyszerűbb is rá emlékezni. A legtöbb név úgy született, hogy valamilyen okból illett az állathoz, néhány csimpánzt pedig azoknak az ismerőseimnek a nevére kereszteltem, akiknek arckifejezését vagy sajátos viselkedését idézték fel bennem.

A legegyszerűbben felismerhető egyéniségnek az öreg Mr. McGregor tűnt. Feje búbja, nyaka és válla majdnem teljesen csupasz volt, de fejét a barátok tonzúrájára emlékeztetően egy kis megmaradt szőrgallér koronázta. Öreg hím volt, úgy harminc-negyven év között lehetett (a rabságban tartott csimpánzok között feljegyzett leghosszabb élettartam negyvenhét év). Ismeretségünk első hónapjaiban Mr. McGregor kissé harciasan viselkedett. Ha véletlenül a közelében bukkantam fel, úgy fenyegetett meg, hogy fejét többször is megrándította, ágakat rázott felém, majd lemászott a fáról, és eltűnt a szemem elől. Valamilyen okból Beatrix Potter könyvének, a *The Tale of Peter Rabbit*nak vén kertészére emlékeztetett.

Az öreg Flo eltorzult, duzzadt orrával, tépett fülével ugyanilyen könnyen felismerhető volt. Abban az időben legfiatalabb kölyke a kétéves Fifi volt, aki még mindig mindenhová anyja hátán utazott; Figan, Flo serdülő korú fia, szintén állandóan anyjával és kishúgával kóborolt. Akkoriban körülbelül hétéves lehetett, tehát mondjuk egy esztendő választotta el a tulajdonképpeni serdülőkortól. Flo gyakran egy másik idős anyaállattal, Ollyval vándorolt. Olly hosszúkás arca szintén jellegzetességével tűnt ki: tarkóján meredező szőrbojt. Olwen nevű nagynénémre emlékeztetett, noha egyébként semmi közös vonás nem volt bennük. Ollyt szintén két kölyök kísérte, Fifinél valamivel fiatalabb lánya és Figannál körülbelül egy évvel idősebb kamasz fia.

A William-nek keresztelt csimpánz megítélésem szerint Olly vértestvére lehetett. Soha nem sikerült szoros baráti kapcsolatot felfedeznem közöttük, de arcuk megdöbbentően hasonlított egymáshoz. Mindkettőjüknek hosszú felső ajka volt, mely ha hirtelen fejmozdulatot tettek, mindig erősen remegett. William további ismertetőjegye a számtalan vékony, mélyen bevágott sebhely volt, mely felső ajkától az orráig húzódott.

Két másik csimpánzt is jól ismertem látásból akkoriban: Szürkeszakállú Dávidot és Góliátot, akik mint a bibliai Dávid és Góliát szorosan egymáshoz kapcsolódtak gondolataimban, mivel igen gyakran voltak együtt láthatók. Góliátot még akkor, ereje teljében sem lehetett éppen óriásnak nevezni, de atlétára, emlékeztető nagyszerű fizikuma és ruganyos mozgása volt. Talán negyvenöt kiló is lehetett. Szürkeszakállú Dávid kezdettől fogva kevésbé félt tőlem, mint bármelyik más csimpánz. Mindig örültem, ha kedves ábrázatát és jellegzetes ezüstös szakállát megpillantottam a csimpánzcsapatban, mert ha ő megnyugtatta a többieket, sokkal nagyobb esélyem volt a közelebbi megfigyelésre.

Próbaidőm vége felé két igazán izgalmas felfedezést tettem, olyat, amely bőségesen kárpótolt az előző hónapok kudarcaiért. És mindkettőért Szürkeszakállú Dávidnak tartozom köszönettel.

Egyik nap a Csúcsra érkezvén, a közvetlenül alattam álló vastag fa felső ágain kis csapat csimpánzt találtam. Amint figyeltem őket, észrevettem, hogy egyikük valami rózsaszínűnek látszó tárgyat fog, melyből fogaival időnként darabokat szaggat ki. Volt közöttük egy nőstény meg egy kölyök, és mindketten a hím felé nyújtogatták kezüket, sőt az ajkát is érintették. Ekkor a nőstény felkapott egy darabot a rózsaszín valamiből, és e pillanatban jöttem rá, hogy a csimpánzok húst esznek.
A hím minden falat hús után néhány levelet letépett az ajkával, és a hússal együtt rágta el. Miután néhány percig harapdálta a faleveles kotyvalékot, a maradékot gyakran a várakozó nőstény tenyerébe köpte. Egyszerre csak leejtett egy kis darab húst, és a kölyök, mint a villám, utánaugrott a földre. Amikor azonban utánanyúlt, a bozótból egy nagy ecsetfülű disznó rontott feléje. A kölyök visítva ugrott vissza a fára. A disznó a tisztáson maradt, s nagyokat horkantva, fel-alá rohangált. Ekkor három csíkos malac körvonalait fedeztem fel. A csimpánzok nyilvánvalóan malacot lakmároztak. A nagyság is arra utalt, s később, amikor rájöttem, hogy a hím Szürkeszakállú Dávid volt, közelebb húzódtam, és láttam, hogy valóban malachúst esznek.
Három órán át néztem a csimpánzok lakmározását. Dávid időnként hagyta, hogy a nőstény is harapjon a tetemből, sőt egyszer ő maga tépett le egy kis darab húst, és a nőstény kinyújtott kezébe tette. Amikor végül lemászott a fáról, még mindig maradt hús a tetemen, amit ő magával vitt, a többi csimpánz pedig ment utána.
Természetesen nem tudhattam, hogy Szürkeszakállú Dávid ejtette-e el a disznót, de így is izgalmas dolog volt felfedezni, hogy a csimpánzok húst is esznek. Mindeddig a tudósok azon a véleményen voltak, hogy noha ezek az emberszabású majmok időnként kiegészítik étrendjüket néhány rovarral, kisebb rágcsálókkal és hasonlókkal, alapvetően azonban növény- és gyümölcsevők. Senki nem gyanította, hogy nagyobb emlősökre is vadásznak.
E megfigyelés után alig két héttel még érdekesebb dolognak lehettem szemtanúja. Akkor már október volt, és kezdetét vette a rövid esők időszaka. A megfeketedett lejtőket frissen kihajtott selymes fű, és néhol változatos virágszőnyeg borította. A csimpánzok tavaszának neveztem el ezt az időszakot. Csüggesztő délelőtt volt, három völgyön csúszkáltam-botorkáltam végig, de sehol sem leltem csimpánzra. Kimerülten vonszoltam magam a Mlinda-völgy meredek lejtőjén a Csúcs felé, a fáradtság mellett csuromvizes is voltam a bozótban való kúszástól. Hirtelen megálltam, mert a magas fűben körülbelül ötven méter távolságra könnyű mozgást észleltem. Gyorsan beállítottam távcsövemet és egy magányos csimpánzt pillantottam meg, majd ahogy felém fordult, Szürkeszakállú Dávidra ismertem.
Óvatosan jártam körül, hogy lássam, mit csinál. Egy termeszboly vörös

dombocskája mellett guggolt, és ahogy figyeltem, láttam, amint egy hosszú fűszálat dug be a bolynyílásába. Egy pillanat múlva visszahúzta, és szájával leszedett a végéről valamit. Túlságosan messze voltam ahhoz, hogy lássam, mit eszik, de annyi nyilvánvaló volt, hogy a fűszálat munkaeszközként használja.
Hallottam, hogy Nyugat-Afrikában alkalmi megfigyelők két esetben is tapasztalták, hogy csimpánzok bizonyos tárgyakat szerszámként használnak: egyik alkalommal a csimpánz pálmadió héját törte fel kalapácsként használt kődarabbal, máskor egy csapat csimpánzt figyeltek meg, amint egy föld alatti méhkasba dugtak botokat, és arról nyalogatták le a mézet. De én álmodni sem mertem, hogy szemtanúja lehetek ilyen izgalmas dolognak.
Dávid egy óra hosszáig lakmározott a termeszdombnál, majd lassan elballagott. Amikor meggyőződtem távozásáról, odamentem, hogy megvizsgáljam a bolyt. Szétszórtan néhány eltaposott rovart találtam és egy raj dolgozót, amint serényen tapasztották be a boly járatait, melyekbe Dávid nyilván belebökdöste a maga fűszálait. Felvettem az egyik eldobott fűszálat, és óvatosan magam is bedugtam a lyukba. Éreztem a termeszek húzását, ahogy megragadták a füvet, és amikor visszahúztam, egy sereg dolgozó és néhány nagy vörös fejű katona lógott rajta a rágójánál fogva. Úgy maradtak ott, derékszögben kapaszkodva a fűszálhoz, míg lábuk a levegőben himbálódzott.
Távozás előtt letapostam a magasra nyúlt száraz füvet, és egy kis leshelyet tákoltam össze: néhány pálmalevelet egy fa mélyre nyúló ágához támasztottam, és a tetején összekötöttem. Úgy terveztem, hogy a rá következő napon majd ott várakozom. De egy hét is eltelt, amíg újra alkalmam volt megfigyelni, hogyan „halászik” termeszhangyára a csimpánz.
A csimpánzok kétszer is eljöttek, de mindkét alkalommal észrevettek, és azonnal távoztak.
Egy ízben szemtanúja voltam, amint a termékenyítő és szaporodó termeszek – királyok és királynők, ahogyan nevezik őket – nászrepülésre rajzottak ki. Viharosan csapkodó, hatalmas fehér szárnyuk egyre magasabbra repítette őket. Később tudtam meg, hogy az évnek ebben a szakaszában, a futó esők idején, a dolgozók a boly járatait a felszínig meghosszabbítják, hogy szabad utat biztosítsanak a rajzáshoz. Októberben és januárban számos termeszraj tűnik fel. A csimpánzok elsősorban ezekben az időszakokban táplálkoznak termeszekkel.
Őrködésem nyolcadik napján Góliát kíséretében ismét eljött Szürkeszakállú Dávid és a pár két óráig „halászott”. Most sokkal jobban megfigyelhettem őket: hüvelyk vagy mutatóujjukkal felkaparták a betapasztott járatok nyílásait. Láttam, hogy ha szerszámuk vége elhajlott, leharapták, vagy a másik végét használták,

vagy végleg elhajították, és újat kerestek. Góliát egyszer legalább tizenöt méternyire a bolytól tépett le egy erősnek látszó indát. Gyakran három-négy szárat is leszakítottak, s a tartalékot maguk mellé tették a földre.
De legizgalmasabb tevékenységük az volt, amikor apró leveles ágacskákat törtek, és használat előtt letépkedték róluk a leveleket. Ez volt az első *megörökített* példája annak, hogy egy vadállat nem pusztán *használja* a tárgyat, mint eszközt, hanem valójában át is alakítja, és ekként „mutatja be" az eszköz*készítés* kezdetleges formáját.
Hosszú ideig az embert tartották az egyetlen szerszámkészítő állatnak, sőt az ember meghatározásának egyik általánosan elfogadott tétele voltaképpen az volt, hogy olyan élőlény, amely „eszközöket készít szabályos és meghatározott minta szerint". A csimpánz természetesen nem meghatározott minta szerint készíti eszközeit; ennek ellenére a kezdetleges szerszámkészítő képességére vonatkozó első megfigyelések számos tudóst győztek meg arról, hogy újra és bonyolultabb módon kell meghatározni az ember fogalmát. Ha pedig ezt nem tesszük, akkor – Louis Leakey megállapítása szerint – a meglevő definíció alapján a csimpánzt is embernek kellene tekintenünk.
Louist táviratban értesítettem új és izgalmas megfigyeléseimről, a húsevésről és az eszközkészítésről, s mondanom sem kell, hogy ő is fellelkesült. Azt hiszem, a hírek hozzásegítették, hogy újabb anyagi támogatást szerezzen munkámhoz, mert nem sokkal ezután írta meg, hogy az egyesült államokbeli National Geographic Society hozzájárult, hogy kutatásom költségeit még egy évig fedezi.

Negyedik fejezet
TÁBORI ÉLET

„Memsahib! Memsahib!" A hang lassan áthatolt álmom mélységén. Felültem. „Kérem jöjjön! Hívják!" – szólt egy testetlen hang, a kis viharlámpa fénye mögül. Adolf volt. Amikor megkérdeztem, mi a baj, tétovázott, de annyit azért sikerült kiszednem belőle, hogy egy beteg csecsemőről van szó.
Addigra Vanne is felébredt, úgyhogy mindketten valami ruhafélét kaptunk magunkra, és követtük Adolfot a sötétben. A patak túlsó partjára vezetett bennünket, a tópart közelében fekvő kis faluba. Itt élt a két vadőr a tiszteletbeli törzsfővel, az öreg Iddi Matatával és népes családjával, meg vagy egy tucat halász a száraz évszakra ideiglenesen épült kunyhóikban. Megérkeztünk az öreg Iddi vályogtéglából épült nagy, szalmatetős kunyhójához. Noha éjfél elmúlt, mindenki ébren volt, és nevetve beszélgettek a dohányfüstös, nagy szobában. Ahogy beléptünk, két gyerek nyargalászott az árnyékban és Iddi főfelesége, aki ikreit szoptatta, üdvözlésként ránk mosolygott. Adolf egy kisebb,

sötét szobába nyíló ajtóhoz vezetett, azután félreállva előreengedett bennünket. Ekkor jöttünk rá, hogy miért hívattak. A döngölt padlón egy fiatal nő feküdt, mellette a földön újszülöttje, akit a köldökzsinór még anyjához kötött. Nyilvánvalóan a placenta valahogyan megakadt.
Az ideges apa is a helyiségben tartózkodott, és egy fiatal lány is, de úgy tűnt, hogy senki más nem tulajdonít különösebb jelentőséget az ügynek. Nehéz helyzetben voltunk; segíteni akartunk, de nem rendelkeztünk szülészeti ismeretekkel, és ha bármi történik az anyával, kétségtelenül bennünket vonnak felelősségre.
Hamarosan megtudtuk, hogy a csecsemő öt órával azelőtt született és első gyermek volt. Úgy látszott, hogy az anya csak kisebb fájdalmat érez, viszont nagyon fázik. Azt javasoltuk, hogy a köldökzsinórt el kell vágni és a csecsemőt bepólyálni, de ezt rémült tiltakozással fogadták; az ilyen eljárás nyilvánvalóan sértette volna az évezredes hagyományokat.
Takaróért és pálinkáért mentem, felkeltettem Dominicot, hogy főzzön forró teát, és mindez némi életet és erőt öntött a szegény szülő anyába. Vanne is, én is biztosak voltunk abban, hogy a jelen levő afrikai nők közül egyik-másik sokkal többet tud a gyermekszülésről, mint mi, ezért az ott őgyelgő Adolf tolmácsolása segítségével Iddi főfeleségéhez fordultunk segítségért. Sikerült rávenni, hogy amint az ikrek befejezik a szopást, bejöjjön a szülő anyához. Kis idő múltán egy erősebb fényű lámpával és meleg pálmaolajjal jött be, és az olajjal masszírozni kezdte a fiatal nő hasát meg combjai belső oldalát, miközben óvatosan húzta kifelé a köldökzsinórt. Tíz perc múlva a méhlepény sikeresen levált. S ekkor végül az öreg Iddi is bejött, egy ollóval büszkén és ünnepélyesen elvágta unokája köldökzsinórját, és ő maga kötötte le a végét.
Megkértük Dominicot, hogy készítsen az anya részére levest, gratuláltunk a megkönnyebbüléstől sugárzó apának, és nyugovóra tértünk. Valójában igen keveset tettünk, de mégis úgy éreztük, hogy hasznukra voltunk.
E kirándulás a bábaság területére csak egyik példája volt Vanne orvosi tevékenységének. Az akkori idők szokásának megfelelően alaposan felszereltük magunkat egyszerű gyógyszerekkel – aszpirinnal, kenőcsökkel, ragtapasszal és keserűsóval –, amikor a Gombe-patakhoz indultunk. Nem sokkal érkezésünk után Vanne délelőttönként egy nagy népszerűségnek örvendő kórházi ambulancia vezetőjének szerepében találta magát.
David Anstey elutazása előtt közölte a környéken élő bennszülöttekkel, hogy Vanne meg én szívesen megpróbáljuk az egyszerűbb betegségek gyógyítását, így azután már az első napokban számos afrikai keresett fel bennünket. Azt gyanítom, főképp azért jöttek, hogy jól megnézzék ezt a két furcsa fehér nőt, akik olyan

meglepő módon otthagyták a civilizációt. Majd egy napon óriásira dagadt lábú, súlyos beteg férfit hoztak táborunkba. Alsó lábszárán két mély trópusi fekély tátongott. Miután Vanne kitisztította a sebet, döbbenten vette észre, hogy a fekély a csontot is megtámadta. Kérlelte a férfit, menjen be a kigomai kórházba, de az hallani sem akart erről, mert, mint mondta, az emberek csak meghalni mennek oda. Így azután Vanne egy régóta ismert gyógymóddal maga kezelte a beteget: sóoldatcseppeket adott neki. A páciens minden reggel és délután ott ült a langyos sós vízzel teli nagy tálnál, és ezt az oldatot igen lassan csepegtette sebeire. Három hét múlva a daganat eltűnt, és a sebek kitisztultak.

Már csak idő kérdése volt, hogy teljesen begyógyuljanak.

A hír gyorsan terjedt. Ettől kezdve Vanne rendelései hatalmas tömegeket vonzottak, és a tó partján vagy a hegyeken át messziről jött emberek vánszorogtak el Vanne-hez. Rashidi egyik fia, a nyolcéves Jummane – a neve szuahéli nyelven keddet jelent – Vanne műtősének nevezte ki magát, és csaknem minden reggel segített neki, keverte a keserűsót, vizet öntött az aszpirinhoz, és felvágta a ragtapaszt. Különösen azok felismerésében volt pótolhatatlan, akik újabb orvosságadag reményében lopakodtak vissza a sorba. Az egyedüli fizetség, amit Jummane szolgálatáért kért, egy kis darab ragtapasz volt, amit valamilyen szemmel alig látható, vagy egyáltalán nem létező sérülésére helyezett.

Vanne orvosi tevékenységével nemcsak sok beteget gyógyított meg, hanem elősegítette a szomszédainkkal való jó kapcsolat kialakítását is. A gyanakvásnak, amellyel érkezésünket fogadták, hamarosan nyoma sem maradt. Az afrikaiak ugyan továbbra is kissé bolondnak tartottak mindkettőnket, de barátságosan viselkedtek velünk, mert rájöttek, hogy természetünk nyílt és őszinte. Nemsokára néhányan érdeklődni kezdtek munkám iránt is. Egy nap Dominic elmondta, hogy hallott egy Mbrisho nevű öregemberről, aki egyszer látta, amint négy csimpánz bottal űz el egy oroszlánt. A férfi egy hegyi faluban lakott, pontosan a rezervátum keleti határa mellett. Volna-e kedvem elmenni, Mbrishóval beszélni és megnézni, hol történt az eset? A történet valószínűtlennek hangzott, azt azonban tudtam, hogy régebbi vadőrök is láttak időnként oroszlánokat azon a vidéken; meg aztán kíváncsi is voltam a szakadék másik oldalán elterülő Bubango falura is. Így azután egyik kora reggel nekiindultam. Az egyik odavalósi kalauzolt az úton, és a sudár Wilbert is velem jött tolmácsként, mert ő egészen jól beszélt angolul, az én szuahéli tudásom pedig akkor még nagyon gyenge volt.

Négy óra hosszat megállás nélkül kapaszkodtunk a kánikulában a fölfelé vezető úton. Útközben afrikai nőkből álló menettel találkoztunk, a parti halászkunyhók felé igyekeztek, fejükön nagy csomagokat kecses könnyedséggel egyensúlyozva csevegtek és

kacarásztak, mint egy csapat tarka tollú madár. Mikor egy kis időre megálltam, hogy egy csapat vörös kacskakezű majmot vegyek szemügyre, hat férfi haladt el mellettünk a falu irányába tartva. Egyikük öreg, hajlott hátú, ezüstös hajú férfi volt, de sem a lejtő meredeksége, sem a tűző nap nem zavarta. A hegyi népek sajátos, rugalmas járásával haladtak, és valahányszor vaskos sétabotjukat letették a földre, kísérteties, fuvolaszerű hangon fújtattak.

Amint feljebb értünk, megváltozott a vidék arculata. A fákról a magaslati lejtőkön burjánzó selymes, szürkészöld zuzmó csüngött alá, a tisztásokon pedig a sussexi lankákra emlékeztető, alacsony fű nőtt. A szakadék széléről pompás kilátás nyílt, és az akkor még erdővel fedett dimbes-dombos táj kelet felé, messze a láthatár széléig húzódott. Azóta az erdőség nagy részét kiirtották, és helyét afrikai kunyhók meg termőföldek foglalják el mindenfelé, melyek egészen a csimpánzrezervátum széléig terjednek.

Bubango a hegy túlsó oldalán, alattunk terült el. Nagyobb volt, mint amire számítottam. Banán- és pálmaligetek tarkították a völgy zöldjét, és a hegyoldal lejtőin nagy foltokban nőtt a manióka, vagy ahogy a helybeliek ismerik, a *muhoge.* A manióka gyökeréből finom fehér lisztet őrölnek, ezt vízzel keverve kásává főzik, és ez szolgáltatja a lakosság fő táplálékát. A meglehetősen apró szerény kunyhók fala vályogból, teteje szalmából épült, köztük ember taposta ösvények vezettek a patakhoz, és a megművelt földekhez. Gyermekek kecskéket és birkákat őriztek, és néhány legelésző tehenet is láttam.

Az öreg Mbrisho kis kunyhója valamivel távolabb állt a falu főutcájául szolgáló kanyargó földúttól, mely a meredek lejtő tetejéről vezetett be a faluba. Mbrisho barátságosan fogadott, teával és ízletes, nyúlós afrikai süteménnyel kínált meg bennünket, és ragyogott a boldogságtól, hogy vontatott mély hangján elmondhatja nekem az oroszlántörténetet. Mondanivalóját gyakorta a hosszan elnyújtott „Naaaahm” szóval szakította meg. Mbrisho állandóan használja ezt a szót, de soha nem sikerült rájönnöm, hogy pontosan mit is jelent.

Hamarosan kiderült, hogy nem Mbrisho látta a csimpánzokat meg az oroszlánt, hanem valamelyik régen elhunyt rokona, így aztán távozáskor sem voltam sokkal okosabb, mint mikor érkeztem. Mbrishóban viszont állandó és hűséges barátra leltem; valahányszor lejön a hegyről, hogy meglátogassa táborunkat, gondosan ruhába csomagol néhány tojást, és elhozza ajándékba. És olyan embertől, aki maga is vásárolja az effélét, néhány tojás értékes és megtisztelő ajándék.

Mint a környék falvaiban élő többi keménykötésű férfi, Mbrisho is halász volt, amíg „nyugdíjba” nem ment. Legfőbb eledelük a kicsiny, szardínia méretű *dagaa,* melyre hatalmas narancsszínű vagy piros hálóval halásznak éjszaka, olyasfélével, mint amilyennel lepkéket

szoktak fogni. Két halász ül egy kenuban, melyben kettő vagy még több, erős fényű olajlámpás van. A fény felszínre csalja a halat.
Amikor a halászok nagyobb halrajt vesznek észre, énekelni kezdenek, miközben lábukkal dobolnak, a hajó oldalát evezőlapáttal meg a háló nyelével ütögetik, és mindez szemmel láthatóan arra készteti a halakat, hogy a felszínre bukjanak. Nagy zsákmány esetén olyan zenebona van a tavon, mintha a környék összes lakója nagyszabású vízi ünnepélyt rendezne.
Amikor a kenu alja megtelik hallal, kieveznek a partra, ahol a halat finom kavicsból készült speciális szárító ágyakra terítik szét. Ha jó a fogás, a kenuk két-háromszor is kieveznek egy éjszaka, és a felkelő nap fénye millió és millió piciny pikkelyen tükröződik, mintha csak ezüstté vált volna a tópart.
Napközben a halászok vagy feleségeik, vagy gyermekeik fel s alá járkálnak a szárító ágyak között, s hosszú bottal forgatják a halakat, hogy a nap mindkét oldalukat egyenletesen szárítsa meg. Este azután a fogást zsákokba gyűjtik. A férfiak, mielőtt újra kieveznének, kunyhóik előtt ülve beszélgetnek, míg a nők elkészítik a vacsorát, az *ugalit,* vagy a maniókakását, melybe vörös pálmaolajban kisütött szárított *dagaat* kevernek.
Ha fényesen süt a hold, a *dagaat* nem lehet a kenulámpással előcsalogatni, úgyhogy ilyenkor viszik eladni a szárított halat Kigomába. A halat legtöbbször a part mentén közlekedő, kilenc méter hosszú motorcsónakokon szállítják el. E motorcsónakok – mi vízitaxinak hívjuk őket – a főidényben zsákszámra viszik a halat, mert a *dagaa*ipar jövedelmező üzlet. Helyben is nagy mennyiséget adnak el, de még többet szállítanak vasúton Kelet-Afrikába és a délen fekvő Nyanza nagy rézbányáihoz.
Azok a halászok, akik nem mennek el Kigomába, visszatérnek szülőfalujukba családjukhoz, s így minden hónapban körülbelül tíz napon át elhagyatott a Gombe partja. Szívesen sétálgattam ilyenkor a tóparton, ha a munkám valamelyik távoli völgy felé vezetett. Hajnalban olykor egy-egy víziló ormótlan alakja került az utamba, amint a tóparti dús fűben legeléssel eltöltött éjszaka után a víz felé bandukolt. Erdei antilopok, ecsetfülű disznók gyakran keltek át a völgyek közötti partszakaszokon, és egyszer bivalycsordát is láttam, mely a fehér homok hátterében hatalmasnak és szénfeketének tűnt. Kisebb állatok (mint amilyen a manguszta, a karcsú, kecses, gyűrűs farkú petymeg, vagy a nagyobb testű, sűrű szőrű cibetmacska) megpillantására is mindig volt esély.
Egy este, amikor a tó sekély vizébe gázoltam, hogy kikerüljem az utamban álló sziklát, rémülten torpantam meg, mert egy kígyó, tekergő, fekete testét pillantottam meg a vízben. Csaknem két méter hosszú lehetett, s a nyaka hátulján levő sötét csíkokról meg a kis

dudorról felismertem, hogy egy Storm-féle vízikobra, rendkívül veszedelmes hüllő, melynek marása ellen akkoriban még nem lehetett szérummal védekezni. Miközben bámultam rá, egy odacsapódó hullám teste egy részét az egyik lábamhoz sodorta. Lélegzetemet visszafojtva, mozdulatlanul álltam ott, míg a visszahúzódó hullám magával nem sodorta a tóba. Vadul kalapáló szívvel, amilyen gyorsan csak tudtam, kiugrottam a vízből.

Néhány héttel korábban is találkoztam már kobrával, a fehér nyelvű fajtából valóval, amely áldozata szemét véve célba, mérgét csaknem két méter távolságból köpi ki, és átmeneti vagy esetleg végleges vakságot okoz. Akkor éppen a völgyet szemléltem, és lepillantva egyszer csak látom, hogy a kígyó a lábam között siklik. Egy pillanatra megtorpant, s érzékeny, vibráló nyelvével a cipőm vásznát nyalta meg. De akkor semmiféle félelmet sem éreztem, mert nem kellett attól tartanom, hogy egy hirtelen hullám nekem löki és megijeszti, s attól sem kellett tartanom, hogy a víz szívó ereje a bokám köré csavarja. Iszonyatos dolog vízben találkozni kígyóval.

A Tanganyika-tó Kelet-Afrika édesvizei közül azon kevesek közé tartozik, amelyek gyakorlatilag mentesek a rettegett bilharziát terjesztő csigától, legalábbis ami Kigoma és Gombe területét illeti; a vizük hideg, ragyogóan tiszta és kitűnően lehet benne úszni. A kezdeti időszakban soha nem volt erre időm, nem mintha a kígyóval való találkozásom, no meg a Chikóval történt eset után nagy kedvem lett volna rá. Chiko Dominic felesége volt, aki kislányával nem sokkal ideérkezésünk után csatlakozott hozzánk. Egy nap éppen mosott a sekély vízben, amikor pár méterre tőle hirtelen örvényleni kezdett a tó. Chiko sikoltva ugrott ki a partra, és rémülten bámult arra a pontra, ahol egy másodperccel azelőtt krokodilt látott. Nem volt túlságosan nagy példány, én magam is láttam már néhányszor a tóban, de nem szívesen találkoztam volna vele a vízben. Chiko esete nagy derültséget keltett, és minden afrikai, akivel a rá következő hetekben találkoztam, azon nevetett, hogy egy krokodil el akarta „happolni" a szakácsom feleségét. Maga Dominic is, amikor először mesélte el a történetet, úgy nevetett, hogy a könnye is kicsordult.

Amikor telihold idején a halászok elhagyják kunyhóikat, a páviánok megszállják a partot. A part mentén gyűlnek össze, a szárító ágyak mellett, és a kavicsok között a szárított halmaradványok után kutatnak. Átgázolnak a homokon, és a kunyhókat is körülveszik, nyilván elhullajtott maniókaszemeket keresnek azokon a helyeken, ahol az asszonyok a gyökeret lisztté őrölték a kásához.

Az afrikaiak minden értékes holmit magukkal visznek, ha eltávoznak a partról, mert a páviánok rendkívül kártékonyak. Megfigyeltem, hogy az egész tetőt szétszedik, ha a zsúpfedélben rovarokra vadásznak, s úgy járnak ki-be a kunyhókba, mintha az övék lenne, minden ehetőt

megesznek, ami pedig nem az, azt átkutatják és széttépik.
A páviánok nagyon hamar otthonosan érezték magukat a mi táborunk körül is, és Vanne csakhamar világosan látta, hogy a sátrakat nem lehet őrizetlenül hagyni. Érkezésünk után vagy két héttel rövid sétát tett, s arra tért vissza, hogy holmink szanaszét hever, miközben a felfordított asztal mellett egy unott képű hím pávián az utolsó falatokat tömte magába abból a kenyérből, amelyet Dominic aznap reggel sütött. Vanne-t különösen az bőszítette fel, hogy a többiek úgy ugattak őrá a környező fákról, mintha kétségbe vonták volna saját otthonához való jogát. Nem sokkal eme epizód után, Vanne a tábor mellékhelyiségénél tett látogatása alkalmával felpillantva azt tapasztalta, hogy öt nagy, öreg hím pávián félkörben ülve figyeli őt. Egy pillanatra borzasztóan zavarba jött.
Ennél sokkal kellemetlenebb volt, amikor egy reggel, távozásom után Vanne félálomban hirtelen halk zörejt hallott a sátron belül. Kinyitotta a szemét, és a bejáratban egy hatalmas hím pávián körvonalait pillantotta meg. Néhány pillanatig egyikük sem mozdult, majd a pávián fenyegetően kitátotta a száját. A hajnal fényében elővillanó fogak láttán Vanne azt gondolta, ütött az utolsó órája. Hirtelen sikoltással felült, karjával hadonászni kezdett, mire hívatlan vendége elmenekült. Szörnyűséges pávián volt, egy vén hím, amely a nap legkülönbözőbb óráiban bukkant fel a tábor körül, lesben állt a bozótban, és onnan rontott elő, valahányszor alkalom adódott egy-egy cipó vagy más élelem elcsenésére. Shaitaninak hívtuk, ami szuahéli nyelven ördögöt jelent, és roppant nagy megkönnyebbülésünkre szolgált, amikor egyszerre csak végérvényesen eltűnt.
Abban az időben nagy kincs volt az élelmiszer, nemcsak pénzünk szűkössége miatt, hanem azért is, mert mindketten utáltuk a „Kigoma-napokat", mikor be kellett mennünk a városba, hogy feltöltsük készletünket, és átvegyük a postánkat. A lehető legritkábban igyekeztünk menni, de minden három-négy hétben mégiscsak meg kellett tennünk az utat. Reggel hatkor indultunk útnak, amikor a tó vize még általában nyugodt volt, és odaérkezésünk után a szállodában reggeliztünk. Azután vásárlásba fogtunk, alkudoztunk a gyümölcs- és zöldségpiacon, konzerveket rendeltünk a következő hónapra, és sorba álltunk a postán. A dél mindig kellemes intermezzót jelentett, mert állandóan ebédmeghívásokat kaptunk barátainktól, akiket kigomai tartózkodásunk idején ismertünk meg. Sokszor még arra is rá akartak venni bennünket, hogy maradjunk ott éjszakára, és azt hiszem, bántó udvariatlanságnak tekintették, amikor ezt visszautasítottuk.
Ezekre a kirándulásokra eleinte Dominicot is magunkkal vittük. Rendkívüli hűséggel viseltetett irántunk, és fáradhatatlanul alkudott a piacon, ügyelve arra, hogy egy fillérrel se kérjenek tőlünk a kelleténél többet. Egy idő múlva azonban rájöttünk, hogy jobb, ha Dominicot

otthon hagyjuk. Az erjesztett banánból készült helyi sör ugyanis nagyon erős, és az ivás Dominic gyengéje.
Dominic jókedvű és szórakoztató részegségénél kellemetlenebb élménye volt egy ízben Vanne-nek, aki egyedül szándékozott Kigomába menni: a sudár Wilbert kérte meg, hadd mehessen vele, mert valamit vásárolni akart. Reggel indultak, és abban állapodtak meg, hogy a csónaknál találkoznak újra délután ötkor. Amikor végül félórás késéssel megérkezett Wilbert, Vanne szíve elszorult; a kigomai banánsör újabb áldozatát látta maga előtt. Wilbert dülöngélve támolygott fel a hajóra, és Vanne legnagyobb rémületére kést húzott elő, hadonászni kezdett vele, miközben meredt szemekkel összefüggéstelenül motyogott halálról és bosszúról.
Vanne bevallotta, hogy nagyon rettegett, mert a nyúlánk külsejű Wilbert valójában tagbaszakadt fickó volt, és vérbe borult szeme, no meg a lemenő nap sugarában felvillanó késpenge fölöttébb ijesztően hatott. Vanne azonban nem vesztette el a fejét, nyugodt hangon beszélt hozzá, és megkérte, hadd vigyázzon ő a késre, nehogy Wilbert beszállás közben megvágja magát vele. Meglepetésére a fiú keményen állta a tekintetét, később azonban arckifejezése zavarttá vált, támolyogva elindult felé, odaadta a kést, és szó nélkül bemászott a csónakba. Hazafelé nagyon csöndesen viselkedett. Soha nem tudtuk meg, miről is volt szó tulajdonképpen, Wilbert pedig soha nem kérte vissza a kését.
Milyen szerencsés is voltam, hogy ilyen anyára tettem szert, mint Vanne! Millió közül ha egy hasonló akad. Az első időszakban biztosan nem tudtam volna nélkülözni. „Kórházat" vezetett, megszerezte szomszédaink jóindulatát, tisztán tartotta a tábort, lepréselte és megszárította a csimpánzok táplálóknövényeinek a mintáit, és ami a legfontosabb, tartotta bennem a lelket azokban a nyomasztó hetekben, amikor sehogy sem tudtam a csimpánzok közelébe férkőzni.
Milyen nagyszerű dolog is volt esténként hazatérni, és meleg fogadtatásra lelni! Milyen kellemes volt a nap kudarcba fulladt vagy izgalmas eseményeit vacsora közben a tűznél elmesélni neki, vagy meghallgatni a tábori pletykákat!
Vanne zokszó nélkül vette tudomásul a legkezdetlegesebb körülményeket is. Az első időkben főtt babon, konzerv marhahúson, egyéb konzervhúsokon és zöldségféléken éltünk, mivel nem volt hűtőszekrényünk. Esténként egy apró vászon „fürdőkádban" fürödtünk, melynek minden sarkát fakeret támasztotta alá és amelybe néhány ujjnyi víz fért mindössze – belépéskor túl forró, de néhány pillanat múlva, a kiszálláskor már jéghideg víz. Néha szőrös pókóriások vertek tanyát sátrunkban és Vanne két ízben is arra ébredt reggel, hogy egy halálos csípésű százlábú lelapult, visszataszító teste éppen a feje felett csüng a sátor tetején. És mindezek tetejébe volt

valami a vízben, ami nem tett jót Vanne amúgy sem erős gyomrának, úgyhogy alig volt olyan időszak, amikor száz százalékig egészségesnek érezte volna magát.

Öt hónappal megérkezésünk után Vanne-nek vissza kellett térnie Angliába. A kigomai hatóságokat már nem nyugtalanította, hogy egyedül vagyok. A Gombe-patak vidékének szerves részévé váltam, és hála Vanne klinikájának, bensőséges kapcsolatba kerültem az ott lakókkal. Éppen Vanne elutazása előtt csatlakozott hozzánk Hasszán, régi barátunk a Viktória-tó mellől. Érkezése nagy örömmel töltött el bennünket, és Vanne nyugodtan távozhatott: megbízható kezekben maradtam. Hasszán fogja kormányozni a kis motorcsónakot, és egyedül elintézi a szörnyű „kigomai napokat", ő mindig tudja, mit kell tenni. A Louisszal töltött harminc év alatt Hasszán bebizonyította, hogy mindig helyt tud állni.

Vanne elutazása után otthonom nagyon elárvult. Még éjszakai társunk, Terry, a varangyosbéka is Vanne-re emlékeztetett, hogy mennyit is nevettünk, amint a lámpa köré gyűlt bogarakat tömte magába. Esténként, amikor Crescent, a petymeg a sátorhoz lopakodott banánért, mindig arra vágytam, bárcsak ott lenne Vanne is, hogy együtt gyönyörködhessünk kecses karcsúságában.

De ahogy múltak a hetek, egyedüllétemet életformaként fogadtam el, és már nem éreztem terhesnek a magányt. Teljesen elfoglalt a munkám, elbűvöltek a csimpánzok, és esténként túl sok dolgom volt ahhoz, hogy szomorkodjam. Ha egy évnél hosszabb ideig maradtam volna egyedül, voltaképpen nagyon fura alakká válhattam volna, mert az élettelen tárgyak számomra sajátságos személyazonossággal kezdtek rendelkezni: reggelente „Jó reggeltet" köszöntem a Csúcson levő kis kunyhómnak, „szervuszt" a pataknak, ahonnan a vizet merítettem. A fák egészen különös hatással voltak rám – ha megérinthettem rücskös törzsüket, vagy valamely fiatal kéreg sima hűvösségét, furcsa módon szinte éreztem gyökereiket és a bennük lüktető nedveket. Nagyon szerettem volna hintázni az ágak között, mint a csimpánzok, elaludni a fák tetején, a szellőben zizegő levelek dúdolását hallgatva. Különösen esős időben szerettem az erdőben üldögélni, hallgatni a falevelekről hulló esőcseppek dobogását és élvezni a teljes bezártságot a zöld, a barna szín meg a nedvesség tompa fényű, alkonyi világában.

Ötödik fejezet

AZ ESŐS ÉVSZAK

Röviddel Vanne távozása után a csimpánztavasz könnyű esőit a hosszú esőzés időszaka váltotta fel. A záporokból felhőszakadás lett, mely lankadatlanul dühöngött két óra hosszat, vagy még tovább. Az évszakváltás után vagy egy héttel kerekedett az a tomboló vihar, amely sokáig emlékezetes maradt számomra. Két órája figyeltem már egy csimpánzcsapatot, amint egy nagy fügefán lakmároztak. Egész délelőtt szürke és felhős volt az égbolt, s a távolból időnként mennydörgés morajlott fel.

Déltájban súlyos esőcseppek kezdtek hullani. A csimpánzok lemásztak a fáról, és egymás után ügettek fel a meredek füves lejtőn a hegytető nyílt terepére. A csapatban hét felnőtt hím volt, köztük Góliát és Szürkeszakállú Dávid, valamint néhány nőstény és egy pár kölyök is. A hegygerincre érve megálltak. Abban a pillanatban kitört a vihar. Ömleni kezdett az eső, és a fejem felett hirtelen akkorát mennydörgött, hogy ijedtemben felugrottam. Mintha csak erre a jelre várt volna, az egyik hím kiegyenesedett, és egyik lábáról a másikra lendülve, ütemesen himbálta magát, s közben az eső kopogásán át hallani lehetett erősödő huhogását. Aztán nekiiramodott, és szédítő sebesen lerohant a lejtőn, vissza a fákhoz. Harmincméternyi száguldás után futását félbeszakítva, egy kis fa törzse körül kezdett hintázni, majd felugrott az alsó ágak közé, és mozdulatlanul ült.

Nyomban ezután két másik hím is követte. Egyikük futtában letört egy faágat, meglóbálta a levegőben, majd maga elé hajította. A másik viszont, a vágta végén két lábra állt, és egy fa ágait ütemesen lengette előre-hátra, aztán elkapott egy óriási gallyat, és magával vonszolta lefelé a lejtőn. A negyedik hím rohanás közben felugrott egy fára, és sebességét alig csökkentve, letört egy hatalmas ágat, leugrott vele a földre és tovább rohant a lejtőn. Amint az utolsó két hím kiáltott és leszáguldott, az első, aki az egész mutatványt elkezdte, felbaktatott a lejtőn. Közben a lejtő alján a többiek is felkapaszkodtak a fákra, de most ismét követték az első csimpánz példáját. A tetőre érve megint újra kezdték a leszáguldozást, egyik a másik után, töretlen lendülettel.

A mutatvány kezdetekor a nőstények és a kölykök az emelkedő tetején álló fákra másztak fel, és onnan figyelték az egész produkciót. Ahogy a hímek újra meg újra lerohantak és visszabaktattak, úgy erősödött az eső is; az ólomszürke égboltot a villámok cikázó vagy kiöblösödő fényei világították be, és a mennydörgéstől mintha maguk a hegyek is remegtek volna.

Elragadtatásom nem csupán tudományos lelkesedésből eredt, ahogy dísztribünömről, a szűk szakadék túlsó oldaláról, egy vízálló takaró alól lenyűgözve figyeltem őket. A túl erős eső és a szél miatt nem

tudtam sem jegyzetfüzetemet, sem távcsövemet használni, csak néztem és bámultam e csodálatos lények nagyszerűségét. Ilyenfajta erő és lendület lehetett az is, amellyel az ősember hívta ki az elemeket.
A mutatvány kezdete után húsz perccel az utolsó hím is felbaktatott a lejtőn. A nőstények és a kölykök lemásztak a fákról, és az egész csapat továbbvonult a tetőgerincen túlra. Az egyik hím megállt, és kezével egy fatörzsbe kapaszkodva visszanézett, ahogy a színész hajol meg utoljára a függöny előtt. Aztán ő is eltűnt a hegyhát mögött.
Még egy ideig ott ültem, hitetlenkedve bámulva a fatörzsek fehér sebeit és a fűbe dobott faágakat; ennyi bizonyítéka maradt az „esőtáncnak".
Talán még jobban elámultam volna, ha tudom akkor, hogy a következő tíz évben összesen még kétszer láthatok hasonló parádét. Gyakran előfordul ugyan, hogy hím csimpánzok a nagy esőzés beálltára esőtánc bemutatásával reagálnak, de az ilyesmi rendszerint egyéni akció. Elegendő becsukni a szememet, s máris élethűen, pontosan fel tudom idézni az első mutatvány nagyszerűségét.
Az esős időszak előrehaladtával a fű magasba szökött, helyenként három és fél méter magasságot is elért, és még a szabadon álló gerinceken is csaknem kétméternyi volt. Ha letértem a jól ismert ösvényekről – amennyiben egyáltalán meg tudtam találni azokat –, fogalmam sem volt, hol vagyok, ezért gyakran fel kellett másznom a fákra, hogy tájékozódni tudjak. Leülni sem lehetett ahol éppen akartam, vagy ahol kellemes hely kínálkozott a csimpánzok megfigyelésére, mivel a magas fű teljesen eltakarta őket. Állva soha nem tudtam a távcsövet hosszú ideig használni, így azután vagy lehajtottam a fűszálak szárait, vagy felmásztam egy fára.
Az esős időszak során egyre tovább tartózkodtam a fákon, de az irántuk érzett szeretetem ellenére nem volt kedvemre a dolog, mert sok időt vesztegettem el a megfelelő fa kiválasztásával, és a csimpánzokra való kilátást akadályozó faágak letördelésével. És ha fújt a szél, márpedig ez gyakran előfordult, nem tudtam mozdulatlanul tartani a távcsövemet sem.
Készítettem egy műanyag csőféleséget, ami a nedvességtől nagyjából megóvta a távcsövet, a fejemre pedig szintén egy nylon darabot tettem csúcsos süvegként. De még így is sokszor egyáltalán nem tudtam távcsövemet használni, mert a belül összegyűlt nedvesség cseppjeitől bepárásodott.
Ha nem is esett, azért egész nap minden csuromvizes volt vagy az esőtől, vagy az erős éjszakai harmattól, és voltak olyan időszakok is, amikor napokon át vizes maradtam. Azt hiszem, soha életemben nem fáztam annyira, mint ezeken a hegyeken, amikor nyirkos ruháimban a jeges szélben ülve figyeltem a csimpánzokat. Volt olyan idő is, amikor a hajnali csúcsra mászás gondolatától is már kirázott a hideg. A

sötétben másztam ki meleg ágyamból, és a viharlámpa meghitt fényében fogyasztottam el egy szelet kenyérből és egy csésze kávéból álló reggelimet, s ekkor minden erőmet összeszedve indultam neki a hideg, csuromvizes fűnek. Idővel rájöttem, hogy jobb, ha ruháimat egy műanyag zsákba teszem, és magammal viszem – senki nem láthatott meg, és különben is még sötét volt. Ha tudtam, hogy célomhoz érve száraz ruhát ölthetek magamra, a fű hideg érintése meztelen bőrömön valósággal kéjes érzésnek tűnt. Az első napokban a borotvaéles fű összevissza karmolta a bőrömet, de hamarosan hozzászoktam, és a bőröm is megedződött.

Egy nap még alig pitymallott, amikor a lejtő utolsó meredek szakaszán másztam fel a Csúcshoz. Odaérve, a félelemtől szinte földbe gyökerezett a lábam; egy magányos bivaly hevert félig rejtve a magas fűben. Bizonyára aludt, máskülönben meghallotta volna lépteimet. Szerencsére a szellő az ő erős tehénszagát fújta egyenesen az én orromba, de vajon mi történik, ha ellenkező irányú a szél?... Így azonban sikerült csendben továbblopakodnom anélkül, hogy megzavartam volna.

Ez idő tájt történt az is, hogy éppen a magas fűben üldögéltem, amikor pár méterre tőlem egy leopárd tűnt fel. Csak akkor vettem észre, amikor farka fehér hegye pontosan a fejem fölött volt, így visszavonulásra nem maradt idő. Nem tehettem mást, mint visszafojtottam lélegzetemet. Kétlem, hogy a leopárdnak a leghalványabb sejtelme is volt, mennyire közel járt egy emberhez!

Egészben véve, szerettem ezt a Gombe vidéki esős évszakot. Többnyire hűvös volt, s a hőség nem akadályozott hosszabb ideig tartó megfigyeléseimben. Mindig szerettem úgy érezni, hogy a természet szerves része vagyok, és zavart, ha a száraz évszakban az erdő levélszőnyege recsegett a talpam alatt. Az esős évszakban a lágy és nyirkos leveleken hangtalanul járkálhattam, s így már nemcsak röpke pillantásokat vethettem a félénkebb csimpánzokra. Legnagyobb örömömre egyre többet tudtam meg róluk és viselkedésükről. Tudtam, hogy száraz évszakban, déltájt a csimpánzok rendszerint a földön pihennek, mivel gyakran pillantottam meg őket hűsölésük közben az árnyékban. Az esős évszakban azonban gyakran átázik a talaj, és így megfigyelhettem, hogy nagy gonddal készített nappali fészket is raknak ilyenkor, és abban pihennek. Meglepett, hogy gyakran olyankor raknak fészket, amikor még esik, és összekuporodva, térdüket átölelve, lehajtott fejjel ülnek benne, amíg el nem áll az eső. Reggel később is keltek és jó néhányszor előfordult, hogy evés vagy két-három óra üldögélés után nyomban új fészket készítettek és ismét leheveredtek. Talán azért pihentek annyit, mert a borzalmasan nedves, hideg éjszakákon nem tudták kialudni magukat, és fáradtan ébredtek. Rendszerint korábban is feküdtek le. Néha, amikor egy-egy délutáni

vihar után csuromvizes fészkükben hagytam ott a csimpánzokat, nemcsak mély sajnálkozást, hanem bűntudatot is éreztem, hiszen engem meleg étel, száraz ruha és fedett sátor várt. És ez a lelkiismeret-furdalás csak fokozódott, ha az éjszaka közepén a sátramon lecsurgó, ömlő eső hangjára ébredtem, és kényelmes, meleg ágyamban megbújva a levélfészekben kuporgó, szegény vacogó csimpánzokra gondoltam.

A vihar kezdetén egy-egy csimpánz néha egy kinyúló törzs vagy dúsan burjánzó növényzet alá húzódott, de amikor az eső már ezen is áthatolt, rendszerint előjött, és összegubózva, szomorúan üldögélt a szabadban. Úgy tűnt, hogy a kis kölyköket viseli meg legkevésbé a dühöngő vihar. Gyakran láttam az öreg Flót, aki akkoriban a nőstények közül a legkevésbé félt tőlem, amint a kétéves Fifi fölé kuporodott. A felhőszakadás után Fifi teljesen szárazon mászott elő anyja öleléséből. Flo fia, Figan, aki körülbelül négy évvel volt Fifinél idősebb, ilyen alkalmakkor vad hintázásba kezdett a fán, kezét lóbálva, lábával rugdalózva lendült egyik ágról a másikra, s fel-le ugrándozott az öreg Flo feje fölött, törmelékzáporral borítva anyját, míg az mélyebbre kuporodva próbálta elkerülni az arcát csapkodó ágakat.

Jó módszere volt ez Figannak teste melegen tartására, sokkal alkalmasabb, mint a vad produkcióknak az a fajtája, amellyel az idősebb hímek szokták üdvözölni az ömlő esőt.

Ahogy múltak a hetek, rájöttem, hogy a csimpánzcsoportokhoz közelebb lehet kerülni hideg, nedves időben, mint szárazságban. Úgy tűnt, hogy éppen elég bajuk van ahhoz, hogy miattam már ne nyugtalankodjanak. Egy nap az esőáztatta erdőn haladtam át csendben. Fejem fölött esőcseppek kopogtak a leveleken, s levélről levélre cseppenve hulltak le a földre. Rothadó fa és nedves növényzet átható illata terjengett, a fatörzsek tapintása a kezem alatt hideg, csúszós és eleven volt. Éreztem, hogy az eső hajamat csiklandozza és melegen a nyakamba csorog. Egy csimpánzcsapatot kerestem, amelyikről az esős időszak beállta előtt hallottam.

Váratlanul egy fekete alakot pillantottam meg háttal felém a földön kuporogni, alig néhány méterre előttem. Gyorsan magam is leguggoltam, úgyhogy a csimpánz nem vett észre. Pár percig csönd volt, csak az eső kopogása hallatszott, azután tőlem jobbra apró zörrenés és halk *huu* hang ütötte meg fülemet. Lassan odafordítottam fejem, de a sűrű aljnövényzetben semmit sem láttam. Mire visszafordultam, az előttem ülő sötét alak eltűnt. Aztán felüvöltött. Én meg felpillantva, pont a fejem fölött, Góliátot vettem észre. Összeszorított ajkakkal bámult rám, és gyengén rázott egy ágat. Elfordítottam a fejemet, nehogy ráfüggesztett tekintetemet fenyegetésnek vegye. Balra tőlem újabb zörrenést hallottam, s

odapillantva egy másik csimpánz alakját vettem ki az indák szövevénye mögött. Előrefordultam, s ekkor egy rám bámuló szempárt és egy lecsüngő liánba kapaszkodó hatalmas mancsot pillantottam meg. Újabb halk *huu* hallatszott, ez alkalommal mögülem. Bekerítettek.

Egyszerre csak Góliát hosszan elnyújtott *uraaa-t* kiáltott, aztán csak úgy hullott rám az eső meg a gallyak, miközben fenyegetően rázta felém az ágakat. Kiáltását a többi, alig látható csimpánz is átvette. Számomra ez a hang az afrikai erdők legbőszebb kiáltása, csak a megdühödött elefánt trombitálása rosszabb ennél. Ösztöneim azt súgták, hogy meneküljek, de mégis ottmaradásra kényszerítettem magam, s mintha a dolog nem is érdekelne, evést színlelve, gyökereket szedegettem fel a földről. A fölöttem levő ág hegye fejen vágott, a földön döngés és csapkodás hallatszott, majd egy fekete alak nyargalt előre az aljnövényzeten át, de az utolsó pillanatban irányt változtatva elfordult tőlem, hirtelen tovaszáguldott, be az erdőbe. Azt hiszem, el voltam készülve, hogy darabokra tépnek, s nem tudom, mennyi ideig kuporogtam ott feszült izgalommal és rémülten, míg rá nem jöttem, hogy minden elcsendesedett, és csak az esőcseppek kipp-koppja hallatszik. Óvatosan körülnéztem. A fekete kéz és a fénylő szemek nem voltak láthatók többé, az ág, melyen Góliát ült, üres volt, a csimpánzok eltávoztak. Be kell vallanom, kissé remegő térdekkel álltam fel; az a fajta megkönnyebbülés töltött el, amit a fenyegető veszélytől való megmenekülés után érez az ember – és végül is a csimpánzok már kevésbé félnek tőlem!

A kezdeti félelem időszakát egy körülbelül öt hónapig tartó agressziós korszak váltotta fel. Egy másik eset is élénken él emlékezetemben, mely az előbb elmondott epizód után úgy három héttel történt. Egy keskeny szakadék oldalán várakoztam, remélve, hogy a csimpánzok megjelennek a szemközti lejtő egyik gyümölcstől roskadozó fájánál. Amikor a hátam mögött meghallottam a közeledő állatok határozott lépteit, lefeküdtem a földre, és mozdulatlanul maradtam, mert ha a csimpánzok élelemszerző útjukon találkoztak velem, gyakran meggondolták magukat, és máshová mentek lakmározni. Viszont ha már egyszer hozzáfogtak az evéshez, a gyümölcs ínycsiklandozó íze, látványa és illata ingerelte őket, étvágyuk általában erősebbnek bizonyult irántam táplált bizalmatlanságuknál. Ez alkalommal a léptek közeledtek, majd közvetlen közelemben elhaltak. Halk *huu* hallatszott, egy aggódó és kissé rémült állat hangja. Megláttak. Mozdulatlan maradtam, és a lépések még jobban közeledtek. Aztán hallottam, amint az egyik csimpánz hirtelen néhány métert szaladt, majd hangos visítást hallottam. Mi az ördög történhetett?

Egy pillanat múlva hím csimpánz mászott fel a tőlem alig néhány méterre álló fára. Letelepedett a fejem fölötti ágakra, és tátott szájjal

rám bámulva, szaggatott és éles hangon visított. Felnéztem sötét arcába, barna szemeibe. Lejjebb ereszkedett, már alig volt tíz méterre tőlem, előtűntek sárga fogai és rózsaszínű nyelve. Úgy megrázott egy ágat, hogy szinte záporoztak rám a gallyak. Majd egy fatörzsre csapott, újabb ágakat rázott le, s közben szüntelenül sikoltozott, és egyre jobban belelovalta magát dühébe. Azután hirtelen lemászott a fáról, és eltűnt szemem elől.
Ekkor láttam meg, hogy egy másik fán nőstény ült csecsemőjével meg nagyobb kölykével, és tágra nyílt szemmel bámult rám. Csendesen, mozdulatlanul ültek ott. Hallottam, amint az öreg hím mögöttem jártkelt, majd megszűntek léptei. Olyan közel volt, hogy a lélegzését is hallottam. Mindez oly valószínűtlennek tűnt.
Hirtelen hangos ugatás, levéltaposás hallatszott, majd valamivel erősen fejbe vágtak. Erre már meg kellett mozdulnom, fel kellett ülnöm, és el kellett hinnem, hogy mégsem olyan valószerűtlen. A hím állt ott, rám bámult, egy pillanatig azt hittem, támadni fog. Ehelyett megfordult, továbbment, de többször is megállt és visszanézett. A nőstény és csemetéje csendben lemászott és utána ment. Néhány perc múlva ismét egyedül voltam. S jóllehet a szívem még erősen dobogott, de ugyanakkor diadalmámor töltött el, hiszen végre sikerült igazi kapcsolatot teremtenem vadon élő csimpánzzal – vagy talán éppen fordítva történt.
Amikor néhány évvel később visszagondoltam e hím személyleírására, bizonyos voltam benne, hogy csakis a rossz természetű, ingerlékeny, potrohos J.B. lehetett. Az akkori kép pontosan ráillik arra a könnyen feldühödő, félelmet nem ismerő jellemre, melyet később jól megismertem. Mozdulatlanságom és az eső ellen magamra terített műanyag lepel láttán bizonyára zavarba jött. Feltétlenül meg kellett állapítania kilétemet, mozgásra kellett kényszerítenie, hiszen a szememről bizonyára látta, hogy élőlény vagyok.
Az ilyen esetek után vágytam csak igazán arra, hogy a táborba visszatérve ott találjam Vanne-t, és megoszthassam vele rémületemet vagy boldogságomat. Ehelyett Dominicnak és Hasszánnak mondtam el az öreg hím csimpánzzal való találkozásom történetét, ők viszont az öreg Iddi Matatának adták tovább. Másnap este eljött hozzám, és elmesélte annak az afrikainak a történetét, aki érett gyümölcsért mászott fel egy pálmafára és nem vette észre, hogy a fa tetején egy hím csimpánz lakmározik. A majom az afrikai láttán lerohant a fáról, és útközben arcul csapta őt. A férfi egyik szemére megvakult. És így az a kósza hír kezdett terjengeni, hogy bűvös erővel rendelkezem, hogy nekem semmi bajom nem történik, míg mások megsérülnek, és hogy én nem is lehetek közönséges angol leány. Ez is hozzájárult az afrikaiakkal való baráti kapcsolatom elmélyüléséhez.
Úgy mondták, hogy a hosszú esőzés áprilisban véget ér. Abban az

évben azonban még júniusban is esett, bár ritkábban. Ha a hideg, borús napok sora időnként megszakadt, az egész vidék óriási trópusi üvegházhoz lett hasonló. A nedvességet, melyet a nap heve felszívott a dús növényzetről, visszatartották a völgyek, visszatartották a hosszú fűszálak. A meredek lejtők megmászása valóságos lidércnyomás volt ilyenkor. Sokszor éreztem, hogy fel kell másznom egy fára, különben nem jutok levegőhöz, ott fenn meg azon töprengtem, vajon őseink mi az ördögnek jöttek is le a fáról. Visszagondolva arra a májusra és júniusra, azt hiszem mégiscsak az volt ottlétem kezdetének a legrosszabb szakasza, felülmúlva még azt az időpontot is, amikor a csimpánzok elfutottak előlem. Többször jelentkezett visszatérő lázam, s a levegő súlyos páratartalma annyira megviselt, hogy sokszor még a kezemet is alig tudtam felemelni, nem is szólva a hegymászásról. A csimpánzok pedig, akik azelőtt lármás, nagy csapatokban lakmároztak, kicsiny, kettőtől hat főig terjedő egységekre oszlottak. Az ilyen csapatok gyakran hangtalanul járták az erdőt, és a mindenütt megtalálható, elefántpálmaként ismert mbulafa gyümölcsétették.

Lassan azonban csökkent a szörnyű páratartalom, a völgyekben naponta vad szelek fújtak, és az én kedélyem, egészségem helyreállt. Megint megkezdődött a vadon termő füge szezonja, de már nem kellett felmásznom a Csúcsra, hogy megfigyelhessem a csimpánzokat, hanem lemehettem a völgybe és leülhettem a fák közvetlen közelében, melyeken a csimpánzok naponta táplálkoztak.

Egy nap, amikor a tőlem nem egészen harminc méterre álló fán lakmározó csapatot figyeltem, hirtelen megzörrentek a falevelek mögöttem. Megfordultam, s láttam, hogy úgy öt méternyire egy csimpánz ül háttal nekem. Azt hittem, nem vett észre és ezért meg sem moccantam, de ő néhány pillanat múlva közömbösen rám nézett a válla fölött, és folytatta az evést. Még körülbelül tíz percig maradt ott, időnként gyors pillantásokat vetett rám, majd eltávozott. Mike volt az, egy felnőtt hím csimpánz, akinek majdnem olyan csinos ábrázata volt, mint Szürkeszakállú Dávidnak. Az eset pár héttel az után a felejthetetlen nap után történt, melyet e könyv elején már említettem, amikor Szürkeszakállú Dávid és Góliát tőlem alig egy-két méterre ült nyugodtan. Kezdeti félelmük irántam először erőszakos, ellenséges magatartásnak adott helyet, de most már a legtöbben kezdtek elfogadni mint természetes, köznapi világuk egyik tartozékát. Furcsa fehér majom, meglehetősen szokatlan ugyan, de végül is nem olyan szörnyűségesen rémítő.

Augusztus vége felé Judy nővérem érkezett meg Angliából. A National Geographic Society, amely akkor már anyagi alapot nyújtott kutatómunkámhoz, fontosnak tartotta persze, hogy folyóirata számára fényképfelvételeket szerezzen. A Társaság hivatásos fényképészt akart küldeni, de engem rémülettel töltött el a gondolat, hogy idegen jelenik

meg a színen és tönkreteszi nehezen kiépített kapcsolatomat a csimpánzokkal.
Azt javasoltam Louisnak, hogy Judy jöhessen ide, nemcsak azért, mert rendelkezett némi fényképészeti gyakorlattal, hanem mert hasonlított is rám és mert hajlandó volt arra, hogy egyes felvételek lehetőségét feláldozza az én munkám érdekében. A National Geographic Society nem fedezte utazása költségeit, de egy angol hétvégi lap, a *Reveille* vállalta a kockázatot és minden kiadását fizette, cserébe egy velem folytatott interjúsorozatért, amire akkor kerül majd sor, amikor visszatérek Angliába.
Szegény Judy! Érkezésekor már jóformán véget is ért a száraz évszak, mely mindössze hat hétig tartott. Apró leshelyeket készítettem olyan fák körül, melyekről azt gondoltam, hogy szeptemberben és októberben bőven fognak gyümölcsöt teremni, de abban az évben gyenge volt a termés, és majdnem minden nap esett. Judy órákon át várakozott a búvóhelyeken a szakadó esőben, és műanyag lepedővel próbálta óvni magát meg a fényképész-felszerelését. A csimpánzok alig-alig mutatkoztak, s amikor végül feltűntek, annyira esett, hogy Judy képtelen volt egyetlen felvételt is készíteni. Végre novemberben javult kissé a helyzet és elkészíthette a legelső felvételeket, amelyek valaha is készültek termeszvadászat közben a szerszámhasználó csimpánzokról. Készített felvételeket rólam is meg a tábori életről és a halászokról, úgyhogy megbízóinak érdemes volt kiküldetési költségeit fedezni.
Amikor a Gombe-patakhoz érkezett, valósággal elborzadt csont és bőr külsőmön. Tizennyolc hónapon át, a „Kigoma-napok”, illetve azon rövid időszakok kivételével, amikor a láz ledöntött lábamról, megállás nélkül dolgoztam a hegyekben. Ébresztőórám minden reggel fél hatkor szólt, és a reggeli után már szaladtam is csimpánzaim után. Erdei barangolásaim során sohasem éreztem a táplálkozás szükségét, s szerencsés voltam abban is, hogy csak igen ritkán kívántam vizet inni. A Csúcson készített kávék fényűzésszámba mentek. És amikor visszatértem a táborba, és beállt az este, át kellett vezetnem jegyzeteimet, úgyhogy gyakran késő éjszakáig dolgoztam. Nem csoda, hogy lefogytam.
Judy kötelességének érezte, hogy „felhizlaljon”. Ennek megfelelően zabkását, tej savót és különféle húskivonatokat írt elő számomra. De valahogy sohasem volt hozzájuk nagy étvágyam. S mivel Judynak nem volt szíve kidobni e finomságokat, ő maga ette meg.
Decemberben, ömlő esőben persze, össze kellett csomagolni a tábort, és Kigomában raktározni el minden felszerelésemet. Louis Leakey-nek sikerült ugyanis felvétetnie a cambridge-i egyetemre, hogy bölcsészdoktori disszertációt készíthessek etológiából, azaz állat-viselkedéstanból. Egyike voltam azon kevés kutatónak, aki egyetemi

fokozat elnyerése nélkül pályázhatott doktorátusra. Louis Nairobiban várt ránk, és a következő szövegű táviratot küldte Vanne-nek: „A LÁNYOK SZERENCSÉSEN MEGÉRKEZTEK STOP EGYIK SOVÁNY MÁSIK KÖVÉR.”

Hatodik fejezet
A CSIMPÁNZOK A TÁBORBA LÁTOGATNAK

1961-ben hideg volt a tél. A Norvégia fagyos pusztáiról érkező szél akadálytalanul süvített végig Cambridge lapályos vidékén, a hó, a fagy és a befagyott vízvezeték pedig örökkévalónak tűnt. Végtelen távolságban éreztem magamtól Afrikát, a csimpánzokat és mindazt, ami után állandóan vágyódtam. Természetesen mélységes hálával töltött el kiváltságos helyzetem, hogy Cambridge-be járhatok, nemkülönben az a lehetőség, hogy Robert Hinde professzor felügyelete mellett dolgozhatok, – de vajon mit csinál eközben Szürkeszakállú Dávid? Hogy van Flo és Góliát? Vajon mi mindent mulasztok el?

Végre-valahára a tavasz felolvasztotta a keményre fagyott földet; még két hónap, és Afrikában leszek. Előtte még két megpróbáltatással kellett szembenéznem, és ennek gondolata sokkal jobban megrémített, mint a feldühödött csimpánzokkal való bármely találkozás. Nemzetközi konferenciákon kellett előadást tartanom Londonban és New Yorkban, mivel más tudósok első kézből kívántak hallani a csimpánzaim életmódjáról. De ezek a mérföldkövek is elérkeztek és tovatűntek végre; és bármilyen hihetetlennek is tűnt, a hathónapos száműzetés is véget ért, és megint útban voltam Afrika felé. A Szahara óriási területén a hajnal vöröslő pírjában keltem át, melynek látványa elmaradhatatlanul hozzá tartozik egy mai légi út élményéhez.

Aztán ismét rám tört a félelem, amely angliai tartózkodásom alatt állandóan kísértett. Vajon nem felejtettek-e el a csimpánzok? Elölről kell-e kezdenem magamhoz szoktatni őket? De aggodalmam felesleges volt, mert amikor visszatértem a Gombe-patakhoz, úgy tűnt, mintha a csimpánzok még *jobban* elviselnék jelenlétemet, mint azelőtt. Újra nekiláttam munkámnak a hegyekben, mintha soha nem lettem volna távol.

Egyik este a táborba érve, igen izgatott állapotban találtam Dominicot és Hasszánt. Elmondták, hogy egy nagy csimpánz besétált a táborba, és egy órán át falatozott a sátramat beárnyékoló pálmafán. Másnap este megtudtam, hogy ugyanaz a csimpánz ismét látogatást tett. Elhatároztam, hogy másnap otthon maradok és bevárom.

Furcsának tűnt, hogy a hajnal derengését ágyamból figyelem, hogy a táborban reggelizem, hogy a sátramban ülök *nappal,* és gépelem előző napi jegyzeteimet az Angliából hozott írógépen. Az viszont már teljesen hihetetlennek tűnt, hogy tíz óra körül Szürkeszakállú Dávid

nyugodtan elballagott sátram előtt, és felmászott a pálmafára. Kilestem és hallottam, ahogy mély hangon elégedetten mormog, amikor az első piros gyümölcsöt kemény burkából kipiszkálta. Egy óra elteltével lemászott, megállt, megfontoltan bekukkantott a sátorba, majd odébbállt. A csüggesztő napok után, amikor a csimpánzok ötszáz méternyi távolságból már a puszta látásomra is elmenekültek, itt van végre egy közülük, amelyik otthonosan mozog magában a táboromban. Nem csoda, hogy alig akartam hinni a szememnek.
Szürkeszakállú Dávid ezután rendszeresen felkereste a tábort, mindaddig, amíg gyümölcs volt a pálmafán, és azután beszüntette látogatásait. Ezek az olajpálmák azonban nem egyidőben teremnek, úgyhogy néhány héttel később a tábor másik pálmafáján érett be a kemény, diószerű piros gyümölcs. Szürkeszakállú Dávid újra megkezdte napi látogatásait. Nem sokszor maradtam otthon, mert korlátozott volt az az információmennyiség, melyet egy pálmadión lakmározó magányos hím csimpánz megfigyelése szolgáltathatott. Néha azért bevártam, mert mélységes örömet szerzett, hogy olyan közel merészkedik hozzánk, a félelem legkisebb nyoma nélkül. Egy nap kint ültem a sátor verandáján, amikor Dávid lemászott a fáról, majd a maga megfontolt módján egyenesen felém tartott. Amikor vagy másfél méterre volt tőlem, megállt, és lassan égnek kezdett állni a szőre, a végén pedig már hatalmas és szerfelett harcias állatnak tűnt. A csimpánzok bundája akkor szokott felborzolódni, ha mérgesek, csalódottak vagy idegesek. Némi félelemmel tűnődtem hát, vajon mi borzolta fel Dávid szőrét. Egyszer csak nyílegyenesen felém futott, felkapott egy banánt asztalomról, és elrohant, hogy kissé távolabb elfogyassza. Közben a szőre fokozatosan lesimult.
Ez után az eset után megkértem Dominicot, hogy hagyjon kint banánt, valahányszor meglátja Dávidot. Így aztán, amikor már nem volt érett olajpálmadió, a csimpánz időnként még megjelent a táborban banán után kutatva. Látogatásai azonban szabálytalan, kiszámíthatatlan időközökben történtek, úgyhogy többé nem vártam rá sátramban.
Körülbelül nyolc héttel visszatérésem után enyhe maláriás rohamom volt. Ágyban maradtam, és abban a reményben, hogy Szürkeszakállú Dávid arra jár, megkértem Dominicot, rakjon ki néhány banánt. Késő délelőtt Dávid odajött sátramhoz, és vett a gyümölcsből. Ahogy visszatért a bozót irányába, hirtelen észrevettem, hogy egy másik csimpánz is áll ott, félig elbújva a növényzetben. Gyorsan felkaptam a távcsövemet – Góliát volt. Amint Dávid enni kezdett, Góliát odament hozzá, és belebámult a képébe. Ahogy Dávid alsó ajka körül forgatta a banánhéjat, kipréselve belőle az utolsó csepp levet, Góliát egyik kezét barátja szájához nyújtotta és a maradékért könyörgött. Dávid erre úgy reagált, hogy a jól összerágott masszát Góliát kezébe köpte, és most Góliát folytatta a szopogatást.

Másnap Góliát ismét követte Dávidot a táborba. Elrejtőztem a sátramban, leengedtem a függönyt, és egy kis nyíláson lestem kifelé. Ez alkalommal Góliát, hosszas tétovázás után, égnek álló szőrrel követte Dávidot a sátorig, és maga is felkapott néhány banánt.
Nagy fontosságú hetek következtek. Elküldtem Hasszánt a rezervátum északi részén fekvő Mwangongo nevű faluba, hogy szerezzen be banánkészletet, és minden reggel egy halommal raktam ki a sátram mellé. Völgyünkben ismét ért a füge, így állandóan nagy csimpánzcsoportok haladtak el táborunk mellett. Időm egy részét fenn a fügefák közelében töltöttem, a többit pedig Dávidra várva, a táborban. Majdnem mindennap eljött, és most már nemcsak Góliát követte néha, hanem William és időnként egy csimpánzgyerek is.
Egy napon, amikor Dávid egyedül jött, kezemmel nyújtottam felé egy banánt. Közeledett, felborzolta szőrét, halk, köhögésszerű hanggal engedte ki magából a belélegzett levegőt, s közben felrándította az állát. Enyhén megfenyegetett. Hirtelen felemelkedett, egyik lábáról a másikra billent, egyik kezével rácsapott a mellette levő pálmafa törzsére, azután nagyon óvatosan elvette tőlem a banánt.
Amikor Góliátnak adtam először kézből banánt, minden másképp történt. Ő is felborzolta szőrét, aztán megragadott egy széket, elszáguldott mellettem és majdnem feldöntött. Majd a bozótba ült és bősz tekintettel nézett. Hosszú idő telt el, amíg olyan nyugodtan viselkedett jelenlétemben, mint Dávid; ha hirtelen mozdulattal megijesztettem, sokszor egész komolyan megfenyegetett, halk ugató hangot hallatott, miközben egyik karját hirtelen felemelte, vagy ágakat lengetett gyors, kapkodó mozdulattal.
Izgalmas dolog volt ugyanazokat a példányokat rendszeresen megfigyelni, nemrég ezt még szinte lehetetlennek tartottam. A csimpánzok nem azonos útvonalakat követnek napi vándorlásaik során, és így azokat az alkalmakat kivéve, amikor egy-egy fa gyümölcse beért, teljesen a véletlenen múlik, hogy ugyanazt az állatot egy hónapban többször is meg tudom-e figyelni. A táborban azonban hetente több alkalommal is módomban volt Dávid, Góliát és William „társadalmi” érintkezéseire vonatkozó részletes megfigyeléseket tenni. Gyakran láttam hármójuk közül valamelyikkel kapcsolatos mellékes mozzanatokat olyankor is, amikor a völgyünkben levő fügefákon falatoztak a csapattal együtt.
Ebben az időben kezdtem gyanítani, hogy Góliát lehet a legmagasabb rangú hím csimpánz a területen, ami később be is bizonyosodott. Ha William és Góliát egyszerre indult el ugyanazért a banánért, mindig William tért ki, és Góliát vette el a gyümölcsöt. Ha Góliát egy másik felnőtt hímmel találkozott egy keskeny erdei csapáson, ő ment tovább, és a másik tért ki előle. Majdnem minden esetben Góliátot üdvözölte először az a jövevény, aki a fügefára mászott, hogy csatlakozzék az ott

falatozó csimpánzcsapathoz. Egy nap azt is láttam, amint egy csimpánznőstényt kizavart fészkéből, hogy ő ülhessen bele. Már csaknem teljesen sötét volt, amikor felfigyeltem az esetre a Csúcsról. A fiatal nőstény nagy, leveles fészket rakott magának, melyben békésen feküdt, és összekuporodva várta az éjszakát. Góliát hirtelen felugrott a mellette levő ágra, kiegyenesedett, megragadott egy felette függő ágat és heves mozdulattal előre-hátra lengette a nőstény feje felett. Az hangos visítással kiugrott ágyából és eltűnt a sötétlő aljnövényzetben. Góliát azonnal lecsillapodott, belemászott a kiürült fészekbe, behajlított egy új ágat és lefeküdt. Öt perccel később a kiűzött nőstény új ágya elkészítésével foglalatoskodott csendesen, az alkony kihunyó fényében.

William összeszabdalt felső és lefittyedt alsó ajkával az alacsonyabb rendű hímekhez tartozott, amint ez a többi csimpánzzal való kapcsolatából kiderült. Ha egy másik hím az agresszió jeleit mutatta irányában, William békítően és meghódolólag közelített, kinyújtotta kezét a másik felé és halk, lihegő morgással lekuporodott a magasabb rangú állat előtt.

Ilyen találkozások alkalmával gyakran elhúzta ajkai csücskét, és ideges vigyorgása látni engedte fogait. Kezdetben William a táborban is félénken viselkedett. Amikor első alkalommal kínáltam neki banánt a kezemből, néhány pillanatig merően bámult rám, zavarában kissé megrázott egy ágat, majd leült, és halkan nyüszített, míg végül engedtem neki, és elétettem a gyümölcsöt a földre.

Szürkeszakállú Dávid helyének meghatározása az elsőbbségi ranglétrán sokkal több időt vett igénybe. Eleinte csak annyit tudtam, hogy fölöttébb nyugodt és barátságos természetű. Ha William vagy valamelyik fiatal állat alázatosan közelített hozzá, Dávid mindig valamilyen bátorító gesztussal reagált, kezét azonnal a másik fejére vagy testére tette, vagy minden további nélkül kurkászni kezdett rajta. Gyakran, amikor Góliát a táborban idegesen viselkedett – például, ha túl közel mentem hozzájuk –, Dávid kinyújtotta a kezét és szelíden társa ágyékára tette, vagy néhány apró kurkászó mozdulatot tett Góliát karján. Az ilyen gesztusok csaknem mindig lecsillapították a kevésbé domináns hímet.

Ezekben a hetekben érkezett meg Hugo a Gombe-patakhoz. Végül beleegyeztem ugyanis, hogy egy hivatásos fényképész jöjjön felvételeket készíteni a csimpánzokról, és Louis Hugót ajánlotta. A National Geographic Society elfogadta a javaslatot, és pénzügyi alapokat biztosított Hugo számára arra, hogy filmre vegyen engem és a csimpánzokat – egyrészt azért, hogy minél több dokumentumfilmet készítsen magatartásukról, másrészt pedig abban a reményben, hogy a Földrajzi Társaság számára tudományos filmet tud majd készíteni a csimpánzokról.

Hugo Indonéziában született, Angliában és Hollandiában nevelkedett, és hozzám hasonlóan mindig kedvelte az állatokat. Amikor a fényképezést választotta hivatásként, az járt a fejében, hogy valahogyan, valamikor eljut majd Afrikába, és vadon élő állatokat fog filmezni. Miután két évig egy amszterdami filmstúdióban dolgozott, Armand és Michaela Denis alkalmazta, hogy segédkezzen a jól ismert *Szafárin* című tévéműsor filmezésében. Afrikába egy évvel később érkezett, mint én.

Amíg Deniséknek dolgozott, Hugo megismerkedett Leakey-ékkel is, hiszen tulajdonképpen szomszédok voltak, és két év elteltével vállalkozott, hogy tudományos filmet készít a National Geographic Society részére, Louisnak az Olduvai-szorosban végzett munkájáról. Ebben az időszakban jutott Louis arra a meggyőződésre, hogy Hugo lenne a legalkalmasabb a Gombe-pataknál folytatandó filmezésre, mivel rájött, hogy Hugo nemcsak kitűnő fényképész, hanem őszintén szereti az állatokat és megértéssel viseltetik irántuk. Louis levélben tájékoztatott Hugóról és rátermettségéről, s ugyanakkor Vanne-nak is írt, és közölte vele, hogy talált valakit, aki Jane számára ideális férj lenne!

Változatlanul nyugtalankodtam, hogy vajon hogyan viselik el a csimpánzok egy fényképész-felszereléssel közlekedő ember jelenlétét, de ugyanakkor fontosnak is tartottam a csimpánzok viselkedését megörökítő dokumentumfilm készítését. Amellett bíztam Szürkeszakállú Dávidban – nem hittem, hogy Dávidot túlságosan megzavarná egy ismeretlen érkezése.

Az első reggelen, melyet Hugo már a Gombe-pataknál töltött, Szürkeszakállú Dávid nagyon korán érkezett a táborba, mert a közelben rakott fészket. Úgy döntöttem, az lesz a legjobb, ha Dávid először az új sátorhoz szokik hozzá, és csak azután a lakójához; így míg Dávid banánt fogyasztott, Hugo a sátorban maradt, és a függönyön keresztül lesett ki. Dávid jóformán rá se pillantott a sátorra, míg be nem fejezte az evést; aztán eltökélten odaballagott, felemelte az egyik függönyt, rábámult Hugóra, mordult egyet, s aztán szokott, ráérős tempójában elcammogott.

Meglepetésemre Góliát és még a félénk William is, akik valamivel később együtt érkeztek, minden nagyobb teketória nélkül viselték el Hugót. Mintha egyszerűen a tábor berendezésének tekintették volna. Így aztán Hugónak már az első napon alkalma nyílt kitűnő filmet készíteni a három hím együtt töltött perceiről – az üdvözlésről, a kurkászásról és az élelemért való koldulásról. A második napon pedig Hugo még jelentősebb eseményt kapott lencsevégre: majmot evő csimpánzokat fényképezett le.

Azóta az emlékezetes nap óta, amikor először észleltem, hogy Szürkeszakállú Dávid egy fiatal varacskos-disznó teteméből falatozik,

csak egyszer láttam húsevést. Ezúttal egy fiatal erdei antilop volt az áldozat, de megint nem voltam biztos abban, hogy a csimpánzok maguk ejtették-e a zsákmányt. E harmadik alkalommal azonban Hugo és én saját szemünkkel figyeltük meg a vadászatot és az állat megölését.

Az eset egészen váratlanul történt. Magammal vittem Hugót, hogy megmutassam neki a Csúcsot, és ott néhány vörös cerkófmajommal találkoztunk, amelyek szemmel láthatóan elszakadtak csapatuktól. Egyszerre csak egy kamasz hím csimpánz mászott fel óvatosan a majmok melletti fára, és lassan odébbkúszott egy ágon. Azután leült. Három majom látszólag nyugodtan távolabb ugrott.

A negyedik ottmaradt, és fejét a csimpánz felé fordította. Egy másodperc múlva egy másik serdülő csimpánz a fát körülvevő sűrű növényzetből előbújva, végigrohant azon az ágon, amelyen a majom ült és megragadta. Azon nyomban több más csimpánz is felrohant a fára, és az izgalomtól visítva, ugatva darabokra tépte az áldozatot. Az elfogás pillanatától számítva mindössze egy percen belül játszódott le az egész.

Túl messze voltak ahhoz, hogy Hugo lefilmezhette volna a vadászatot, és különben is olyan hirtelen történt, hogy közelebbről is aligha tudta volna megtenni. De a zsákmányukat fogyasztó csimpánzokról csinált azért felvételt, noha valójában nagyon messziről.

E sokat ígérő kezdet után Hugo szerencséje megfordult. Igaz, hogy sikerült egy csomó kitűnő keskenyfilmet és állóképet készítenie Dávidról, Williamről és Góliátról, de ismeretterjesztő filmjéhez ennél sokkal többre volt szükség. A csimpánzok életének annyi megnyilvánulását kellett megörökítenie, amennyit csak lehetett – életüket a hegyekben és az erdőkben. És legtöbbjük rendre elmenekült Hugo elől, éppúgy, ahogyan tőlem futottak két évvel azelőtt, még Góliát és William is bizalmatlan volt vele, ha az erdőben találkoztak.

Ahogy Judy látogatása előtt tettem, most is készítettem néhány rozoga leshelyet Hugo számára olyan fák közelében, melyek bő gyümölcstermésében reménykedtem. A rejtek falán keresztül még üres üvegeket is kiakasztottam, hogy hozzászoktassam a csimpánzokat a fényképezőgép lencséjének látványához. De valahogyan mégiscsak felfedezték rögvest a különbséget, mert ha igazi lencsét vettek észre, és ekkor már a fánál voltak, rendszerint fürkésző pillantásokat vetettek a búvóhely irányába, majd csendben eltűntek. Szegény Hugo csak cipelte fel-le fényképész-felszerelését a meredek lejtőkön, mivel nem akart további nyugtalanságot kelteni azzal, hogy egy afrikai hordárt is visz magával. Hosszú órákon keresztül üldögélt meredek, sziklás hegyoldalakon, vagy a völgy puhább földjén kuporgott, ahol mindig csípős hangyák is megbújtak. A csimpánzok gyakran meg sem jelentek, ha meg jöttek, legtöbbször egy arasznyi filmet sem

forgathatott, olyan gyorsan távoztak.
Úgy látszott azonban, hogy a csimpánzok, miután nagyon lassan hozzászoktak egy fehér bőrű majomhoz a környékükön, majd ezt követően nővérem személyében egy másik hasonlót is alkalmuk volt tanulmányozni, aránylag rövid időn belül befogadták ezt a harmadikat is. Szürkeszakállú Dávid persze gyorsította e folyamatot. Időnként, amikor Hugót vagy engem meglátott, otthagyta a csapatot, és odajött banán után kémlelni; a többi csimpánz – mondani sem kell – fürkészve figyelte az eseményeket.
Amikor Dávid, William és Góliát megkezdte látogatásait a táborban, hamar felfedeztem, hogy szeretnek ruhaneműt és kartonpapírt rágcsálni; különösen népszerűek voltak az átizzadt ruhadarabok, feltehetően sós ízük miatt. Egy nap, amikor Hugo éppen leshelyén, kuksolt egy nagy gyümölcsfa mellett, egy csapat csimpánz mászott fel a fára lakmározni. A jelek szerint egyáltalán nem vették őt észre. Ahogy éppen filmezni kezdte őket, érezte, hogy a kameráját elhúzzák tőle. Egy pillanatig el sem tudta képzelni, mi történik – majd hirtelen meglátott egy fekete, szőrös kezet, amint a kamerára borított régi inget húzza, mely a lencsék csillogó felületét volt hivatva álcázni. Szürkeszakállú Dávid volt persze a tettes; azon a völgyi ösvényen jött végig, amely Hugo mögött vezetett, és amikor egy vonalba ért a rejtekhellyel, észrevette a csábító holmit. Hugo elkapta az ing másik végét, majd eszeveszett huzakodásba kezdtek, míg csak az ing ketté nem szakadt, Dávid pedig, egyik kezében lobogtatva a zsákmányt, tovaügetett a fán ülő csapat felé. A többi csimpánz látható érdeklődéssel figyelte az eseményeket, és ezután már tűrték Hugo filmezését, noha a Dáviddal folytatott küzdelem során a búvóhely legnagyobb része összeomlott.
Tény, hogy Hugo érkezése után alig egy hónappal a legtöbb csimpánz befogadta nemcsak őt, hanem még csattogó, zakatoló felvevőgépét is – feltéve, hogy nyugodtan maradt és nem mászkált. De az esőzés megint korán kezdődött, és épp úgy, ahogy az előző évben akadályozta Judyt a nagyon kevés fényképezési alkalom kihasználásában, most Hugo munkáját hiúsította meg. Nap mint nap üldögélt a búvóhelyein, a nap sütött, kitűnő volt a megvilágítás – de nem mutatkozott csimpánz, akit filmezni lehetett volna. Aztán megérkezett a csapat, minden tökéletes rendben volt – és akkor, mintha előre megrendezték volna, esni kezdett.
Ennek ellenére Hugo néhány hét alatt elsőrendű anyagot készített a csimpánzok viselkedéséről a hegyekben, és természetesen továbbra is filmezte Dávid, Góliát és William tábori életének jeleneteit.
Attól kezdve, hogy első alkalommal próbáltam Dávidot és a többieket a táborba csalni banánnal, sok bajom lett a páviánokkal. Nem volt nap, hogy ne ment volna táborunkon át egy páviáncsapat, és egy-egy

hím gyakran egyedül is ott ődöngött, az öreg Sátán például szintén abban a reményben, hogy banán kerül elő.
Egy nap, amikor Dávid, William és Góliát egy nagy halom banán előtt üldögélt, egy különösen erőszakos hím pávián hirtelen rájuk rontott. William azonnal félrehúzódott a csetepaté elől, ajkai remegtek izgalmában, és a néhány banánnal, amelyet sikerült megragadnia, biztonságos távolból figyelte a soron következő viaskodást. A pávián fenyegetésére előbb Dávid is megfutamodott, de azután Góliát felé tartott – aki figyelmen kívül hagyva a felfordulást, nyugodtan fejezte be a banánevést –, és karjával átölelte barátját. Mintha társa érintésétől felbátorodott volna, nagy visítozásba kezdett, és karját meglengette a pávián felé. Az ismét megfenyegette, és előrevetette magát. Dávid ekkor újra Góliáthoz rohant és megölelte. Ezúttal Góliát reakciója sem maradt el: felkelt, és néhány lépést a pávián felé futott, majd két lábra emelkedve néhányszor felugrott a levegőbe, és fenyegető *uaa-kat* hallatva rémisztgette ellenfelét. Ehhez Szürkeszakállú Dávid is csatlakozott, de kezdettől fogva észrevehetően egy-két lépéssel Góliát mögött maradt. A pávián visszavonult, de egy perccel később Góliátot kikerülve Dávidhoz rontott és rácsapott.
Ez többször megismétlődött. Góliát a pávián felé ugrott, az viszont könnyedén kikerülve őt, minden alkalommal Dávidra ütött, akármennyire is igyekezett barátja mögé rejtőzni. Végül Dávid és Góliát hátrált meg, maga mögött hagyva a páviánt, hogy megragadja győzelmi zsákmányát, és biztonságosabb távolságra fusson. Hugónak sikerült az egész jelenetet filmre venni, és a mai napig is ez örökíti meg legjobban a csimpánzok és páviánok agresszív találkozásait.
A National Geographic Society vállalta Hugo itt-tartózkodásának költségeit november végéig, hogy így filmre tudja venni, amint a csimpánzok szerszámokat használnak a termeszszezon idején. Úgy gondoltam, hogy az előző évekhez hasonlóan erre októberben kerül sor. De annak ellenére, hogy Hugóval mindennap ellenőriztük a különböző termeszbolyokat, november elejéig semmiféle tevékenységnek nem leltünk nyomára. S amikor Hugónak már csak kétheti tartózkodása maradt hátra, akkor kezdtek végre-valahára a termeszek életre kelni. Egy nap, amikor Hugo a tábor melletti kedvenc fészkéhez zarándokolt, néhány nedves foltot vett észre. Kikaparta a frissen elzárt járatokat, ledugott egy fűszálat és legnagyobb örömére érezte, hogy a rovarok megragadják. De a csimpánzok érthetetlen módon semmi jelét sem mutatták, hogy termeszre fájna a foguk. A következő héten Dávid, William és Góliát gyakran elhaladt a boly mellett, de egyikük sem állt meg soha, hogy szemügyre vegye. Egy napon Hugo még Szürkeszakállú Dávidot is a termeszhangyabolyig csalogatta oly módon, hogy banánnal kezében előtte haladt. Amikor a csimpánz leült és hozzálátott a gyümölcshöz, Hugo odanyújtott neki

egy szalmaszálat, amelyen a hangyák lógtak. Dávid odapillantott, majd halk, de fenyegető ugatást hallatva, kiütötte a szalmaszálat Hugo kezéből.
Hugó tartózkodásának utolsó tíz napjában azonban a csimpánzok végre tanúbizonyságot tettek szerszámhasználattal és szerszámkészítéssel kapcsolatos szakértelmükről. Hugónak sikerült megörökítenie – filmen és fényképen egyaránt – Dávid, William és Góliát tevékenységét a tábor termeszbolyánál. Izgalmas anyag volt, és Hugo remélte, ennek segítségével rá tudja majd venni a Geographic Societyt arra, hogy a következő évben ismét visszaküldjék, és folytassa a csimpánzok filmezését.
Hugo távozása után november végén ismét egyedül maradtam. Nem éreztem ugyan magányosnak magamat, de mégsem élveztem annyira egyedüllétemet, mint annak előtte. Hugóban olyan társra találtam, akivel nemcsak munkám örömét és csalódásait oszthattam meg, hanem a csimpánzok, az erdő, a hegyek és a vadonélet szeretetét is. Velem jött néhány olyan elvadult titokzatos helyre, ahová, úgy véltem, rajtam kívül más fehér ember soha sem fog eljutni. Együtt égtünk a napon és együtt dideregtünk műanyag alatt az esőben. Hugóban rokon lélekre leltem, akinek az állatok iránt tanúsított megértése és megbecsülése semmivel sem maradt az enyém mögött. Így hát nem volt csoda, hogy távozása után nélkülöztem.
Sohasem fogom elfelejteni az azévi karácsonyt a Gombe-pataknál. Soron kívül vásároltam egy nagy készlet banánt, és egy kis fa köré raktam ki, melyet ezüstpapírral és vattával díszítettem fel. Góliát és William karácsony reggelén együtt érkeztek, és izgalmukban hangos visongásba törtek ki a nagy halom gyümölcs láttán. Átölelték egymást, és Góliát többször is megveregette William eltátott, visító száját, miközben William egyik karját Góliát hátára tette. Végül megnyugodtak és nekiláttak a lakomának, de közben még mindig apró örömkiáltásokat és mordulásokat hallattak, melyek némileg tompán és nehézkesen törtek elő banánnal teletömött szájukból.
Dávid sokkal később érkezett, egyedül. Leültem mellé, miközben a banánokat fogyasztotta. Feltűnően nyugodtnak látszott, úgyhogy egy idő múlva nagyon lassan a válla felé nyúltam, és kurkászó mozdulatot tettem. Eltolta kezemet, de annyira közönyösen, hogy egy perc múlva ismét megkíséreltem.
És ekkor legalább egy percig hagyta magát kurkászni. Aztán gyengéden ismét eltolta kezemet. De megengedte, hogy megérintsem, eltűrte, hogy egy emberi lény hozzányúljon – pedig teljesen kifejlett hím csimpánz volt, aki egész életében a vadonban élt. Olyan karácsonyi ajándék volt ez, amit egész életemben őrizni fogok.
Néhány afrikait és gyermekeiket meghívtam teára. A gyerekek először nagyon idegesen feszengtek, de amikor papírsapkákat és léggömböket

meg néhány apró játékot adtam nekik, minden tartózkodásuk eltűnt, nevetve futkároztak, és nagyszerűen érezték magukat. Iddi Matata a maga méltóságteljes módján szintén el volt bűvölve a léggömböktől.
Amikor az összejövetel véget ért, szükségét éreztem, hogy felmenjek a Csúcsra, és egyedül lehessek egy órácskát, mielőtt besötétedik. Aztán lesiettem és már előre élveztem a karácsonyi vacsorát, melyről Dominic napok óta beszélt. Hugo távozása előtt együtt tervezték meg az egészet, a legapróbb részletekig, a csirke töltelékétől a szilvás puding sodójáig. Már sötét volt, amikor hazaértem, s már előre összefutott a nyál a számban, de ekkor azt láttam, hogy Dominic a maga módján ünnepelte meg a karácsonyt. Asztalomon egy felnyitatlan marhahúskonzerv, egy üres tányér, egy kés és egy villa feküdt. Ez volt a karácsonyi vacsorám. Amikor megkérdeztem Dominicot, mi is van hát a csirkével meg a többivel, harsány nevetésbe tört ki, és állandóan ezt ismételgette: „holnap". Aztán halk kuncogás közepette a helyi sörrel telt húszliteres kannához vonult, melyet – amint később megtudtam – egy „jóakarója" hozott Bubangóból, a hegy tetején fekvő faluból. Nem tudtam megállni, hogy ne nevessek, miközben szerény vacsorámat fogyasztottam, de meg kell hagyni, hogy Dominic helyrehozta a mulasztását, amikor karácsony másnapján, súlyos másnaposssága ellenére valóban elkészítette a beígért vacsorát.
Karácsony után nem sokkal nekem is el kellett mennem, mert még egy vizsgám volt hátra Cambridge-ben. Utolsó két hetem nagyon szomorúan telt, mert William megbetegedett. Folyt az orra, szeme könnyezett és állandóan köhögött – egész testét rázó, száraz, szaggató köhögéssel. Betegsége első napján, amint elhagyta a tábort, nyomába szegődtem, mivel addigra Dávidot és Williamet minden nehézség nélkül követhettem az erdőben is. Góliát azonban még mindig megfenyegetett, ha utána próbáltam menni. William néhány száz métert ment előre a völgyben, majd felmászott egy fára, és egy levelekkel kibélelt nagy fészket készített magának. Körülbelül délután háromig feküdt ott, zihálva, és szemmel láthatóan szundikálva. Több ízben az ágyában fekve vizelt – ami olyan szokatlan viselkedés, hogy feltétlenül nagyon rossz közérzetre vallott. Amikor végül felkelt, néhány darabka levelet és indát eszegetett, majd lassan visszacammogott a táborba, egy pár banánt elfogyasztott, s ezután közvetlenül a sátram mellett felmászott egy fára, ahol egy másik fészket készített.
Az éjszakát a szabadban töltöttem, mivel holdfény volt. Egy óra felé nehéz felhők jelentek meg a keleti égbolton, és hamarosan esni kezdett. A hegy egyik meredek lejtőjén kuporogtam, valamivel William fészke felett, és amikor erős zseblámpám fényét felé irányítottam, épp hogy ki tudtam venni összegömbölyödött alakját,

ahogy vizes ágyában állig felhúzott térdeit karjával átölelve üldögélt. Az éjszaka hátralevő részében többször is eleredt az eső, és az esőcseppek kopogása közötti csendet William száraz köhögése szakította meg. Az egyik heves zápor kezdetén még hallottam William tétova rikkantását, majd minden elcsendesedett.

Amikor másnap reggel lemászott, láttam, hogy heves hidegrázás tartja állandóan remegésben testét. Ahogy didergett, fityegő ajkai is vele mozogtak, de ez már nem volt mulatságos. Nagyon szerettem volna meleg takarót csavarni köréje és gőzölgően forró pálmaborral itatni, de mást nem nyújthattam számára, csak néhány hűs banánt.

Egy héten át szinte állandóan William mellett voltam. A nappalokat a tábor közelében töltötte, többnyire különféle fészkekben fekve. Néhányszor rövid időre csatlakozott Dávidhoz vagy Góliáthoz, de amikor azok nekiindultak a hegyoldalnak, visszafordult, mintha nem tudna szembenézni a hosszú úttal.

Egyik reggel valamivel a tábor fölött William közelében ültem a hegyen, amikor egy hajó érkezett kigomai látogatókkal. Addigra már elterjedt ugyanis Szürkeszakállú Dávid híre, és az emberek időnként vasárnapi kirándulásra jöttek abban a reményben, hogy találkoznak vele. Természetesen le kellett volna mennem és üdvözölnöm őket, de olyan mértékben alkalmazkodtam Williamhez, hogy már magam is szinte éreztem a csimpánzok ösztönös bizalmatlanságát idegenek iránt. Amikor William lement a sátrak irányába, követtem őt; amikor a bozótban ült a táborral szemben, ott ültem mellette.

Ketten figyeltük a látogatókat; kávéztak és csevegtek egy ideig, azután, mivel Dávidnak nyoma sem volt, eltávoztak. Gyakran eszembe jutott, vajon mit gondoltak volna, ha tudják, hogy ott ültem Williammel, lesve rájuk, mintha valami ismeretlen világ idegen lényei lettek volna.

Egy reggel, két nappal indulásom előtt, William ellopott egy takarót Dominic sátrából. Ott ült és rágcsálta egy darabig, majd megérkezett Szürkeszakállú Dávid, megevett pár banánt, és ő is rágcsálni kezdett. Körülbelül fél órán át ültek ott békésen egymás mellett, hangosan és elégedetten szopogatva a takaró egy-egy csücskét. Aztán William, a maga jól ismert bohóckodásával, fejére húzta a takaró egyik részét, és tapogatódzó mozdulatokkal próbálta megérinteni Dávidot a maga teremtette furcsa sötétségből. Dávid egy pillanatig ránézett, s utána megveregette William kezét. Ekkor mindketten elballagtak az erdőbe, én pedig ott maradtam, fülemben a száraz, szaggató köhögés visszhangjával, és a földön heverő takaróval. Soha többé nem láttam Williamet.

Hetedik fejezet

Sex appeal, ez a furcsa rejtély egy meghatározhatatlan valaminek a kisugárzása, olyan jelenség, mely éppen annyira megmagyarázhatatlan, és éppoly nyilvánvaló a csimpánzoknál is, mint az emberek között. A vénséges, krumpli orrú, tépett fülű Flónak, aki emberi mércével mérve hihetetlenül csúf, kétségtelenül jóval több jutott belőle, mint amennyi megilletné. Eleinte pusztán öregségének, tehát tapasztaltságának tudtam be, hogy olyan izgalomba jönnek a hímek, amikor tüzelni kezd. Ma már többet tudok. Tudom, hogy vannak más öreg nőstények, akiket ilyenkor jóformán teljesen mellőznek, és ugyanakkor egyes fiatal állatoknak éppoly dühödten udvarolnak, mint Flónak.

Amikor a nőstény csimpánz tüzelni kezd – vagy tudományosabb kifejezéssel élve: párzási időszakba jut – nemi szervén a bőr megduzzad. Ez a halvány rózsaszínű duzzanat egyes nőstényeknél nagyobb, másoknál kisebb – egyeseknél jókora tenyérnyi nagyságot is elérhet, de általában ennél jóval kisebb. A duzzanat körülbelül tíz napig tart, azután visszahúzódik, megráncosodik, leapad, és végül teljesen eltűnik. Normális körülmények között pontosan félidőben jelentkezik a menstruációs periódusok között, mely a nőstény csimpánzoknál harmincöt naponként következik be. A duzzanat jelzi, hogy a nőstény – akit frivol módon „rózsaszínű hölgynek” neveztem el – elfogadja a hímek udvarlását, és hajlandó párzásra.

Amikor a második cambridge-i tartózkodásom után Hugóval együtt tértem vissza a Gombe-patakhoz – akinek végül mégiscsak sikerült meggyőznie a National Geographic Societyt, hogy még több filmre van szükségük a csimpánzok viselkedésével kapcsolatban –, addigra már Flo és három csemetéje közül kettő elég rendszeres látogatói lettek a tábornak.

Flo lánya, Fifi, akkoriban három és fél éves lehetett. Két-három óránként néhány percet még mindig szopott, és néha fel-felugrott Flo hátára, különösen, ha ideges volt, vagy ha megijesztették. Tudtam azt is, hogy éjszakánként anyja fészkében alszik. Figan, aki Fifinél vagy négy évvel lehetett idősebb, éppen serdülőkorba lépett. A vele egykorú hímek közül nem egy anyjuktól már független életet él, de Figan ideje legnagyobb részét Flo és Fifi társaságában töltötte. Flo legidősebb fiát, Fabent, ritkán lehetett családjával látni abban az évben; akkoriban olyan tizenegy éves „ifjú” lehetett.

Amikor Hugóval együtt visszatértem a Gombe-patakhoz, Flo, Fifi és Figan természetesen még eléggé félénken viselkedtek a tábor körül. Leggyakrabban a tisztást körülvevő bozótban leskelődtek, és csak annyi időre bújtak elő, amíg a kirakott banánból felkaptak néhányat. Később aztán egyre inkább felengedtek, különösen, ha Dávid és Góliát is velük volt, és egyre hosszabb időt töltöttek a tisztáson. Én

változatlanul a hegyekben való mászkálással töltöttem az időmet, de ha a csimpánzok messzire, északra vagy délre vonultak, gyakran a táborban maradtam, bízva benne, hogy Flo eljön.
Flo már akkor is nagyon öregnek látszott. Törékeny testalkatú, csontjain alig volt hús, és ritkuló szőrzete inkább barna, mint fekete színben játszott. Ha ásított, kiderült, hogy fogai egészen az ínyéig lekoptak. Hamarosan rájöttünk azonban, hogy jelleme egyáltalán nem áll összhangban megjelenésével: agresszivitása, szívóssága következtében alighanem ő uralta az összes többi nőstényt abban az időben.
Flo személyisége még erőteljesebbé válik, ha összehasonlítom a másik öreg nősténnyel, Ollyval, aki szintén akkor kezdett táborunkba el-ellátogatni. Olly – aki hosszúkás arcával és lefittyedt remegő ajkával oly fájdalmasan emlékeztetett Williamre – egészen más típus volt, mint Flo. Flo általában felengedett felnőtt hímek társaságában. Gyakran láttam, hogy szoros közelségben ül két-három hímmel az erdőben, és egymáson kurkásznak, sőt a táborban is minden tétovázás nélkül csatlakozott Dávidhoz vagy Góliáthoz, amikor azok egy doboz banánt kunyeráltak. Olly ezzel szemben mereven és idegesen viselkedett a többiek jelenlétében. Különösen akkor volt feltűnően nyugtalan, ha felnőtt hímek kerültek közelébe, ha pedig Góliát, a vezérhím közelített feléje, kétségbeesett, rekedtes horkantásai szinte a hisztériáig fokozódtak. Nyakát egy nagy lelógó daganat csúfította el, amely emlékeztetett a golyvára. Lehet, hogy valóban az volt, mert ez a környékbeli afrikai nőknél sem ritka betegség, és ha valóban az volt, feltehetően ezzel magyarázható ideges viselkedése.
Olly általában kerülte a nagy csimpánzcsapatokat, inkább egyedül barangolt, és csak kétéves Gilka lányát vitte magával. Néha nyolcéves fia, Evered is elkísérte – voltaképpen a táborba is ő hozta el először anyját, miután őt magát Dávid és Góliát „vezette be" társaságunkba.
Olly és Flo gyerekeik társaságában gyakran együtt is kószáltak az erdőkben, és kölykeik hosszú ideig voltak játszótársak.
Flo és Olly általában békességben éltek együtt, de ha csak egyetlen banán is hevert kettőjük között a földön, azonnal következtetni lehetett társadalmi rangjukra. Elég volt, ha Flo molyrágta szőrének csak néhány szálát meresztette égnek, Olly megadó horkantás és vigyorgás kíséretében máris hátrált.
Egyszer, amikor Flo fia, Figan, és Olly fia, Evered között folyó játékból komoly perpatvar lett – ami a fiatal hímek játéka során gyakran előfordul –, Figan hangos visítozására Flo égnek meredő szőrrel azonnal odarohant. Nekiugrott Everednek, és addig görgette ide-oda, míg Everednek hangos sikoltozás közepette sikerült elmenekülnie. Olly is odasietett, és rendkívüli felindultságában fenyegetően ugató hangokat hallatott. Beavatkozni azonban nem mert, és amikor

mindennek vége volt, megelégedett azzal, hogy közeledni próbált, és a nagyobb tekintélyű nősténynek mintegy csillapításképpen szelíden a hátára tette kezét.
Flo sokkal türelmesebb és engedékenyebb anya volt Ollynál. Ha Fifi vinnyogva élelemért nyújtotta kezét, Flo majdnem mindig engedte, hogy vegyen egy banánt, sőt néha maga is odanyújtott egyet-egyet. Igaz, volt olyan eset is, amikor Fifi, anyja legutolsó banánját akarta megszerezni, és Flo ellenállt. Anya és lánya ilyenkor vadul ordítozva és egymás szőrét tépve hempergett a földön, ádáz harcban, hogy ki tudja megkaparintani a gyümölcsöt. De efféle epizódok ritkán fordultak elő. Gilka ezzel szemben soha nem mert volna megpróbálni ilyesmit. Még az is csak elvétve történt meg, hogy Ollytól banánt kért, de e kísérletei is legtöbbször eredménytelenül végződtek. Ritkán kapott többet, mint egy kóstolót a banánhéjból. Csak amikor már annyira megszelídült, hogy egyenesen odajött hozzánk, akkor sikerült egy-egy egész banánt odacsempésznünk neki. És még ilyenkor is Olly legtöbbször odarohant, és kitépte a gyümölcsöt lánya kezéből.
Noha Flo általában fesztelen kapcsolatot tartott fenn a felnőtt hímekkel, banánszerzés terén nemigen versengett Dáviddal és Góliáttal; előbb megvárta, amíg azok vettek egy-egy marékkal, és csak azután mert magának venni. Így azután egy júliusi reggel 1963-ban Hugóval meglepetten vettük észre, hogy Flo is futva csatlakozik Dávidhoz és Góliáthoz, amikor azok egy banánkupacot rohamoztak meg. Azután vettük csak észre, hogy a hölgy rózsaszínű – vagyis nagyméretű szexuális duzzanattal kérkedik.
Góliát felkapott egy csomó banánt, de mielőtt beleharapott volna, felegyenesedett, szőre égnek állt, rábámult Flóra, és egyik lábáról a másikra állva topogni kezdett. Amint Flo közeledett és néhány banánt maga is felkapott, Góliát egyik karját a levegőbe emelte, majd lecsapott vele. Flo a földre kuporodott, Góliát felé tartotta rózsaszínű hátsófelét és az, a csimpánzokra oly jellemző közönyösséggel meghágta; miközben egyenes tartással guggolt, gyümölccsel telt kezét könnyedén Flo hátán tartotta, a másikat pedig oldalt a földre támasztotta.
A csimpánzok közösülése a lehető legrövidebb ideig tart, a hím általában tíz-tizenöt másodpercig van rajta a nőstényen. Mégis, mielőtt még Góliát végzett volna Flóval, ott-termett Fifi. Odarohant, rávetette magát Góliátra, és mindkét kezével annak fejét taszigálva, megpróbálta lelökni az anyjáról. Arra számítottam, hogy Góliát megfenyegeti a kölyköt, rácsap, vagy legalábbis félresöpri. Ehelyett egyszerűen csak elfordította fejét és szemmel láthatóan igyekezett figyelmen kívül hagyni Fifit. Amint Flo továbbment, Fifi is követte, egyik kezét anyja duzzanatára tette és válla fölött visszanézett Góliátra, aki leült és banánt falatozott. Fifi egy percig még Flo mellett

maradt, azután nekiindult, hogy ő is szerezzen egypár gyümölcsöt.
Néhány perccel később Szürkeszakállú Dávid közelített Flo felé, szőre felmeredt. Leült a földre, és Flóra bámulva egy kis ágat rázogatott. Flo azonnal odaszaladt, megfordult, és leguggolt a földre. Fifi ismét odarohant és teljes erejéből lökni-taszigálni kezdte Dávidot, aki szintén eltűrte beavatkozását.
Ezután a társaság letelepedett. Dávid egy darabig kurkászott Flón, majd a reggeli hőségben leheveredett szundikálni. Góliát követte példáját, és így teljes nyugalom honolt. De egyszerre Evered kissé elhúzódott a csapattól, és válla fölött az őrá bámuló Flóra pillantott. Azután felhúzott vállakkal és testétől valamivel elálló karokkal leguggolt. Erre a tipikus adoleszcens udvarlási pózra Flo azonnal reagált, odament és felkínálta magát ugyanúgy, mint a két felnőtt hímnek. Góliát és Dávid is felnézett, de egyébként fütyültek az ügyre. Fifi megint beavatkozott, de Evered ügyet sem vetett rá.
Másnap reggel Flo nagyon korán érkezett. Előző napi lovagjai vele voltak; ismét udvaroltak neki és párzottak vele, mielőtt banánevésre került volna sor. Fifi ismét minden esetben odarohant és fel akarta lökni őket. Hugo ekkor a szeme sarkából egy másik fekete alakot vett észre a bozótban. Figyelni kezdtünk, és ekkor felbukkant még egy, majd egy harmadik és egy negyedik is.
Gyorsan visszahúzódtunk a sátorba, és távcsövön figyeltük az eseményeket. Rögvest felismertem a vén Mr. McGregort, majd sorban a többieket is: Mike-ot és J.B.-t. Rajtuk kívül megjelent még Huxley, Leakey, Hugh, Rodolf, Humphrey – jóformán az összes hím, akiket ismertem. A csapatban néhány kamasz, nőstény és kölyök is volt.
Bent maradtunk a sátorban, Flo pedig tüstént bement a bozótba, és egymás után mindegyik hímmel párzott. Fifi minden esetben időben érkezett és hevesen taszigálta a legényeket. Egyik beavatkozása sikerrel is járt: egyenesen Flo hátára ugrott, amikor az éppen Mr. McGregor-ral volt elfoglalva, és akkorát lökött rajtuk, hogy Mr. McGregor elvesztette az egyensúlyát és lebukfencezett a lejtőn.
A következő héten Flo mindenütt a hímek népes kíséretével jelent meg. Képtelen volt akárcsak leülni vagy lefeküdni anélkül, hogy számos szempár ne követte volna mozdulatait, amikor pedig felkelt és továbbindult, a hímek tüstént a nyomában voltak. Valahányszor izgalom kerítette hatalmába a csoportot – például, amikor elhagyták reggel a fészküket, vagy bőséges élelemforráshoz érkeztek, esetleg idegen csimpánzok csatlakoztak hozzájuk –, a felnőtt hímek szép sorjában meghágták Flót. Verekedés sohasem tört ki köztük e népszerű nőstény miatt; minden hím türelmesen várt sorára. Egyetlenegyszer történt csak, hogy amikor Szürkeszakállú Dávid párzott Flóval, egy másik hím türelmetlenség jeleit árulta el: az izgága J.B. fel-le kezdett ugrálni, és úgy lengetett közben egy nagy ágat, hogy a vége fejbe verte

Dávidot. Dávid azonban közelebb húzódott Flóhoz, szemét becsukta, és J.B. nem támadta meg őt.
A néhány ifjúnak a csapatban viszont semmi esélye nem maradt. Általában ezekre a fiatalokra is rákerül a sor, ha van türelmük kivárni, amíg a szexuális szenvedély izgalma lecsillapodik, és a felnőtt hímek kielégülnek és megnyugszanak. Ilyenkor ha egy ifjú felhúzza a vállát vagy tisztes távolból ágat ráz a nőstény felé, ez utóbbi rendszerint közeledéssel reagál. Az idősebb hímek ritkán akadályozzák a fiatalos szenvedély e megnyilvánulásait, bár szemmel tartják őket. Flo azonban különlegesen népszerű nőstény volt. Néha szemtanúi lehettünk, hogy amikor egy ifjú felhúzott vállakkal fixírozni kezdte Flót valamelyik fa mögül, ő pedig felkelt és feléje indult, néhány felnőtt hím azonnal a nyomába szegődött. Mintha csak attól féltek volna, hogy Flo megszökik tőlük. Az idősebbek közelsége az ifjú szerelmi szándékát még csírájában elfojtotta: sietve húzódott hátrább, hogy biztos távolból figyelje Flót.
Egy alkalommal láttuk, hogy a Flo közelében üldögélő Evered tekintete mind gyakrabban valamelyik idősebb hím felé fordul. Úgy látszott, hogy a vágy és az óvatosság küzd benne egymással. Néhány tétova lépést tett Flo felé, aztán hirtelen irányt változtatva, szikladarabokat pöccintgetett, fűcsomókat hajigált a levegőbe és köveket rugdosott. Azután leült és a következő tíz percben időnként meg-megrázott egy ágat, mintha feszültségét akarná levezetni.
Duzzanata nyolcadik napján Flo felhasadt, vérző farral érkezett a táborba. A sérülés közvetlen azelőtt történhetett. Pár órán belül a duzzanat eltűnt. Addigra már teljesen elcsigázott, kimerült állapotban volt, és az ő szempontjából megkönnyebbülést jelentett, hogy ez az időszak véget ért. Legalábbis mi úgy gondoltuk, mert a duzzanat általában mindössze tíz napig tart. De a legnagyobb meglepetésünkre öt nap múltán Flo megint rózsaszín lett és ismét nagy csapat férfi kísérő társaságában érkezett. Ekkor a duzzanat egyvégtében három hétig tartott, és ezalatt udvarlóinak hevessége cseppet sem mérséklődött.
E második rózsaszínű időszakban vettük észre, hogy Flo és az egyik udvarlója között sajátos viszony alakult ki – olyan jellegű kapcsolat volt ez, amelyet azóta sem volt alkalmunk tapasztalni. A hím Rodolf volt (igazi neve Hugo, de két Hugo szerepeltetése egy könyvben zavaró lenne, így Hugo második nevére kereszteltem). Rodolf, ez az akkortájt magas rangú, hihetetlenül nagy és erős csimpánz Flo hűséges kísérője lett. Állandóan mellette vagy mögötte volt látható, ha Flo megállt, ő is megállt, és éjszakáit a Flo közvetlen közelében levő fészekben töltötte. Ha bántották Flót vagy megijesztették, azonnal Rodolfhoz szaladt, és ilyenkor Rodolf vigasztalóan rátette a kezét, vagy néha egyik karjával átölelte. De ha más hímek párzottak Flóval,

semmilyen módon sem ellenkezett.
Az utolsó hetekben Fifit egyre jobban idegesítették a hímek; végül aztán Flo egyik udvarlója megfenyegette, sőt meg is támadta. Bármi történt is, vidám magabiztosságát egy időre elvesztette. Egyre távolabb húzódott a csapattól, ha bármiféle izgalom tört ki, és többé nem avatkozott be anyja szerelmi életébe. Még akkor sem mert csatlakozni a csimpánzok csapatához, amikor azok a táborban banánnal tömték tele magukat, jóllehet a kezükből vette ki a gyümölcsöt azoknak a hímeknek, akiket oly szorgosan taszigált le Flo hátáról. Fifi viselkedését befolyásolhatta az a tény, hogy Flónak nyilvánvalóan elapadt a teje a duzzanat megjelenésekor, pedig egy-egy gyors szopásnál semmi sem nyugtatja meg jobban a kölyökcsimpánzt. Ha valamelyik hím megfenyegette Fifit, még most is Flóhoz szaladhatott, az éppúgy átölelte, mint azelőtt, de hol volt már a meleg tej vigasztaló hatása?
Akárhányszor, ha e lázas hetek alatt a csapat véletlenül békésen pihent, Fifi Flóhoz bújt, és vagy kurkászott rajta, vagy éppen csak ült mellette, egyik kezét anyja testén nyugtatva. Amikor a csapat úton volt, Fifi ahelyett, hogy vidáman Flo előtt ügetett vagy mögötte ugrándozott volna, újra az anyja hátára kapaszkodott, mintha óriás csecsemővé vált volna. De nevetséges módon anyjának nemcsak a hátán csücsült, hanem néha még a hasa alatt is kuporgott, míg háta a földet verdeste.
Egy napon Flo Fifivel a hátán, kísérő nélkül érkezett a táborba. Hatalmas duzzanata elmúlt, ráncos, löttyedt bőrlebennyé zsugorodott össze. Meggyötörtnek és hihetetlenül elcsigázottnak látszott a kimerítő öt hét után. Két újabb darabkát kihasítottak a füléből és egész testét karcolások, vágások tarkították. Aznap órákon át csak heverészett a tábor környékén, teljesen kimerülve. Végül kíséret nélkül, Fifivel kettesben távoztak.
Másnap egy csapat hím volt már a táborban, amikor Flo megjelent az ösvényen baktatva. Amint megpillantották, felugrottak, szőrük égnek állt, és feléje rohantak. Flo rekedt sikítással a legközelebbi pálmafára menekült. A hímek, ezúttal Szürkeszakállú Dáviddal az élen, utánafutottak. A fa alatt megálltak, s egy pillanatra felfelé bámultak, míg Dávid lassan és megfontoltan kapaszkodni kezdett a fára. Hogy ott fent mi történt, azt sohasem fogjuk megtudni, mert a lombok mindkettőjüket elfedték szemünk elől. Néhány másodperc múlva Dávid előtűnt, és lassan lefelé kezdett mászni. Elvonult a másik öt hím mellett, és visszabaktatott a táborba. Rögtön utána Flo is megjelent és leereszkedett a várakozó csapathoz. Egy másodpercig tétovázott, mielőtt lelépett a földre. Azután kissé leguggolva megfordult, és ráncos hátsó felét volt udvarlói felé tartotta. Góliát gondosan megvizsgálta a löttyedt bőrt, egy percig meg is tapogatta, és feszült

érdeklődéssel szaglászta az ujját. Azután követte Dávidot a táborba, és ekkor Leakey vizsgálta meg Flót. Őutána Mike, azután Rodolf és végül az öreg McGregor következett. Azután valamennyien visszacammogtak félbehagyott ebédjükhöz, maguk mögött hagyva az ösvényen utánuk bámuló Flót. Ki tudná megmondani, vajon mire gondolt?

A következő két héten át Rodolf ismét az öreg nőstény társaságában járt-kelt, és vele tartott a családi portyákon. Figan, aki a rózsaszínű periódus legnagyobb részében távol tartotta magát anyjától, most szintén visszatért. Egy napon, körülbelül egy héttel azután, hogy Flo duzzanatának utolsó nyoma is eltűnt, Rodolf, aki éppen Flón kurkászott, egy hirtelen és durva lökéssel felállította, és lázasan megvizsgálta a hátulját, majd mohó csillogású szemmel meg-megszaglászta az ujját. De Flo hormonműködése nyilvánvalóan nem jelzett újabb rózsaszínű periódust, így pár perc múlva Rodolf engedte Flót újra leülni, és folytatta a kurkászást. További három alkalommal ugyanilyen viselkedést figyeltünk meg nála. Rodolfnak azonban csaknem öt évet kellett várnia, amíg Flo ismét rózsaszínbe „öltözött".

Nyolcadik fejezet
AZ ETETŐÁLLOMÁS

Flo emlékezetes rózsaszínű korszakának két lényeges eredménye lett. Először is megfogant. Másodszor pedig az a nagy csimpánzsereg, amely az emlékezetes öt hét alatt mindenüvé elkísérte, hozzászokott a táborhoz és a banánokhoz. Változatlanul ellátogattak hozzánk, noha Flo már nem gyakorolt vonzerőt számukra. Így aztán felvetődött egy állandó etetőállomás felállításának gondolata; olyan etetőállomásé, amely a környéken kóborló csimpánzokat a táborba csábítaná, és ezáltal alkalmunk nyílna a különböző, ismert egyedeken pontos megfigyeléseket tenni.

Mindenekelőtt a banán kínálására jobb módszert kellett kiagyalnunk, mert a földön való szétszórás nem volt célravezető. Egyrészt, mert egy felnőtt hím egy ültő helyében több mint ötven banánt is képes egyszerre megenni, ha alkalma nyílik rá; másrészt pedig egyre inkább meggyűlt a bajunk a páviáncsapattal. E kérdések megoldásához további hat évre volt szükségünk, de amikor Hugónak és nekem az év végén el kellett utaznunk, legalább az első lépéseket megtettük. Hasszán segítségével néhány betonládát készítettünk, melyek kifelé nyíló acéltetővel záródtak. E ládákat a földbe süllyesztettük, a tetőket pedig drótok tartották zárva, melyek valamivel távolabb fogantyúkhoz voltak erősítve. Amikor a fogantyúkat tartó kampókat elengedtük, a drótok meglazultak és a tetők kinyíltak.

Néhány ládát már elhelyeztünk, mire Kris Pirozynski, egy fiatal

lengyel mikológus december elején megérkezett, hogy a Gombe-patak vidékén fellelhető mikrogombákat tanulmányozza. Kris beleegyezett, hogy addig a négy hónapig, amíg Hugo és én távol leszünk, vigyáz a táborra és szemmel tartja a csimpánzokat. Hasszán és Dominic vele maradnak, hogy segítsenek neki. Dominicon lázas izgalom lett úrrá annak kilátására, hogy ezentúl ő készít majd mindennap jegyzeteket a csimpánzokról.

Ekkor Hugo és én már fülig szerelmesek voltunk egymásba. De nem voltunk tisztában vele, hogy ez vajon nem a más európaiaktól távoli, vadonbeli összezártságunk következménye-e. Megváltoznak-e majd érzelmeink, ha visszatérünk a civilizációba? Ebben voltaképpen nem hittünk, de miután mind a ketten végzetes lépésnek tartottuk a házasságot, elhatároztuk, hogy próbára tesszük szerelmünket. Nekem vissza kellett térnem a harmadik szemeszterre Cambridge-be. Később Hugo utánam jön, és együtt vetítjük majd le a csimpánzokról készített filmet a National Geographic Society tagjainak Washingtonban. Az emberek, és nem az emberszabású majmok világában fogunk ismét találkozni; és akkor majd kiderül az igazság. De hogy mi az igazság, azt már abban a pillanatban tudtuk, amikor elváltunk egymástól.

Körülbelül egy héttel karácsony előtt váltam el Hugótól. Karácsony másnapján a következő szövegű távirat érkezett otthonomba, Bournemouthba: „FELESÉGÜL JÖSSZ HOZZÁM? SZERETLEK HUGO.” Valójában már karácsony este meg kellett volna kapnom a táviratot, és így hiába válaszoltam azonnal, szegény Hugo – akinek szafárira kellett indulnia – öt kerek napig hiába várt feleletre. Csak akkor jutott el hozzá, mikor olyan helyre ért, ahonnan telefonálni tudott.

Elhatároztuk, hogy cambridge-i szemeszterem és amerikai előadásunk után kötünk házasságot Londonban. Annak ellenére, hogy az esküvő lebonyolítása némi nehézségbe ütközött, miután az érintett felek Cambridge, Nairobi, Hollandia és Bournemouth területén elszórva éltek, Hugo is, én is úgy véltük, hogy egyetlen esküvőn sem éreztük magunkat ennyire jól. Szürkeszakállú Dávid agyagból mintázott alakja koronázta az esküvői tortát, és a fogadás alatt Dávid, Góliát, Flo és Fifi hatalmas színes portréi tekintettek le ránk. És az én ruhámtól meg a két koszorúslánykáétól kezdve a kontyvirágokig és a nárciszokig minden csupa fehér és sárga volt, akárcsak a fehér bárányfelhőkön át kikandikáló tavaszi napsugár. Egyedül az szomorított el bennünket, hogy Louis, minden mesterkedése és ígérete ellenére, végül is nem tudott velünk lenni. De magnószalagon küldött egy beszédet, és lánya, valamint az egyik koszorúslány személyében unokája képviselték őt.

Három héttel esküvőnk előtt kaptunk hírt, hogy Flónak fia született. Esküvői terveinket nem tudtuk persze megváltoztatni, de nászutunkat mindössze három napra csökkentettük, hogy minél hamarabb visszatérhessünk a Gombe-patakhoz.

Amikor megáradt folyókon átvergődve, végül vonatra rakattuk a landrovert, mi pedig viszontláttuk a csimpánzokat. Flo újszülöttje, akit később Flintnek neveztünk el, már héthetes volt.
A még mindig valószínűtlenül pici csimpánzcsecsemő rózsaszínű hasát és mellét nem borította szőr. Ha egy pillanatra lehunyom szememet, hat év távlatából még most is fel tudom idézni az első pillanat boldog izgalmát, amikor Flo az alatta csüngő Flinttel odajött hozzánk. Amint anyja leült, Flint körülnézett, és felénk pillantott. Kicsiny, sápadt, ráncos képe tökéletes látványt nyújtott csillogó sötét szemeivel, kagyló alakú rózsaszín füleivel, enyhén aszimmetrikus szájával, – és mindezt fényes fekete szőrsapka keretezte. Egyik karját kinyújtotta, miniatűr rózsaszínű ujjacskáit begörbítette, aztán újra megragadta Flo szőrét, és szájával addig keresgélt és bökdösődött, míg rá nem talált egy emlőbimbóra. Flo segített neki, pár centivel feljebb húzva, hogy kényelmesebb testtartásban szophasson. Körülbelül három percig táplálkozott, majd elaludt. Flo egyik karját a csecsemő háta alá helyezve óvatosan alátámasztotta, és három lábon elballagott.
Dominic látta elsőnek Flót az új csecsemővel. Február 28-án Flo eljött a táborba, és még nagyon nehezen mozgott, másnap azonban már a csöpp csecsemővel jelent meg. Szokás szerint vele tartott Fifi és Figan is; mindketten leültek és bámulták a csecsemőt, majd Fifi hosszasan kurkászott anyján. Egy idő múlva úgy tűnt, hogy Figan kevésbé érdeklődik a csecsemő iránt, Fifit azonban egyre inkább elbűvölte.
Dominicnak és Krisnek más érdekes hírei is voltak számunkra. Egy csomó új csimpánz, köztük néhány nőstény, rendszeres táborlátogatóvá lett. Góliát vezérszerepét egyre inkább Mike vette át. Úgy tűnt, hogy Melissa, az egyik fiatal nőstény vemhes lett. És a csimpánzok egyre lehetetlenebbül viselkednek a táborban. J.B. rájött, hogyan kell kiásni a ládákat és a drótokat a földből, így aztán Hasszánnak betonba kellett süllyesztenie a ládákat, a doboz és a fogantyú közti drótokat pedig költséges csövekbe beleépíteni. Ezután J.B. a csöveket is kiásta, úgyhogy azokat is betonba kellett beágyazni. Figan és Evered az acélfedőket erős botokkal kezdte felfeszíteni, – és ha a drót túl laza volt, ez sikerült is nekik. És ami Kris szempontjából még rosszabb volt, Dávid vezetése mellett egyre több csimpánz nyomult be sátrába, és elvitték ruháját, ágyneműjét. Végül olyan átrendezésre kényszerült, hogy minden textilneműjét bádog kofferokba vagy erős faládákba zárta el. Azután Góliát vászonrágási szenvedélyt indított el. Kis csimpánzcsoportok üldögéltek körben és összetépték, elrágták a székek vászonülését, a sátorlapokat, – még Kris tábori ágyát is tönkretették. És végül elmondta, hogy az utolsó hetekben divatba jött a farágás. Eltűnt Hasszán egyik házilag készített szekrényének a háta, valamint egy székláb is.
Akadt egy még aggasztóbb hír is: néhány vakmerőbb csimpánz az

afrikai halászok kunyhóit rohamozta meg, és ruháikat is elvitték. Attól féltünk, hogy valaki tulajdona védelmében feldühíti vagy megrémíti valamelyik nagy hímet, és esetleg súlyosan megsebesül. A halászok ugyanis nem voltak tudatában annak, hogy a csimpánzokban milyen fokig szűnt meg az ember iránti félelem. Késő éjszakáig foglalkoztunk ezzel a kérdéssel, és végül úgy döntöttünk, hogy az etetőt a lehető leggyorsabban távolabbra telepítjük a völgyben.

A költözés meglepően könnyen ment. Hasszán segítségével elhelyeztük a beton banánosládákat az új helyen, és amikor ez készen volt, felszállítottuk sátrainkat és felszerelésünket. Mindezt éjszaka csináltuk, hogy az afrikai hordárok jövés-menésével minél kevésbé zavarjuk a csimpánzokat.

Most már csak az maradt hátra, hogy megismertessük a csimpánzokat az új környezettel. Egy reggel ott várakoztam az új táborban, remélve, hogy néhány csimpánz arra jár, és megkínálhatom őket banánnal. Hugo a part menti táborban tartózkodott, és hordozható rádió-adókészülék segítségével tartottuk egymással a kapcsolatot. Úgy tizenegy óra tájban Hugo közölte, hogy egy nagy csapat tartózkodik lent, és megpróbálja őket elvezetni a körülbelül nyolcszáz méterre levő új helyre. Egy darabig csend volt, azután újra hallottam hangját, amint levegő után kapkodva beszélt. Először alig értettem, mit mond, de végül sikerült annyit kivennem, hogy amilyen gyorsan csak tudok, dobáljak el banánt a régi tábor irányában az ösvényen.

Karomban nagy halom banánnal elrohantam, és amint éppen befejeztem a feladatot, Hugo is megjelent hóna alatt egy dobozzal, a másik kezében egyetlen banánnal. Ledobta a gyümölcsöt az útra, és kifulladva rogyott le mellettem. A nyomában haladó csimpánzcsapat hirtelen észrevette az ösvényen heverő banánhalmazt. Izgalmukban fülsiketítő visításban törtek ki, átölelték, megcsókolták és hátba veregették egymást, és azonnal rávetették magukat a nem várt „lakomára". A ragadós banánfalatok fokozatosan elnémították kiáltozásukat.

Hugo elmesélte, hogy Szürkeszakállú Dávidnak – aki a csoportban levő hat felnőtt hím egyike volt – felmutatott egy banánt, majd felkapott egy olyan üres ládát, amilyenben a banánt szoktuk tárolni, és az új tábor irányába kezdett szaladni felfelé a meredek, csúszós ösvényen.

Nem is gondolta komolyan, hogy terve sikerül, de bízott Dávidban, aki hangos örömvakkantások közepette utánalódult, és a többiek azonnal követték. Hugo bevallotta rettegését, hogy az izgatott csimpánzok netalán utolérik, kitépik a ládát kezéből, és rájönnek, hogy üres.

Rövid időn belül a többi csimpánz is felfedezte az új etetőt. Ezek a nomádok végül is hozzá vannak szokva ahhoz, hogy élelemgyűjtő területük gyakran változik – a füge is előbb az egyik, majd egy másik völgyben érik be. A banánról azt képzelhették, hogy miután

kivételesen hosszú ideig hozott termést az egyik helyen, most furcsa, föld alatti ládájában egy másik helyen ért meg.
Az új táborban, távol a parti halászok zajos sürgés-forgásától, sok csimpánz, amely a költözést megelőzően idegesen vagy félénken viselkedett, most hamarosan felengedett. Ráadásul számos új jövevény is jelentkezett. Ez kapóra jött, mivel bizonyos korcsoportok ekkoriban csak nagyon gyéren voltak képviselve – például csak két ifjú, és alig néhány fiatal felnőtt nőstény tartozott a csapathoz. Mihelyt észrevettük, hogy egy idegen ábrázat les ránk a fáról, gyorsan elbújtunk az egyik sátorban, és a szúnyoghálóval fedett ablakon át figyeltük. Így az idegennek már csak a sátrak és ládák szokatlan látványával kellett megbarátkoznia, az ott járkáló emberek okozta rémület viszont nem következett be. A bent levő ládákból közvetlenül a sátor mellé dobtuk a sok banánt, bízva benne, hogy az új látogatónak majdcsak sikerül néhányat elkunyerálni a csapat törzstagjaitól, vagy legalábbis egypár banánhéjat össze tud szedni.
Ezek az idegenek gyakran egészen a tábor körül levő fákig eljöttek, onnan figyelték társaik furcsa járás-kelését, és csak azután merészkedtek maguk is ki a tisztásra. Előfordult, hogy órákon át be voltunk börtönözve meleg, levegőtlen sátrunkba, de megérte.
Egy nap Góliát egy ismeretlen „rózsaszínű hölggyel” jelent meg a domboldalon. Hugóval sebtében kiraktunk egy halom banánt olyan helyre, ahol mindketten láthatták, majd elrejtőztünk a sátorban. Amikor a nőstény észrevette a tábort, felszökkent egy fára, és onnan figyelt. Góliát is azonnal megállt és felnézett rá. Azután a banánhalomra pillantott. Újra lefelé indult, de csakhamar megállt, és visszanézett a nőstényre. Az meg sem moccant. Góliát lassan folytatta útját, mire a nőstény is csendesen lemászott a fáról és eltűnt az aljnövényzetben. Amikor Góliát visszafordult és hűlt helyét találta, visszanyargalt, és egy másodperccel később a nőstény újra felmászott egy fára maga mögött Góliáttal, akinek a szőre égnek állt. Egy ideig a nőstényen kurkászott, de közben állandóan szemmel tartotta a tábort. A banánt onnan nem láthatta, de azért persze tudta, hogy ott van, és mivel már vagy tíz napja nem járt a táborban, bizonyára folyt a nyála a gyümölcs után.
Egyszer csak lemászott, és ismét felénk indult, de minden lépésnél megállt és visszanézett a nőstényre. Az mozdulatlanul ült, és Hugónak is, nekem is az volt a meggyőződésünk, hogy meg akar szökni Góliát társaságából. Amikor Góliát valamivel távolabbra ért a domboldalon, a növényzet nyilvánvalóan eltakarta szeme elől a nőstényt, megint visszanézett, majd gyorsan felmászott egy fára. A nőstény változatlanul a helyén ült. Góliát lemászott, újabb néhány métert tett meg, aztán ismét felment egy fára. Ez így folytatódott még vagy öt percig, miközben Góliát a banán felé közeledett.

Amikor a táborba ért, Góliátnak újabb problémával kellett szembenéznie – nem volt fa, a földről pedig nem láthatta a nőstényt. Háromszor is kilépett a tisztásra, azután visszafordult, és felrohant a legszélső fára. A nőstény meg sem moccant. Ekkor úgy látszott, Góliát hirtelen elhatározta magát, és odavágtatott a banánokhoz. Csak egyet kapott fel, majd visszarohant, és már fent is termett a fán. A nőstény még mindig ugyanazon az ágon ült. Góliát megette a banánt, és mintha kissé megnyugodott volna, megint leszaladt a gyümölcshalomhoz, telerakta vele a karját, és visszasietett a fához. Időközben azonban a nőstény eltűnt; míg Góliát összeszedte a banánokat, amaz lemászott az ágról, a válla fölött többször is rápillantott, és csendben meglépett.

Góliát felháborodása mulatságos látvány volt. Az összes banánt a földre dobva felrohant arra a fára, ahol a nőstényt hagyta, körülnézett, és ő is eltűnt az aljnövényzetben. A következő húsz percet barátnője keresésével töltötte; percenként újabb és újabb fákon bukkant fel, és minden irányba kutatva nézett. De nem sikerült megtalálnia, úgyhogy feladva a reményt teljesen kimerülten tért vissza a táborba, leült, és lassan nekilátott a banánnak. Közben azonban állandóan a lejtő felé fordult, és merően bámult arra.

Arra is emlékszem, amikor egy idős anyacsimpánz, akit jól ismertem az erdőből, első alkalommal jelent meg a tisztás szélénél. Fennmaradt a fán, és csak figyelt, négyéves fia viszont a csapat többi tagjával együtt bejött a táborba. Megdöbbenésünkre egészen a sátor verandájáig feljött, és miközben mi lélegzet-visszafojtva kuporogtunk bent, nehogy elijesszük, a sátorlap egyik sarka egyszer csak felemelkedett, és kicsiny pofája bebámult ránk.

Majd teljes nyugalommal visszaengedte a sátorlapot, és folytatta a banánhéjak utáni kutatását. Ő volt a legbátrabb kölyök, akivel valaha is találkoztunk.

Ezekben a hónapokban fedeztük fel, hogy milyen különlegesen tehetséges fiatal csimpánz Figan. Miután egyre több csimpánz talált rá az etetőre, hamarosan rájöttünk, hogy nincs elegendő betonládánk, és a fedők elkészítése Kigomában nagyon sok időt vesz igénybe. Egyre kevésbé tudtuk a kölykök és a nőstények adagját biztosítani. Így aztán azzal a módszerrel kísérleteztünk, hogy elrejtettünk egy-egy banánt itt vagy ott, fenn a fákon. A Figanhoz hasonló kamaszok gyorsan megtanulták, miként kell ezek után kutatni, míg a felnőtt hímek a felpakolással voltak elfoglalva. Egyik nap, valamivel azután, hogy a csapat befejezte az evést, Figan hirtelen felfedezett egy banánt, amely elkerülte a többiek figyelmét, de Góliát éppen alatta pihent. Mindössze egyetlen pillantást vetve a gyümölcsre, majd Góliátra, Figan távolabb ment, és a sátor túlsó oldalánál úgy helyezkedett el, hogy nem láthatta a gyümölcsöt. Tizenöt perc múlva, amikor Góliát felállt és eltávozott,

Figan másodpercnyi tétovázás nélkül odament, és megkaparintotta a banánt. Teljesen nyilvánvaló, hogy felmérte az egész helyzetet: ha korábban mászott volna fel a gyümölcsért, szinte biztos, hogy Góliát elragadta volna tőle. Ha a banán közelében marad, valószínűleg időnként oda-odapillant. A csimpánzok nagyon gyorsan észreveszik és megfejtik társaik szemének a mozgását, s így bizonyára Góliát maga is meglátta volna a gyümölcsöt, így tehát Figan nemcsak vágyának azonnali kielégítésétől tartotta vissza magát, hanem el is ment, hogy a banánra vetett pillantásával el ne árulja szándékát. Hugóra is, rám is mindez óriási hatással volt. De a java még ezután következik.

Gyakran fordul elő, hogy a pihenő csimpánzok közül valamelyik feláll és elindul, a többi tétovázás nélkül követi. Nem kell szükségszerűen magas rangú egyednek lennie – egy nőstény vagy akár egy kölyök is elindíthat ilyesmit. Egyik nap, amikor Figan nagy csapattal járt táborunkban, s ennélfogva csak néhány banánra tudott szert tenni, hirtelen felállt és távozott. A többiek utánanyomultak. Tíz perccel később teljesen egyedül tért vissza, és persze dúskálhatott a banánban. Azt hittük, hogy ez csak a véletlen műve, és lehet, hogy az első alkalommal az is volt. De ugyanezt többször is megismételte: Figan magával vitt egy csoportot, és később visszajött banánadagjáért. Cselekvésének szándékos volta teljesen nyilvánvaló volt. Egyik reggel egy ilyen manőver után, jellegzetes hetyke járásával éppen arra érkezett, hogy egy magas rangú hím megelőzte őt, és már nagyban falatozik is. Figan néhány pillanatig rábámult, majd éktelen haragra lobbanva visítozni kezdett és a földet csapkodta. Végül a csapat után iramodott, és sikoltozása apránként elhalt a távolban.

A tábor eszményi helynek bizonyult ifjú házasok számára. Sátrainkat egy kis árnyékos pálmaligetben állítottuk fel, előttünk pedig egy füves tisztás terült el, mely több mint négy hónapon át gyönyörű vörös virágú fáktól tündökölt. Zománcos mézmadarak sokasága repkedett napközben nektárt fogyasztva, és esténként gyakran tévedt oda egy-egy kecses erdei antilop is. A tisztás túlsó oldalán egy patak csörgedezett, és esténként a hideg, hegyi forrásvízben mosakodtunk. Magunk készítettük el reggelinket, és ebédre néhány szelet kenyeret ettünk, mivel Hugo úgy gondolta, hogy most, amikor már a felesége vagyok, nem maradhatok csont és bőr. Sötétedéskor Dominic és Sadiki, egy helybeli afrikai, akit a tábor körüli munkához vettünk fel kisegítőnek, odahozta a vacsoránkat, és kitakarította a tábort. Az az időszak örökké emlékezetes marad számunkra. Azonfelül, hogy egyre fokozódó szerelmünk és a bennünket körülvevő hegyek és erdők szépsége bearanyozta életünket, a számunkra legnagyobb gyönyörűséget jelentő munkánkat és élményeinket is megoszthattuk egymással: az állatok megfigyelését és megismerését.

Abban az évben többek között egy újabb csimpánzszerszámot is

felfedeztünk. Ez akkor történt, amikor kinn az erdőben az idős csimpánzanyát, Ollyt és két kölykét, Gilkát és Everedet figyeltük. Evered éppen fára mászott, közben hirtelen megállt, és közel hajolva a fa kérgéhez, belesett egy kis mélyedésbe. Maroknyi levelet tépett le, egy-két percig rágta, majd kiszedte szájából, és belegyömöszölte az üregbe. Ahogy újra kivette, megcsillant rajta a víz. Evered gyorsan kiszívta a folyadékot e házilag előállított szivacsból, és ismét bedugta a mélyedésbe. E pillanatban Gilka is odaért, és elmerülten figyelte testvérét, majd amikor az eltávozott, ő is készített egy piciny szivacsot, és betömködte a mélyedésbe, de úgy tűnt, hogy addigra a víz eltűnt. Gilka ledobta a szivacsot és továbbment. Később még sokszor figyeltük meg ezt a tevékenységet, mivel egy ledőlt fatörzsben mi is készítettünk egy mesterséges víztartó edényt a táborban. A csimpánzok először mindig összemorzsolták és megrágták a leveleket, ami természetesen sokkal nedvszívóbbá tette azokat. Ez voltaképpen az eszköz*készítés* egy másik meggyőző példája volt.

A legizgalmasabb dolog abban az évben mégis az volt, hogy sikerült papíron és filmen is megörökíteni egy vadon élő csimpánzcsecsemőnek, Flintnek a hétről hétre tapasztalható fejlődését. Flót és családját már eddig is jól ismertük, most azonban életünk elválaszthatatlan részeivé lettek. Nagyon sok ismeretre tettünk szert viselkedésükről, mindjobban felismertük egyéni jellemvonásaikat is, és ösztönösen olyan dolgokat is „tudtunk" róluk, amelyeket mindmáig nem lehetett tudományos formában meghatározni. Homályosan ugyan, de mégiscsak kezdtük megérteni, mi is valójában a csimpánz.

Egyetlen bánatunk az volt, hogy Flint életének első heteit elmulasztottuk, de Melissa kölykének születése szinte teljesen kárpótolt ezért. A hőség már alábbhagyott, és a nap alacsonyan állt az égen, amikor először pillantottuk meg a csöppséget. Amint Melissa lefelé jött a lejtőn, csak három lábon járt, és egyik kezével az újszülöttet tartotta. Időnként megállt, úgy tűnt, mintha ki akarna szabadítani valamit az aljnövényzetből, és amikor közelebb ért, láttuk, hogy a placentát vonszolja magával, ami még mindig össze volt kötve a csecsemő köldökzsinórjával.

Melissa egészen közel jött hozzánk és nem féltette a csecsemőt. Kábultnak látszott, pillantása bizonytalan, mozdulatai lassúak, tétovák. Amikor az egyik idősebb hím is megérkezett, Melissa, aki máskor olyan gyorsan üdvözölte társait, aki annyira igyekezett megkedveltetni magát „feljebbvalóival", most teljesen figyelmen kívül hagyta a jövevényt. Még akkor sem követte, amikor rövid idő múlva a hím eltávozott. Továbbra is ott ült, combjai közt az összekuporodott csecsemővel, lábai összekulcsolva annak apró hátsófele alatt, karja pedig a kicsi feje alatt. Egy ideig egyáltalán nem láttuk a csecsemőt, de néhány banán elfogyasztása után Melissa felemelte karját, mellyel

átölelve tartotta.
A csecsemő feje anyja térdén nyugodott, Melissa pedig csak bámulta az apró arcocskát. El sem tudtunk volna képzelni mulatságosabb, fintorgóbb kis ábrázatot. Jókora füle volt, piciny, kissé lebiggyesztett ajkával, hihetetlenül ráncos, és nem annyira rózsaszín, mint inkább kékesfekete bőrével komikusan csúnya volt. Szemét szorosan lezárva tartotta, hogy a nap halványuló fénye se bántsa – teljes egészében valami fonnyadt kis manóra vagy koboldra emlékeztetett. Azon nyomban Goblinnak („Manó" – *A ford.)* kereszteltük el. Melissa két teljes percig bámulta fiát, s miután kezével alátámasztotta annak hátát, elindult fészket rakni éjszakára.
Hugóval jókora távolságból követtük. Úgy minden tizenötödik lépés után Melissa megállt, néhány pillanatra leült, kezével továbbra is támogatta a csecsemőt, és a placentát is még mindig maga után húzta. Már szürkület volt, amikor egy magas, lombos fához ért, felmászott, és mire ágyát elkészítette, annyira besötétedett, hogy alig láttunk valamit. Lábai és egyik keze segítségével igen nagy fészket rakott, úgyhogy e művelet a szokásos három-öt perc helyett nyolc teljes percet vett igénybe. Végül lefeküdt, és minden elcsendesedett.
Mi is eltávoztunk, és csendben tértünk vissza erdei otthonunkba. Mindketten a fiatal nősténye gondoltunk, akit – mint ahogy hosszú évszázadok során annyi más anyával, állat és ember szülőanyjával történt rabul ejtett a születés csodája. Melissa először osztotta meg fészkét egy másik csimpánzzal, amióta saját anyjától elszakadt.

Kilencedik fejezet
FLO ÉS CSALÁDJA

Az öreg Flo hátán heverészett a kora reggeli napfényben, pocakja pálmadióval tele, és nagy kérges lábával a felette függeszkedő Flint egyik apró csuklóját tartotta. Ahogy Flint ide-oda ingatta magát, szabad karját lóbálta és lábaival rugdalózott, anyja felnyúlt és addig csiklandozta a lágyékát meg a nyakát, amíg a jellemző játékos arckifejezés vagy csimpánzmosoly meg nem jelent a kicsi ábrázatán. Mellettük ült Fifi, és Flintet bámulva, időnként kinyújtotta kezét, hogy lágyan megérinthesse tízhetes öccsét.
Faben és Figan, Flo két idősebb fia, a közelben játszott. Két és fél hónapja, amióta Flint megszületett, Faben egyre gyakrabban tartózkodott családjával. Önfeledt hancúrozásuk közben gyakran hallottam a csimpánznevetés lihegő kuncogását.
A Figannál négy évvel idősebb Faben nagyhirtelen elég durva játékba csapott át, leült, és talpával Figan lehajtott fejét rugdalta. Egy idő múlva Figan megelégelte, otthagyta Fabent, és könnyed léptekkel Fifihez közeledett, hogy vele folytassa a játékot. De ekkor Flo melléhez

emelte Flintet, és felállt, hogy az árnyékba húzódjon, Fifi pedig faképnél hagyta Figant és követte anyját. Amióta ugyanis visszaérkeztünk a Gombe-patakhoz, megfigyeltük, hogy Fifit egyre jobban elbűvölte új testvére.

Amikor Flo leült és öreg, elkopott fogai apró harapdálásával Flint nyakát kezdte csiklandozni, Fifi ismét a közelükbe telepedett, és néhány kurkászó mozdulatot kísérelt meg Flint hátán. Flo ügyet sem vetett rá. Korábban, amikor Flint még nem volt kéthónapos, Flo rendszerint el is tolta Fifi kezét, amikor az meg akarta érinteni Flintet. A kölyök csak úgy érhetett hozzá a csecsemőhöz, hogy miközben buzgón kurkászott Flón, egyre közelebb és közelebb nyomult ahhoz a ponthoz, ahol Flint keze anyja szőrébe kapaszkodott. Fifi elmélyülten kurkászott a kezecskék körül, egyszer-egyszer megsimogatta az apró ujjacskákat, aztán gyorsan rálesett Flóra, és folytatta a kurkászást.

Most azonban Flint már idősebb volt, és Fifinek többnyire szabad volt hozzányúlnia. Ahogy figyeltem őket, Fifi játszani kezdett Flinttel; kezében tartva annak kezét, az ujjait harapdálta. Flint halkan nyöszörögni kezdett, talán mert Fifi fájdalmat okozott neki, mire Flo azonnal eltolta lánya kezét, és magához ölelte a csecsemőt. A kárvallott Fifi most hintázni kezdett, s karját a feje mögött tartva, kissé lebiggyesztett ajakkal Flintre bámult. Nem sok idő telt el, s megint a csecsemő után nyúlt, de most már gyengédebben.

Mindig azt tartottam, hogy a gyerekek akkor lesznek egyre elbűvölőbbek, amikor kinőnek a magatehetetlen csecsemőkorból és reagálni kezdenek emberekre és dolgokra. A csimpánzcsecsemő is persze növekedésével párhuzamosan lesz egyre vonzóbb, nemcsak anyja vagy testvérei, hanem a közösség más tagjai, sőt az őt megfigyelő ember számára is. Hugóval együtt abban a ritka élményben lehetett részünk akkoriban, hogy figyelemmel kísérhettük Flint fejlődését. Gyönyörűséges tapasztalatot jelentett ez számunkra, ehhez az örömhöz foghatót csak sokkal később, saját fiunk növekedése során éreztünk.

Amikor Flint háromhónapos lett, már ide-oda tudott mászni Flo testén, anyja szőrét marokra fogva, kezével húzta, lábával meg tolta magát. És ebben az időben kezdett reagálni arra, amikor Fifi közeledett és feléje nyúlt. Fifi figyelmét egyre jobban lekötötte a vele való foglalkozás, és mind gyakrabban próbálta elvenni anyjától. Flo kezdetben határozottan ellenszegült, de soha nem büntette Fifit, még akkor sem, ha az kitartóan újra meg újra magához húzta öccsét. Néha csak eltolta a kölyök kezét, máskor meg egyszerűen faképnél hagyta Fifit, aki ide-oda billegett, és végtagjait csavargatta. Néha pedig, amikor Fifi különösen sokat alkalmatlankodott, Flo ahelyett, hogy ridegen elhárította volna közeledését, kurkászni kezdett rajta, vagy élénk játékba kezdett vele. Ezek a tevékenységek általában azt

szolgálták, hogy Fifi figyelmét, legalább átmenetileg, elterelejék csecsemőkorú öccséről.
Ahogy múlt az idő, Flo maga is egyre játékosabbá vált, feltehetően annak eredményeképpen, hogy olyan gyakran játszott két fiatalabb gyerekével, Flinttel és Fifivel. Ezekben a hetekben gyakran láttuk őt játszani még Figannal és a tizenkét éves Fabennel is, – csiklandozta, vagy egy fatörzs körül kergette őket, miközben Flint kétségbeesetten kapaszkodott belé. Egy alkalommal, a Fabennel folytatott játék kellős közepén, ez az öreg nőstény földre hajtotta kopaszodó fejét, és csontos hátsófelét a levegőbe emelve bukfencet vetett.
Azután mintha ő is egy kicsit nevetségesnek találta volna a dolgot, odébbállt, leült és elmélyülten kurkászni kezdett Flinten.
Amikor Flint tizenhárom hetes lett, Fifinek végre sikerült elvennie őt az anyjától. Flo éppen Figanon kurkászott, amikor Fifi végtelenül óvatosan és sűrűn pillantva anyja felé, maga felé kezdte húzni Flint lábát. Óvatosan, centinként vonta közelebb a csecsemőt, és egyszer csak a karjaiban volt. Fifi hanyatt fekve, karjával és lábával ölelte át Flintet, és hasához szorította. Aztán így maradt mozdulatlanul.
Meglepetésünkre Flo az első pillanatokban látszólag oda sem figyelt. De amikor Flint, aki mind ez ideig talán egy másodpercre sem nélkülözte az anyai test közelségét, kinyújtotta felé a kezét, és ajkát lebiggyesztve halk, bánatos *huu-t.* hallatott, Flo azonnal melléhez emelte, lehajolt hozzá és megcsókolta a fejét. Flint mohón kereste anyja emlőjének oltalmát, és néhány percig szopott, mielőtt újra Fifire nézett volna. Fifi pedig, feje mögött összekulcsolt kezekkel, levegőbe tartott könyökkel csak nézte és nézte Flintet.
Tíz perccel később Fifi már újra karjában tarthatta Flintet egy kis ideig, de amint Flint apró, panaszos nyöszörgése felhangzott, Flo megint csak oltalmába vette. És Flint, éppúgy, mint előbb, rövid szopassál billentette helyre lelki egyensúlyát.
Ezután egyetlen nap sem telt el, hogy Fifi ne vette volna el öccsét anyjától. Ahogy múlt az idő, Flint hozzászokott testvére karjához, és így Fifi egyre hosszabb ideig tarthatta magánál, mielőtt felhangzott volna az az apró nyöszörgés, amelyre az elkövetkező kilenc hónapon át Flo mindig gyors mentési akcióval reagált. Flo még azt is megengedte Fifinek, hogy ő cipelje Flintet, amikor a család az erdőben barangolt.
Amikor viszont Flo és családja egy nagyobb csapattal tartott együtt, Flo sokkal inkább igényt tartott legkisebb kölykére. Ha ilyenkor Fifi Flinttel elindult, Flo halk nyöszörgés kíséretében utánuk eredt, és amint utolérte a „gyermekrablót”, újra birtokba vette csecsemőjét. Büntetést Fifi ilyen alkalmakkor sem kapott, Flo csupán lánya bokáját ragadta meg, és karjaiba vette Flintet. Fifi azonban nem adta meg magát olyan könnyen. Néha örömtáncot járatott idős anyjával körbe-

körbe a fák körül, az aljnövényzet alacsony bokrai alatt, ahová Flónak jóformán hason csúszva kellett behatolnia, vagy éppen fenn a fa ágai között. Máskor meg úgy próbált elmenekülni anyjától, hogy visszafelé futott előtte, s közben halkan morgott, majd mintha megadná magát, hirtelen előbukkant, aztán megint eltűnt, de Flintet nem engedte ki a kezéből mindaddig, amíg végképp rá nem kényszerült.

Amikor Flint még nagyon pici volt, két idősebb fivére néha megbámulta ugyan, de különösebb figyelemre nem méltatta. Faben, ha anyjával kurkásztak egymáson, néha gyengéden megpaskolta a csecsemőt, de Figan, aki egyébként a család szerves tagja volt, kezdetben úgy látszott, hogy fél hozzányúlni. Ha Figan és Flo kurkásztak egymáson, és Flint véletlenül megérintette Figant, amint csecsemőszokás szerint a karjával kalimpált, Figan gyors pillantást vetett Flóra, de Flintre szándékosan rá sem nézett. Figan ugyanis erőteljes kamasz létére is nagy tisztelettel bánt anyjával.

Egy eset élénken él emlékezetemben. Fifi magához vette öccsét, és Flótól vagy tíz méternyire kurkászott rajta. Ekkor megjelent Figan, és leült húga mellé. A csecsemő feléje fordult, és tágra nyílt szemeit Figan arcára függesztve kinyúlt, hogy megragadja fivére mellén a szőrt. Figan megriadt, gyorsan anyjára nézett, majd felemelte kezét és elfordult a csecsemőtől. Azután mozdulatlanul maradt, és merev ajakkal rábámult Flintre. A csecsemő közelebb húzódott, Figan mellkasához dörgölődzött, de hirtelen mintha megrémült volna az ismeretlentől. Eddig egyedül Flóval és Fifivel volt kapcsolata, és ha feléjük nyúlt, ők mindig meleg öleléssel reagáltak. Így azután Flint enyhe fintorral visszafordult nővéréhez, de megzavarodva ismét Figan után nyúlt, és halkan vinnyogott. Flo ekkor futva sietett megmentésére, és közeledésére Figan is halk, aggodalmas kiáltásokat hallatott, és kezét a megadás ősi jeleként mind magasabbra tartotta. Flo magához vette csecsemőjét, Figan pedig lassan, szinte elképedten engedte le kezét.

Egy nap, amikor Flint nem egészen öthónapos volt, Flo útra készen felállt, és ahelyett, hogy Flintet a hasához szorította volna, megragadta egyik karját, a vállán át a hátára emelte. Néhány méternyi távolságot így tett meg. Flint ezután lecsúszott, és anyja karjába kapaszkodott. Egy darabig Flo így folytatta útját, miközben Flint a könyökébe csimpaszkodott, végül anyja ismét csak a hasára húzta. Másnap azonban, amikor Flo megérkezett a táborba, Flint bizonytalanul ugyan, de megint a hátán csücsült, kézzel-lábbal csimpaszkodva anyja ritkuló szőrébe, távozáskor hátára emelte fiát, és az ismét ott kapaszkodott egy ideig, de aztán újra csak lecsúszott, és egyik karján csüngve, anyja oldalánál himbálódzott. Ez alkalommal úgy huszonöt méternyi gyaloglás után tette fel őt Flo ismét a hátára.

Ezután Flint majdnem mindig anyja hátán utazott, vagy pedig az

oldalán himbálódzott, amikor Flo a hegyeket járta. Ebben semmi meglepő nem volt, mert bizonyos kor után a csecsemő inkább anyja hátába kapaszkodva utazik, mintsem alatta lóg. Megdöbbenésünk oka az volt, hogy Fifi is, amikor legközelebb magához vette Flintet, megpróbálta a hátára tenni. Nyilvánvaló példa ez arra, hogy anyja viselkedésének közvetlen megfigyeléséből tanult.
Öthónapos korában Flint már ügyes lovas lett, aki csak elvétve csúszott le anyja hátáról, hogy az oldalánál csüngve utazzon tovább. De ha izgalom jelei mutatkoztak a csapatban, vagy ha Flo sűrű aljnövényzeten akart áthaladni, akkor mindig hátranyúlt, és a régi módon hasa alá vonta Flintet. Egy idő múlva a kölyök megtanulta, hogy a legkisebb érintésre már segítség nélkül csússzon Flo hasa alá.
Körülbelül egyidőben azzal, hogy megtanult Flo hátán lovagolni, az első önálló lépéseket is megtette. Az ezt megelőző hetekben már meg tudott állni a földön, három végtaggal egyensúlyozva magát, a negyedikkel pedig Flo szőrébe kapaszkodva. Egy-egy alkalommal néhány lépést is tett ebben a helyzetben. Az emlékezetes reggelen egyszer csak elengedte Flót, mind a négy lábát a földön tartva, egyedül megállt. Majd elszántan egyik kezét felemelte, biztonságosan előbbre rakta, és újra megállt. Ekkor az egyik lábát is felemelte, de oldalra dőlt, megtántorodott, és vinnyogva orra bukott. Flo utánanyúlt, és magához ölelte. De ez már a kezdet volt. Ezután Flint mindennap egy-két lépéssel többet tett, de hónapokon át meglepően bizonytalanul állt a lábán. Keze-lába állandóan összegabalyodott, ő maga meg elesett, de Flo mindig gyorsan a segítségére sietett. Gyakran még egyik kezét is Flint hasa alatt tartotta, miközben az odébbtotyogott.
Alighogy Flint járni kezdett, a fára mászással is megpróbálkozott. Egy nap láttuk, amint két lábon állva mindkét kezével egy apró facsemetére támaszkodott, azután először egyik, majd másik lábával kapaszkodott bele. De soha nem sikerült mindkét lábát egyszerre felemelni a földről, és néhány percen belül hanyatt esett. E mutatványt többször is megismételte, és Flo, miközben Fifin kurkászott, hasztalan próbálta másik kezével fia pottyanásait felfogni. Első próbálkozása után egy héttel egy rövid szakaszt Flint már könnyedén meg tudott mászni. Mint a gyerekeknek általában, neki is nehezebben ment a lemászás, de egyik vagy másik pesztrája, Flo vagy Fifi, mindig résen állt, hogy amint halk vinnyogását hallja, a megmentésére siessen. Flo valójában olyankor is sokszor megóvta a balesettől, ha észrevette, hogy az az ág, melyen Flint hintázik, meghajlik alatta, jóllehet maga a kölyök teljes biztonságban érezte magát. Éppen ilyen gyorsan kapta fel, ha a csapat tagjai között izgatottság, vagy erőszakos viselkedés jelei mutatkoztak.
Flint apránként megtanulta valamivel biztonságosabban használni

járás közben a végtagjait, noha e téren sokszor bízott inkább a sebességben, mint keze-lába szabályos használatában. Már néhány méternyire is elmerészkedett Flótól. És mivel távol az anyjától minden egyes mozdulat hihetetlenül izgalmas volt, és mivel a legcsekélyebb izgalom is égnek meresztette szőrét, úgy totyogott ide-oda, mint egy bolyhos fekete labda, szemét kerekre nyitotta és mereven az előtte levő személyre vagy tárgyra függesztette.
Fifinek a kisöccse iránt érzett vonzalma ez idő tájt szinte rögeszmévé vált. Jóformán egész nap vele játszott, kurkászott rajta, amikor aludt, vagy ide-oda hurcolta. A jelek szerint Flónak egyáltalán nem volt ellenére, hogy anyai felelősségének, terhének egy részét időnként áthárítsa. Ha nem vesztette szem elől Fifit és Flintet, és ha nem tartózkodtak a közelben erőszakoskodó hímek, nem tiltakozott többé, amikor Fifi „elrabolta" a kiskölyköt. Azt sem bánta, ha más kölykök mentek oda és szelíd játékba kezdtek Flinttel. De annál inkább bánta ezt Fifi! Ha hirtelen észrevette, hogy Gilka vagy valamely másik hajdani játszótársa Flinthez közeledik, azonnal abbahagyta, amit éppen csinált, odarohant és égnek meredt szőrzettel kergette el az illetőt, miközben karjával csapkodott, lábával pedig toporzékolt. Még a nála sokkal idősebb csimpánzok is, amennyiben alacsonyabb rangúak voltak Flónál, nem kerülhették el az agresszív Fifi fenyegetését, sőt támadását. Feltehetően abból indult ki, hogy ha bajba jut, az öreg Flo úgyis segítségére siet, – és úgy látszott, hogy dühének áldozatai is tisztában voltak e ténnyel.
Figant vagy Fabent azonban Fifi sem kergethette el Flinttől, és ahogy a csecsemő nőtt, idősebb testvérei egyre nagyobb érdeklődést mutattak iránta. Gyakran mentek oda játszani vele, csiklandozták, vagy szelíden ide-oda taszigálták, miközben Flint kapálódzó lábakkal hintázott egy alacsony ágon. Néha, amikor Figan Flinttel játszott, észrevettük, hogy Fifi odasiet, és megpróbál játékba elegyedni Figannal, ami gyakran sikerült is. Amikor a játék véget ért, Fifi Flinthez szaladt, hogy ő maga játsszon vele. Vajon ugyanazt a figyelemelterelési módszert alkalmazta, melyet Flo használt olyan sokszor vele szemben?
Amikor Flint valamelyik felnőtt hímhez totyogott oda, Fifi persze aligha léphetett volna közbe. Nem tehetett mást, csak ült és figyelt, miközben Dávid vagy Góliát, vagy éppen Mike kinyújtotta a kezét, és időnként megveregette Flintet vagy gyengéden átölelte. S ahogy múltak a hetek, Flint, mint egy elkényeztetett gyerek, egyre több és több figyelmet igényelt. Egy nap, amikor Mr. McGregorhoz totyogott oda, az öreg hím felállt és odébbment. Azt hiszem, nem szándékosan tette – talán amúgy is menni akart. Flint földbe gyökerezett lábakkal állt, tágra nyílt szemmel bámulta az öreg hím távolodó alakját, és azután hanyatt-homlok nekiiramodva, botladozva, többször is orra bukva, utánaeredt, állandó halk vinnyogás közepette. Pár percen belül

Flo a megmentésére sietett. De ez csak a kezdet volt, és az elkövetkező hetekben Flint állandóan egyik vagy másik felnőtt hím után nyafogott, akik nem méltatták arra, hogy megálljanak és üdvözöljék őt, vagy egyéb oknál fogva hagyták ott. Gyakran történt meg, hogy az illető, talán a nyomát kísérő apró kiáltások miatt kényelmetlenül érezvén magát, megállt és megveregette Flintet.

Nyolchónapos korában Flintet a játék vagy a felfedező utak gyakran negyedórára is távol tartották Flótól, de soha nem ment nagyon messzire. Már valamivel biztosabban állt a lábán, és kissé vadabb játékokban is részt vett Fifivel; körbe-körbe kergették egymást egy fűcsomó körül, vagy Flint felmászott nővérére, ha az a földön feküdt, és kezével meg szájával csiklandozni kezdte. Ez idő tájt indult meg a termeszhangyaszezon.

Egy nap, amikor Flo termeszekre vadászott, Figan és Fifi, akik szintén ugyanabból a bolyból lakmároztak, nyugtalankodni kezdtek, és menni akartak. De az öreg Flo, aki már vagy két órája halászott, és ötpercenként mindössze ha két termeszt fogott, semmi jelét nem mutatta, hogy abba kívánná hagyni. Idős nőstény lévén, elképzelhető volt, hogy még legalább egy órát folytatja. Figan többször is eltökélten nekiindult a forráshoz vezető ösvénynek, de azután visszanézett Flóra, és mindig visszatért anyjához, hogy megvárja.

Flint túl fiatal volt ahhoz, hogy hollétével törődjön, ide-oda őgyelgett a bolyon, és néha meglegyintett egy-egy termeszt. Figan ekkor hirtelen felállt, és odament Flinthez. Olyan testhelyzetben, mint egy anya, ha azt akarja, hogy kölyke a hátára kapaszkodjon, Figan behajlította egyik lábát, kezét Flintnek nyújtotta, és közben halk könyörgő vinnyogást hallatott. Flint azonnal odatotyogott hozzá, és Figan, még mindig vinnyogva Flint alá nyúlt, és gyengéden a hátára tette. Mihelyt Flint biztonságban ült a hátán, Figan gyors pillantást vetve Flóra, sietve nekiindult a csapáson. Egy pillanat múlva Flo is eldobta botját, és követte őket.

Hugóval együtt el voltunk képedve Figan „zsenialitásának” ezen újabb példáján, ahogyan el tudta érni azt, amit akart. De vajon tényleg szándékos volt-e cselekedete? Biztosan persze nem tudhattuk. De néhány nappal később Fifi tette ugyanezt. Ezt követően Faben emelte Flintet a melléhez, miután ő is hiába próbálta többször is rábírni anyját, hogy hagyja ott a termeszbolyt. Azelőtt soha nem láttuk Flintet Faben kezében.

A termeszhangyaszezon további folyamán semmi kétség nem maradt afelől, hogy Flo idősebb kölykei azzal az eltökélt szándékkal rabolják el Flintet, hogy rávegyék anyjukat, legalább egy kis időre hagyja abba végtelen hangyászását. Számos alkalommal voltunk szemtanúi ugyanis, hogy mindhárman hasonló módon „szöktetik meg” Flintet. A tervük persze nem mindig sikerült. Flint gyakran leugrott, és maga

szaladt vissza anyjához. Máskor pedig, ha Flo éppen szerencsével halászott, utánuk sietett ugyan, magához is vette Flintet, de visszatért a bolyhoz, a kárvallott gyerekrablótól követve, aki legtöbbször újra megpróbálkozott ezzel a csellel.
Flint természetesen még túl fiatal volt ahhoz, hogy termeszhangyákat egyen. Néha megkóstolt egy falásnyi fügét vagy banánt, de jóformán minden táplálékát az anyai tej jelentette még egy további évig. Néha megbökött egy mászó hangyát, és a termeszbolyon mászkálva szívesen eljátszott a fűből készült szétszórt szerszámokkal. Rászokott, hogy mindent „feltöröljön". Amikor a termeszek szétszórva hevernek a boly tetején, az idősebb csimpánzok csuklójuk hátuljával feltörlik őket, így a termeszek beleragadnak a szőrbe, és onnan nyalják le őket. Nem sokkal a termeszszezon kezdete után Flint is mindent elkezdett törölgetni – a földet, a saját lábát, lovaglás közben az anyja hátát –, a világon mindent, csak a termeszeket nem! Jóllehet néha percekig elmerülten figyelte anyja vagy testvérei munkáját, voltaképpen nem érdekelte ez a tevékenység, amely a többieket annyira lekötötte.
Fifi ezzel szemben lelkes termeszhalász volt, és ha ilyenkor Flint játszani akart vele és leszórta a fűszálon levő hangyákat, Fifi szemmel láthatóan dühbe jött.
Előfordult, hogy durván el is lökte magától. Fifi persze még mindig sokat játszott Flinttel, amikor nem halászott termeszekre, de a varázslat valamelyest megtört: testvérével kapcsolatos fanatikus megszállottsága alábbhagyott, s már nem védte őt olyan következetesen a többi fiatal csimpánzzal való érintkezéstől.
Így aztán Flint bővíteni kezdte baráti körét, mivel Fifi – különösen ha termeszbollyal volt elfoglalva – gyakran megengedte, hogy Gilka vagy valamelyik másik fiatal eljátsszon Flinttel. Többé már nem rohant feldühödve oda, ha a serdülő nőstények magukkal vitték Flintet, kurkásztak rajta vagy játszottak vele. Flint tényleg kezdett felnőni. És amikor Fifi teljes figyelmét kisöccsének szentelte, már nem kezelhette bábuként, mert Flintnek is megvolt már a maga akarata. Ha Fifi egyik irányba akarta vinni, ő viszont másfelé kívánkozott, erőszakkal szabadította ki magát, és arra ment, amerre ő akart. És persze egyre nehezebb is lett. Egy nap, amikor Flint Fifi ölében aludt, és szorosan markolta szőrét, szemmel láthatóan fájdalmat okozott nővérének. Fifi óvatosan lefejtette magáról először az egyik, azután a másik kezét, de alighogy kiszabadult, a felzavart Flint ismét szorosan belécsimpaszkodott. Első ízben fordult elő, hogy végül is visszavitte a csecsemőt Flóhoz, és átadta neki.
Amikor Flint egyéves lett, még mindig kissé bizonytalanul mozgott, de ha játék volt kialakulóban, rögvest ott-termett, és lelkesen sietett a csoporthoz érkező jövevények üdvözlésére is. Ténylegesen kezdett részt venni a közösség életében, abban a közösségben, amelyet Mike

drámai módon történő uralomra jutása és teljhatalma nagymértékben felzaklatott akkoriban. Flint aligha lehetett tudatában a különféle akarat eme összecsapásának, mely végül is Góliát vereségéhez vezetett, mert hiszen e háborúság az ő születése idején kezdődött; és Flint már olyan világban nőtt fel, ahol elvitathatatlanul Mike volt a mindenek fölött álló úr.

Tizedik fejezet
HIERARCHIA

Látványos és érdekes élményt jelentett, amikor Mike a csimpánzközösség ranglétráján a legmagasabb fokra emelkedett, és kivívta magának a vezérhím pozícióját. Mike 1963-ban a felnőtt hímek elsőbbségét tekintve még ugyancsak hátul állt a sorrendben. Ő volt az utolsó, aki banánhoz jutott, és alig volt felnőtt hím, aki meg ne fenyegette vagy támadta volna. Egy időben már szinte teljesen lekopaszodott, mert a társaival folytatott agresszív incidensek közben marokszámra tépték ki a szőrét.

Amikor Hugóval annak az évnek a végén, még házasságunk előtt, eltávoztunk a Gombe-pataktól, Mike helyzete változatlan volt; de amikor négy hónappal később visszatértünk, teljesen kicserélt Mike-ot találtunk. Kris és Dominic mesélte el a történet elejét: Mike azzal kezdte, hogy üres húszliteres petróleumos kannákkal mind gyakrabban rendezett erőfitogtató bemutatókat. Nem kellett sokáig várnunk, míg magunk is tanúi lehettünk Mike módszereinek.

Egy eset különösen élénken él emlékezetemben. Öt felnőtt hímből álló csapat, köztük a nagy tekintélyű, rangelső Góliát, Szürkeszakállú Dávid és a hatalmas Rodolf egymáson kurkásztak – az összejövetel már vagy húsz perce tartott. Mike magában üldögélt úgy huszonöt-harminc méterre tőlük, gyakran a csapat felé pillantott, és néha unottan vakargatta szőrét.

Egyszer csak Mike nyugodtan odasétált a sátrunkhoz és a fülénél fogva megfogott egy üres petróleumos kannát. Azután felvett egy másikat is, és visszatért korábbi helyére. A két kannával felfegyverkezve Mike továbbra is a többi hím felé bámult, majd néhány perc múlva jobbra-balra himbálni kezdte magát. E mozgás eleinte alig volt észrevehető, de Hugo is, én is feszülten figyeltük. Fokozatosan egyre vadabbul himbálta magát, szőre lassan égnek meredt, majd egy sor – kezdetben halk – huhogást hallatott. Kiáltozása közben felegyenesedett, és hirtelen nekirontott a hímcsapatnak, maga előtt hadonászva a két kannával. Az edények zöreje és Mike erősödő üvöltése rémítő zenebonát csapott, nem csoda, hogy a mindeddig békésen heverésző hímek fejvesztve menekültek. Majd Mike és kannái is eltűntek egy lefelé vezető ösvényen, és pár pillanat múlva csönd lett. Néhány hím

ismét összegyűlt, és újrakezdte félbeszakított kurkászását, de a többiek még némi nyugtalansággal álldogáltak.
Rövid idő múlva ismét kezdődött a mély hangú huhogás, és nyomban utána a két zajos kanna is feltűnt, mögötte pedig Mike. Egyenesen a többi hím felé rontott, és azok újra elmenekültek. A társaságnak ezúttal még ideje sem volt ismét összegyűlni, mert Mike máris rohamozott. Egyenesen Góliátot vette célba, és a többiekhez hasonlóan még ő is sietve kitért Mike útjából. Ekkor Mike megállt és égnek meredő szőrrel, lihegve leült. Szemei csillogtak, alsó ajka kissé lefittyedt, úgyhogy rózsaszín ínye is kivillant szájából, ami fölöttébb vad külsőt kölcsönzött neki.
Elsőként Rodolf közelített Mike-hoz, a behódolás halk horkantásait hallatva lekuporodott, és ajkát Mike combjához nyomta. Azután kurkászni kezdett Mike-on. Ekkor hasonló horkantások kíséretében két másik hím is közeledett, és csatlakoztak a kurkászáshoz. Végül Szürkeszakállú Dávid is odament Mike-hoz – egyik kezét ágyékára helyezte, és beállt a kurkászók közé. Csak Góliát maradt távol, egyedül üldögélt, és Mike felé bámult. Nyilvánvaló volt, hogy Mike komoly fenyegetést jelentett Góliát addig soha nem veszélyeztetett uralkodói pozíciójára nézve.
Az a körülmény, hogy Mike (szándékosan) ember készítette tárgyakat használt, valószínűleg fejlettebb intelligenciájának volt a jele. Egyszermásszor több felnőtt hím is cipelt már petróleumoskannát ágak vagy kövek helyett, hogy erőfitogtató bemutatóik hatását fokozzák. De egyedül Mike volt az, aki a véletlen tapasztalatból hasznot húzott, és rájött, hogyan kell a kannákhoz hozzájutni és ezt a tudását a saját előnyére használta fel. A kannák – mondani sem kell – sokkal nagyobb zajt csapnak az ágaknál, ha nagy sebességgel húzzák őket a földön, és egy idő múlva Mike már arra is képes volt, hogy egyszerre három edénnyel manőverezzen egy körülbelül ötvenméteres távon, amikor átszáguldott a tábori tisztáson. Nem csoda tehát, hogy a rangban addig fölötte álló hímek is rohanva tértek ki Mike útjából.
Az erőmutatványokra általában olyankor kerül sor, ha egy csimpánz érzelmileg felzaklatott állapotba kerül; ha élelemforráshoz érkezik, ha egy másik csapathoz csatlakozik, vagy ha csalódás éri. Mike azonban minden jel szerint ténylegesen *megtervezte* mutatványait – mondhatnánk hogy hidegvérrel dolgozta ki azokat.
Gyakran ugyanis, amikor a kannákért indult, még semmilyen látható jelét nem mutatta sem csalódásnak, sem izgalomnak. Ez csak később következett be, amikor a bemutató kellékeivel felszerelve himbálni kezdte magát, és szőrét felborzolva huhogott.
Mike petróleumoskannás „mutatványai” egyre veszélyesebb formát öltöttek, mivel rájött, hogy a támadás végén hajigálni is lehet őket. Egyszer a koponyám hátsó részét ütötte meg, máskor pedig Hugo

drága filmfelvevőgépét találta el. Elhatároztuk, hogy az összes kannát eltüntetjük, de az utána következő időszak lidércnyomásként nehezedett ránk, mert Mike ekkor mindenféle egyéb tárgyat próbált meg elvonszolni. Egyszer Hugo fényképezőgép-állványát kaparintotta meg, szerencsére éppen nem volt rajta a kamera, legközelebb meg sikerült feldöntenie az ebédlőszekrényünket, melyben élelmünk nagy részét, edényeinket és evőeszközeinket tartottuk. A zaj és a pusztítás nyomai minden képzeletet felülmúltak. Végül azonban sikerült a holminkat elásni vagy elrejteni, így társaihoz hasonlóan, Mike-nak be kellett érnie a hagyományos eszközökkel, azaz ágakkal vagy kövekkel.
Addigra azonban már megerősödött uralmi pozíciója, noha még egy teljes évbe került, amíg Mike maga is biztonságban érezte magát e tekintetben. Változatlanul nagyon gyakran és nyomatékosan fitogtatta erejét, az alacsonyabb rangú csimpánzoknak pedig egyre több okot szolgáltatott félelemre, mert a legcsekélyebb kihívásra rosszindulatúan támadott, válogatás nélkül nősténye, kölyökre egyaránt. És mint az várható volt, Mike és az egykori uralkodó hím, Góliát között vált különösen feszültté a kapcsolat.
Góliát nem adta fel pozícióját minden harc nélkül. Ő is gyakrabban és erőteljesebben rendezett mutatványokat, és általában agresszívebb magatartást tanúsított. A hatalmi küzdelem kezdetén volt olyan időszak, amikor mindketten komolyan aggódtunk Góliát „épelméjűsége” miatt. Miután megtámadott egypár kölyköt és hatalmas ágakat vonszolva fel-alá száguldozott, egyszer csak égnek álló szőrrel leült, mellkasa hullámzott a kimerültségtől, félig nyitott szájából habos nyál csorgott, és szemében zavarodottságra való fény csillant meg. Már odáig jutottunk, hogy Kigomában csináltattunk egy hálóból és vasrudakból összeforrasztott ketrecet, és miután felállították a táborban, ebben húzódtunk meg, ha Góliát dühöngése a tetőfokára hágott.
Egy nap, amikor Mike a táborban üldögélt, egy sor jellegzetesen dallamos huhogás, végén a jól ismert trillákkal jelezte Góliát érkezését, aki már két hete valahol a rezervátum déli részén tartózkodott. Mike azonnali huhogással reagált, majd átszáguldott a tisztáson. Azután felmászott egy fára, és égnek álló szőrrel a völgybe kémlelt.
Néhány perc múlva megjelent Góliát, és ahogy a tisztás széléhez ért, megkezdte egyik leglátványosabb randalírozását. Bizonyára meglátta Mike-ot, mivel egyenesen nekirontott, egy nagy ágat vonszolva maga után. Azután Mike fája közelében felugrott egy másikra, és elcsendesedett. Egy pillanatig Mike is némán bámult rá, de aztán ő is rákezdte: rázta az ágakat, leperdült a földre, néhány követ elhajított, végül felmászott Góliát fájára, és ott himbálta az ágakat. Amikor abbahagyta, Góliát lépett megint akcióba, ide-oda hintázott a fán, és

vadul rázta az ágakat. Amikor egyik vad ugrásával egészen közel került Mike-hoz, aki szintén nekibuzdult, néhány valószínűtlen másodpercen keresztül mindkét pompás hím csimpánz egymástól karnyújtásnyira olyan erővel lengette az ágakat, azt hittem, a fa össze fog roskadni alattuk. De a következő pillanatban már mindketten a földön voltak, és az aljnövényzetben folytatódott a színjáték. Végül abbahagyták, és farkasszemet néztek. Góliát mozdult meg először, kiegyenesedett, és közben egy fiatal fát rázogatott. Amikor megállt, Mike következett, követ hajigált, és lábával egy fatörzsön dobolt.

Így ment ez csaknem fél órán keresztül. A két hím felváltva hősködött, és mindegyik mutatvány erőteljesebb és látványosabb volt az előzőnél. Mégis egész idő alatt, eltekintve attól a néhány alkalomtól, amikor az általuk lengetett ágak végével eltalálták egymást, voltaképpen egyik csimpánz sem támadta meg a másikat. Egyszerre, egy különösen hosszú szünet után, úgy látszott, hogy Góliát idegei felmondják a szolgálatot. Odarohant Mike-hoz, leguggolt melléje és hangos, ideges horkantások kíséretében, lázas intenzitással kurkászni kezdett rajta. Néhány pillanatig Mike legcsekélyebb tudomást sem vett Góliátról, de aztán megfordult, és hasonló buzgalommal ő is kurkászni kezdett legyőzött riválisán. Így ültek ott több mint egy órán át kurkászva egymást.

Ez volt az utolsó igazi párbaj a két hím között. Attól kezdve Góliát elfogadni látszott Mike felsőbbségét, és egy különösen mély kapcsolat alakult ki kettőjük között. Üdvözlésük gyakran valóságos érzelmi kitörés volt: átölelték és megveregették, sőt nyakon csókolták egymást, és ezt követően rendszerint kurkászáshoz láttak. Ez utóbbi tevékenységük során tűnt ki igazán, hogy a köztük levő feszültség mennyire csökkent, feloldódott e szoros, barátságos fizikai érintkezésben.

A későbbiekben néha egymás közvetlen közelében étkeztek vagy pihentek, olyan békességben és annyira megenyhülve, mintha a múlt keserű versengése egyáltalán nem is létezett volna.

A csimpánztársadalom egyik legmeglepőbb jellegzetessége éppen abban mutatkozik, hogy ugyanazok, akik oly gyorsan őrült izgalomba jönnek és durvaságokra ragadtatják magukat, többnyire teljesen feloldódott, baráti viszonyt tudnak egymással fenntartani. Egy nap a táborból távozó Mike után mentem a patakon át a szemközti hegyoldal sűrű erdejébe. Az öreg hím, J.B., valamint Flo, Flinttel, Fifivel és Figannal is Mike társaságában volt. Megálltak a fák alatt, olyan helyen, ahol a csimpánzok szívesen pihennek a nappali hőségben. A közelükben ültem le. Fifi magasra mászott az egyik fán és egy kis fészket rakott magának. Figan és J.B. a földön szundikált, Flo pedig, ölében az alvó Flinttel, Mike-on kurkászott. Később ők is leheveredtek pihenni.

Egy idő múlva Mike kinyújtotta a kezét, és alig észrevehetően Flo ujjaival kezdett játszani. Flo nemsokára reagált is: gyengéden megszorította a kezét, megforgatta, majd eltolta, de csak azért, hogy ismét utánanyúljon. Néhány perc múlva Mike felült, Flo fölé hajolt, majd csiklandozni kezdte a nyakát és amúgy is csiklandós ágyékát mindaddig, amíg Flót – aki egyik kezével Flintet óvta, a másikkal pedig Mike-ot hárította el – elfogta a csimpánznevetésre jellemző zihálló lélegzés. Mikor már nem bírta tovább, távolabb gurult a földön. De ő maga is felbuzdult, ez a vénséges, lekopott fogú nőstény, és csakhamar Mike bordáit csiklandozta csontos ujjaival. Ekkor persze Mike-ot fogta el a nevetés, majd ismét utánanyúlt Flo kezének, elkapta, és újra ő kezdte csiklandozni.

Tíz perc elteltével Flo szemmel láthatóan már nem tudta tovább elviselni a csiklandozást és odébbállt, a nyájas képű Mike pedig tovább heverészett. És alig két órával ezelőtt ugyanez a hím vadul rátámadott Flóra; saját banánjait is a földre szórta, majd kegyetlenül elpáholta az öreg nősténytcsupán azért, mert egy ott levő dobozból néhány gyümölcsöt merészelt venni magának. Hogyan volt képes ilyen hamar ennyire bensőséges kapcsolatot teremteni Mike-kal? A titok nyitja talán az, hogy a hím csimpánz bár gyorsan fenyegeti és támadja meg rangban alacsonyabb társát, de rendszerint éppoly gyorsan meg is nyugtatja áldozatát egy érintéssel, hátba veregetéssel vagy bátorító öleléssel. Flo pedig, Mike rosszindulatú támadása után nagy sietve még utána is ment, jóllehet a küzdelem során egy szikla felhorzsolta kezét, és az erősen vérzett. Rekedt hangján egészen addig visítozott, míg Mike vissza nem fordult. Amikor Flo odaért hozzá és aggodalmasan lekuporodott, a hím többször is megpaskolta fejét, és mihelyt Flo lecsillapodott, Mike odahajolt hozzá, és végső megnyugtatásként ajkát a szemöldökéhez nyomta.

Vajon Mike akkor is elérte volna az uralkodói rangot, ha én és a petróleumoskannák soha nem szálljuk meg a Gombe-patak vidékét? Sohasem fogjuk megtudni, de azt gyanítom, hogy előbb-utóbb mégiscsak sikerült volna neki. Mike-ban ugyanis roppantul erős az uralkodási vágy – az a jellemvonás, amely egyesekben kifejlődött, másokból pedig csaknem teljesen hiányzik. Ezenfelül Mike feltűnően értelmes, és elképesztő bátorsággal is rendelkezik. Soha nem fogom elfelejteni azt az időszakot, amikor néhány magas rangú hím Mike ellen fordult, aki röviddel azelőtt vívta ki a vezérhím kissé kényelmetlen szerepét. Mike berontott a táborba, néhány követ elhajított, és közben, csak úgy mellesleg, elagyabugyálta Szürkeszakállú Dávidot. Dávid bizonyos tekintetben gyáva volt, általában megpróbálta elkerülni a bajt, és ha ez nem sikerült, rendszerint egy magasabb rangú társa – mondjuk Góliát – mögé bújt. De amikor úgy igazán feldühítették, nagyon veszélyes tudott lenni.

Ez alkalommal Dávid először visítozva elfutott Mike-tól, de aztán megfordult és rázendített hangos és bősz *uaa* ugatására. Góliáthoz sietett, átölelte, azután Mike felé fordult, és ismét ádáz üvöltésbe tört ki. Addigra már jól megismertük Dávidot és tudtuk, hogy irtózatos méregbe jött.
Dávid hirtelen Mike felé rohant, Góliát is csatlakozott hozzá, és vad kiáltásokkal fokozta barátja hangerejének hatását. Mike az erejével hivalkodva, a tisztás másik oldalán levő hím csapat felé rontott. Azok először visítva menekültek, de mivel Dávid és Góliát még mindig üvöltözött, megfordultak, és csatlakoztak hozzájuk. Most már öt erős felnőtt hím, köztük az egykori uralkodó, Góliát, állt szemben eggyel. Mike ismét átszáguldott a tisztáson, és a többiek Dáviddal az élen utánarohantak. Mike most már visítozva kúszott fel villámsebesen egy fára, a többiek változatlanul követték. Biztosak voltunk benne, hogy ez lesz a leszámolás, Góliát most vissza fogja szerezni elvesztett pozícióját.
Megdöbbenésünkre azonban Mike megfordult, és ahelyett, hogy a következő fára ugrott volna, hogy elmeneküljön, szembeszállt velük. Még mindig sikoltozott ugyan, de hevesen rázni kezdte az ágakat, a következő pillanatban pedig az öt csimpánz felé ugrott. Azok rémülten rohantak le a fáról, majdnem egymás hegyén-hátán potyogtak le a nagy igyekezetben és elmenekültek nyomukban Mike-kal.
Mike égnek álló szőrrel és szikrázó szemekkel ült le, a többiek pedig meghunyászkodva távolabb lapultak. Mike „blöffje” bevált: látványos győzelmet aratott.
Amikor Mike-ot uralkodó hímnek nevezem, voltaképpen arra utalok, hogy az általunk ismert egyedek fölött lett uralkodó, azok fölött, akiknek a mi völgyünk volt a lakhelye. Amikor a rezervátum északi és déli területein tett látogatásaim során közösségünk valamennyi csimpánzával megismerkedtem, hamarosan rájöttem, hogy tulajdonképpen két másik közösség is él ott. Az ezekbe tartozó egyedek közül sokan egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán jutnak el a mi középen elhelyezkedő völgyünkbe, de a három közösség csimpánzai között azért kétségkívül létrejön bizonyos keveredés.
Egy teljesen kifejlett felnőtt hím, akinek – már amennyire tudjuk – délen van a megszokott vadászterülete, jött egy napon látogatóba táborunk etetőjéhez. Amíg a környéken tartózkodott, körülbelül egy héten át felkeresett bennünket, azután visszatért lakhelyére. Nem sokkal halála előtt rendszeres vendégünk lett, de csapatunk hímjeivel való viszonya meglehetősen feszült maradt. Elég gyakran fordul elő, hogy hím csimpánzaink tüzelő nősténye ket hoznak magukkal a táborba az északi vagy a déli közösségekből, és amint felfedezik a banánt, egyesek közülük állandó látogatóink lesznek, míg mások csak egyszer-kétszer jönnek el egy évben.

Nagyon sokszor láttam, amint két főközösség tagjai összetalálkoznak, békésen elvegyülnek, és nyugodtan táplálkoznak egymás társaságában. De úgy tűnik, maga Mike nem szívesen keveredett a birodalmától északra vagy délre élő csimpánzokkal. Néhányszor, amikor „idegenek” hívó hangja szólalt meg a szomszédos völgyben, Mike erőteljes randalírozás és rikoltozás után hátat fordított, és csapatának néhány tagjától kísérve eltávozott, míg a többiek folytatták útjukat, hogy találkozzanak az idegenekkel.

A csimpánzközösség rendkívül bonyolult „társadalmi” szervezet. Erre csak akkor jöttem rá, amikor már nagyon sokan kezdték felkeresni az etetőt, úgyhogy rendszeresen megfigyelhettem egymással való kapcsolatukat. A közösség tagjainak kapcsolata állandóan változik, ám a látszólag laza szervezettség ellenére is minden egyes egyed ismeri helyét e „társadalmi” építményben – teljes tudatában van saját helyzetével bármelyik más csimpánzhoz viszonyítva, akivel a nap folyamán véletlenül találkozhat. Nem csoda tehát, hogy olyan nagyszámú üdvözlési formával rendelkeznek, valamint az sem, hogy némi távollét után a legtöbb csimpánz köszönti egymást. Amikor Figan behódoló horkantás kíséretében odamegy egy idősebb hímhez, valószínűleg bizonygatni kívánja, hogy pontosan emlékszik a két nappal előbb történt apró incidensre, amikor is az illető alaposan elpáholta a hátát. „Tudom, hogy magasabb rangú vagy; elismerem, emlékszem” – ilyesmi rejlik e gesztusokban. „Tudomásul veszem hódolatodat, most nem foglak megtámadni” – érződik Mike kezének gyengéd paskolásában, amikor egy behódoló nőstényt üdvözöl.

Ahogy egyre jobban megismertük Mike közösségét, mind többet tudtunk meg a különböző felnőtt hímek között fennálló kapcsolatok változatosságáról. Voltak olyan egyedek, akik csak akkor közeledtek egymáshoz, ha a véletlen – gyümölcstermő fa, szexuálisan vonzó nőstény – összehozta őket. Mások gyakran kószáltak együtt, szeretetteljes engedékenységet, figyelmességet tanúsítottak egymás iránt – mindez legjobban a barátság szóval fejezhető ki. További tanulmányozás folyamán arról is meggyőződhettünk, hogy egyes baráti kapcsolatok éveken keresztül fennálltak, míg mások viszonylag rövid életűek voltak. Megtanultuk értékelni a hím és a nőstény csimpánzok egymástól eltérő tulajdonságait is. És minél többet tanultunk, annál jobban lenyűgözött bennünket az a nyilvánvaló hasonlóság, amely egyes emberi és egyes csimpánzkapcsolatok között mutatkoznak.

A hosszan tartó barátság – az, ami Szürkeszakállú Dávid és Góliát között állt fenn – különösen gyakori a hím csimpánzok között. Mike és az ingerlékeny, kötekedő J.B. szintén nagyon sokszor tartózkodott egymás társaságában. Amikor megismertem őket, J.B. volt a magasabb rangú, de Mike stratégiája a petróleumoskannákkal a többi hímmel

együtt J.B.-t is alárendelt helyzetbe juttatta. De amint az izgalom lecsillapodott, és Mike biztonságban érezte magát vezető pozíciójában, nyilvánvaló lett, hogy J.B. is emelkedett a társadalmi ranglétrán. Amikor Mike-kal egy csapatban volt, J.B. fölénybe került Góliáttal és a többi hímmel szemben is, akik Mike előretörése előtt magasabb rangot foglaltak el nála. Ezek a hímek hamarosan elfogadták J.B. „másodhegedűs" szerepét, de olyan alkalmakkor, amikor Mike nem volt jelen, Góliát éreztette régi fensőbbségét J.B.-vel szemben. Jól emlékszem egy napra, amikor Góliát megfenyegette J.B.-t, mert az ő banános dobozához közelített. J.B. azonnal továbbállt, de azután hangosan visítozni kezdett, és a völgy felé pillantott, amerre Mike eltávozott. Mike a közelben tartózkodhatott, mert pár percen belül égnek álló szőrrel megjelent és körültekintett, hogy vajon mi dühítette fel barátját.

Ekkor J.B. odarohant a dobozhoz, ahol Góliát ült, s ez utóbbi behódoló horkantások kíséretében sietve átadta helyét, jóllehet Mike a továbbiakban nem is vett aktívan részt a „vitában".

Egy másik alkalommal J.B. vagy húsz banán elfogyasztása után megpróbált egy másik ládát is felnyitni. Minthogy a ládák feltörésének nagy szakértője volt, és azokat nehezen lehetett megjavítani, Hugóval együtt úgy próbáltuk leszoktatni erről az ötletről, hogy lassan odamentünk és ráültünk a ládára. J.B. tényleg odébbállt, de felmászott egy közeli fára, és megint abba az irányba bámulva visítozott, amerre Mike időközben eltávozott. Akkor azonban – azt hiszem, szerencsénkre! – Mike hallótávolságon kívül lehetett, mert nem került elő.

Leakey és Mr. Worzle volt a másik két hím, akik gyakran barangoltak együtt. Vérmérsékletük teljesen különbözött egymástól. Leakey robusztus, nagy tekintélyű, és általában jóindulatú csimpánz volt, Mr. Worzle viszont mindig idegesen viselkedett, csimpánzokkal, emberekkel egyaránt. Valójában nagyon alacsony rangú volt; halála előtti rokkantságát megelőzően is nemcsak az összes többi felnőtt hímnél, de még néhány serdülőnél is alantasabb helyet foglalt el. Ennek ellenére a két hím órákat töltött egymás társaságában, kurkászott egymáson, együtt táplálkozott, együtt kóborolt, és ugyanazon a fán vagy közvetlen szomszédságban rakott fészket. Amikor Leakey vele volt, Mr. Worzle magatartása mindig felengedett, magabiztosabbá vált.

Az ilyenfajta kapcsolat nemcsak az alacsonyabb rangú fél számára hasznos. Abban az időszakban, amikor Góliát elvesztette vezető pozícióját, egy nap egyedül érkezett a táborba. Feszült idegállapotban volt, nyilvánvalóan aggódott valami miatt. Többször is felegyenesedett, arrafelé bámult, amerről érkezett, és minden váratlan hangra felugrott.

Egyszer csak három hímet vettünk észre, köztük a magas rangú Hugh-t, amint egy enyhe emelkedő tetején álltak, és Góliát felé néztek. Ahogy kissé felborzolt szőrrel lefelé futottak a lejtőn, erősen emlékeztettek egy gengszterbandára. Góliát nem várta be őket; nagy sebességgel, de teljes csöndben, az ellenkező irányba futott, és eltűnt a tábort körülvevő sűrű növényzetben. Azok hárman utánavetették magukat, és a következő öt percben zajos nyüzsgés közepette kutatták az aljnövényzetben. Góliátot azonban nem sikerült megtalálniuk, úgyhogy egy idő múlva előjöttek, és nekiestek a banánnak. Hugo hirtelen a lejtő irányába mutatott, és ott, nem túl magasan egy fejet pillantottam meg, amint óvatosan kukucskált ki egy fatörzs mögül. Góliát volt. Valahányszor a három csimpánz közül valamelyik felemelte a fejét, Góliát gyorsan visszabújt a fatörzs mögé, de néhány pillanat múlva ismét kilesett. Azután láttuk, hogy csendesen felfelé ballag a lejtőn.

A csimpánzok azon az éjszakán a tábor közelében aludtak, és nagyon korán, jóformán még pirkadat előtt egyszerre hangos huhogást hallottunk Góliát fészke irányából. Hugh és a másik két hím érkezett elsőként a táborba; testük fekete árnyékként rajzolódott ki a hajnal szürke fényében. Amikor már falatozták a banánt, hirtelen kiáltást hallottunk a lejtőről. Egy pillanat alig telt el, és már Góliát száguldott be a táborba, hatalmas ágat vonszolva, amit maga elé hajított, ahogy átfutott a tisztáson. Azon nyomban támadásba kezdett, és nekirontott Hugh-nak. Vad csetepaté kerekedett, amelynek Hugh itta meg a levét. A hímek verekedése általában csak néhány másodpercig szokott tartani, ezúttal azonban a két harcos dulakodás közben többször is meghemperedett, ütötték egymást, azután Góliátnak sikerült Hugh-ra ugrania, válla szőrébe csimpaszkodott és két lábával a hátát taposta.

Csak a harc kitörése után jöttünk rá, mitől táltosodott meg Góliát olyan hirtelen: meghallottuk Szürkeszakállú Dávid jellegzetes, mély huhogását, majd meg is pillantottuk, amint méltóságteljesen, pompás módszerrel lendül támadásba és vonul el a tisztáson csatázó hímek mellett. Dávid bizonyára kora reggel csatlakozott barátjához, és már puszta jelenlétével is felbátorította Góliátot, hogy szembeszálljon Hugh-val és bandájával.

Dávid és Góliát kivételével, akik egyáltalán nem hasonlítottak egymáshoz, a párban járó hímek között mindig sikerült felfedeznünk bizonyos fizikai vagy viselkedésbeli, sőt néha mindkét téren mutatkozó rokon vonást. Leakey és Mr. Worzle esetében ez különösen szembetűnő volt. Mr. Worzle-nak különös szemei voltak, mert a szivárványhártya körüli rész fehér volt, nem pedig barnával színezett, mint más csimpánzoknál. Szeme ennek következtében az emberére hasonlított. Leakey szeme kisebb mértékben ugyan, de szintén ugyanazt a szokatlan pigmentációhiányt mutatta. Van olyan gyanúnk,

hogy a párban járó hímek sok esetben testvérek lehetnek.
A nőstények között csak kettőt ismertünk, amelyek ilyenfajta barátságban éltek egymással, és szinte biztos, hogy testvérek voltak. Nemcsak ábrázatuk volt a megtévesztésig hasonló, hanem hatalmas testalkatuk, temperamentumuk is ugyanolyan jelleget mutatott.
Mindketten hajlamosak voltak a hímeknél megszokott látványos hetvenkedésre, toporzékolásra. Más felnőtt nőstényeknél sohasem tapasztalt módon együtt játszottak, csiklandozták egymást és a nevetéstől lihegve hemperegtek a földön, miközben mindegyik egy-egy csecsemőt tartott a karjában.
A csimpánzközösség felnőtt nőstényei csaknem mindig meghunyászkodnak a felnőtt hímek – sőt számos esetben az idősebb serdülő hímek előtt is. De nekik is megvan a maguk társadalmi ranglétrája, ahol sok éven át Flo volt az élen, idős és fiatal nőstények tiszteletétől, sőt félelmétől övezve. Flo rendkívül agresszívan viselkedett saját nemével szemben, de azt sem tűrte, hogy a fiatalabb serdülő hímek ne rendeljék magukat alá akaratának. Önbizalma nagy részben abból eredhetett, hogy igen gyakran volt látható két idősebb fia kíséretében, és ha még az agresszív Fifit is hozzájuk számítjuk, a család joggal kelthetett pánikot.
Ahogy korábban említettem, Flo egy időben Olly anyóval barangolt együtt. De az ő kapcsolatuk nagyon különbözött a Mike és J.B. vagy a Dávid és Góliát közötti barátságtól. Egyrészt Flo gyakran vetemedett erőszakra Ollyval szemben, másrészt egyikük sem sietett a másik segítségére, ha bajba kerültek. Egyetlenegyszer láttam őket egységesen fellépni, amikor egy fiatal idegen nőstény ellen szövetkeztek.
Ez a nőstény először nagyszámú udvarló kíséretében, rózsaszín duzzanattal díszelegve jelent meg a táborban. Tíz napon át mindennap eljött, és teljesen hozzászokott ehhez a furcsa helyhez, ahol a banán földön levő dobozokban terem. Gyakran tartózkodott Flo és Olly jelenléte alatt is a táborban, de a két idősebb nőstény látszólag rá sem hederített.
Aztán egy napon, amikor egy kis csoport csimpánz Flóval és Ollyval a táborba látogatott, megpillantottuk a fiatal idegen nőstényt is. Duzzanata egészen eltűnt, ő maga a tisztás szélén ült egy fán, és idegesen nézett felénk. Örömmel fogadtuk, mert abban az időben nagyon kevés fiatal nőstény látogatta az etetőt. Éppen néhány banánt készítettünk elő a számára, amikor észrevettük, hogy Flo és Olly mereven bámul az idegenre, és testükön minden szál szőr égnek mered.
Az első lépést Flo tette meg, Olly pedig követte. Lassan és hangtalanul közelítették meg a fát, úgy hogy áldozatuk csak akkor vette őket észre, amikor már odaértek. Félelmében lihegve és vinnyogva feljebb mászott az ágakon. Flo és Olly egy másodpercig mozdulatlanul állt és

felnézett rá, majd Flo felpattant a fára, elkapta az ágat, amelybe a most már visító nőstény kapaszkodott, dühösen összeszorította száját, és mindkét kezével vadul rázni kezdte az ágat. A fiatal nőstény félig a rázás, félig átugrás segítségével egy szomszédos fán kötött ki, de Flo szorosan a nyomában maradt, míg Olly hangos *uaa-t.* hallatott a földről. Az üldözés egészen addig folytatódott, amíg Flo a földre nem kényszerítette a nőstényt, ahol utolérte, mindkét öklével rácsapott, majd lábával dobbantva, kezével a földet verve, elkergette áldozatát a környékről; Olly pedig, még mindig ugatva, követte őket.

Amikor az idegen eltűnt az erdei ösvényen, Flo megállt. A fiatal nőstény ijedtségének eredményeként Flo arca szétfröccsent ürülékpöttyökkel volt tele, szőre pedig még mindig égnek meredt. Olly mellette állt, és a két öreg nőstény figyelte a völgyben lassan elhalkuló visítást. Ekkor Flo megfordult, egy maroknyi levéllel letörölte az ürüléket és lassan visszatért a táborba, ahol az incidens kezdete óta Fifi vigyázott a nyolchónapos Flintre.

Nem ez volt az egyedüli alkalom, amikor szemtanúi lehettünk két vagy több felnőtt nőstény hirtelen összefogásának, melynek az lett az eredménye, hogy újonnan érkezett, fiatalabb nőstényeket elűztek az etető környékéről. Idegen serdülő hímek ellen azonban sohasem láttuk őket így fellépni, és azt sem tapasztaltuk, hogy csoportunk felnőtt hímjei bármelyik nemből való jövevényt űztek volna el az etetőtől. Mi okozza tehát e nőstények agresszív viselkedését? Talán az-e, hogy az idősebb nőstények, akiknek általában sokkal kisebb a vadászterületük, jobban ragaszkodnak hozzá? Vagy valamilyen bonyolultabb érzelemben kell-e az okát keresni – talán az idős nőstényeknek nem tetszik, hogy az „ő" felnőtt hímjeik a fiatal idegen nőstények iránt érdeklődnek? Helyesebben: olyan érzelem hatja-e át őket, amit az embereknél féltékenységnek nevezünk? Bizonyosra persze nem vehetjük, de sokszor úgy tűnik, hogy erről van szó.

Egy nap, amikor Flo négy felnőtt hímmel kurkászott, egy fiatal vemhes nőstény érkezett a helyszínre; az északi csapatból jött, és akkoriban csatlakozott ehhez a csoporthoz. Vemhes nőstényeknél gyakran jelentkezik havonként a duzzanat, és ennek is élénk rózsaszín volt a hátsófele. A hímek ez alkalommal nem hágták meg, de azért érdeklődtek iránta. Otthagyták Flót, odasiettek az újonnan érkezetthez, megvizsgálták a hátsófelét, és erőteljesen kurkászni kezdtek a nőstényen. Csak percek múlva vettem észre, hogy mit csinál Flo.

Néhány méternyire megközelítette őket, és égnek meredő szőrrel bámulta a fiatal nőstényt. Ha bátorsága lett volna, kétségtelenül megtámadja a jövevényt. Így azonban lassan maga is odament a társasághoz, és gondosan megvizsgálta a duzzanatot. Aztán otthagyta őket, és leült Flinten kurkászni.

Alig hittünk a szemünknek, amikor másnap Flón is a kezdődő duzzanat jeleit fedeztük fel. Flint még nem volt kétéves sem, és bár a fiatal nőstények esetleg újra tüzelhetnek, amikor csecsemőjük tizennégy hónapos már, a Flóhoz hasonló, idősebb nőstények általában csak négy-öt évvel az ellés után lesznek ismét rózsaszínűek. Flo duzzanata azonban elég nagy volt ahhoz, hogy Rodolf érdeklődését nyomban felkeltse. Izgatottan négykézlábra állította Flót, majd elmélyülten megvizsgálta annak hátsófelét. Példáját néhány másik hím is követte. Azután köréje ültek és kurkászni kezdtek rajta. Másnapra a különös duzzanat eltűnt – és a következő négy évben Flo semmiféle jelét nem adta a tüzelésnek. Nem tudom elhinni, hogy csupán véletlenek egybeeséséről volt szó.

A nőstény csimpánz ténylegesen nagyon különbözik a hímtől, bár egyes nőstények éppúgy, mint az embereknél, maszkulin jelleget mutatnak és fordítva. A felnőtt nőstények jellegzetesen ugyanazokhoz a könyörgő mozdulatokhoz és hangokhoz folyamodnak, amelyekkel a csecsemő él, amikor a társadalmilag felettük állóval szemben akarják akaratukat érvényesíteni. Melissa, amikor egy hímtől kér valamit, többször egymás után kinyújtja a kezét, behízelgően megérinti őt, és ha ezzel a magatartással nem ér célt, vinnyogni, sőt visítani kezd, éppúgy, mint a hisztériás gyerek. Hasonlóan a többi nőstényhez, ő is olyan kitartóan tud könyörögni, hogy végül is kénytelenek megjutalmazni egy darabka banánnal, egy kartondobozzal vagy azzal, amire éppen vágyik. Egyszer éppen Mr. McGregor kurkászott rajta, majd hirtelen elfordult tőle egy magasabb rangú hím kedvéért, aki már korábban csatlakozott a csapathoz. Melissa egy darabig nézte a hátát, azután előre-hátra kezdett himbálódzni, és közben vinnyogott. Mr. McGregor rá sem hederített. A vinnyogása azonban mind hangosabbá vált, s közben állandóan McGregor felé nyúlt, majd hirtelen megbökte az ujjával. Mr. McGregor még mindig a másik hímen kurkászott. Végső elkeseredettségében Melissa már majdnem visításba tört ki, majd ismét közeledett hozzá, és egyik lábával jól meglökte. Az öreg hím most végre megfordult, és kurkászni kezdett a követelődző nőstényen.

Úgy tűnik, a nőstények gyakrabban ellenségesek másokkal szemben, mint a hímek. Egy időben Melissa, ha egy rangban felette álló csimpánz megfenyegette, majdnem mindig egy még magasabb rangúhoz rohant, megérintette és közben hangos visítással fordult támadója felé. Választott bajnokát nyilvánvalóan arra akarta buzdítani, hogy álljon bosszút érte; és erről az sem szoktatta le, hogy a hímek legfeljebb hangos felháborodását próbálták csillapítani. Egy nap, amikor Rodolf könnyedén pofon ütötte, történetesen éppen ő volt a legmagasabb rangú hím az ottlevők között. Legnagyobb meglepetésünkre, amikor Mike úgy tíz perc múlva megérkezett,

Melissa odarohant hozzá, száját annak nyakához nyomta, egyik kezét pedig a hátára tette. Közben állandóan Rodolfra bámult, visításba tört ki, és a másik kezével apró csapkodó mozdulatokat tett feléje. Mint rendesen, haditervét most sem méltatták figyelemre, de azért más alkalmakkor hasonló magatartást tapasztaltunk nála.
Melissa távolról sem volt az egyedüli nőstény, aki sérelmét hosszú időn át ébren tartotta. Pooch, aki igen valószínűen alig öt-hat éves volt, amikor anyját elvesztette, különös kapcsolatot alakított ki egy idős hímmel, Huxley-val. Az alkalmi kurkászástól eltekintve általában nem sokat törődtek egymással, de valahányszor Huxley távozni készült, Pooch árnyékként követte.
Egy nap nagy csapat látogatott a táborba, és amikor távoztak, Pooch – aki abban az időben úgy hatesztendős lehetett – a nála egy évvel idősebb Evered társaságában hátramaradt. Előtte egyiküknek sem sikerült banánhoz jutni. Amint a csapat eltűnt szemünk elől, adtunk nekik gyümölcsöt. Ez perpatvarhoz vezetett, melynek során Evered pofon vágta Poochot, aki visítani kezdett. Pooch ezután feltartotta hátsófelét, behódolóan bókolt a „fiúnak", aki megcirógatta, és azután békésen falatozgattak egymás mellett. Legnagyobb megdöbbenésünkre, néhány perccel később Pooch ledobta banánját, megtámadta Everedet, harapdálni kezdte, és a szőrét tépte. Evered valószínűleg szintén meglepődött, mert szokatlan dolog, hogy egy nőstény nálánál idősebb hímet támadjon meg.
Aztán rájöttünk, hogy mi váltotta ki Pooch viselkedését. Az öreg Huxley ott állt nem messze az úton, és felborzolt szőrrel bámult felénk. Tekintete Hugóról és rólam a kölykökre siklott – valószínűleg velünk hozta kapcsolatba Pooch korábbi visítását, és ezért sietett vissza megmentésére. Egy pillanatig ott állt, aztán nekirontott a veszekedő csimpánzoknak. Úgy tűnt, mindkettőjüknek kiutalt egy-egy nyaklevest, azután megfordult és újra elbaktatott. Evered addig visított, amíg görcsöt nem kapott a torka, és összegörnyedve ült, mintha fájdalmai lennének. Pooch azonnal védelmezője után indult, és ahogy elhaladt Evered mellett, olyan arckifejezéssel nézett rá, amelyet sem azelőtt, sem azután nem láttam csimpánzon. Pontosan olyan önelégült vigyor volt, mint amilyen hasonló helyzetben egy kislány arcán jelenne meg.
Amit Pooch a nála néhány évvel fiatalabb Fifivel, régi játszópajtásával tett, az teljes mértékben ellentétben állt a csimpánzetikettel. A két kölyök együtt hancúrozott és Fifi – valószínűleg véletlenül – apróbb fájdalmat okozott Poochnak, aki visítva ütött rá. Fifi ábrázatára ijedt vigyor ült ki, majd feltartott hátsófelével meghunyászkodva Pooch felé fordult. Poochnak oda kellett volna nyúlnia, hogy megérintse Fifi hátsófelét, ehelyett azonban előrehajolt, majd szándékosan és elég durván megharapta Fifi kis, hegyes csiklóját.

Fifi, anyja harci szellemével felvértezve, megfordult és rárontott a nagyobb nősténye re. A földön hemperegtek, birkóztak, csomókban tépték ki egymás szőrét, míg csak Flo égnek álló szőrrel meg nem érkezett, és Pooch visítva hátrálni kezdett. Fifi torkába szorult kiáltással, újra feltartotta a fenekét, ez alkalommal az anyjának. Flo megnyugtatta, újra meg újra megpaskolta hátsófelét, amíg végül a kölyök lecsendesedett. De Fifi feneke feldagadt és alaposan vérzett. Nyilván nagy fájdalmai lehettek, mert levelekből puha fészket csinált magának a földön és egy ideig abban hevert, gyengéden nyomogatva sebét egy marék levéllel.

Valójában egy sereg olyan dolog fedezhető fel a csimpánzok „társadalmi" kapcsolataiban, amely saját viselkedésünkre emlékeztet – talán több is, mint amit sokan közülünk hajlandók elismerni. De csak úgy leszünk képesek megérteni az egész bonyolult, szövevényes képet, ha még éveken át folytatjuk kutatásunkat, és olyan csoporton belül tanulmányozzuk a társas szerkezetet, melyben a különböző egyedek közti vérségi kapcsolatok ismertek.

Tizenegyedik fejezet

A KUTATÓKÖZPONT KIALAKULÁSA

Amikor először léptem a Gombe-pataki rezervátum fövenyes partjára, aligha álmodtam arról, hogy a Gombe-patak menti kutatóközpont megalapítása felé vezető első lépést tettem meg. Remélni sem mertem volna akkor, hogy kilenc év múlva tíz vagy még több hallgató fogja tanulmányozni nemcsak a csimpánzmagatartás különféle megnyilvánulási formáit, hanem a páviánok és a vörös kacskakezű majmok viselkedését is.

Első segédkutatónkat, Edna Koningot nem sokkal Flint születése után vettük fel. Edna írt nekünk, és kérte, engedjük meg, hogy valamilyen módon velünk dolgozhasson. És mivel már Flo fiának a születése előtt is sokkal több munkám volt, mint amennyit egyedül el tudtam végezni, az ötlet éppen kapóra jött.

Edna azon túl, hogy legépelte jegyzeteimet, maga is megtanult pontos megfigyeléseket végezni. Így azután, amikor Flo és Flint nyomában jártam a hegyeket, nyugodt lehettem, mert ha valami érdekes történik a táborban, Edna jegyzeteket készít róla.

Akkoriban késő éjszakáig dolgoztunk. Magnetofonszalagra diktáltam megfigyeléseimet, ami azzal az előnnyel járt, hogy közben szemmel tarthattam a körülöttem zajló tevékenységet. Edna esténként legépelte a szalagon levő szöveget, miközben én a doktori disszertációmmal gyötrődtem. A feljegyzésekből egy külön példányt is készítettünk (összesen három példányunk volt), amelyet magatartásbeli kategóriák szerint osztályoztam: kurkászás, behódolás, agresszió stb. Edna, Hugo és én e példányt apró cédulákra vágtuk, és a megfelelő kategóriák szerint nagy dossziékba ragasztottuk be őket. Ez természetesen rendkívül nagy segítséget nyújtott a disszertációm kidolgozásához. A harmadik példányt havonta elküldtük Louisnak megőrzésre, ha netán tűz, árvíz vagy valamilyen más katasztrófa érné a tábort.

Egy másik feladat az ürülékvizsgálat volt. Először Hugónak jutott eszébe, hogy inkább átmosott, mint szárított ürülékből próbáljunk a csimpánzok táplálékára következtetni. A csimpánzok nagyon sok gyümölcsmagot esznek meg, így aztán mindig pontos információ állt rendelkezésünkre arról, hogy milyen gyümölcs volt éppen akkor érett. Megdöbbentő, hogy a csimpánz táplálékának milyen nagy része halad át az emésztőcsatornán részben emésztett állapotban. Az ürülékvizsgálat kitűnő módszernek bizonyult annak megállapítására, hogy csapatunk tagjai milyen gyakran fogyasztanak rovarokat és húst. Az így nyert adatok, valamint a táplálkozásuk megfigyelése során nyert információk alapján igen pontos képet kaptunk egész évi étrendjükről. Az ürüléket a pataknál mostuk át, minden egyes mintát egy nagy, alul lyukas konzervdobozba helyeztük, vizet tettünk hozzá, és egy magunk ásta lyuk fölött kevertük.

Hugónak azonfelül, hogy disszertációs kutatómunkámban segített,

rengeteg saját dolga is volt. Az ő munkáját természetesen még mindig a National Geographic Society finanszírozta. Az elszámolással kapcsolatos összes kimutatásokat Hugo készítette. Nagyon sok magyarázó feliratot kellett készítenie filmjeihez meg a 35 mm-es képekhez, és az esős évszakban állandó küzdelmet kellett vívnia, hogy fényképező felszerelése működését biztosítsa.

Mindannyian olyan keményen dolgoztunk, hogy amikor Vanne abban az évben ellátogatott hozzánk és azonnal beállt, hogy kivegye részét az otthoni munkából, javasolta, hogy minden héten szabadságoljuk magunkat egy estére fárasztó munkánkból. Ez nagyszerű ötlet volt. Úgy vártuk a szabad esténket, ahogy mások a hétvégét. Ezeken a számunkra oly becses estéken zenét hallgattunk magnóról, a tűz körül iszogattunk, és élveztük, hogy ráérősen vacsorázhatunk, nem kellett valamelyik sátorban gyorsan lenyelni az ételt és utána visszarohanni a munkához. Néha vidám társasjátékokkal is szórakoztunk.

De még ezeken az estéken is általában a csimpánzokról beszélgettünk. Ha munkánk nem lett volna egyben gyönyörűség is számunkra, erősen kétséges, hogy vajon tudtuk-e volna tartani a tempót. Valamennyiünket teljesen lekötött csimpánzcsapatunk tevékenysége. Végtelen bűvölet, végtelen öröm és végtelen munka – ilyen volt az életünk.

Bármennyire is igyekeztünk, az év vége felé már egyszerűen képtelenek voltunk lépést tartani munkánkkal.

Állandóan újabb és újabb csimpánzok csatlakoztak az etető törzsvendégeihez, ráadásul ott volt Melissa csecsemője, Goblin, azonkívül Flint; ők mindketten igen részletes megfigyelést érdemeltek. Így felvettünk egy titkárnőt, Sonia Iveyt, akit, Ednához hasonlóan, elbűvölt a munka és a csimpánzok. Ezentúl Sonia gépelte le összes magnószalagjaimat, így Ednának több ideje jutott megfigyelésre, nekem pedig arra, hogy folytassam kutatásaimat az erdőben. A csimpánzokat egyre kevésbé zavarta, ha közelről követtem őket, így mind hosszabb ideig tudtam egyfolytában velük maradni.

Ekkor már egy negyvenöt főnyi csimpánzcsapat látogatta a tábort, egyesek közülük rendszeresen, mint Flo és családja, mások viszont északon vagy délen kószáló csoportokból verbuválódtak, akik csak akkor jöttek táborunkba, ha vándorlásuk során völgyünk közelébe értek. A néhány nagyon ritka látogatótól eltekintve e csimpánzok olyannyira megszokták az etetőállomás berendezését, hogy a legkisebb tétovázás nélkül jártak ki-be a sátrakba, és mindent összeszedtek, ami csak megtetszett nekik.

Természetesen sokat tanultunk Kris Pirozynski tapasztalataiból: ruháinkat gondosan bádogkofferokba rejtettük, még az ágyneműnket is, melyet minden reggel nagy fáradsággal hajtogattunk össze. Egy alkalommal kora hajnalban Vanne aggodalmas kiáltását hallottam.

Arra értem oda, hogy Szürkeszakállú Dávid a pizsamáját fogja, Vanne félmeztelenül ült az ágyon és görcsösen markolászta pizsamanadrágja egyik szárát, mellette pedig ott ült Szürkeszakállú Dávid, egyik mancsa Vanne térdén, s közben a pizsama másik szárát szopja. Amikor magamhoz tértem a nevetéstől, felkaptam egy banánt és a sátor elé álltam vele. Dávid, noha meglehetősen erősen húzta a pizsama „rá eső" részét, végül mégis elengedte, és hajlandó volt beérni a banánnal, miközben Vanne gyorsan felhúzta sátra cipzárát és biztonságba helyezte pizsamáját.

Bezzeg senki sem volt a közelben, aki Rodolfnak banánt kínált volna, amikor egyszer a hegyen hirtelen abbahagyta a kurkászást csimpánztársain, és égnek álló szőrrel felém indult, majd megragadta az ingemet és húzni kezdte. Olyan ijesztőnek tűnt, hogy már éppen elhatároztam, odaadom neki, de ekkor szőre lassan lesimult, szorosan mellém ült, és ott helyben elkezdte szopni az ingemet. Tizenöt percig maradt úgy, azután egy letépett darabkával visszatért társaihoz kurkászni.

Egy idő múlva rá kellett jönnünk, hogy az égvilágon semmi sem szent számukra. Gyakran tettünk ruhánk zsebébe egy-két banánt, hogy Fifinek vagy valamelyik másik ifjoncnak csempésszük oda őket, akiket nem engedtek oda a dobozokhoz. De abba kellett hagynunk, mivel a felnőtt hímek gyorsan felismerték a trükköt. A csimpánzok azonban még hosszú ideig emlékeztek a régi rejtekhelyre. Egyik reggel Hugo felöltözve, de még félálomban, nagyot kiáltott, mert Leakey, aki megjelent az ajtónyílásban, szigorúan rámeredt, felemelte az ingét, és érdeklődő ujját pontosan Hugo köldökébe nyomta! Szintén Leakey volt az, aki Edna ruházatán a legígéretesebb dudort kiszemelve, odanyúlt, és gyengéden megszorította a mellét.

Egy nap meggondolatlanul egy banánt tettem zsebre saját magam számára. Amikor Fifi megpróbálta kivenni, elhúzódtam. Fifi erősen bámulta kidudorodó zsebemet, azután felvett egy hosszú, vékony fűszálat és azt dugta nagy óvatosan zsebembe. Visszahúzta és elmélyülten szagolgatta a végét. Nyilvánvalóan megtudta, amit akart, mert attól fogva vinnyogva jött utánam, míg oda nem adtam neki a gyümölcsöt.

Tojáskészletünket is gondosan rejtegetnünk kellett. A csimpánzok közül Mr. McGregor, Mr. Worzle és Flo szerették legjobban a tojást. Egy nap McGregornak sikerült meglépnie négy keménytojással, Edna ebédjével, de a derűs percek, melyeket okozott, kárpótoltak bennünket a veszteségért. A csimpánz mindig egy nagy falásnyi levéllel fogyasztja el a tojást, és csak miután a tojáson kívül még elegendő mennyiségű levelet is gyömöszölt a szájába, akkor lát hozzá a tojás feltöréséhez. Azután perceken át ízlelgeti a tojásból és falevélből készült zúzalékot.

Mr. McGregor meghökkent arcot vágott, amikor az első tojást a

szájába vette – nem csoda, hiszen forró volt. Kivette, gondosan megvizsgálta, megszaglászta, és egy halom levéllel együtt ismét bekapta. Azután hallottuk, hogy feltöri a héját. Ez szemmel láthatóan még inkább zavarba hozta, mert a várt ízletes folyadék nem ömlött szét a szájában. Ekkor az egész keveréket kiköpte, és merően nézte. Mind a négy tojást kipróbálta, minden alkalommal egyre több levelet gyömöszölt szájába, míg végül fehér és sárga töredékhalmaz és összerágott zöldségkupacok tömege vette körül.

Annak az évnek egy másik nagy problémáját a sátrak megóvása jelentette számunkra. Az összes oszloptartó kötelet magasan a fákon rögzítettük, vagy azon az erős fakerítésen, amelyet Hasszán épített a sátrak köré, mivel a csimpánzok rájöttek, hogy a sátorcölöpök egyenkénti kihúzogatásával parádés bemutatóvá avathatják érkezésüket, amely látványos eredményekhez vezet.

Ekkor egy időre megszűnt a probléma. Aztán egy nap Góliát egyenesen a nyitott sátrunkon vágtázott keresztül, és közben az összes fából készült erős sátoroszlopot úgy ketté vágta, mintha gyufaszálak lettek volna. Nyomában egy halom összegyűrt vászon maradt, amit csak részben tartottak még valahogy a fára erősített kötelek. Ezek után néhány erős fatörzset szereztünk, melyeket Hasszán segítségével cementbe ágyazva állítottunk fel. Kissé szokatlan külsejű sátorrudaink kitűnően beváltak.

Az év legnagyobb részében sok fejtörést okozott a banánutánpótlás. Egyrészt soha nem volt elég ládánk, pedig Hasszán megállás nélkül gyártotta őket, de a csimpánzok naponta kettőt-hármat, vagy még többet is tönkretettek. Amikor már mindent betonba ágyaztunk, a felnőtt hímeknek még mindig sikerült valamit összetörni. J.B. volt a legnagyobb kártevő. Állandóan letörte az emelők acélfogantyúit, úgyhogy nem tudtuk becsukni a ládákat. Még erős kábeleket is elszakított, annak ellenére, hogy a cementcső vége és az emelő között mindössze tizenöt centiméter kábel látszott ki. Mindez eléggé rémítő bizonyítéka volt csimpánzaink emberfeletti erejének.

Minden rendben volt, ha az egyik társaság és a másik érkezése között elegendő idő állt rendelkezésre, hogy kicsiny raktárunkból feltöltsük a ládákat. De ha közvetlen közelben csimpánzok voltak, nem mertük kinyitni a raktárt. Még így is gyakran leptek meg olyankor, amikor éppen a feltöltéssel kísérleteztünk, és ha J.B. vagy Góliát, vagy bármelyik másik nagy hím olyankor ballagott oda hozzánk, amikor tele volt a vödrünk banánnal, egyszerűen oda kellett nekik adni az egészet – hatalmas erejükkel nem lehetett szembeszegülni.

A legsúlyosabb problémát Szürkeszakállú Dávid banánellátása okozta. Dávid nem felejtette el a régi szép időket, amikor ő, Góliát és William emelhették el az egész banánkészletet, hiszen nem kellett öt vagy tíz másik éhes hímmel osztozniuk. Dávid a táborba érkezéskor sohasem

sietett. Hagyta, hogy a többi hím fusson előre, ő maga szívesebben jelent meg a kedélyek lecsillapodása után. De akárhogyan is, ha megjött, egyszerűen kellett hogy legyen banánunk a részére, máskülönben alsó ajkát eltökélten előretolva egyik sátorból a másikba indult kutatni. Mindent félrehúzott a helyéről, mindent feldöntött, még a szúnyoghálóval fedett ablakokat is feltépte, ha véletlenül a sátor ajtaját bezártuk. Csak növelte a bajt, hogy a többi csimpánz is kutatott elrejtett gyümölcs után a sátrakban, de nem olyan kíméletlenül és nem olyan gyászos következménnyel, mint Dávid. Gyorsan rájöttek, hol vannak a rejtekhelyek, így állandóan újakat kellett kitalálnunk.

De még ha Dávid adagja érintetlen maradt is, nehéz feladat volt úgy odaadni neki, hogy a többi agresszív hím észre ne vegye. És ha végül sikerült is nagy üggyel-bajjal egy halom banánt a kezébe nyomni, akkor Flo vagy Melissa, vagy akármelyik másik nőstény odafurakodott, és egyik a másik után nyúlt Dávid banánjaiért. Dávid ritkán ellenkezett, végül is ő mindig számíthatott arra, hogy szerez, ha kell! Az élet egyre kimerítőbb, egyre elviselhetetlenebb lett, és mind gyakrabban sírtam vissza azokat a szép, bonyodalommentes időket, amikor a hegyeken barangoltam.

1965-ben azonban a helyzet javulni kezdett. A National Geographic Society, amely még mindig támogatta a kutatómunkánkat, anyagi alapokat biztosított néhány előregyártott alumínium épület felállítására. Új táborhelyet választottunk tehát, valamivel távolabb a völgyben, ahonnan csodálatos kilátás nyílt a szomszédos hegyoldalra és a tó egy részére. Az összes munkát megint csak éjszaka kellett elvégeznünk, de a betonalapok elkészítése után már nem sok időt vett igénybe az épületek felállítása. Amikor elkészültek, fűvel borított oldalukkal és tetőjükkel jól beleolvadtak a környező erdőségbe. A legnagyobb épületben volt egy meglehetősen nagy dolgozószoba, ahol a jegyzetek különböző szempontból való rendezése is folyt, két apró szobácska, Edna és Sonia hálószobái, és még két kisebb helyiség, melyeket konyhának és raktárnak rendeztünk be. A másik épületben laktam én Hugóval. Valamivel lejjebb a völgyben, közvetlenül az új tábor alatt még egy kis kunyhót állítottunk fel a banán tárolására.

Ezúttal még kevesebb nehézségbe ütközött a csimpánzokkal megismertetni az új helyet. Egy reggel, amikor Hugóval a kész épületeket ellenőriztük, a völgy másik oldalára pillantva, megláttuk Szürkeszakállú Dávidot és Góliátot, amint egy pálmafán falatoztak. Micsoda szerencse! Gyorsan felmutattunk nekik egy csomó banánt. A két hím visított és egy teljes percig egymást ölelgette, mielőtt lerohant a fáról és keresztülszaladt a völgyön. Véletlenül tizenöt másik csimpánz is éppen a völgyben lézengett, és amikor meghallották Dávid és Góliát izgatott kiáltozását, ők is odasiettek hozzánk, így az egész

társaság összesereglett az új etetőnél.
Csupán azon bánkódtunk, hogy e váratlanul bekövetkezett eseménynél nem volt ott a fényképezőgép, és így Hugo nem tudta megörökíteni azt a szűnni nem akaró vad izgalmat, ölelkezést, csókolózást, míg végül a csimpánzoknak sikerült legalább annyira lecsillapodniuk, hogy hozzáláthassanak az evéshez.
Három napon belül a rendszertelen látogatók kivételével szinte minden csimpánz felfedezte az új helyet, és a korábbi etetőt egyszer és mindenkorra lezárhattuk. Az új épületek pazar kényelmet biztosítottak mindahhoz képest, amit számunkra a Gombe-patak környéke eddig nyújtani tudott, és majd megszakadt a szívünk, amikor a tábor elkészülte után néhány héttel el kellett utaznunk. De Hugo egy új fotómegbízatást kapott, mert a National Geographic Society nem tudott egy csimpánztáborban dolgozó fényképészt egész állásban fizetni, nekem pedig kilenc hónapot Angliában kellett töltenem, hogy doktori disszertációmat befejezzem.
Csak távozásunk után jöttünk rá Hugóval, hogy az elmúlt évben egy súlyos hibát követtünk el. Arra biztattuk Flintet, hogy érintsen meg bennünket, és sokszor mi is gyengéden megcsiklandoztuk őt. Nagyszerű élmény volt, és Flint egyre nagyobb bizalmat érzett irántunk. Elálmélkodtunk, hogy egy vadon élő csimpánzanya olyannyira megszabadulhat az emberek iránt érzett félelmétől, hogy megengedi kölykének a velünk folytatott játékot. És Fifi is, Figan is követte Flint példáját. Akkoriban ennek nem tűnt fel az árnyoldala, mint ahogy annak sem, amikor Dávid megengedte, hogy kurkásszunk rajta. Mindebben csupán bizonyítékot véltünk felfedezni: igenis, lehetséges szoros baráti kapcsolatot kialakítani olyan teremtménnyel, amely élete első éveit az emberektől való félelemben töltötte. Hugóval még Figant is megcsiklandozhattuk, birkóztunk vele, a földön hemperegtünk, noha e fiatal hím már nyolcéves korában is mindkettőnknél erősebb volt.
Csak elutazásunk után, amikor a kutatás kiterjesztésének további lehetősége csillant fel előttünk, s amikor ilyen irányú tanulmányokat folytató fiatalok levélileg kértek, hadd csatlakozhassanak hozzánk, akkor jöttünk rá viselkedésünk ostobaságára. Egyrészt a felnőtt hím csimpánz legalább háromszor olyan erős, mint egy ember. Ha Figan felnő és felismeri, hogy az emberek valójában mennyivel gyengébbek nála, veszélyessé válhat. Továbbá, a vadon élő állattal való folyamatos kapcsolat feltétlenül befolyásolja az állat viselkedését. Szabályként mondtuk ki, hogy a jövőben egyetlen kutató sem léphet szándékosan testi érintkezésbe csimpánzzal.
Edna, valamint Sonia – aki szintén gyorsan megtanulta, hogyan kell pontos megfigyeléseket végezni – egyedül intézték a tábor ügyeit majdnem egy teljes évig. Azóta pedig a segédkutatók állandó áradata

jön dolgozni a gombei rezervátumba. Kutatási programunk fokozatosan annyira kiterjedt az elmúlt néhány évben, hogy a páviánok és a cerkófmajmok viselkedését tanulmányozó kutatók számára is lehetővé tettük a helyszínen végzett munkát. Egyes kutatók, akik mellettem dolgoztak, egy éven át készítették az ismert csimpánzok magatartásával kapcsolatos nagy jelentőségű feljegyzéseket. Közülük legtöbben egyetemi végzettséggel rendelkeztek, rengeteget dolgoztak, és megfigyeléseik nagymértékben növelték eddigi ismereteinket a csimpánzokkal kapcsolatban. Néhányan közülük úgy döntöttek, hogy még egy évig maradnak, és segédkutatóként dolgoznak a csimpánzok magatartásának valamely általuk választott részlet-témakörén.

1967-ben jelentős változás történt a gombei rezervátum szervezetében: a tanzániai nemzeti parkok fennhatósága alá került, és a Gombe Nemzeti Park elnevezést kapta. A Vadvédelmi Minisztérium vadőreit a Nemzeti Park parkőrei váltották fel, akiknek a park déli részén volt a szállásuk. A Nemzeti Park illetékes szerveivel együttműködve most azon fáradozunk, hogy egy második etetőállomást állítsunk fel délen az érdeklődő turisták és látogatók kedvéért. Azon a kiszemelt területen már két esztendeje dolgoznak fiatal kutatók, akik éppoly egyedül, éppoly önállóan próbálják a déli csimpánzcsapat tagjait magukhoz szoktatni, ahogyan 1960-ban én is tettem.

Így a gombei kutatóközpont fokozatosan terjeszkedik. Ma már nyolc kis éjszakai szállást biztosító ház áll a megfigyelési területen, a környező fák sűrűjében megbújva. További három nagy épület áll a parton, és még három kunyhó azoknak a kutatóknak a számára, akik páviánok és majmok megfigyelésével foglalkoznak. Az afrikai személyzetnek szinte már egész falva épült ki a parton, az öreg Iddi Matata háza körül. Dominic, Sadiki és Rashidi változatlanul velünk élnek, és sok új alkalmazott is jött. Nem lehet persze a gombei kutatóközpont életkörülményeit bármilyen szempontból is fényűzőnek nevezni. De a meglevő adottságok nagyon is kielégítőek olyan fiatalok számára, akik szeretik az állatokat, az izgalmas, magával ragadó kutatást – no meg a kemény munkát.

A legnagyobb gondot a mai napig az okozza, hogyan etessük a csimpánzokat úgy, hogy az leginkább megközelítse a természetes táplálékszerzés módját, és a lehető legkevésbé befolyásolja közösségi viselkedésüket. Évek folyamán sok mindennel próbálkoztunk, és sok hibát követtünk el e téren.

Először is, amikor a csimpánzok táborunkba jöttek, minden esetben banánnal kínáltuk őket. Hugónak is, nekem is rendkívül izgalmas volt filmezni és közelről rendszeresen figyelni az egyes állatokat, s ezért nem sokat törődtünk azzal, hogy nyilván gyakrabban látogatnak el a

völgybe, mint az etetőállomás létezése nélkül tették volna. Azonkívül, e kezdeti időszakban még nem született meg a hosszú távú kutatás gondolata, és mi persze arra törekedtünk, hogy minél több adatot örökítsünk meg, mielőtt végleg el kell távoznunk.
Néhány év elteltével azonban felismertük, hogy az állandó etetés észrevehető hatást gyakorol a csimpánzok viselkedésére. Gyakrabban verődtek össze nagy csoportokba, mint régen. A tábor közelében aludtak, és zajos hordában érkeztek mindjárt kora reggel. S mindennek tetejébe a felnőtt hímek egyre erőszakosabbak lettek. Eleinte, ha banánt adtunk nekik, a hímek ritkán verekedtek össze miatta, megosztoztak a dobozokon, s legfeljebb egy-egy állatot kergettek el vagy fenyegettek meg, de tényleges támadást nem kezdtek.
Amikor szemesztereim sikeres befejezése után, 1966-ban Hugóval visszatértünk a Gombe-patakhoz, ijesztő változást tapasztaltunk a csimpánzok viselkedésében. Nemcsak a verekedés volt sokkal gyakoribb, mint bármikor azelőtt, hanem számos csimpánz mindennap órákig lődörgött a tábor körül. Ez csaknem teljesen Fifinek, Figannak és kisebb mértékben Everednek volt tulajdonítható.
E három kölyök felfedezte, hogy ha ki akarnak nyitni egy banánosládát, csupán azt az egyszerű rögzítő csavart kell kihúzniuk, amely zárva tartotta az emelhető fedelet. Hasszán ezek után nagy fáradsággal erősítette meg a csavarokat, menetet vágott azokra is meg a fogantyúkra is úgy, hogy nem lehetett egyszerűen kihúzni, hanem le kellett csavarni. Pár hónapra ez valóban megoldást jelentett, de végül a három kölyök megbirkózott ezzel a problémával is. Ekkor Hasszán a csavarok végére anyákat szerelt úgy, hogy előbb ezeket kellett eltávolítani és csak azután lehetett a csavarokkal boldogulni. Pontosan hazatérésünk előtt Fifi, Figan és Evered ezt a fortélyt is megtanulta. Teljes volt a zűrzavar.
Evered módszere az volt, hogy odament a fogantyúhoz, kicsavarta és élelmet bekonferáló hangos ugatással a nyitott ládához nyargalt. A környéken tartózkodó összes csimpánz természetesen követte példáját és Evered ritkán jutott néhány darab banánnál többhöz, hacsak nem volt véletlenül egyedül, vagy legmagasabb rangú a jelenlevők között. Rendszerint körbejárt, egyik ládát a másik után nyitotta ki, míg csak az összes csimpánzt meg nem etette, s ha még ezek után is maradt egy ládányi, az lett az övé. Mindössze egyetlen fortéllyal kísérletezett: egyre korábban és korábban érkezett, nyilván első akart lenni a táborban és biztosítani saját számára a terepet. De a többiek is egyre korábban érkeztek!
Fifi és Figan sokkal agyafúrtabbak voltak. Mindketten hamar rájöttek, hogy ha magasabb rangú csimpánzok is jelen vannak, akkor ők aligha jutnak banánhoz, akárhány dobozt nyitnak is ki. Így azután Flóval

együtt csak heverésztek és várták, hogy a többiek elmenjenek. Amikor egyetlen felnőtt hím sem volt már a táborban, mindegyikük gyorsan kinyitott egy dobozt. Előfordult, hogy nem tudtak ellenállni a kísértésnek, hamarabb odamentek a fogantyúhoz és kicsavarták a reteszt. De az emelőt nem szabadították ki és nem rohantak oda, hogy kinyissák a dobozt, csak ültek, egyik lábukkal az emelőn, közömbösen kurkásztak és mindenfelé néztek, csak a dobozra nem. Egyszer lemértem, hogy Figan több mint egy félóráig ült így. De persze a többiek, bár a csavarok titkát nem ismerték, voltak annyira értelmesek, hogy rájöttek, ha továbbra is ott maradnak, végül majd csak kapnak banánt Fifitől vagy Figantól. Így aztán egyre hosszabb ideig maradtak a táborban. Olykor sikerült Fifi türelmének végét kiböjtölniük – különösen Mike-nak –, de ez fölöttébb ritkán következett be. Így azután a Flo család nap nap után a táborban tartózkodott, mi pedig jót mulattunk azon, hogy most Flo próbálta időnként elcsalni a kölykeit éppúgy, mint ahogy azok kísérleteztek egy évvel ezelőtt a termeszhangyabolynál. Csak éppen Flónak nem volt csalétke, és amikor az ösvényen újra meg újra visszapillantva elballagott, csaknem mindig vissza is tért és egy pálmafa árnyékában ismét leheveredett.

Figan és Fifi értelmes viselkedése nagy hatást gyakorolt ugyan ránk, de ez egyben azt is jelentette, hogy az etetés egészen új rendszerét kell kidolgoznunk. A következő próbálkozásunk abban állt, hogy nagy mennyiségű acéldobozt csináltattunk Nairobiban és azokat állítottuk fel. Elemmel működtek, gombnyomásra nyíltak, de a gombot benn az épületben kellett megnyomni. E módszer egyik előnye az volt, hogy amikor nagy csapat érkezett, a felnőtt hímeknek nagyjából egyidőben tudtuk az adagjukat odaadni, nem kellett tehát ácsorogniuk és várniuk, és így nem fokozódott agresszivitásuk sem.

Azonkívül a csimpánzok egyre inkább a dobozokkal és nem az emberekkel hozták kapcsolatba a banánokat, mivel legtöbben soha nem jöttek rá a gomb lenyomása és a doboz kinyílása közti összefüggésre.

Ráadásul úgy határoztunk, hogy szabálytalan időközökben adjuk a banánt, két-három egymást követő napon nem lesz etetés. Így reméltük megakadályozni, hogy a csimpánzok egy-egy alkalommal napokig a völgyben maradjanak. A rendszer 1967-ben eredményes volt, de távolról sem jelentette a végső megoldást.

A következő problémát, amely tulajdonképpen mindig megvolt, de évről évre súlyosbodott, a csimpánzok és a páviánok versengése jelentette az etetőhely körül. Amikor 1968-ban néhány hónapra ismét visszatértünk Hugóval a Gombe-patakhoz, a legnagyobb zűrzavart találtuk. Egy páviáncsapat, a „tábori csapat”, ahogy őket neveztük, rászokott arra, hogy az etető körül tanyázzon a környező fákon, vagy

a völgy túlsó oldalán, ahonnan jó kilátás nyílt az épületekre. Alighogy a csimpánzcsapat megjelent, a páviánok szintén odarohantak, hogy ők is részesüljenek a lakomából. Mindennek tetejébe egy másik társaság, a „parti csapat” is nap mint nap több órán át a tábor közelében kezdett tartózkodni.

A felnőtt hím páviánok fölöttébb erőszakosan viselkedtek nemcsak a csimpánzokkal, hanem az emberekkel szemben is. Néhány fiatal kutatónkat, főleg a lányokat, nagyon nyugtalanította ez a helyzet, és igazuk is volt, mert a hím pávián éppoly veszélyes ellenfél lehet, mint a leopárd.

Egy ideig úgy próbáltuk távol tartani a páviánokat, hogy ottlétük alatt nem nyitottuk ki a teli dobozokat, ez viszont rendkívüli izgalmat és csalódást okozott a csimpánzoknak. Pávián és csimpánz egyaránt tisztában volt vele, hogy a zárt dobozok banánt rejtenek, és minél tovább halogattuk a kinyitást, annál rosszabb lett a helyzet. A kölcsönös agresszivitás egyre fokozódott, és amikor végre felnyitottuk a dobozokat, kitört a téboly. Valamit tenni kellett, mégpedig gyorsan.

Mindenekelőtt teljesen megszüntettük az etetést. Számításunk bevált: miután a csimpánzok nap nap után üresen találták a dobozokat, egyre ritkábban jöttek a táborba. Egy héten belül minden elcsendesedett, csak kisebb csapatok tévedtek felénk, belenéztek a dobozokba és továbbálltak. A páviánok is abbahagyták a kibicelést.

Három hét múlva újra kezdtük az etetést, de teljesen szabálytalan időközökben. Csak akkor töltöttük meg a dobozokat, amikor biztosak lehettünk abban, hogy a páviánok messze alusznak, és nem kerülnek elő ilyen kora hajnalban. Közben folytak a munkálatok egy föld alatti bunker építésére, amely a megfigyelőállomás épületétől körülbelül tíz méterre terjedt.

A bunker körülbelül 1,2 méter széles és elég magas ahhoz, hogy egy ember kiegyenesedve járni tudjon benne. Van benne elegendő hely a banán tárolására. A bunker két oldalán vágott nyílásokba helyeztük el sorban a dobozokat. Végre teljesen irányítani tudjuk, mikor és kit etetünk. Ha például a dobozok fel vannak töltve, és a páviánok korábban érkeznek, mint a csimpánzok, valaki lemegy a bunkerba, kiveszi a gyümölcsöt és visszacsukja mindegyik doboz hátsó, bunker felé eső oldalát. Utána kinyitja az üres dobozok fedelét és aznap nincs banánosztás. Ha kis csapat csimpánz érkezik, minden különösebb nehézség nélkül megetethetjük őket, mert csak annyi dobozt nyitunk ki, amennyire éppen szükség van.

A bunker megépítése óta jóformán semmi problémánk nincs, egyetlen esetet kivéve, amikor az egyik doboz hátsó oldala beszakadt és Goblin rájött, hogy be tudja préselni magát az alagútba. Amikor újra előtűnt a dobozból, mindkét keze a benti raktárból elcsent banánnal volt tele.

Ma már módunkban van gondosan szabályozni, hogy milyen

időközönként etessük az egyes csimpánzokat, és vigyázunk, hogy egyikük se kapjon többször banánt mint tíznaponként vagy kéthetenként. Így a csimpánzok nagyrészt visszatértek nomád szokásaikhoz, és leginkább csak akkor térnek be táborunkba, ha éppen véletlenül a közelben tartózkodnak. Ez persze azzal jár, hogy nem tudunk annyi információt szerezni róluk, mint amikor gyakrabban jöttek el hozzánk, de azért elég sűrűn arra visz el az útjuk, úgyhogy kutatóinknak számos egyedről van alkalmuk rendszeres feljegyzéseket vezetni.

Az elmúlt pár évben az etető körül és az erdőkben egyaránt gyűjtöttünk a csimpánzokról adatokat. Az etetőnél sokat lehet megtudni az elsőbbségben, és az egyedek közötti kapcsolatban történő változásokról, valamint a csecsemők fejlődéséről, míg az erdőben végzett megfigyelések természetesebb életkörülményekre világítanak rá. A csimpánzok most már bámulatosan tűrik, ha a hegyi ösvényeken emberek úgy követik őket, mintha ők is a csapat tagjai lennének. Ha pedig ez mégis ingerli őket, igazán könnyen le tudják rázni magukról kísérőiket ezen a göröngyös terepen.

Hogy a mostani etetési rendszer meddig fog zökkenő nélkül működni, ma még nem tudjuk megmondani, de a jelek szerint sikerült rátalálnunk a helyes megoldásra.

Amikor bepillantok a különböző egyedekről készített feljegyzésekbe, Flint és Goblin élettörténetének gyorsan pergő eseményeibe, akkor jövök rá, hogy nem volt hiábavaló a küzdelem, a sok szívfájdalom és kétségbeesés.

Tizenkettedik fejezet
A CSECSEMŐ

Egy csecsemő születése az állati és az emberi társadalomban egyaránt nagy eseménynek számít. A csimpánzközösségben az anyáknak általában négy-öt évenként születik kicsinyük. A mi harminc-negyven egyedből álló csoportunkban például évente legfeljebb egy-két csimpánzcsecsemő jön világra. Így természetesen nagy érdeklődést vált ki a többi csimpánzból, amikor egy anya újszülöttjével jelenik meg.

Soha nem fogom elfelejteni azt a napot, amikor Goblint először mutatták be egy nagy csapatnak. Kétnapos volt akkor és anyja, Melissa segítsége nélkül csak néhány lépésen keresztül tudott kapaszkodni, a köldökzsinór pedig még mindig a placentához fűzte. A csoport tagjai békésen kurkásztak egy fán, Melissa közeledése azonban észrevehető feszültséget okozott köztük: sorban érdeklődéssel fordultak feléje. Fifi azonnal abba az irányba lendült. Melissa óvatos mozdulatokkal odament Mike-hoz, behódoló horkantásokkal üdvözölte, és

megérintette az oldalát. Mike megveregette a hátsófelét, de amikor Goblinra bámulva felé indult, Melissa sietve odébbment. Ugyanez történt, amikor Góliátot üdvözölte, aki szintén közelebbről meg akarta nézni a bébit, éppúgy, mint Dávid és Rodolf.
Öt perccel később Mike erőmutogatásba kezdett: keresztülugrott a fán és az ágakat rázta. Melissa visítva elugrott előle. Eközben a placenta majdnem beleakadt egy ágba. Megrémültem a gondolattól, hogy az újszülött ily módon elszakadhat anyjától, de Melissa még időben felkapta a köldökzsinórt, épp amikor Góliát is veszélyes közelségben kezdett mutatványaiba. Csakhamar az egész csapatban óriási kavarodás támadt. A felnőtt hímek mind összevissza ugráltak, rázták az ágakat, és nemcsak Melissa, hanem a többi nőstény és a kölykök is visítva menekültek. Úgy tűnt, mintha fékevesztett ünnepséget rendeztek volna az újszülött csimpánz születése alkalmából, de valójában a ki nem elégített kíváncsiság provokálta a jelenetet, mivel Melissa egyszerűen nem volt hajlandó megengedni a hímeknek, hogy közelről megvizsgálják az újszülöttet.
Végre a hímek lecsillapodtak, és ismét nekiláttak kurkászni egymáson. Ekkor Fifi és a csapat többi fiatal nősténye vette körül az anyát, és bámulta Goblint. Ha túl közel húzódtak, Melissa halk ugató hangon fenyegette meg, vagy felemelt karral riasztotta szét őket, de azért ottmaradt, így azok kedvükre nézegethették a csecsemőt.
Azóta már többször voltunk szemtanúi hasonló erőmutatványoknak, melyekkel az anyákat és újszülöttüket fogadták, de általában csak fiatal anyák esetében került ilyesmire sor. Lényegesen kisebb felbolydulást vált ki, ha egy Flo korú nőstény jelenik meg valamelyik újabb újszülöttjével. Miután egy tapasztaltabb nőstény nem rohan el, így a többi csimpánz kielégítheti kíváncsiságát. Egyszer láttunk egy négy hímből álló társaságot; nyugodtan ültek egy idős anyaállat mellett, és elmerülten bámulták az újszülöttet. Ha az anya elmenekül, a helyzet igen veszélyessé válhat a kis kölyök számára, mert életének első napjaiban alig-alig tud megkapaszkodni anyja szőrében. Ehhez járul a lecsüngő méhlepény okozta veszély, mert tudomásunk szerint a vadon élő csimpánzanya nem tépi el a köldökzsinórt. De ilyen vad randalírozások során mégsem esett le, és nem sérült meg soha csecsemő, másrészt viszont tudunk olyanokról, akik életük első napjaiban titokzatos módon eltűntek.
A Flint és Goblin születése óta eltelt hat esztendő folyamán tizenkét egészséges csimpánz született csoportunkban, és noha némelyik még egyéves kora előtt elpusztult, a többieken és az anyjukon végzett megfigyeléseinkből sokat tanultunk. Az öt hónapnál fiatalabbakat anyjuk általában minden csimpánzzal való érintkezéstől óvja, ez alól csak a testvérek kivételek. Háromhónapos kortól kezdve a kicsik gyakran nyúlkálnak a közelben ülő csimpánzok után, de anyjuk

rendszerint gyorsan visszahúzza a kezüket. Pom, a csoport egyik legkorábban született nősténycsecsemője esetében azonban egészen más volt a helyzet. Anyja, Passion már egynapos korában a földre fektette, és megengedte néhány fiatal nősténynek, hogy megérintse, sőt még kurkásszon is a kölykön. De Passion minden más szempontból is természetellenesen viselkedő anya volt.

Passion nem volt már fiatal. Amikor 1961-ben megismertem, teljesen kifejlett nőstény volt, és tudom, hogy Pom 1965-ben történt születése előtt már elveszítette egyik kölykét. Amennyire Pom iránt tanúsított viselkedéséből következtetni lehet, azt gyanítom, hogy nem is egy kölyke pusztult el, mert Pomnak születésétől fogva küzdenie kellett életben maradásáért.

Alig volt kéthónapos, már anyja hátán lovagolt, két-három hónappal korábban, mint a többi csimpánzcsecsemő. Azzal kezdődött, hogy Pom csúnyán megsebesítette a lábát, s nem tudott jól anyjába kapaszkodni. Valószínűleg Passionnak nem volt ínyére, hogy a többi anyához hasonlóan, állandóan egy kézzel tartsa a hasán csimpaszkodó kölyköt, ezért feltette Pomot a hátára. A legelső napon, amikor Pom ebben az új, lovagló helyzetben közlekedett anyjával, Passion – látszólag ügyet sem vetve rá – mintegy harminc métert futott vele, amikor egy csapat felnőtt hím üdvözlésére sietett. Pom rémülten csimpaszkodott anyjába és sikerült is a hátán maradnia, jóllehet a nála sokkal idősebbek gyakran huppannak le anyjuk egy hirtelen mozdulatára.

Arra számítottunk, hogy amint Pom sebe begyógyul, visszatér az eredeti testhelyzethez, és anyja hasán csüngve fog közlekedni. Ez azonban nem következett be. Az anyának nyilván kényelmesebb, ha a kölyök a hátán utazik, és miután ezt a boldog állapotot Passion a megszokottnál három hónappal korábban elérte, nem állt szándékában lemondani róla. Még az ömlő eső elől is hiába próbált Pom vinnyogva az anyja meleg teste alá rejtőzni, Passion csak ritkán engedett, és újra meg újra visszalökte kölykét a hátára.

A legtöbb nőstény csimpánz, akiket megfigyeltünk, segített kölykének, amikor az bökdösődve emlőbimbót keresett. Flo még a hathónapos Flintet is rendszerint alátámasztotta kezével, úgyhogy az könnyen tudott szopni. Melissa is megpróbálta, bár gyakran elügyetlenkedte a dolgot és túl magasra tartotta Goblint, úgyhogy az emlőt kereső szájával anyja váll- vagy nyakszőrében kutatott. Passion legtöbbször oda sem figyelt Pom vinnyogására – ha nem sikerült egyedül emlőbimbóra találnia, az ő baja volt. Ha Pom szopott, amikor Passion tovább akart menni, ritkán várta meg, hogy kicsinye befejezze étkezését, felállt és elindult, Pom meg anyja hasszőrébe kapaszkodva, azzal küszködött, hogy az emlőt minél tovább szájában tartsa, de Passion könyörtelenül feltaszította a hátára. Anyai gondoskodás hiányában Pomnak ritkán sikerült egy-két percnél tovább szopnia,

ekkor általában félbeszakították, de gyakran még ennyi ideje sem maradt a szopásra. A legtöbb csimpánzcsecsemő az első évben általában óránként három percig szopik, Pom valószínűleg úgy kárpótolta magát, hogy gyakrabban szopott.
Ugyanez a história játszódott le, amikor Pom járni kezdett. Mint már említettük, Flo nagyon készségesen segített, amikor Flint járni tanult: ha elesett, felemelte és totyogása közben gyakran támogatta egyik kezével a kölykét. Melissa nem volt ugyan ennyire gondos, de ha Goblin elesett és sírni kezdett, feléje nyújtotta kezét, hogy a kölyök újra lábra állhasson. Passion ezzel szemben kimondottan lelketlenül viselkedett. Amikor Pom két méternél messzebbre még nemigen tudott egyedül elbukdácsolni, anyja egy nap hirtelen felállt és otthagyta kölykét. Pom nagy nehezen próbálta követni, újra meg újra felbukott, egyre hangosabban vinnyogott, míg végül anyja visszafordult érte és fellökte a hátára. Ez egymás után többször is megtörtént. Amikor Pom jobban tudott járni, Passion már arra sem volt hajlandó, hogy visszajöjjön a síró kölyökért, hanem egyszerűen megvárta, míg az utoléri őt.
Amikor Pom egyéves lett, mindennapos látvány volt Passion és vinnyogó kölyke, aki egyre azon fáradozott, hogy utolérje anyját és felkapaszkodjék a mozgó szállító eszközre. Ezek után alig lehetett csodálkozni azon, hogy életének második évében, amikor a többi kölyök már messzire elmerészkedik anyjától, Pom rendszerint Passion közvetlen közelében ült vagy játszott. Még bele is kapaszkodott Passionba, ha Flinttel, Goblinnal vagy a többi kölyökkel szórakozott, mert nyilvánvalóan félt, hogy anyja közben otthagyja.
Az embergyerekhez hasonlóan a csimpánzkölykök is jó néhány éven át teljes mértékben az anyjukra szorulnak. A legtöbb fiatal csimpánz több mint négy évig szopik, együtt alszik az anyjával, és noha egyre ritkábban lovagol annak hátán, mindig hozzá menekül, ha valami izgalom mutatkozik a csapatban, vagy egyéb veszély tűnik fel. Így van ez egészen négy-öt éves korukig. A szoros kapcsolat eme időszakában a kölyök fokozatosan úrrá lesz fizikai környezetén: egyre könnyedebben és gyorsabban mozog a földön és a fákon, egyre ügyesebben használja a tárgyakat, például az ágakat vagy gallyakat táplálkozás és fészekrakás közben.
Flint tízhónapos korában kísérelt meg először fészket készíteni. Meghajlított egy apró ágat, és annak rendje és módja szerint ráült a földön. Azután egy maréknyi füvet húzott az *ölébe.* Ezután időnként láttam, hogy a levegőben kalimpálva is próbálkozik ezzel a művelettel, lábával szorítva le a meghajlított gallyakat, miközben kezével újabb ágak után nyúlt. A következő néhány hónapban Flint egyre nagyobb szakértő lett e téren, és a többi egyéves kölyökhöz hasonlóan akkor is gyakran készített fészket, ha egyedül játszott a fán. Néha kis időre bele

is feküdt, de inkább csak ugrándozott benne, amíg szét nem dúlta, majd néhány perc elteltével egy másikat gyártott.
Ez az állandó gyakorlás azt eredményezi, hogy mire a kölyök négy-öt éves korában megválik anyjától éjszakára, már pontosan ismeri a fészekkészítés technikáját. Ugyanez vonatkozik a rovarevéshez használt gallyak és botok használatára: a kölykök már jóval azelőtt játszanak és bökdösnek velük, mielőtt a táplálkozás komoly műveletének eszközéül próbálnák használni e tárgyakat.
Az embergyerekek nagy általánosságban sokkal könnyebben tanulnak meg totyogni, lépcsőn mászni és kanállal enni, mint a felnőttek által megkívánt illemtudó módon viselkedni. A kisgyerek legtöbbször egyáltalán nem képes tudomásul venni a felnőttek hangulatát. Amikor már percek óta veri az asztalt egy bádogtányérral, anyjának esetleg többször is el kell ismételnie, hogy hagyja abba, vagy el kell vennie tőle a tányért, néha még egy pofonra is szükség van, mielőtt a gyermek tudatára ébredne anyja ingerültségének. Ha az apa elmélyülten olvas egy könyvet, a gyermek makacsul azon mesterkedik, hogy magára vonja figyelmét, annak ellenére, hogy fáradozásáért csak szigorú tekintet és rendreutasítás a jutalma.
Az ilyenfajta viselkedést gyakran szándékos rosszaságnak tekintik, noha ugyanez a csimpánzközösségben is tapasztalható. A csimpánzkölykök előbb tanulnak meg járni és fára mászni, mint ahogy az idősebbekkel való érintkezésben a felnőtt kommunikációs rendszer alázatos gesztusait elsajátítanák, és életük első éveiben meglepően kevéssé érzékelik a felnőttek hangulatát. Ebben az időben a csimpánzanya az, akinek nemcsak a kölykén, hanem a többi egyeden is rajta kell tartania szemét.
Egy nap egy kis csapatot követtem a domboldalon. Egy idő múltán letelepedtek, hogy kurkásszanak és kipihenjék magukat. Melléjük ültem. A tízhónapos Goblin, még mindig bizonytalan léptekkel, odatotyogott a pálmafa árnyékában ülő Mike-hoz, aki fügét rágcsált. Felpillantott rá és a vezérhím kinyújtotta a kezét, majd igen gyengéden megveregette a kölyök hátát. Goblin elbotorkált, de egy indában felbukott és hasra esett. Fifi azonnal odasietett, felemelte és egy pillanatra szorosan magához ölelte. Kurkászni kezdett rajta, de Goblin elhúzódott és újra eltotyogott. Egy kis fatönk állt útjában, melyet Goblin a kis kölykökre jellemző feszült pillantással méregetett, majd odament és megpróbált felmászni a tetejére. Félúton az egyik keze kicsúszott, és ő maga majdnem leesett, de a közelben ülő Szürkeszakállú Dávid gyorsan felényúlt, tenyerét a kölyök könyöke alá támasztotta, míg csak az biztonságosan fel nem mászott a farönkre.
Abban a pillanatban a Goblinnál hat hónappal idősebb Flint is odaugrott, és a két kölyök játszani kezdett, miközben csimpánzmódon vigyorogva elővillantották alsó fogsorukat. Flo a közelben hevert és

Figanon kurkászott. Goblin anyja, Melissa valamivel távolabb úgyszintén kurkászott. Páratlanul megnyugtató jelenet volt, fenn a magas hegyoldalon, a rengeteg fái között átcsillanó tó fényével övezve. Hirtelen azonban huhogások tömege hangzott fel, ami újabb csimpánzok érkezését jelezte. A csapat azonnal izgalomba jött. Flint abbahagyta a játékot, sietve Flo hátára szökött, aki egy pálmafa törzsén próbált menedéket keresni. Láttam, hogy Mike égnek meredt szőrrel huhogni kezd, nyilvánvalóan erőmutatványra készült. A csapat többi tagja is feszülten figyelt, menekülésre vagy Mike-hoz hasonló produkcióra készen. Mindenki, az egyetlen Goblin kivételével. Teljesen közönyösnek látszott, és alig akartam hinni a szememnek, amikor láttam, hogy Mike felé kezd totyogni. Melissa félelmében sikoltozva rohant fia után, de már elkésett. Mike belekezdett az erőmutatványba, és Goblin mellett elhaladva, elkapta, s mintha egy ág lett volna, maga után vonszolta a földön.

Ekkor az általában félénk és óvatos, de most kölykéért aggódó Melissa nekirontott Mike-nak. Példátlan viselkedés volt ez, és a beavatkozásért csúnya verést kapott. De sikerült megmentenie Goblint; a kölyök visítva lapult a földre ott, ahova a vezér hím dobta.

Még mielőtt Mike abbahagyta volna Melissa ütlegelését, a Huxley nevű öreg hím felkapta Goblint a földről. Biztosra vettem, hogy most ő kezd mutatványba a kölyökkel, de nyugton maradt, erősen fogta, és kissé zavartan bámult le rá. Amikor a vérző Melissa visítva kiszabadult Mike kezéből, Huxley letette a földre a kölyköt. Goblin a felé siető anyja karjába ugrott, és mindketten eltűntek az aljnövényzetben; visításuk lassan elcsendesedett, ahogy Melissa egyre távolodott a csapattól.

Nehéz megérteni Mike viselkedését. A közösség minden tagja úgyszólván kifogyhatatlan türelemmel viseltetik a csecsemőkkel szemben, de úgy látszik, hogy a felnőtt hím dühöngő mutatványa közben jóformán minden társadalmi gátlását elveszíti. A pillanat őrületében Mike valószínűleg mindent, ami az útjába került, megfelelő kelléknek tartott a produkció hatásának fokozására. Egyszer például Rodolf egy öreg nőstényt elvert, majd maga után vonszolt, míg annak kicsinye anyja hasába kapaszkodva visított. Aztán, még jóformán abba sem hagyva a rohamot egyszer csak megfordult, átölelte a nőstényt, megveregette és megcsókolta.

Alig néhány héttel azután, hogy Goblin Mike dühödt erőmutatványának részese volt, egy újabb drámai eseménysorozatba is belekeveredett. Azzal kezdődött, hogy Goblin egy nőstény kölyökkel játszott az egymást kurkászó szülőktől nem messze. Hirtelen kitört az izgalom, mert egy hím megtámadta a csoportot és nekirontott az egyik anyának. Mindkét nőstény azonnal a kölyke felé rohant, de Melissa, aki elsőnek ért oda, véletlenül a másik nőstény kölykét kapta fel, s

rohant vele fel a lejtőn. A másik anya Goblint ragadta meg, de azonnal ellökte magától, és saját visító kölyke után rohant. Goblin egyedül maradt, s olyan fogvicsorító félelem ült ki ábrázatára, hogy szinte kettészelte azt. E pillanatban Mike rohant oda, de ezúttal egészen másképpen viselkedett. A lehető leggyengédebben felkapta a rémült Goblint és melléhez szorítva vitte egy darabig. Amikor a kölyök kapálódzva el akart tőle menekülni, Mike letette, de tíz percig vele maradt, és a túl közel merészkedő csimpánzokat megfenyegette vagy elzavarta. Amikor végre Melissa is megérkezett, Mike jóságos arckifejezéssel figyelte, amint Goblin odarohant az anyjához.

Fiatal, tapasztalatlan anyák elsőszülöttjeihez hasonlóan, Goblin is sokkal többször került bajba, mint például Flint és mindazok, akiknek az anyja számára nem volt újdonság a gyermeknevelés. Természetesen, amikor Flint kicsi volt, Fifi is vigyázott rá; sokszor éppen ő volt legközelebb, amikor a kölyköt veszély fenyegette, és ő kapta fel, hogy biztonságosabb helyre rohanjon vele.

Egynémely túl óvatos anya olyankor is „megmenti" kölykét, amikor semmiféle veszély nem mutatkozik. Emlékszem, hogy a kétéves Gilka mindig rendkívül izgatott lett azon ritka alkalmakkor, amikor anyja rövid ideig elvegyült egy-egy nagyobb csoportban, ahol nagyszámú felnőtt hím is volt jelen. Ilyenkor Gilka, mint a kislány, aki felnőtt társaság előtt produkálja magát, két lábra állt, karját lengette, lábával dobolt, vagy körbe-körbe forgott. Ha valamelyik felnőtt hím közelébe ért, az általában úgy reagált, hogy megveregette vagy a lehető leggyengédebben megcsiklandozta. Olly mégis ideges horkantásokkal sietett ilyenkor oda, behódolóan megérintette a hímet, és elvitte Gilkát. Egyszer, amikor Gilka egy csapat békés hím elé penderült, Olly maga is négy fordulatot tett, míg végre elkapta lánya kezét és a szó szoros értelmében magával vonszolta.

Még rosszabb volt a helyzet Ollyval kapcsolatosan, ha Gilka felnőtt hímmel akart játszani. A legtöbb hím szívesen reagált a vidám kölyök közeledésére, de amint Olly ezt észrevette, odasietett és vagy elvitte Gilkát, vagy kurkászni kezdett a hímen, s ezzel igen gyakran sikerült annak figyelmét elterelni a kölyökről. Egyetlen esetben sem tapasztaltam, hogy a hímek agresszívan viselkedtek volna Gilkával szemben.

Mindig emlékezni fogunk arra az esetre, amikor Olly hirtelen észrevette, hogy Gilka és Rodolf játékosan csiklandozzák egymást. Gyorsan odafutott hozzájuk és aggodalmas horkantások közepette engesztelően a nagy hím hátára tette a kezét. Rodolf, akinek nem volt szüksége nyugtatásra, folytatta a játékot, oldalra dőlt és ziháló csimpánznevetéssel fogadta, amint Gilka a hatalmas testbe csimpaszkodva, játékosan beleharapott Rodolf csiklandós nyakába.

Olly egy pillanatig nézte őket, azután kurkászni kezdett Rodolfon és

idegesen kapta el a kezét, valahányszor Rodolf a játék hevében lábával vagy kezével kapálódzott. Rodolf hirtelen Olly felé fordult, egyik kezével csiklandozni kezdte annak nyakát, miközben a lábával tovább csiklandozta Gilkát. Olly arca valóságos tanulmány volt: izgalmában reszketett az ajka, szeme előremeredt, és horkantásai kimondottan hisztérikussá váltak. Elhúzódott, de Rodolf utánanyúlt és újra megcsiklandozta. Olly pár pillanatra játékosan összecsücsörítette nagy száját, és izgatott horkantásaiban is fel lehetett fedezni a nevetés felhangjait. De alig egy szempillantásig bírta és rögvest elhúzódott a felnőtt hím ijesztő fizikai közelségétől.

Előfordul, hogy a felnőtt hím játék közben hirtelen rátámad a nőstényre. Biztosan ugyan nem tudom, de abban keresem ennek okát, hogy a mind durvábban játszó hím esetleg fájdalmat okoz a nősténynek, aki erre elhúzódik, és így valami módon felingerli a hímet. Ollynak azonban nem volt mitől tartania, mert soha nem láttam, hogy Rodolf játéka agresszivitásba csapott volna át.

A fiatal csimpánzok nagyon sok időt töltenek játékkal. Két-három éves korukban jóformán alig foglalkoznak mással. Tudományos körökben sokat vitatják a játékot mint magatartási kategóriát. Mi is a játék? Mi a szerepe? Hogyan kell meghatározni? De minden vita és feltevés ellenére, képzett tudósok és alkalmi megfigyelők egyetértenek abban, hogy pontosan mi is minősül játéknak, akár egy alom kutyakölyökről, akár bukfencező fiatal csimpánzokról van szó.

Vitára talán azért került sor, mert az *emberek* esetében két egymástól teljesen különböző típusú tevékenységet neveznek játéknak.

A kétéves gyerekről, aki feszült figyelemmel tíz kockából tornyot épít, azt mondják, hogy építőkövekkel játszik. Ez teljesen eltérő viselkedés attól, amikor ugyanez a gyermek nevetéstől sikongatva totyog a kanapé körül, miközben apja utánamászik és a lábai után kapkod. A csimpánzkölyök, aki újra meg újra próbálja maga alá gyömöszölni a faágat, hogy fészket rakjon, vagy egy apró és teljesen alkalmatlan fűszállal termeszhangyát próbál elkapni, nyilván ugyanolyan tevékenységet folytat, mint a kockákkal tornyot építő gyermek. De a csimpánzoknál leginkább az a pajkos nevető viselkedés minősül játékosnak, amely az embereknél a kergetőző, csiklandozó gyereket jellemzi.

Fiatal csimpánzok gyakran játszanak magukban, ha nem adódik játszótárs: hintáznak a fán, egymás után többször is átugranak ugyanazon két ág között, bukfenceznek, szökdécselnek a földön. De legjobban egymással szeretnek játszani, körbe-körbe kergetőznek egy fatörzs körül, egymás után ugrálnak át egyik fa tetejéről a másikra, egy kézen himbálódznak, közben verekednek, pofozkodnak vagy a földön birkózva játékosan harapdálják, ütik vagy csiklandozzák egymást.

Akár egyetértenek a játék funkciójában a tudósok, akár nem, egy szempontból bizonyosan igen hasznos: megismerteti a növekvő kölyköt környezetével. Játék közben tanulja meg, melyik ág elég biztonságos ahhoz, hogy ráugorjon, és melyik törik el alatta, ügyességre tesz szert a tornában, amikor egyik ágról leszökkenve egy sokkal alacsonyabbat kap el, és ez a képesség idősebb korában is jó szolgálatot tesz majd, amikor például a fa tetején egy magasabb rangú csimpánzzal találkozik. Helytelenül vallják egyesek, hogy mindezt a táplálkozás és a megszokott mozgás közben is elsajátítja, e mindennapi tevékenység ugyanis ritkán tesz szükségessé merész ugrásokat.

De mindeme szempontokon túl, a közösségi játék feltétlenül lehetőséget teremt a fiatal kölyköknek egymás megismerésére. Megtanulják, melyik az erősebb köztük, kinek van magasabb rangú anyja, aki civakodás esetén bosszút állhat. Felfedezik, hogy játszótársaik közül kiket lehet erejük fitogtatásával elriasztani, és melyikük fordul szembe hasonló esetben és fogadja el a kihívást. Más szavakkal, kezdik megismerni a csimpánztársadalom bonyolult felépítését.

A játék ugyanakkor nemcsak egyfajta iskolát jelent a fiatal csimpánz számára, hanem nagyon élvezetes foglalatosságot is. Az indulni készülő anyáknak sokszor igen nagy fáradságba kerül rávenni kölyküket, hogy hagyják abba a játékot. Passionnak persze nem sokat kellett vesződnie azzal, hogy Pomot magával vigye, legalábbis addig nem, amíg a kölyök hároméves nem lett, és már nem félt annyira az egyedülléttől. Egy időben Pom annyira rettegett ettől, hogy Passionnak elég volt egy-két méterrel távolabb keresni pihenőhelyet, és Pom máris otthagyta játszótársait. A többi kölyök viszont legtöbbször nem akarta abbahagyni a játékot.

Flónak néha úgy sikerült elválasztania Flintet a társaitól, hogy maga kezdett játszani vele. Ha egyik lábánál fogva elvonszolta, Flint nyilván továbbra is játéknak tekintette az ügyet és nevetett, amikor háta oda-odaütődött a göröngyös talajhoz. Mindig Róbert Gida jutott eszembe, amint Micimackót lefelé vonszolja a lépcsőn. De a legtöbbet Melissán mulattunk. Egy nap, amikor Goblin Flinttel, Pommal és néhány más kölyökkel játszott, Melissa indulni akart. Elhúzta Goblint a csapattól, hasához nyomta és elballagott. Alig ment azonban vagy tíz métert, amikor Goblin kiszabadította magát és visszavágtatott, hogy újra a birkózó kölykök közé vesse magát. Melissa halk vinnyogás közepette követte. Néhány pillanatig csak állt és nézte fiát, majd ismét felvette és elindult. Ez alkalommal távolabbra jutott, de úgy harminc méter után Goblin ismét visszacsörtetett. Melissa ismét követte, már valamivel hangosabban fejezve ki méltatlankodását. Még akkor is vinnyogott, amikor újra elvonszolta fiát és harmadszor is nekiindult.

Melissa nem kevesebb mint tizenötször vitte el Goblint és jött vissza érte, míg véglegesen sikerült eltávoznia.
A hím és nőstény csecsemők fokozatos fejlődését tekintve, a két nem viselkedésében nincs sok szembetűnő eltérés. A hím kölykök általában hajlamosabbak a durvább és vadabb játékokra, mint a nőstények, és gyakrabban követik az agresszív produkciók sémáit, az ágvonszolást és a hetvenkedést. A hím kölykök a nőstényeknél korábban kezdik megfenyegetni és megtámadni a többieket. Lényeges különbség mutatkozik azonkívül a hím kölykök korai szexuális fejlődése terén.
A hím egész fiatalon nagy érdeklődést mutat a „rózsaszínű hölgyek" iránt. Emlékszem, hogy Flint már akkor iparkodott egy ilyen nőstény közelébe kerülni, amikor még alig tudott járni. Amikor végre odaért, többször is megpróbált rámászni a földön heverő nőstényre. Akkoriban ez megdöbbentett, de később kiderült, hogy ez a hím kölyök természetes viselkedése, jóllehet Flint kissé koraérett volt.
A hímek egy- és négy-öt éves kor között sok időt töltenek azzal, hogy ha van a csoportban rózsaszínű nőstény, odarohanjanak hozzá, rámásszanak, és minden olyan mozdulattal próbálkoznak, amelyeket felnőtt hímek tesznek párzás közben. Emlékszem, hogy Goblin kétéves korában alig fél órán belül tizenötször ment oda egy ilyen nőstényhez. A nőstény általában készségesen leguggolt, hogy könnyedén rámászhasson, de néhány alkalommal még azelőtt felállt, mielőtt Goblin abba akarta volna hagyni, úgyhogy a levegőbe emelkedett kölyöknek nem volt más választása, mint a nőstény hátára kapaszkodni, ahol eléggé meglepett ábrázattal üldögélt. Ha a nőstény nem guggolt le Goblin közeledésére, az úgy próbálta elérni, hogy kis gallyakra mászott vagy lábujjhegyen egyensúlyozva „párzott" vele.
Flint hároméves korában kezdte elsajátítani a felnőtt hímek udvarlási produkcióit. Egy nap, amikor játék közben vagy húsztor „hágta meg" a fiatal Poochot, az szemmel láthatóan megunta a kölyköt, és felmászott egy kis fára. Flint alatta ült a földön, égnek álló szőrrel bámult fel rá, s közben vadul rázta a gallyakat, míg végül Pooch nyüszítve le nem mászott, és még egyszer le nem guggolt apró, de követelődző udvarlója előtt.
A tényleges nemi aktusra a hím és a nőstény kölykök teljesen egyformán reagálnak. Ha észreveszik, hogy felnőtt hím meghág egy nőstényt, csaknem mindig odarohannak és megpróbálnak beavatkozni. Ilyenkor bizonyítja be csak igazán a hím, milyen bámulatosan türelmes tud lenni a kölykökkel. Párzás közben a szőrébe csimpaszkodó kölykök néha csaknem teljesen elfedik testét, lökdösik, kezüket az arcára teszik. Ő meg legtöbbször egyszerűen csak elfordítja a fejét, és úgy tesz, mintha ott sem lennének. Csak néha csap közéjük, és az áldozat ilyenkor rendszerint egy három-négy éves hím.
Hogy a kölykök miért viselkednek így, arról nincs tudomásunk.

Amikor Fifi kölyökkorában Flo udvarlóit lökdöste, azt hittük, hogy valamiféle féltékenység készteti erre, de azóta megfigyeltük, hogy a többi kölyök is megostromolja a hímet függetlenül attól, hogy anyjuke a nőstény vagy sem. Ez tehát egyelőre egyike marad a számos rejtélynek.

A kölykökkel szemben megmutatkozó elnéző bánásmód négyéves koruk után fokozatosan megváltozik. Játékuk mind durvább és vadabb lesz, és az idősebb csimpánzok is mind gyakrabban megfenyegetik őket, ha elővigyázatlanul viselkednek. Ez idő tájt kerül sor az elválasztásra is, ami a legtöbb kölyköt nagyon megviseli; ez egyébként nagyon gyakran eltarthat több mint egy évig is. Gilka számára, akinél az elválasztás időszaka számos egyéb kedvezőtlen körülménnyel esett egybe, a csecsemőkor és a serdülőkor közötti átmenet különösen boldogtalan életszakaszt jelentett.

Tizenharmadik fejezet
A KÖLYÖK

Gilka kedvetlenül himbálódzott felettem a fán, egyik lábát térdben meghajlítva, combja hajlatába dugta. Egy teljes percig maradt így, jóformán mozdulatlanul. Azután lassú mozdulatokkal lemászott a földre, és három lábon ugrándozott tova, a negyediket változatlanul lágyékába akasztva. Amikor egy jó méternyire megközelítette anyját, Ollyt, aki egy fűszállal termeszhangyákat halászott, Gilka megállt és halkan vinnyogni kezdett. Olly egy pillanatig ügyet sem vetett rá, majd magához húzta kölykét és csiklandozni kezdte. Gilka hamarosan lihegve kuncogott. A játék azonban még egy percig sem tartott, mikor Olly ellökte lányát és visszatért véget nem érő hangyahalászásához. De mint ahogy játékos magatartásával Flónak is csak rövid időre sikerült Fifi figyelmét Flintről elterelni és megakadályozni, hogy kistestvérét megfogja és magával vigye, Gilkánál sem volt más a helyzet. Körülnézett, felszedte Olly egyik eldobott szerszámát, és unottan belebökte egy nyitott termeszhangyajáratba. Hiába húzta azonban vissza a fűszálat, nem volt rajta hangya. Még egy kísérletet tett, majd abbahagyva a vesződést, kurkászni kezdett magán.

Néhány perccel később Gilka ismét odament Ollyhoz, megállt, és halkan, esdeklően vinnyogott. Olly egy ideig egyáltalán nem vett róla tudomást, azután hirtelen elkapta, odahúzta magához, hagyta, hogy fél percig szopjon, azután újból ellökte. Gilka rábámult Ollyra, majd elfordult és ismét felmászott a fára. Ott ült magába roskadva, és apró darabokat tépegetett a fa kérgéből. Ujjaival összemorzsolta, majd oda sem figyelve, leszórta őket a földre.

Abban az időben Gilka körülbelül négy és fél éves volt. A megelőző hét hónapban egyre nehezebb időszakot élt át. Először is állandó

játszótársa, Evered bátyja serdülőkorba ért, és ennek következtében egyre kevesebb időt töltött családjával. Másodszor, Fifi magatartása Gilka iránt hirtelen megváltozott. Amikor Flint háromhónapos volt, Fifi nemcsak hogy levegőnek nézte Gilkát, ha az játszani hívta, hanem még meg is fenyegette, sőt néha megtámadta, valahányszor a fiatalabb csimpánz túl közel merészkedett Flinthez. És végül, éppen akkor, amikor Fifit már nem kötötte le annyira kisöccse, szívesen játszott volna Gilkával, sőt azt is eltűrte, ha az Flinttel akart szórakozni, viszont Olly kerülni kezdte a Flo családot. Ez majdnem bizonyosan annak volt a következménye, hogy Faben és Figan akkoriban sok időt töltött Flóval és a család többi tagjával. Ollyt idegesítette e két kitűnő fizikumú, életerős fiatal hím társasága.
Így Gilka sokszor napokon keresztül kizárólag idős anyja társaságában járhatta az erdőt – azzal az anyával, aki éppen akkor választotta el őt, és ezért mind erőteljesebben hárította el kölyke szopási kísérleteit. Ráadásul termeszhangyaszezon volt, és a többi kölyökhöz hasonlóan Gilka is unatkozott, amikor anyja együltében három órát vagy annál is többet töltött a hangyabolynál.
Nem csoda, hogy a körülmények e kedvezőtlen összjátéka miatt a korábban oly vidám és élénk kis csimpánz egyre fásultabb lett. Az sem csoda, hogy furcsa hóbortokat vett fel, egyik lábát néha perceken át másik combjának hajlatába dugta, vagy céltalanul piszkálta a kéregdarabkákat. Szinte bizonyosra vehető, hogy unalom és játszótársak hiánya következtében kötött ekkoriban egy nagyon különös barátságot.
Egy nap, amikor Gilka megint céltalanul himbálódzott a fán, Olly pedig termeszhangyákra halászott, páviánugatást hallottam a völgy távolabbi részéből. E hangra Gilka egész magatartása hirtelen megváltozott. Felegyenesedett, a hang irányába bámult, majd magasabbra mászott, és a körülbelül száz méterre fekvő tisztást fürkészte a völgyben. Amikor én is abba az irányba néztem, néhány pávián ide-oda mozgó körvonalát pillantottam meg a fák között. Néhány másodperc múlva Gilka gyorsan leugrott a fáról és a tisztás felé vette útját. Olly épp csak egy pillantást vetett lánya után és folytatta a véget nem érő termeszhangyaevést.
Egy kis darabon követtem Gilkát, és amikor a tisztás már elég jól kivehető volt, megálltam és kíváncsian vártam, mi történik. Gilka hamarosan előjött a fák közül, és szinte ugyanabban a percben egy kis pávián is kivált a csapatból és felé vágtázott. Nem volt szükségem távcsőre, hogy felismerjem Goblinát, a Gilkával körülbelül egyidős nőstény páviánt. Egymáshoz futottak, néhány pillanatig szorosan összedugták ábrázatukat, majd egyik karjukkal átölelték egymást. A következő pillanatban már játszottak is, birkóztak, verekedtek. Goblina Gilka háta mögé bújt és előrenyúlva megcsiklandozta az

oldalát. Gilka hátradőlt, eltolta Goblina kezét és közben tátott szájjal nevetett.
Eléggé gyakran előfordul, hogy fiatal csimpánzok és páviánok játszanak, de rendszerint csak kergetőznek a földön vagy a fákon, öklözik egymást, vagyis egyikük gyorsan a másik felé csap és aztán visszahúzódik. Az ilyen játékok valamelyik partnernél gyakran kíméletlenné fajulnak. Gilka barátsága Goblinával egészen másféle volt: gyöngéden viselkedtek, sokszor keresték szándékosan egymás társaságát, mint ahogy ebben az esetben is tették. Akkoriban még senki nem tanulmányozta a páviánokat, de Goblinát már egy éve ismertük, és az volt az érzésünk, hogy egészen kicsi korában veszíthette el az anyját. Amikor egy este figyeltem, miként tér csapatuk nyugovóra, feltűnt, hogy Goblina egyik felnőtt nősténytől a másikhoz szaladgál, míg végül egy öreg, gyermektelen nőstény mellé kuporodik. De Gilkával ellentétben, neki számtalan pávián játszótársa volt a csapatban.
Tíz percig figyeltem Gilka és Goblina játékát, és mindvégig meglepően gyengédek voltak egymáshoz. Azután a páviáncsapat útra kelt, és Goblina utánuk iramodott. Gilka utánabámult, majd megfordult és lassan visszabaktatott Ollyhoz. Amint elhaladt mellettem, felugrott egy fára, és játékos kedvében éppen a fejem fölött csörtetett végig egy ágon, rám zúdítva a gallyakat. Azután odament Ollyhoz és újra kezdte halk siránkozását. Olly ezúttal sem vetett ügyet lányára, úgyhogy Gilka kis idő múlva felmászott egy fára. Játékos hangulata eltűnt, újra kezdte a fakéreg-szedegetést, összemorzsolta ujjaival, és ledobta őket a földre.
Gilka és Goblina között ez a különös barátság csaknem egy évig tartott, ezután Olly és Gilka eltűnt. Egy ideig azt gondoltuk, hogy valami baj érte őket, mígnem öt kilométerre északra a tábortól meg nem látták őket. Amikor hat hónappal később visszatértek völgyünkbe, Goblina már serdülő volt és nem annyira játékos, mivel a páviánok gyorsabban fejlődnek a csimpánzoknál. A két kölyök barátsága nem éledt fel.
Hamarosan rájöttünk, hogy e hat hónap alatt Gilka elválasztása befejeződött, és noha változatlanul anyja nyomában járt, nem sok baráti kapcsolatot fedeztünk fel kettőjük között. Valójában Olly – akiről hamarosan kiderült, hogy vemhes – olykor indokolatlanul agresszívan viselkedett lányával. Gyakran fordult elő például, hogy kissé megfenyegette, ha táplálkozása közben Gilka három méternyire megközelítette, még olyankor is, amikor gyümölcstől roskadozó fán lakmároztak mindketten.
Nagyon érdekelt, vajon Gilka még anyja fészkében alszik-e, úgyhogy az első kínálkozó alkalommal, amikor egy késő délutáni látogatás után otthagyták az etető területét, követtem őket. Régebben is sok időt

töltöttem e két csimpánzzal együtt barangolva, így alig figyeltek rám, amint fürgén lépdeltünk a hegyekbe vezető kitaposott ösvényeken. Hol Olly, hol Gilka állt meg, hogy egy-egy érett gyümölcsöt letépjen a fákról, vagy a csapás mentén a kúszónövények leveleiből szakítson egy maroknyit, de nyilvánvalóan meghatározott cél felé haladtak.
Hamarosan elhagytuk az erdőt, és a tóra néző meredélyen haladtunk tova. A fű fejmagasságig ért. Gyakran már attól tartottam, elveszítem őket a szemem elől, de szerencsére a halk suhogás, mely járásukat kísérte, elárulta hollétüket, és így sikerült nyomukban maradnom. Szürkület előtt Olly, Gilkától követve, felmászott egy magas fára. A fa telis-tele volt sárga virágokkal, amelyekből vagy húsz percig lakmároztak. A nap hevétől még meleg, kényelmes sziklára bukkantam, és letelepedve vártam vacsorájuk végét. Az alkony fényében elém tárult a tó. A naplemente narancssárga és vérvörös színei lassan kékeslilává, majd acélszürkévé váltak, ahogy a nap a tó másik oldalán Kongó sötét hegyei mögé alábukott. A kabócák fülsiketítő sivítását a tücskök éjjeli szimfóniája váltotta fel. A fák és a fű zöldje megfakult, az újhold keskeny sarlója és nyomában az esthajnalcsillag is feltűnt az égen. Vajon Olly és Gilka soha nem fejezi be vacsoráját?
Amikor már csak az előttem levő fát lehetett látni, Olly és Gilka hirtelen lemászott a fáról, és mindketten egy keskeny csapáson indultak el a körülbelül száz méternyire elterülő kis erdő irányába. Sietve követtem őket, de ahogy a fák közé értek, bundájuk feketesége beleveszett a sötétségbe, és nem láttam többé őket. De tudtam, hogy már csak pillanatok kérdése és lefekszenek, így néhány lépéssel továbbmentem, azután megálltam hallgatózni. És tényleg, nemsokára hangosan reccsent egy ág, és amikor arrafelé fordultam, egy csimpánz sötét körvonala rajzolódott ki a fokozatosan sötétedő ég hátterében. Két perccel később a fészek elkészült, és a csimpánz belefeküdt.
Néhány másodperc múlva ugyanannak a fának egy másik részén kezdődött mozgolódás, amint egy kisebb csimpánz is nekilátott fészket rakni. Azután ő is elcsendesedett. Újabb tíz percig vártam, mert nem ritkaság, hogy a kölyök anyja fészke mellett elkészíti a magáét, és azután mégis anyjával alszik. Gilka azonban nem mozdult, így én is visszaindultam a táborba, áldva zseblámpámat, amely nélkül sohasem indulok el. Félelmetes dolog éjszaka magas fűben járni.
Az ember voltaképpen könnyebben kiismeri magát zseblámpa nélkül, még akkor is, ha nincs hold, mert a csillagok fénye általában kellően megvilágítja a táj szembeszökő sajátosságait, a zseblámpáé viszont elhalványítja azokat. De a Gombe-pataknál töltött első időszakban megtanultam, mekkora biztonságérzetet nyújt e lámpa kicsiny, kerek fénysugara. A környező sötétségben nyugodtan kúszhat leopárd és dobbanthat bölény, az én bűvös fénycsóvám, melynek hatására a fű

visszanyeri színét és a földön levő sziklák alakjukat, megőrzi biztonságomat. Micsoda változást is jelenthetett az ősember számára a tűz felfedezése!
Még egy alkalommal követtem Ollyt és Gilkát este, de Gilka akkor is külön fészekben aludt. Akkor még hajnal előtt is visszamentem hozzájuk, és Gilka ugyanabban a fészekben volt, amikor reggel felébredt.
Már említettem, hogy annak idején, amikor Flónak elapadt a teje, Fifi mennyire ragaszkodott hozzá, szinte csecsemőként csüngött anyján. E válságos korszak azonban Gilkáéhoz képest nála rövid ideig tartott, és amint Flint iránti csaknem fanatikus megszállottsága is csökkent, feszültsége felengedett, és rendkívül játékos serdülő lett belőle. Nemcsak saját családja tagjaival játszott nagy élvezettel, hanem sok más serdülő és felnőtt hímmel is szívesen hancúrozott. Egyszer például húsz percig kergetőzött a vén J.B.-vel egy pálmafa körül. A hatalmas, kövér és gyakran összeférhetetlen hím hangosan nevetett futkározás közben, szemlátomást csiklandozásra várva, amikor Fifi majd abbahagyja a játékot és ráveti magát. A legtöbb általunk ismert serdülő hím és nőstény egyaránt túlságosan félt a nagy hím csimpánzoktól és kivételes alkalmaktól eltekintve, nem mert játszani velük.
Fifi idősebbek iránti fesztelensége feltehetően azzal magyarázható, hogy rendkívül barátságos viszonyban volt anyjával. Flo sokkal türelmesebb volt serdülő lányával, mint Olly a magáéval; Marinának és kamasz lányának, Miffnek a kapcsolatát pedig már egy napon sem lehetett említeni az övékével. A Fifivel egyidős Miffnek egy bátyja és egy öccse is volt. Anyjuk rendkívül hidegen viselkedett kölykeivel. Soha nem láttam Miffel játszani, igaz a kétéves Merlinnel is csak ritkán, hacsak kitartóan nem zaklatta anyját egy kis csiklandozásért, többször is magához húzva a kezét.
Soha nem láttam barátságos érintkezést Miff és anyja között, a közös kurkászási alkalmakat kivéve. Miff valójában rettegett anyjától. Soha nem szaladt oda, hogy megosszon egy doboz banánt Marinával, mint ahogyan Fifi tette Flóval. Nem is kért gyümölcsöt anyjától, ha neki történetesen nem jutott, míg Fifi hasonló körülmények között nemcsak kitartóan könyörgött, hanem időnként még hisztériás rohamot is kapott, ha Flo nem adott neki: visítozott, levágta magát a földre, karjával csapkodott. Ilyenkor Flo gyakran engedett, és odanyújtott egy banánt a lányának, amíg csak Fifi nyolcéves nem lett.
Különösen élénken él emlékezetemben, milyen másképp viselkedett lányával Marina, mint Flo a termeszhangyaszezonban. Egyszer, amikor Marina és Miff ugyanannál a bolynál halásztak, Marina járatánál alig voltak hangyák, míg Miff néhány méterrel távolabb nagyobb zsákmányra tett szert. Marina ekkor fogta magát és odament lányához,

és minden teketória nélkül félrelökte. Miff halkan vinnyogva odébbállt és figyelte, hogyan húzza Marina elő az ízletes termeszhangyákkal megrakott fűszálat. A kölyök ezután néhány méterre a bolytól kiválasztott egy hosszú fűszálat és egy másik járatnál próbált szerencsét. Abban a pillanatban Marina fűszála derékban ketté-hajlott, ő pedig tétovázás nélkül odanyúlt és kivette Miff kezéből a vadonatúj fűszálat.

Milyen másképpen bánt Flo Fifivel! Egyszer a szezon kezdetén olyan bolyt választott, amelynek egy részét száraz levelek borították és betemették a járat nyílását. Ezért egy kis időbe telt, amíg Flo a megfelelő helyet kikaparta. Fifi is ott őgyelgett, bámészkodott, de nem talált megfelelő járatra, úgyhogy végül odament Flóhoz, és szorosan melléülve elmerülten figyelte a munkát. Néhány perc múlva nyüszíteni kezdett, előre-hátra ringatta magát, miközben fűszállal a kezében egyre közelebb nyúlt Flo termeszjáratához. Ekkor Flo kihúzta a fűszálat, Fifi pedig egy pillanatig anyja arcát lesve, óvatosan bedugta saját füvét a járatba. Flo türelmesen várt, míg lánya vissza nem húzta a fűszálat, és csak azután dugta be az övét. Egy ideig így folytatták, azután Flo távolabb húzódott, és újabb helyet keresett magának. Kis idő múltán, amikor Fifi járata kezdett kimerülni, ismét odament anyjához, hogy megossza vele a terepet. Ezúttal Flo kétszer gyengéden eltolta a kölyök kezét, de amikor Fifi nyüszíteni kezdett és előre-hátra himbálta magát, anyja ismét engedett, s új helyet keresett magának.

A fiatal serdülőnek, különösen, ha anyjának újszülöttje van, meg kell tanulnia, hogy most neki kell a szemét anyján tartania, nem pedig fordítva, ahogy ez a múltban történt. Ha véletlenül elszakadnak egymástól, a kölyök rendszerint nagyon nyugtalan lesz.

Az öreg Flo még Flint születése után is, majdnem minden esetben megvárta Fifit, de egyszer, az akkor körülbelül öt és féléves Fifi olyan elmerülten játszott egy csecsemővel, hogy nem vette észre Flo indulását. Flo sokszor visszatekintett, de végül feladta a reményt és elballagott Flinttel.

Amint Fifi észrevette, hogy anyja már nincs ott a csapatban, nagyon izgatott lett. Halk vinnyogással felrohant egy magas fára, ott fenn ide-oda futkározott, és különböző irányba bámult a völgyön keresztül. Szomorú, halk vinnyogása hangos, fülsiketítő visításba csapott át. Nyomban ezután leugrott a fáról, és még mindig sikoltozva végigszaladt az ösvényen, de pontosan ellenkező irányban, mint amerre anyja távozott. Követtem Fifit. Minduntalan felmászott egy-egy fára és körülnézett, azután égnek álló szőrrel, vinnyogva-visítozva futott tovább a csapáson.

Szürkület előtt Ollyval és Gilkával találkozott, és noha Gilka kedveskedni akart neki, kurkászott rajta, játszani hívta, Fifi oda sem figyelt barátságos közeledésére és ahelyett, hogy Olly közelében aludt

volna, egyedül sietett tovább. Magányos fészket rakott egy magas fa tetején. A közelében maradtam, és az éjszaka folyamán háromszor hallottam hívó, visító, majd vinnyogó hangját. Másnap reggel nagyon korán, amikor még sötét volt, Fifi otthagyta fészkét és nyüszítve rohant az erdőbe. Nem volt még elég világos ahhoz, hogy kövessem, így visszatértem a táborba. Hugo elmondta, hogy Fifi aznap reggel hét óra körül megjelent, még mindig vinnyogott, körülnézett, majd sietve eltűnt a völgyben.

Két órával később Fifi Fabennel együtt visszatért a táborba. Faben általában nem sokat törődött húgával, legfeljebb néha játszott vele egy kicsit, de Fifit most úgy látszik, megnyugtatta, felvidította a társasága. Még akkor is a táborban voltak, amikor Flo megérkezett. A viszontlátás során szenvedélyes kitörésekre számítottunk, de Fifi csak odaszaladt anyjához, majd elmélyülten és hevesen kurkászni kezdtek egymáson. Azóta több alkalommal is szemtanúi voltunk anya és elveszett gyermeke egymásra találásának. Az üdvözlés mindig egyszerű volt, viszont minden esetben kurkászás követte, ami újabb bizonyítéka annak, hogy a csimpánztársadalomban milyen fontos szerepe van a közös kurkászásnak.

Egyvalami érthetetlen számunkra ebben a dologban, éspedig az, hogy amikor az anya eltévedt kölyke kiáltását hallja, a hang irányába siet, ő maga viszont semmiféle módon nem jelzi hollétét a gyerekének. Így tehát mire a kiáltás helyére érkezik, a kölyök már hallótávolságon kívül van és órák, sőt napok is eltelhetnek, amíg ismét egymásra találnak. A távozó Marina – amint ez várható volt – ritkán figyelt oda, vajon Miff követi-e, úgyhogy az anyját kutató ötéves Miff szomorú nyüszítése és kiáltozása megszokott hangja lett völgyünknek.

A serdülő hím is nyugtalankodni kezd, ha véletlenül elveszíti anyját, de ennek ellenére sokkal korábban kezd függetlenné válni, mint a nőstény. Vannak olyan serdülő hímek, akik egy-egy ilyen alkalommal napokra más csimpánzokhoz csatlakoznak, akár már hatéves korukban is.

Figan azonban gyermekkora legnagyobb részében Flóval és Fifivel járta a hegyeket. Egy nap, amikor körülbelül hatéves volt, Flóval és Fifivel lakmározott egy terebélyes fügefán. Egyszerre hangos huhogás és dobolás jelezte egy nagy csimpánzcsapat érkezését. A hangokból következtetni lehetett, hogy valamivel távolabb, a patak menti fügefákra másznak fel. Flo meg a kölykei a hangok irányába néztek, és ők is huhogtak, Figan azonban átlendült a fán, ágról ágra ugrott, majd a földre vetette magát. A többiek irányába rohant az ösvényen, újra meg újra huhogott, és egy fa törzsén dobolt. Aztán megállt és visszanézett Flóra, nyilvánvalóan arra számítva, hogy anyja is követni fogja. Az öreg nősténynek azonban esze ágában sem volt továbbmenni.

Figan ekkor folytatta útját, de ahol az út elkanyarodott, ott újból megállt és Flo felé pillantott. A következő pillanatban visszafordult és anyja felé tartott, azután megtorpant, ismét a nagy csapat irányába nézett, megfordult, és eltökélten hagyta ott Flót és Fifit. Ekkor végleg eltűnt szemünk elől, miközben messze az útról hallatszott magas hangú huhogása.

Néhány percen belül azonban visszajött, közönyösen ment el mellettem, és félig játékosan, félig agresszívan felém csapott olyanféle mozdulattal, amellyel mi emberek a zavarunkat szoktuk leplezni.

Később Flo is csatlakozott a nagy csapathoz. Amikor eltávozott, hogy távolabb fészket rakjon, Figan eltökélten hátramaradt. Két napig volt távol anyjától, majd ismét a táborban találkoztak. Fifi, akinek hiányzott játszótársa, odaszaladt hozzá és átölelte, de Figan ügyet sem vetett rá. Tartózkodó magatartásának további bizonyítékaképpen Flóhoz ballagott, és ajkával épp hogy csak érintette annak ábrázatát. Nemsokára azonban már szemmel látható élvezettel hancúrozott húgával.

A serdülő hímek nagyon óvatosan közelednek az idősebbekhez. Minden valószínűség szerint az irántuk érzett fokozódó tisztelet az oka annak, hogy ritkán, vagy egyáltalán nem ugranak rózsaszínű nőstényekre, amit pedig az apró hím kölykök oly gyakran megtesznek. Bár olyan serdülő hímmel még nem találkoztam, aki annyira félt volna anyjától, mint Miff (a kislány) Marinától, de azért általában ők is kellő tiszteletet tanúsítanak anyjuk iránt.

Egy napon találkoztam Figannal, aki egy frissen elejtett kacskakezű majmot cipelt magával. A majom farkát egyik kezében tartva, a tetemet vállára vetve mászott fel egy fára. Fifi a nyomában. Amikor Figan talált egy kényelmes faágat, leült és falatozni kezdett. Fifi, aki akkoriban úgy hároméves lehetett, kitartóan koldult a zsákmányból, Figan pedig többször is adott neki apró húsdarabokat.

Néhány perc múlva észrevettem, hogy Flo Figan irányába mászik. Figan azonnal a vállára vetette a zsákmányt, és egy magasabb ágra mászott vele. Flo egy alacsonyabb ágvillán maradt, körülnézett, de egyszer sem pillantott fiára. Figan feszültsége engedett, újból nekilátott a húsnak, de közben némi szorongással leste anyját. Az öreg nőstény teljes tíz percen át ült ott. Azután futó pillantást vetve Figanra, nagyon lassan felfelé kezdett mászni, és – látszólag óriási hidegvérrel! – letelepedett a következő ágon. Figan most még gyakrabban pillantott le, de azért tovább evett. A következő alkalommal azonban, amikor Flo – mintha nem is szándékosan tenné – még egy kicsit feljebb kapaszkodott, Figan is megsokallta a dolgot, és ő maga is magasabbra mászott.

És ez így ment tovább. Flo szándékát a fia is éppúgy értette, mint én. Amikor Figan már nagyon magasan volt a fán, Flo is felhagyott színlelt

közönyével, és hirtelen Figan felé ugrott. A fiatal hím visítva bukott alá, majd a fa lombja közt eltűnt, nyomában Fifivel és Flóval. Mindhármukat szem elől vesztettem.

Tizennegyedik fejezet
A KAMASZ

A kamaszkor a legtöbb csimpánz számára épp olyan nehéz és sok csalódást jelentő időszak, mint egynémely ember számára. Lehetséges, hogy mindkét faj esetében a hímeknél súlyosabb ez a folyamat. A hím csimpánz serdülőkorban, azaz hét- és nyolcéves kora között éri el fizikai érettségét, de növekedése még távolról sem fejeződött be; súlya körülbelül tizennyolc kilogramm a felnőtt hím negyvenöt kilós súlyával szemben. Társas kapcsolatai is messze vannak még az érettségtől, további hat-hét évig kell még várnia, míg az érett hímek közé sorolják. Egyre inkább képes ugyan uralma alá hajtani, sőt meg is félemlíteni a nőstényeket, de a nagy hímekkel szemben fokoznia kell óvatosságát, hogy fel ne keltse agresszivitásukat.

A kamaszkorú hím számára az egyik legszilárdabb pontot anyjával való kapcsolata jelenti. A kölykeivel oly szeretetteljes és türelmes öreg Flót serdülőkorukban is gyakran követték fiai, Faben és Figan. Ollyhoz és Marinához, akik merevebben és türelmetlenebbül bántak kölykeikkel, ritkábban csatlakoztak kamasz fiaik, de azért jó néhányszor láttuk őket együtt. E kamasz hímek, még tíz-tizenegy éves korukban is többnyire tisztelettel viseltettek anyjuk iránt. Banánosztásnál a fiúk rendszerint hátrább húzódtak, és várták, hogy anyjuk vegye el a gyümölcsöt. Egyszer Olly és Evered között tartottam magasra egy banánt: előbb mindketten tétováztak, azután mindketten érte nyúltak. Evered azonnal visszahúzta a kezét, de Olly is, aki lefittyedt ajakkal gyors pillantást vetett fiára. Evered szőre egyre jobban felborzolódott, ő maga azonban nem mozdult, míg csak az izgatottan morgó Olly végül el nem vette a banánt.

A csimpánzanya igen gyakran szalad kamasz fia segítségére. Egy alkalommal, amikor Mr. Worzle megtámadta a tizenkét éves Fabent, Flo a rácsimpaszkodó Flinttel együtt, égnek álló szőrrel rontott a viadal színhelyére. Közeledtére Faben rémült visítása azonnal dühös *uaa*-hangokba csapott át, és a kamasz produkálni kezdte magát: felegyenesedett, majd egyik lábáról a másikra lendült. Azután anya és fia együttesen indult rohamra az úton a vén Mr. Worzle irányába; Flo rekedt hangján hangosan ugatott és mérgében dobbantott a földön. Mr. Worzle pedig megfordult és elmenekült.

Amikor a kamaszt egy magas rangú hím támadja meg, az anya persze keveset tehet, de azért legtöbbször odasiet, hogy lássa, mi történik, és sokszor *uaa*-kiáltásokkal fejezi ki tiltakozását a háttérben. Még a

félénk Olly is egy ízben ott lődörgött és ugatott, amikor Mike Everednek támadt, és amikor fia visítva elrohant, behódolóan Mike-hoz settenkedett, izgatottan huhogott, s kezét annak hátára tette, mintha ki akarta volna engesztelni fia meggondolatlan tettéért – bármi lett légyen is az –, mely az összecsapást kirobbantotta.
Természetesen az anya és fiú közötti viszony némileg módosul, ahogy a fiatal hím felnövekszik. Amikor a hétéves Figan erőprodukciói közben Flo mellett nyargalt el, az ügyet sem vetett rá, jóllehet a többi nőstény többnyire elmenekült. Egy évvel később azonban már Flo is kitért fia elől, amikor az ágat vonszolva maga után, égnek álló szőrrel, kétszeresére felfújva magát, vészesen közelített. De még ugyanabban az évben annak is szemtanúi lehettünk, hogy a banánevés izgalma közepette Flo ököllel dühösen hátba vágta Figant, aki visítva rohant el.
Ahogy a kamasz hím idősebb lesz, egyre inkább ő siet anyja segítségére, ha azt éri fenyegetés vagy támadás. Egy nap az idős Marina megfenyegette Fifit. Fifi visított, Flo lánya segítségére sietett, és a két verekedő öreg nőstény a porban hempergett. E pillanatban Marina kilencéves fia, Pepe, aki a közelben egy pálmafán lakmározott, észrevette, mi történik. Gyorsan lemászott, és anyja felé futott. Közeledtére Flo megfordult és elmenekült. Ekkor Marina is, Pepe is kergetni kezdte Flót meg a lányát, és Flo, aki alig két évvel azelőtt még fasírtot csinálhatott volna Pepéből, sikoltozni kezdett, míg majd megfulladt mérgében.
A magasabb rangú hímekkel való érintkezésben a kamasznak rendkívül elővigyázatosnak kell lennie, sokkal óvatosabbnak, mint a serdülőkor kezdetén, mert most már a legkisebb függelemsértés is komoly megtorlást vonhat maga után. Egyszer, amikor Leakey szokatlanul nagy halom banán birtokába jutott, észrevettük, hogy Pepe nagyon óvatosan közeledik feléje.
Nyilvánvalóan tartott tőle, hogy egy fenyegető mozdulat majd figyelmezteti, meddig mehet el, mert valahányszor a felnőtt hím hirtelen megmozdult, a kamasz ugrott egyet. De azért apránként közeledett Leakey-hez, és végül alig fél méterre tőle, letelepedett, rémült vigyorral ábrázatán. Tétován egy banán felé nyúlt, de Leakey iránt érzett félelmében visszahúzta kezét, és idegesen vinnyogott. Ismét kinyújtotta kezét, de megint csak az óvatosság kerekedett felül, úgyhogy visszahúzta és még hangosabban visított. Ekkor Leakey Pepe felé hajolt, és bátorítóan megérintette a fiatal hím száját és lágyékát. Pepe azonban csak nem hagyta abba a rémült vinnyogást, mígnem Leakey megint feléje nyúlt, és többször is gyengéden megveregette a kölyök fejét és arcát. Pepe végre megnyugodott, összeszedett néhány banánt és elhúzódott, hogy a felnőtt hímtől biztonságos távolban elfogyassza.

Számos felnőtt hím azonban nem olyan türelmes, mint Leakey. Voltaképpen Leakey is, ha más alkalommal, más hangulatban találkozik Pepével, lehet, hogy inkább fenyegette, mint bátorította volna, akármilyen alázatosan közeledik is hozzá a kamasz. Előfordul aztán olyan eset is, hogy a kölyök megfelelő távolságból lesi, ahogy egy magas rangú hím lakmározik, és eközben olyan mértékű feszültség gyűlik össze benne, hogy kudarcát rohamozó erőmutatvánnyal vezeti le. Nekilódul, az aljnövényzetben tör-zúz, ágakat vonszol maga után. De ez is megtorlást vonhat maga után valamelyik nagy hím részéről, mert úgy látszik, a felnőtt csimpánzokat gyakran idegesíti a serdülők lármája és nyugtalansága. Előfordulhat, hogy egy rosszkor rendezett produkcióért elkergetik, sőt meg is támadják a kamaszt. Figan hamar tisztába jött ezzel. Mike egy hét alatt kétszer rontott rá ilyen mutatványok után. A következő héten, amikor Figan Mike lakomáját figyelte és csalódottságában, amiért egyetlen banánt sem tudott megkaparintani, ide-oda himbálódzott, egyszerre csak felállt, és szinte futólépésben hagyta ott a csapatot. Vinnyogott, nyafogott, mint egy gyerek, míg csak pár száz méterrel távolabb a főúton hatalmas aládúcolt fához nem ért. Vinnyogását ekkor egy magas hangú kamaszos huhogás váltotta fel, majd a támasztópillérekre ugorva, lábaival ütemes dobolásba kezdett: tam-tam, tam-tam, tam-tam. Azután a maga hetyke módján újra visszatért, leült, és minden jel szerint teljesen visszanyerte nyugalmát, fesztelenségét. Ezt követően Figan még sokszor vonult el egyedül ahhoz a fához, hogy ott mutatványokat végezzen és doboljon, valahányszor az idősebbek jelenléte meghiúsította terveit.

Annak ellenére, hogy igen ügyesen tudta elkerülni a büntetést, ebben az időben sok támadásban volt része, de a vele egykorúaknak még többet kellett elszenvedniük. Akkor hát miért csatlakozik oly gyakran a kamaszkorú hím az érett hímekhez? A válasz részben az, hogy a legtöbb esetben az agresszív incidenseket hamar „elsimítják”, különösen olyan esetekben, amikor *fiatal* kamaszkorú hím a szenvedő fél. A fiatal kölykök szinte belső kényszert éreznek, hogy barátságos kapcsolatba kerüljenek olyan hímmel, amelyik éppen most fenyegette vagy támadta meg őket.

Egyszer Góliát igazán vadul páholta el Everedet, pusztán azért, mert erőmutatványa során útjába került. Az incidens végeztével Evered vérzett és több maroknyi szőrt is elvesztett. Ennek ellenére, amikor Góliát elindult, utánament, és amikor az leült, óvatosan a közelébe osont. Evered hangosan visított, és annyira félt Góliáttól, hogy többször is visszafordult, és az ellenkező irányba indult. Végül azonban a vigasztaló érintés iránti vágy győzött benne, közel húzódott a nagy hímhez, még mindig visítva a földre kuporodott, és odatartotta hátsófelét. A következő pillanatban Góliát kinyújtotta kezét és

többször megveregette Evered hátát. Teljes másfél perc telt el így, míg aztán Evered sikoltozása halk vinnyogásba ment át, s végül teljesen elcsendesedett. Góliát csak ekkor hagyta abba a becézgetést.
Az etető mesterséges környezetétől távol, a magas rangú hímek agresszív magatartása az alárendeltek iránt nyilvánvalóan sokkal kisebb mértékű, és a fiatal csimpánzok is jobbára fesztelenebbül viselkednek a felnőtt hímek társaságában az erdőben. Ennek ellenére nemigen szoktak csatlakozni az idősebbek által olyannyira kedvelt és hosszan tartó közös kurkászáshoz. Szívesebben maradnak néhány méterrel távolabb, és kurkásznak saját szőrükön. Amikor a csapat valamelyik fán táplálkozik, a kamasz hím többnyire kellő távolságban ül az idősebbektől, néha egy szomszédos fán lakmározik. Ha valamilyen táplálékforráshoz érkezve az érett hímek ünnepi produkcióba kezdenek, a kamasz szívesebben húzódik el, és megvárja, amíg lecsendesednek. De ugyanakkor ő is tagja a felnőtt hímek csapatának, úgyhogy módja van tanulni a magasabb rangúaktól, és a fiatal csimpánzok kétségtelenül sok ismeretet sajátítanak el azzal az egyszerű módszerrel, hogy figyelik társaikat. A fejlődő nőstény – különösen ha kistestvére születik – sok olyasmit tanul anyjától, ami a későbbiekben nagy hasznára válik, de mivel a fiatal hímnek nincs „apja" – vagyis olyan érett hím, aki állandó tagja lenne a családnak –, ezért nem az anyja, hanem a felnőtt hímek társaságát kell keresnie.
Ha viszont az ilyen rangos hímekkel való együttlét túl sok kudarcot jelent számára, a kamasz hím egy ideig vagy anyjával járja az erdőt, vagy egyedül. Jóformán mindegyik, akit ismertünk, hosszú időszakokat – órákat, sőt napokat – töltött távol a többi csimpánztól – sem szem, sem fül nem fedezhette fel hollétét. Ez az egyedüllét bizonyos alkalmakkor kétségkívül szándékos. Egy ízben utánamentem az akkor nyolcéves Figannak, amint egy nagy csapat felnőtt hím és nőstény társaságában elindult. Egy órán át az idősebbekkel maradt, majd amikor azok felmásztak egy fára enni, ő egyedül ment tovább. Egy idő múlva ő is megállt fügét enni, húsz perccel később leugrott a földre, és folytatta útját, változatlanul külön váltan csoportjától. Másnap, még mindig magányosan, ellátogatott az etetőhöz és egyedül is távozott. Azon az estén azonban csatlakozott Flóhoz és Fifihez.
Szemtanúi voltunk, ahogy néhány tizenhárom és tizenöt év közötti pompás fiatal hím a kamaszkorból fokozatosan kikerülve, belépett a társadalmilag érett hímek rangsorába. Faben és Pepe, akik körülbelül egykorúak voltak, nemcsak egymásnak rendeztek gyakori és vad erőmutatványokat az uralom megszerzéséért versengve, hanem az alacsonyabb rangú hímek előtt is fitogtatták erejüket. Meglehet, hogy e kamaszkori produkciók különösen ebből a szempontból nagyon is célravezetők. Korábban már említettem azt a lehetőséget, hogy az ilyen dühödt mutatvány során a hím csimpánz „társadalmi gátlásai"

nagy részétől megszabadulhat. Ez magyarázhatja, hogy miért ront neki a fiatal hím olyan csimpánznak, akivel szemben kevésbé feldúlt állapotban nagy tisztelettel viseltetik.
Előfordul, hogy még a magas rangú hím is kitér ilyen esetekben a vadul randalírozó kamasz elől. Ha a kamasznak elég gyakran sikerül kiszorítania alacsony rangú felnőtt hímeket, ez kétségtelenül fokozza önbizalmát, és előfordulhat, hogy ilyen esetben a rangsor végérvényesen felbomlik. Úgy tűnik, minél látványosabb a kamasz erőmutatványa, annál valószínűbb, hogy sikerül betörnie az idősebb előkelők közé a hierarchiába. Egy idő múlva mind Faben, mind Pepe kezdte megerősíteni társadalmi helyzetét, sőt alacsonyabb rangú hímek fenyegetését mindketten meg is torolták. Mind többször csatlakoztak az engedékenyebb felnőtt hímek: Rodolf, Leakey és Szürkeszakállú Dávid kurkászásaihoz. A többi nagy hímmel együtt rontottak a táborba, ők is udvaroltak a vonzó nőstényeknek a táplálékforráshoz történt érkezés izgalmai közepette, ahelyett, hogy vártak volna, míg visszaáll a nyugalom, és az idősebbek kissé lecsillapodnak. A tanoncévek véget értek, és ettől kezdve a társadalmi ranglétrán való emelkedés tempója inkább az egyén intelligenciájától és céltudatosságától függött, nem pedig fizikai fejlődésének ütemétől.
A nőstények is körülbelül hatéves korukban érik el a kamaszkort. A külső nemi részeken a bőr szabálytalan időközökben kezd kissé megduzzadni, de a havi ciklus még nem jelentkezik, és körülbelül két további évig nem kelti fel az érett hímek érdeklődését. A nőstény kamasznak is óvatosan kell viselkednie a társadalmilag magasabban álló egyedekkel való érintkezésben, mely az ő esetében nemcsak felnőtt hímekre, hanem felnőtt nőstényekre és kamaszkorú hímekre is kiterjed. Mindezen felül a magas rangú anyák fiatal, serdülő kölykei fenyegetéseinek is ki van téve.
Amikor Fifi kamaszkorba lépett, anyjával való kapcsolatában nem csupán annyi észrevehető változás mutatkozott, hogy Flo egyre kevésbé tűrte, ha lánya is részesedni kívánt az ő élelméből. Fifi továbbra is Flo nyomában járta az erdőt, és segített vigyázni a négyéves Flintre. Ha Fifit fenyegették vagy megtámadták, Flo rendszerint segítségére sietett, és időnként Fifi is pártfogásába vette anyját. Rajtuk kívül mindeddig csak egy esetben volt alkalmunk az anya és kamaszkorú lánya közötti kapcsolatot megfigyelni. Flóhoz és Fifihez hasonlóan ezek is együtt barangoltak, de a kettőjük közötti viszony minden más szempontból eltért Flo és Fifi kapcsolatától: táplálkozás közben feszélyezetté, idegessé tette a kamaszt anyja jelenléte, és sohasem tapasztaltuk, hogy bármelyikük is törődött volna azzal, hogy a másikat fenyegetik vagy megtámadják. A Flo és Fifi közti oldott, szívélyes barátság alig-alig volt fellelhető náluk, noha ők is sok időt töltöttek egymás kurkászásával.

Kamaszkorban a nőstény még nagyobb vonzalmat érez a csecsemők iránt, mint a serdülőkor kezdetén. Nemcsak szívesen hurcolja ide-oda a csecsemőt, játszik vele és kurkászik rajta, de aggodalmasan ügyel testi épségére is. Egyszer, amikor Pooch körülbelül nyolcéves volt, egy hathónapos csecsemőt vitt fel magával a fára, és ott kurkászni kezdett rajta. A szellőben enyhén ringatózó pálmalevél meg-megérintette Pooch vállát, és észrevettem, hogy a csecsemő elbűvölten figyeli ezt a levelet. Hirtelen elkapta és kitépte magát Pooch öléből, de a kölyök súlyától megingott a pálmalevél, ő pedig a fa törzse felé lendült. Pooch egy pillanatig a csecsemő után bámult, mintha nem akarna hinni a szemének, majd a rettegés fintora ült ki ábrázatára. Villámgyorsan lemászott a fáról, felrohant egy másikra, melynek ágáról éppen el tudta érni a pálmalevelet, mely mint egy inga, most feléje lendült. Sikerült elkapnia a csecsemőt – aki inkább nagyon is élvezte a hintázást, nemhogy megijedt volna –, és szorosan magához ölelte.

A félelem csak lassan tűnt el arcáról.

A kamaszkor első éve után a nőstény nemi duzzanata fokozatosan megnövekszik, de a felnőtt méretet még nem éri el. A felnőtt hímek érdeklődését még ekkor sem kelti fel, csak az egészen fiatal kölykök másznak rá minduntalan a fiatal rózsaszín nőstényekre. A nőstény ebben a korban voltaképpen örömmel fogadja apró lovagjai igyekezetét; közeledésükre rendszerint mélyen leguggol és készségesen tartja oda teste hátsó felét. Egy fiatal nőstény ténylegesen úgy csábította el Flintet, aki egy másik nőstényt próbált meghágni, hogy a földre guggolt, és már ezzel is sikerült magára terelnie a kölyök figyelmét.

Végül, általában kilencéves korban elérkezik az idő, amikor a nőstény duzzanata vonzani kezdi a felnőtt hímeket is. Jól emlékszem arra a napra, amikor Poochnál az első felnőtt duzzanat megjelent. Először csak egy, majd egy másik felnőtt hím ment oda hozzá égnek álló szőrrel, ágakat rázva feléje, egyik lábáról a másikra billegve, és válla közé húzva nyakát. Az udvarlásnak ugyanis csaknem minden gesztusa megegyezik a fenyegető magatartásával. Pooch visítva menekült, de a hímek állhatatosan követték, és udvarlásuk egyre agresszívabb jelleget öltött. Végül Pooch megfordult, feléjük rohant, leguggolt, és visítva tűrte, hogy a hímek meghágják. Minden egyes aktus után sikoltozva rohant el. Rémülete, megrökönyödése azonban nagyon is nyilvánvaló volt ezen az első napon. Másnap azonban kissé megnyugodott és noha még mindig visított, ha hím közelített hozzá, félelme nagymértékben csillapodott. Fifi szexuális fejlődése nemcsak Poochétól tért el teljes mértékben, de hozzá hasonlót egyetlen más fiatal nősténynél sem tapasztaltunk. Be kell vallanunk, hogy ez a kis csimpánznőstény alighanem az volt, amit az embereknél nimfomániásnak neveznek.

Körülbelül hat hónappal első igazi felnőtt duzzanata megjelenése előtt Fifi fanatikus érdeklődést tanúsított az idősebb nőstények szexuális magatartása iránt. Pooch, Gigi vagy valamely másik rózsaszínű nőstény nyomában járt, s mindig a közelükben volt, ha meghágták őket. S ezekben a pillanatokban Fifi vagy a rózsaszínű nőstény hátára ugrott fel, és apró fenekét olyan közel dugta a hímhez, amennyire csak tudta, vagy mögéjük futott, és a hím hátsófeléhez préselte a farát.
Amikor Fifinél megjelent az első igazi duzzanat, nyoma sem volt nála Pooch rémületének, sőt bármelyik hím legcsekélyebb szexuális érdeklődésére azonnal reagált. Valójában gyakran meg is előzve őket, odaszaladt hozzájuk, és feltartotta hátsófelét, még mielőtt azok ránéztek volna. Amikor ezeknek az első rózsaszínű napoknak vége szakadt, úgy tűnt, hogy Fifi el sem akarja hinni. A duzzanat lelohadása utáni első reggelen láttuk, hogy odaszalad Mike-hoz, megfordul, feltartja hátsófelét és leguggol, mintegy párzásra szólítva a hímet. Pár percig így maradt mozdulatlanul, majd válla fölött felnézett Mike-ra, mintha nem értené, miért nem reagál. Ezután két centit hátrált feléje, és közben állandóan szemmel tartotta. Végül Mike odanyúlt, egy kicsit kurkászott Fifi hátsófelén, majd odébbállt, Fifi lassan felült, és döbbenten bámult utána. Ekkor érkezett Evered a táborba. Fifi őhozzá is odaszaladt, és ismét felkínálta magát. Újra meg újra próbálta farolva megközelíteni, de Evered állandóan kitért előle. Az utolsó kísérletnél Evered az ellenkező irányba fordult, és Fifi ekkor úgy nekiütközött, hogy a hím egyensúlyát vesztette. Evered csaknem hanyatt esett, de gyorsan felszökkent, és sietve elinalt, hogy minél messzebb tudja magát e követelődző nősténytől.
Fifi még néhány napig így viselkedett, majd kénytelen-kelletlen beletörődött vonzóereje elvesztésébe. A következő periódusa alkalmával nem állhattuk meg nevetés nélkül, amikor oldalára támaszkodva kezét védelmező mozdulattal rózsaszín duzzanatára helyezte, mintha eltökélte volna, hogy *most* aztán nem hagyja eltűnni olyan rejtélyes körülmények között.
A következő évben Fifi a rózsaszín periódusai alatt heves vágyat árult el a szexuális kapcsolat iránt. Rendszerint a táborban vagy valahol a völgyben csatangolt, ahonnan jól láthatta a banánosztásra érkező csimpánzokat. Ha a jövevény hím volt, odaszaladt hozzá és felkínálta magát. A felnőtt hímek pedig – jóllehet a lány iránt nem lelkesedtek annyira, mint anyja iránt – általában elfogadták a felhívást.
Érdekes volt megfigyelni, mennyire vonakodott Fifi a bátyjaival párzani. Még azt sem engedte meg, hogy a kis Flint játékból felugorjon rá, noha első igazi duzzanata előtt ezt ellenkezés nélkül tűrte. Figannal és Fabennel párzott ugyan – igaz, hogy csak hosszas visítozás után –, de a testvérek közötti szexuális érintkezés igen ritkán fordult elő.
Nem csekély bonyodalmat jelentett az az időszak, amikor Fifi és Flo

egyszerre voltak rózsaszínűek. A hímeknek ez körülbelül nyolc kimerítő napot jelentett, amikor is több mint húsz hímből álló hatalmas csapat kísérte a két nőstényt. Valahányszor Flo párzott, Fifi és Flint egészen a hím ábrázatáig nyomult, hogy beavatkozzon, s utána Fifi kezdeményezte a párzást. Ha viszont Fifi párzott, Flo és Flint rohant oda, minekutána a hím általában Flót is meghágta.
Ráadásul Flinten kívül még néhány más kölyök is ott lábatlankodott, úgyhogy a párzó állatokat néha alig lehetett látni az összeverődött csimpánzok nyüzsgő tömegétől. Ez azon ritka esetek közé tartozott, amikor a kölykökön kívül idősebb csimpánzok is beavatkoztak egymás párzásába.
Érdekes tényként könyveltük el, hogy még e fokozott szexuális tevékenység időszakában sem tapasztaltuk, hogy Faben vagy Figan megpróbált volna Flóval párzani, jóllehet mindketten tagjai voltak a Flót körülvevő csoportnak, és e csoportban minden egyes fizikailag érett hím meghágta Flót. Az sem fordult elő, hogy Evered szexuális kapcsolatba akart volna lépni anyjával, Ollyval, annak rózsaszínű időszaka alatt.
A kilenc kamaszkorú nőstény közül, akiket alkalmunk volt megfigyelni, egyetlenegynek sem született kölyke az első igazi felnőtt duzzanat megjelenése után következő két évben. A fogságban élő állatoknál is gyakran ugyanez a helyzet, de hogy milyen fiziológiai folyamatok játszanak itt közre, azt ma még nem látjuk tisztán. Bizonyos azonban, hogy az időbeli eltolódás a vadon élő nőstény csimpánz szempontjából előnyös, mert az állat kilencéves korában társadalmilag még nem érett, növekedési időszaka még nem zárult le, és éppen elég egyéb dologgal kell megküzdenie egy újszülött terhe és felelőssége nélkül is.

Tizenötödik fejezet
FELNŐTT KAPCSOLATOK

Az emberi társadalomban nincs meghatározott időpont, amikor az ifjúság félszegsége és pattanásai átadják a helyüket a fiatal nő vagy férfi magabiztosságának. A változás hónapok alatt fokozatosan megy végbe, és egy napon a szülők meglepetéssel veszik tudomásul, hogy gyermekük felnőtt. Ugyanígy történik ez a csimpánzoknál.
1966 nyarának egyik forró napján, amikor az öreg Marinát és gyermekeit figyeltem, hirtelen rádöbbentem, hogy a kamasz Pepe nincs többé – pompás érett hím lett belőle.
Fényes bundája alatt megfeszültek izmai, amint egy rövid, vastag bottal azon fáradozott, hogy kitágítsa egy föld alatti méhkas bejáratát. Anyja, Marina és serdülőkorú húga, Miff is ott nyüzsögtek körülötte. A dühösen rajzó méhekről ők nem is vettek tudomást, de a kis Merlin, a

család csecsemőkorú tagja, egy távolabbi fára menekült, amikor a többiek megrohamozták a méhkast mézért és lárváért.
Néhány pillanat múlva Pepe félretette a botot, és várt, amíg Marina kezével benyúlt, és előhúzott egy darab lépesmézet. Azután ő szedett ki néhány összezúzott méhsejtet magának. Miff nem mert a lakomában részt venni, de arca alig egy-két ujjnyira volt Pepe szájától és érdeklődő ábrázattal figyelte a másik kettőt.
Negyedóra múlva Pepe elballagott az üres kastól. Marina még utoljára bedugta a kezét, majd fia után ment. Most már Miff is benyúlhatott a lyukba, és leszopogatta az édeskés földet ujjairól. Azután ő is követte bátyját egy nagy fa árnyékába, s utoljára Merlin ugrott le az ágról, hogy nagy kerülővel csatlakozzék családjához.
Pepe kurkászni kezdett Marinán, Miff felmászott egy fára, és szőlőlevelet lakmározott. Merlin, anyja és bátyja feje felett hintázott, egyik kezével Pepe felé csapkodva. Hirtelen leugrott bátyja vállára és széles játékos mosollyal ábrázatán, ráncigálni kezdte Pepe kezét. Pepe lustán megcsiklandozta a csecsemőt, miközben másik kezével tovább kurkászott Marinán. Merlin felháborodva egyre vadabbul játszott, kiegyenesedett, huzigálta Pepe vállán a szőrt, rámászott, és Pepe meg az anyja közé furakodott. Egy alkalmi szemlélő kétségkívül jellegzetes családi jelenetnek tartotta volna a képet – egy anya két gyermekével és párjával. Mi is voltaképpen csak azért tudtuk, hogy Pepe Marina fia, mert évek óta figyeltük őket. A csimpánzközösségben a család persze csupán az anyából és néhány, vagy valamennyi kölykéből áll. Az apa az utódok biztosításán kívül a családi életben nem játszik több szerepet. Természetesen sem mi nem tudtuk, sem a csimpánzok, hogy melyik kölyöknek ki az apja.
Éppen ez a tény, hogy az apa ki van rekesztve a család életéből és nem vállal részt annak kötelezettségében, alkotja az egyik legfontosabb különbséget a csimpánz- és emberi társadalom között. Az emberek családi életében ugyanis az apát nemcsak a gyermekek nemzőjének, hanem védelmezőjének is tekintik: általában ő szerzi a táplálékot, földet, ő keres pénzt. Kétségtelen, hogy a világ egyes részein bizonyos változások történnek e téren korunkban, ahol a nők egyenlőséget követelnek, ahol a szabad szerelem következtében sok leányanya van, de mindez csupán elenyésző kisebbségre korlátozódik a világ egészéhez képest.
Az emberi család szerkezetén belül is természetesen óriási eltérések mutatkoznak. A legkisebb egység a „férj-feleség-gyermekek”-ből álló család, de előfordul olyan is, amelyik két vagy kétszáz feleséget és bármilyen számú vérrokont vagy beházasodás útján szerzett rokont foglal magában. Eddig még nem tudtuk megállapítani, hogy a csimpánzcsaládban az unokák a család kötelékébe tartoznak-e, annyi azonban már világos, hogy a család fogalma a hímnemű gyermek

„feleségére” és gyermekeire, valamint a nőstény gyermek „férjére” sohasem terjed ki.
Az emberi és a csimpánzcsaládok struktúrájában jelentkező eme alapvető különbség ellenére sokkal kevesebb eltérés mutatkozik a férfiak és a csimpánz hímek viselkedése között, mint ahogy az várható lenne. Az apák – a nyugati világban legalábbis –, jóllehet anyagi téren gondoskodnak családjuk jólétéről, sok időt töltenek távol feleségüktől és gyermekeiktől, gyakran más férfiak társaságában. A férfiakból álló csoportosulás számos civilizációban népszerű: a nyugati világ klubjaitól és férfivacsoráitól egészen a primitívebb társadalmak beavatási szertartásáig és harci csapatáig terjed.
Egyszóval tehát, a férfiak többsége, jóllehet időnként vágyódik a nők társasága után is, gyakran igyekszik szabadulni tőlük, hogy a férfitársaság fesztelen légkörében keressen kikapcsolódást. A csimpánzhímek minden jel szerint hasonlóképpen éreznek. Ha rózsaszínű nőstény van a közelben, természetesen köréje gyűlnek. De gyakran barangolnak és táplálkoznak hímcsapatokban, és szívesebben kurkásznak egymáson, mint a nőstényeken vagy a kölykökön.
Ennek ellenére soha semmi olyasmit nem láttunk, ami csimpánzok közti homoszexualitásra utalt volna. Előfordult ugyan, hogy a hím feszült vagy izgatott pillanataiban felugrik egy másik hímre, és átöleli csípőjét, sőt párzó mozdulatokat is végezhet, de behatolásra nem kerül sor. Az is igaz, hogy a hím időnként úgy próbálja magát vagy a másik hímet megnyugtatni, hogy megérinti vagy megsimogatja a másik nemi szervét, e viselkedés – bár még igen sok tanulmányozást igényel – semmiképpen sem homoszexuális jellegű, inkább feszültség terméke, hiszen hasonló helyzetben éppígy megérinti vagy végigsimítja a nőstény nemi szervét is. Figan például gyakran saját herezacskóját fogja meg a hirtelen félelem perceiben. Mi a helyzet a heteroszexuális kapcsolattal, vagyis azzal, ami az emberek között kifejlődhet, és azzal, ami a csimpánzoknál figyelhető meg? A két faj közötti nyilvánvaló különbség abban rejlik, hogy a férfiak és nők képesek kialakítani és fenntartani hosszú időre terjedő monogám kapcsolatokat mind fizikai, mind szellemi értelemben. Ez a fajta kötelék a csimpánzok között nem ismeretes. A monogámia azonban távolról sem egyetlen formája a férfi és nő közötti kapcsolatnak. A férfiak voltaképpen a világon mindenütt hajlamosak a szabad szerelemre. Vannak olyan társadalmak, ahol elfogadott, sőt kívánatos, hogy a férfinak több felesége legyen. Más társadalmakban pedig, ahol az egynejűséget törvény írja elő, megszokott dolog, hogy nőtlen, de sokszor még nős férfiak is rövidebb-hosszabb ideig tartó szerelmi kalandokba bocsátkoznak, felszednek valakit egy éjszakára, vagy nyilvánosházakat látogatnak. Számos fiatal lány is hajlik a szabad szerelemre. Úgy látszik tehát, hogy az igazi szerelem – az az érzelem, mely a szeretett lény testét és

lelkét felöleli, mely idővel lehiggad, harmóniával tölti meg az életet és megszünteti a férfiban vagy a nőben a más szexuális partner utáni vágyat – valójában egyik legritkább megnyilvánulás az emberi heteroszexuális kapcsolatok sorában.

A hím és nőstény csimpánzok közötti szexuális kapcsolat sok tekintetben hasonlít rengeteg mai angliai vagy amerikai fiatal kapcsolataihoz: más szóval, a csimpánzok promiszkuitásban élnek. De ez nem jelenti azt, hogy a nőstény minden egyes hímet elfogad udvarlói közül.

Egy fiatal nőstény, aki valamivel idősebb volt Fifinél, kifejezetten tiltakozott az agresszív Humphrey közeledése ellen. Gigit rózsaszínű időszakában állandóan nagy sereg udvarló követte; voltaképpen nemi érettségének kezdete óta akkora vonzerővel rendelkezett, mint Flo. Humphreyt azonban képtelen volt elviselni. Amikor az összes többi hím már kielégült, Humphrey még mindig égnek álló szőrrel bámulta Gigit, rázta az ágakat, válla közé húzta a fejét, lábával nagyokat dobbantott a földön, majd óvatosan Gigi felé indult. De Gigi az egész idő alatt egyfolytában visított, és mindinkább távolodott Humphreytól. Humphrey olykor üldözni kezdte, de egy esetet kivéve, amikor lerázta Gigit a fáról, ahol az menedéket keresett, soha nem került sor „erőszakra". Konok állhatatossága révén viszont elég gyakran sikerült elérnie célját. Kitartása végül nem maradt jutalom nélkül, mert két évvel később úgy tűnt, hogy Gigi jobban kedveli Humphreyt a többi hímnél.

Fifi is kerülte Humphreyt, bár ő kevésbé félt tőle, mint Gigi, és nagy lelki nyugalommal egyszerűen csak továbbállt, amikor Humphrey udvarolni kezdett neki. Egy ízben megfigyeltük, amint Fifi nem kevesebb mint tizenötször nyargalt körül egy fát, miközben Humphrey égnek meredő szőrrel nyomon követte. Humphrey tulajdonképpen könnyen elérhette volna, de kudarca miatti felindultságában vadul elnyargalt, miközben erejét fitogtatva, hatalmas köveket dobált, toporzékolt, s végül eltűnt. Hasonlóképpen más nőstények is kerülik egyes hímek társaságát.

Nemegyszer a hím kitartóan megköveteli, hogy a vonakodó nőstény addig kövesse, míg ő kedvét leli benne, vagy amíg a nősténynek nem sikerül megszöknie tőle. Az effajta férfiúi erőszaknak volt köszönhető, hogy az első időkben egy sereg ismeretlen nőstény került az etető környékére. Egyszer láttuk, hogy J.B. lecsörtet a domboldalon, és a nyomában idegesen felénk leselkedő csimpánzban felismertem az egyik idősebb anyát hároméves kölykével. Azelőtt soha nem volt a táborunkban, ezért gyorsan elbújtunk sátrunkban. Ahogy a pár közelebb ért, a nőstény megállt és figyelt. J.B. egyszerre hátrapillantott, és észrevette, hogy a nőstény nem jön utána. Felegyenesedve elkapott egy facsemetét, és addig lengette, amíg a

nőstény nyüszítve utánarohant, és behódolóan megérintette J.B. oldalát. A kölyök felmászott egy fára, és a további eseményeket jórészt onnan szemlélte.
J.B. ismét nekiindult, de néhány lépés után a nőstény rémülten megtorpant a sátrak láttán. Megfordult, hogy elmeneküljön, de J.B. éppen abban a pillanatban nézett hátra, utánaszökellt a nősténynek, a hátára ugrott, és a lábával dobbantva, nekitámadt. A nőstény hangos visítás közepette kiszabadította magát, de alig futott valamicskét, megfordult és visszaszaladt J.B.-hez, alázatosan leguggolt, és úgy maradt, miközben J.B. egymás után többször is megveregette a fejét. J.B. ismét nekiindult, a nőstény követte, de csak néhány méter távolságra. Azonban amikor J.B. újra vadul lengetni kezdett egy kis fát, az iránta érzett félelem legyőzte a nőstényben az ismeretlen helytől való rettegést, és sietve csatlakozott J.B.-hez. Végül egészen az etető tisztásáig elkísérte. Meglepetésünkre J.B., aki általában senkit nem engedett az élelméhez nyúlni, hagyta, hogy nősténye jócskán vegyen az ő banánjából.
A történet legérdekesebb része, hogy a nőstényen nyoma sem volt a szexuális duzzanatnak. J.B. három napon át kényszerítette, hogy vele jöjjön a táborba, de azután ismét egyedül jelent meg. Amikor vagy tizenkét nap múlva megláttam a nőstényt rózsaszínűén pompázva, nyomában seregnyi udvarlójával, J.B. semmivel sem mutatott nagyobb érdeklődést iránta, mint a többi hím. Ilyen esetek rendre előfordulnak, noha vannak olyan hímek, amelyek csak a szexuálisan vonzó nőstényeket kényszerítik társaságukba.
A pálmát Leakey és Mr. Worzle vitték el, akik állandóan kísértették magukat különféle nőstényekkel, és egy-egy ilyen „szolgálat” napokon át tartott. Volt egy hosszú időszak, amikor mindketten az ideges természetű Ollyt szemelték ki, és gyakran éppen olyankor, amikor Ollynak sem volt duzzanata. De a két hímet soha nem láttuk egyszerre Ollyval – hol egyik, hol másik tartózkodott a társaságában.
Amikor Fifi már egy éve ivarérett volt, és a hímek kezdtek kevésbé érdeklődni iránta, mint rózsaszínűvé válásának kezdetén, akkor szemelte őt ki magának Leakey. Néha úgy tűnt, Fifi egyáltalán nem vonakodik követni az öreg hímet, ha pedig meg akart lépni, rendszerint egyszerűen eloldalgott, amikor Leakey másfelé figyelt. Ha viszont Leakey megszimatolta mesterkedését, Fifi azonnal visszafutott hozzá, mielőtt még annak ideje lett volna dühbe gurulni.
Az egyik ilyen nap örökké emlékezetes marad számunkra. Leakey abban az időben nagyfokú érdeklődést mutatott a nőstények iránt, és egymás után kényszerítette társaságába őket. Ez alkalommal éppen elvesztette soron levő kísérőjét, és a táborban banánt evett, amikor Fifi megjelent. Fifi rózsaszínben pompázott, és Leakey – megfeledkezve a banánról – azonnal felállt, szőre égnek meredt, és Fifi felé rázta az

ágakat. Fifi gyorsan odaszaladt hozzá, és feltartotta hátsófelét. Leakey párzott vele, majd leültek egymáson kurkászni. Amikor Leakey hirtelen felpillantott, látta, hogy Olly közelít a táborhoz. Szőre azonnal égnek meredt, és most *feléje* kezdte lengetni az ágakat. Olly odasietett, és Leakey kurkászni kezdett rajta. Fifi ártatlan képpel, nagyon lassan útnak indult, Leakey azonban észrevette, szőre ismét égnek meredt, mire Fifi behódoló horkantásokkal visszafutott hozzá. Ekkor Leakey mindkét nőstényt rá akarta venni, hogy kövessék, de erre egyik sem volt hajlandó. Először ágakat rázva az egyikre bámult, mire a nőstény odaszaladt hozzá, majd megismételte a manővert a másikkal is.

Ez addig folytatódott, amíg a feszültség és az idegesség teljesen hatalmába nem kerítette Leakeyt, úgyhogy amikor Fifi végre szófogadóan megindult feléje, nekirontott, megtámadta és ide-oda hempergette a földön. E látványra Olly sietve és hangtalanul kereket oldott, s hamarosan nyoma veszett. A támadás végén Leakey még mindig égnek álló szőrrel, kimerülten lihegett, Fifi pedig a földön guggolva egyre csak visított.

Amikor Leakey észrevette Olly távozását, a domboldalra szaladt, körülnézett, átfutott a tisztás másik oldalára, és ott is körülpillantott. Persze így Fifi is megszökhetett. Leakey szőre vagy csak tíz perc múlva simult le, amikor végre feladta a reménytelen keresést, és leült banánt enni.

Rodolf és Flo kapcsolata egészen más volt. Rodolf semmi jelét nem mutatta Flóval szemben annak a zsarnoki erőszakoskodásnak, amit Leakey és a többiek tanúsítottak választottjaikkal. Rodolf mindenhová követte Flót, és Flo leggyakrabban hozzá fordult vigasztalásért, ha valamilyen sérelem érte, vagy felingerelték. Flo duzzanatának elmúltával Rodolf még két hétig vele és a családjával maradt.

Nem sok értelme van azon töprengeni, hogy milyen heteroszexuális kapcsolat alakulna ki a csimpánzok között, ha fiziológiájuk másmilyen lenne – ha például Flo folyamatos szexuális kielégülést tudna nyújtani Rodolfnak –, vagyis, ha a csimpánznőstény szaporodási ciklusa az emberével megegyezne. Tény azonban, hogy a csimpánznőstény szervezete úgy épült fel, hogy egy hónapban csak mintegy tíz napig engedi magához a hímet, és ez is csak akkor következik be, ha éppen nem vemhes vagy nem szoptat, ami idősebb nőstények esetében annyit jelent, hogy akár öt évig is távol tartják magukat a szexuális tevékenységtől. A nemi élet e korlátozott időtartama mellett a fejlődés szeszélye még ezzel az idomtalan duzzanattal is megáldotta őket.

Miközben figyeltem, hogy a hatalmas duzzanattal ékesített nőstény miként próbálkozik újra meg újra valamennyire kényelmesen elhelyezkedni az ágon vagy a kemény sziklán, elmondhatatlanul sokszor adtam hálát a természetnek, hogy a nőket megkímélte ettől a periodikus eltorzulástól, noha a divattervezőknek és a

ruhagyárosoknak gyöngyélete lett volna. De vajon miért sújtotta a nőstény csimpánzt? Néha úgy tűnik, a válasz egészen egyszerű. Egy nap Góliáttal és Szürkeszakállú Dáviddal üldögéltem, akik békésen kurkásztak egymáson. Hirtelen Góliát feszülten a völgy felé figyelt, és néhány másodperc múlva Dávid is követte példáját. Hamarosan én is felfedeztem – méghozzá puszta szemmel – azt a hatalmas rózsaszínű virágnak látszó valamit, ami a sűrű fakoronán át előtűnt. A két hím máris odébbállt, és sietve haladt az aljnövényzetben. Tudtam, hogy úgysem tudnék lépést tartani velük, így ottmaradtam, és onnan figyeltem, amint Góliát és Dávid fellendül a fára, ott parádézik az ágak között, majd párzik a nősténnyel.

Ilyen esetekben a duzzanat nyilvánvalóan jelzésként szolgál, és persze fontos szerepet tölt be olyan közösségben, ahol a tagok ennyire szabadon járnak-kelnek, és ahol a nőstények gyakran magukban kóborolnak. Jelentőségét még fokozza az a körülmény, hogy nem minden csimpánznőstény olyan kezdeményező, mint Fifi. Ollyn például néha látszott, hogy inkább elbújni próbál a hímek elől rózsaszínű időszakában. De ennek az elméletnek van egy bökkenője. Ha a nőstény csimpánz azért növeszt feltűnő rózsaszín duzzanatot, hogy leendő udvarlóival nagy távolságból észrevetesse magát, vajon miért fejlődik akkor a páviánnőstényeken is duzzanat? Hiszen ők is legalább olyan feltűnően deformálódnak, noha a legtöbb pávián kis csoportokban él, ahol a hímek ritkán vesztik szem elől a nőstényeket.

Más érveket is fel lehetne még hozni, de miután egyikük sem alkalmazható mind a csimpánzokra, mind a páviánokra, valamint a többi szexuális duzzanattal rendelkező majomra, nem sok értelme lenne vitatkozni róluk. A kérdés bonyolultságát csak fokozza, hogy az orangutánok – amelyek még szétszórtabb egységekben és még sűrűbb erdőségekben élnek, mint a legtöbb csimpánz – egyáltalán nem növesztenek duzzanatot. A duzzanat szerepe tehát pillanatnyilag még rejtély, és talán örökre az is marad.

A fiatal csimpánznőstényeknek, még azoknak is, akiknek csecsemőjük van, sokkal rendszeresebb a havi ciklusuk, mint az idősebbeké. Flo és Olly például, Flint és Gilka születése után öt évig nem fejlesztett duzzanatot, még vemhességük első hónapjaiban sem. Melissának és a többi fiatal nősténynek azonban nyolchónapos terhessége alatt nemcsak hogy négy vagy öt hónapon át volt havi ciklusuk, hanem már akkor újabb duzzanat jelent meg rajtuk, amikor kölykük alig múlt egyéves. És elsősorban fiatal nőstények esetében figyelhető meg, hogy egy adott hímet előnyben részesítenek, szilárdan kitartanak mellette és viszont.

Figan több mint fél évig volt hűséges Poochhoz, amivel nem azt akarom mondani, hogy ügyet sem vetett a többi rózsaszínű nőstényre, hanem hogy hat hónapon át, valahányszor Pooch rózsaszínű lett,

mindig együtt távoztak. Amennyire sikerült megállapítanunk, ilyenkor kettesben maradtak, és a táborba, ahol Pooch más hímekkel is találkozhatott volna, soha nem tértek be.
Egyszer, amikor Pooch duzzanata háromnapos volt, utánuk mentem. A táborból mintegy négyszáz méter távolságban felmásztak egy fára, és több mint egy órán át kurkásztak egymáson. Azután továbbballagtak, egy ideig lakmároztak, majd a sötétség beálltával felmásztak egy másik fára, és egymás közvetlen közelében készítették el fészküket. Ez alatt az idő alatt nem láttam őket párzani. Másnap hajnalban, amikor visszatértem, párzottak, s utána békésen reggelizni indultak.
Hat nappal később Pooch tűnőfélben levő duzzanattal egyedül jött a táborba. Félórával később Figan is megjelent ugyanabból az irányból. Viszont külön utakon távoztak. Megfigyeltük, hogy az ilyen „mézeshetek" idején soha nem együtt jöttek vissza, mintha féltek volna a leleplezéstől. Valójában persze az lehetett a helyzet, hogy csak akkor indultak a tábor felé, amikor Figan szexuális érdeklődése Pooch iránt már elmúlt, s így útközben lassanként elsodródtak egymástól.
Soha nem fogjuk megtudni, hogy hova fejlődött volna ez a kapcsolat, mert Pooch sajnálatos módon elpusztult, amikor körülbelül tízéves lehetett. Azóta Figan gyakran Melissával jár kettesben. Együtt kóborolnak az erdőben Goblin társaságában. Kurkásznak egymáson vagy csak egyszerűen egymás közelében vannak – párzani viszonylag ritkán láttuk őket. Érdekes módon Faben is hasonló vonzalmat érez Melissa iránt, és az utóbbi időben Melissa meg Goblin ideje legnagyobb részét hol egyik, hol másik fivér társaságában tölti.
Az ilyen kapcsolatok talán az emberi szerelem homályos előfutárai lehetnek, mégsem hiszem, hogy a csimpánzok olyan érzelemmel viseltetnének egymás iránt, ami bármi módon is összehasonlítható lenne a legigazabb, legmélyebb értelemben vett emberi szerelem gyöngédségével, oltalmazási vágyával, erejével és lelki gyönyörűségével. A csimpánzok ugyanis általában ügyet sem vetnek egymás érzelmeire, és bizonyos értelemben éppen ez jelenti a köztük és köztünk tátongó szakadék legmélyebb pontját. A hím és nőstény csimpánz sem testi, sem lelki szempontból nem vesz határozott tudomást partneréről. A nőstény nem várhat többet lovagjától, mint rövidke udvarlási erőmutogatást, legfeljebb fél percig tartó szexuális érintkezést és utána alkalmilag egy-egy kölcsönös kurkászást. Számukra ismeretlen rejtelem az emberi szerelem határtalan gyönyörűsége.
Amikor a csimpánzok tanulmányozásába fogtam, gyakran eltöprengtem, vajon együtt tölti-e el hím és nőstény az éjszakát. Egy este megfigyeltem, ahogy egy fiatal nőstény gondosan begyömöszölte maga alá a fészkéből kiálló apró gallyakat, majd lefeküdt. A szürkületben még éppen kivehető volt a tőlem vagy ötven méterre

sötétlő alakja. Pár pillanat múlva, legnagyobb meglepetésemre, otthagyta fészkét, feljebb mászott a fán, míg csak Mr. McGregor fészkéhez nem ért. Az öreg hím felült, és kurkászni kezdett rajta. Öt perc múlva azonban elfordult tőle, lefeküdt, és hagyta, hogy a nőstény visszatérjen saját fészkébe. Amikor végre lepihent, csaknem koromsötét volt, de a holdnak hamarosan fel kellett kelnie.

Lesiettem a hegyoldalon a táborba azzal az elhatározással, hogy később visszatérek, és a csimpánzokkal töltöm az éjszakát. Megvacsoráztam, elkészítettem aznapi feljegyzéseimet és tizenegy óra tájban ismét nekiindultam. A völgyekben és a hegyeken csend honolt, feljött a telihold, és az volt az érzésem, hogy a hűvös éjszakában egyhuzamban fel tudok vágtatni a meredek lejtőkön. Amikor a Csúcsra értem, elhatároztam, hogy virrasztás előtt kávét főzök, ezért összeszedtem néhány ágat, kis tüzet raktam, majd felakasztottam kannámat a láncra. Azután kávésbögrémmel leültem a völgyünkre néző sziklás kakasülőre. Alattam az erdő ezernyi falevele visszaverte a hold fényét. A pálmalevelek olajzölden ragyogtak. Valahol lenn a mélyben egy pávián kettőt ugatott, azután csend lett. Hátam mögött közelebb éreztem az erdő sötétjét, és könnyű volt elképzelni a fák között suhanó leopárdot, a nyirkos aljnövényzetben legelésző bölénycsordát.

A körülöttem levő táj szépségétől elbűvölten lassan kortyolgattam kávémat. A holdfény oly erős volt, hogy csak a legfényesebb csillagok ragyogása volt látható. Az ég szürke párája körülölelte a hegycsúcsokat és alácsordult a völgybe. A szerelem éjszakája volt ez – az emberi szerelemé. De amikor felkapaszkodtam arra a helyre, ahonnan korábban figyeltem a csimpánzokat, távcsövemen át láttam, hogy a két csimpánz változatlanul tisztes távolságban van egymástól. Mr. McGregor hanyatt feküdt. A nőstény az oldalára fordult, háttal nekem, épp hogy csak ki tudtam venni a gyöngyház rózsaszín duzzanat sápadt fényét.

Reggel négy óra tájban a hold lebukott a tó túlsó oldalán elterülő kongói hegyek mögé, és még visszaverődő fénye is csakhamar elhalványult az égbolton. Az éjszaka képe megváltozott, tintafekete lett, és az ágak baljóslatúan suhogtak-recsegtek körülöttem. Körülbelül egy órával később a völgyben tanyázó páviáncsapat hangos ugatásba kezdett, amit pár pillanat múlva a csimpánzok vad *uaa*-ja és hangos huhogása követett. Gyanítottam, hogy egy leopárd portyázik a völgyben, és szorosabbra vontam magam körül a pokrócot. Az éjszaka már kevésbé tűnt romantikusnak, de azért jó lett volna Hugo férfiúi oltalmát a közelemben érezni.

Hirtelen átderengett a hajnal szürkesége az égbolton, és a környék megszokott képe lassanként kibontakozott. A csimpánzok fáján nem volt még mozgolódás, de ahogy kivilágosodott, láttam, hogy a nőstény

és Mr. McGregor még mindig külön fészekben alszik. Úgy negyed hét tájban az öreg hím megfordult, felült, majd gyorsan kiugorva a fészkéből, egyenesen a nőstény ágyába lendült. Az pedig valószínűleg mély álomból riadhatott fel, mert átható visítással ugrott ki fészkéből. Mr. McGregor utánavetette magát a vadul himbálódzó ágak között le a földre. A nőstény visítása fokozatosan elhalkult, amint nyomában a szenvedélyes lovaggal, menekült az erdőn át. Ez az éjszaka nem valami romantikusan végződött, de annyit feltétlenül bizonyított, hogy Mr. McGregor már ébredése pillanatában is a nőstényt kereste.

Néhány évvel később, Figan és Melissa közös barangolása idején egy alkalommal, közvetlenül sötétedés előtt, Figan lemászott az ágról, melyen ült, és leveleket rágcsálva Melissa fészke felé indult. A sűrű lombozatban nem tudtam szemmel követni mozdulatait, de annyi bizonyos, hogy minden elcsendesedett: nyoma sem volt a fészekrakást kísérő ág- és gallytördelésnek, levélsusogásnak. Reggel, a csimpánzok távozása után több megfigyelőhelyről is kémleltük, hogy hány fészek van a fán.

Az ágak és a pálmalevelek oly sűrűn fonódtak össze, hogy nem vehettünk mindent szemügyre, de egyikünk sem látott más fészket, csak azt, amelyet előző este Melissa rakott. Lehetséges, hogy Figan és Melissa összebújva együtt töltötte az éjszakát a kis Goblin társaságában?

Tizenhatodik fejezet
A PÁVIÁNOK ÉS A RAGADOZÓ MAGATARTÁS

Figan az árnyékban ült, saját szőrében kurkászott, és még vagy tíz csimpánz ugyanígy foglalatoskodva hevert elszórtan, kis csoportokban a tábor tisztásán. Egy felnőtt pávián is ott volt a táborban, erős fogaival éppen egy kemény pálmadió héját törte fel, mellette egy fiatal pávián lakmározott a tábor egyik pálmafájának érett gyümölcséből. Figan később felállt, és ehhez a fához indult, de feszes járásában, tartásában volt valami, ami azonnal felkeltette Mike figyelmét. Figan egy pillantást vetett a fiatal páviánra, és azután nagyon lassan mászni kezdett felfelé a fán. Ahogy magasabbra ért, a pávián lelesett rá, és apró, éles visító hangokat hallatott, miközben a félelem vigyorában előtűntek fogai. Majd a szomszédos fa koronájára ugrott. A fa tetejére érve Figan megállt, majd kimért mozdulatokkal követte a páviánt. Most már hangosabban rikoltozva, a kölyök visszalendült az első fára. Figan a nyomában. Még kétszer váltottak fát, azután Figan hirtelen a páviánnak rontott, aki rémületében egy körülbelül hat méterrel alacsonyabban álló fára vetette magát.

Most már a tisztáson levő összes csimpánz érdeklődése a kergetőző pár felé fordult, valamennyien felfelé bámulva álltak ott, és soknak

közülük égnek állt a szőre. Amikor a pávián mélyebbre szökkent, Mike is a fára ugrott, de ugyanabban a pillanatban egy felnőtt pávián is vágtázva érkezett oda, hangos ordítás közepette. Az üldözött élesen visítva még egyet ugrott, és a földön termett. Mike utána ugrott, kergetni kezdte, a felnőtt pávián meg Mike-ot vette célba, és a nagy kavarodásban, melyet a többi csimpánz ide-oda szaladgálása csak fokozott, a kiszemelt zsákmány meglépett.

Négy évvel korábban, amikor Figan még fiatal kamasz volt, Hugóval egyszer megfigyeltük, amint egy fiatal pávián után lopakodik az egyik hatalmas fügefán. Ha jól láttuk, a vadászatot eredetileg Rodolf kezdeményezte, ő indult a fához, majd odaérve, meredező szőrrel a fa alá állt. De azt nem tudtuk megállapítani, hogy egyáltalán ránézett-e a páviánra. Mégis, mintha jeladásra történt volna, az addig békésen kurkászó és földön heverő csimpánzok felálltak, majd olyan fák közelében helyezkedtek el, amelyek esetleg a menekülés útját jelenthetik az üldözöttnek. Ezalatt Figan a csapat legfiatalabb, még kamaszkorú hímje csendesen a pávián felé lopakodott.

Az állatnak ebben az esetben is sikerült elmenekülnie, mivel kiáltozására a mintegy száz méternyire levő teljes páviáncsapat rohant a színhelyre, és csimpánzok meg páviánok vad dühvel estek egymásnak. Noha hangos ordítozás közepette egymásra ugráltak, amennyire meg tudtuk állapítani, egyik félnek sem esett bántódása, a fiatal páviánnak viszont sikerült a zűrzavarban kereket oldania.

A Gombe-pataknál töltött tízévi munkám feljegyzései szerint a csimpánzok erdei antiloppal, ecsetfülű disznóval, fiatal páviánnal, valamint fiatal és felnőtt kacskakezű majommal, kormos és fehér farkú cerkófmajommal táplálkoznak. Azonkívül – hitelt érdemlő feljegyzés szerint – két alkalommal egy-egy bennszülött csecsemőt ragadtak el, akiket feltehetően meg akartak enni, mert az egyiket részben hiányzó végtagokkal sikerült kiszabadítani egy felnőtt hím csimpánz kezéből. Szerencsére ezek az incidensek odaérkezésem előtt történtek, vagyis még mielőtt „megszelídítettem” volna a csimpánzokat.

Az emberek elborzadva hallják, hogy a csimpánz gyermeket eszik, de a csimpánz számára az ember nem más, mint egy másfajta emlős állat, amely az *ő* szemükben nem is olyan nagyon különbözik a páviántól. És vajon mennyivel kevésbé elrettentő arra gondolni, hogy a csimpánzok által lakott vidéken az emberek számára sok helyütt a csimpánzhús csemegének számít?

Egészen a legutóbbi időkig csak ritkán és nagy időközökben tudtuk megfigyelni a csimpánzok vadászati módszereit, noha gyakran láttuk őket húst enni. Az elmúlt két év során azonban, amióta többen végzünk kutatómunkát a Gombe-pataknál, és a csimpánzok is jobban tűrik az emberi megfigyelőket, bőséges ismeretre tettünk szert e téren. Néha úgy tűnik, hogy a zsákmány elejtése jóformán a véletlen műve: a

csimpánz útközben belebotlik egy ecsetfülű malacba, megragadja és megöli. Máskor azonban a vadászat sokkal szándékosabb és tervszerűbb tevékenységnek tűnik, melyben a csimpánzcsapat különböző tagjai gyakran meglepő aktivitással vesznek részt, mint például amikor a környező fák alá állnak, hogy a sarokba szorított áldozat menekülésének útját elzárják.
A zsákmány tényleges elejtését én magam csak két alkalommal láttam: egyszer, elég régen, amikor Hugóval figyeltük, hogyan kap el egy csimpánz egy vörös kacskakezű majmot és tépi darabokra, majd négy évvel később, amikor egy fiatal páviánt ejtettek el a tábor szélénél. Ez sokkal látványosabb volt.
Reggel történt, amikor Rodolf, Mr. McGregor, Humphrey és egy hím kamasz a banánlakoma után jóllakottan üldögélt, s közben egy páviáncsapat haladt át a táboron. Rodolf azonnal felállt, és a másik három csimpánztól követve, gyorsan az egyik épület mögé bújt. Mindannyian éppoly halk, céltudatos, szinte lopakodó lépésekkel haladtak, mint Figan, amikor a zsákmányát rejtő pálmafa felé tartott.
Utánuk mentem, de még így is lekéstem az elejtés pillanatát. Ahogy megkerültem az épületet, egy pávián rémült visítása hangzott, majd pár másodperccel később hím páviánok üvöltése, melybe csimpánzvisítás és ugatás keveredett. Az utolsó pár métert rohanva tettem meg, és a sűrű bozóton keresztül Rodolfot pillantottam meg, aki egy fiatal pávián testét egyik lábánál fogva maga fölé emelte, azután odacsapta fejét egy sziklához. Hogy ez volt-e a halálos csapás, vagy nem, azt nem lehetett megállapítani, annyi azonban bizonyos, hogy az áldozat kimúlt, amikor Rodolf egyik kezében tartva, gyorsan nekiindult a lejtőnek.
A még mindig visítozó csimpánzok közvetlenül mögötte ügettek. Néhány felnőtt hím pávián is Rodolf sarkában volt, és üvöltve csapkodott felé. De ez csak pár percig tartott, s ekkor meglepetésszerűen feladták a harcot. Ekkor tűnt elő a másik négy csimpánz, felmásztak egy hatalmas fa magasan fekvő ágaira, ahol Rodolf leült, és az áldozat hasán és lágyékán levő puha húst tépegetve, enni kezdett.
A vadászatot és az elejtést jelző hangos visítozásra és kiáltozásra a völgyben levő többi csimpánz is hamarosan megjelent a fán, és nemsokára egy csoport magas rangú hím gyűlt össze Rodolf körül, zsákmányából kéregetve. Hasonló jelenetet már gyakran láttam, és ilyenkor a hím, ha kellő adag áll rendelkezésére, általában megosztja a zsákmányt, legalábbis a csapat néhány tagjával. De Rodolf aznap féltékenyen óvta zsákmányát. Amikor Mike kérő mozdulattal odatartotta kifordított tenyerét, Rodolf ellökte. Góliát Rodolf szájához nyúlva levél- és húspépért könyörgött, de Rodolf egyszerűen hátat fordított neki. Amikor J.B. lendületesen letépett egy darabot a

tetemből, Rodolf halk, fenyegető ugatásba kezdett, felemelte karját, és elrántotta a húst. És amint a vén Mr. McGregor habozva egy kilógó béldarab után nyúlt, a puszta véletlennek volt köszönhető, hogy több méter bél hullott kezébe és füzérként koszorúzta kopasz feje búbját és vállait. Rodolf lepillantott és visszafelé kezdte húzni elvesztett táplálékát. A bél elszakadt, Mr. McGregor pedig a fa távoli pontjára futott, ahol nőstényekből és kölykökből álló csapat gyűlt tüstént köréje, hogy apró falatokat kolduljanak.

A csimpánzok általában igen lassan eszik a húst, és minden egyes falatot levelekkel rágnak el, mintha minél tovább akarnák élvezni a hús ízét. Rodolf végül is kilenc órán át őrizgette aznap a még csaknem teljes tetemet, jóllehet időnként valamelyik társa könyörgő kezébe köpött egy kis pépet, sőt az is előfordult, hogy egy-egy hímnek sikerült letépni egy darabot a húsból, és meglépni vele. Néha apró darabkák hullottak le a fáról, a kölykök pedig villámsebesen ugrottak utánuk az aljnövényzetbe. Megfigyeltem, hogy gyakran lenyalják azokat az ágakat, melyekhez hozzáért a tetem vagy a földnek azt a részét, ahová lecsöpögött a vér.

Ez idő tájt, Mike vezérségének harmadik évében, Rodolf már nem volt az a nagyon magas rangú hím, akinek megismertem. Hogyan történhetett mégis, hogy el merte lökni Mike kezét, hiszen egyébként rendkívül alázatosan viselkedett annak jelenlétében? Hogyan merészelte megfenyegetni Góliátot és J.B.-t, akik általában alárendeltként kezelték? És ami még talányosabb: miért nem ragadták el Rodolftól a húsnak legalább egy részét e magasabb rangú hímek? A húsevésnél mutatkozó látszólagos következetlenséget már azelőtt is megfigyeltem, és gyakran eltöprengtem, hogy vajon a csimpánzok nem az erkölcsi érzék valamilyen kezdetleges formájáról tettek-e tanúbizonyságot? Rodolf ejtette el a páviánt, tehát a hús az övé. De a magatartás behatóbb vizsgálata arra késztetett, hogy valami más okra gyanakodjam.

Mike habozás nélkül megtámadta volna Rodolfot egy halom banánért, amelyet Rodolf saját maga számára szedett ki a dobozból, így hát az épp annyira jogos tulajdona volt, mint jelen esetben a hús. Elképzelhető talán, hogy ugyanaz a viselkedésmód érvényesül, mint amikor egy állat saját területén találkozik egy betolakodóval: ilyenkor agresszívabban viselkedik és eredményesebb harcba bocsátkozik vele, mint ha idegen vidéken pillantja meg. A hús közkedveltségnek örvendő és igen nagy becsben tartott táplálék. A hús birtokában levő felnőtt hím inkább kész harcba szállni zsákmányáért, következésképpen kevésbé fél „feletteseitől”, mint mikor olyan köznapi tét forog kockán, mint a banán.

Ennek az elméletnek a bizonyítására megemlítem, hogy kezdetben, amikor a banán még újdonságszámba ment, a csimpánzok igenis

harcoltak érte.
Mi az oka annak, hogy a hatalmon levő hímek ilyenkor nem tanúsítanak agresszív magatartást? Valószínűleg az, hogy az alárendeltek viselkedéséből hiányzik az a félelem, amelyet az ő közbelépésük rendszerint ki szokott váltani, sőt helyette határozottan támadó magatartás tapasztalható, ami az uralkodó hímeket minden jel szerint habozásra készteti megszokott jogaik érvényesítésében.
Ez vonatkozhat a szexuális magatartásra is – igen valószínűen ez az oka annak, hogy a felnőtt hímek általában nem küzdenek valamely vonzó nősténnyel való párzás előjogáért, hanem megvárják, míg rájuk kerül a sor. Elképzelhető, hogy a párzásra készülő hím ugyanilyen elszántan védené a nemzéshez való jogát, ha az ínség rákényszerítené. Könnyen lehetséges, hogy a másik ilyen elemi jogainak tiszteletben tartása az emberi erkölcsi érzék ősi, viselkedéses alapsémája.
Akárhogy is áll a dolog, Rodolf és a többi hím sokszor tagadta meg a húst társadalmilag felette álló hímektől. A magasabb rangú hímek gyakran nem tudták elviselni az efféle kudarcot, és haragjukat ilyenkor más, alacsonyabb rangú egyedeken töltötték ki. Így tehát a pecsenyefogyasztás kezdetén, amikor a nagy hímek még nem jutottak hozzá adagjukhoz, nőstényeket, kölyköket és alacsonyabb rangú hímeket kezdenek el vadul kergetni az ágakon át, különösen, ha azok a zsákmány közelébe merészkednek.
Ezzel volt összefüggésben az is, amikor kezdetben a hím csimpánzok oly feltűnő agresszivitással viselkedtek velem szemben. Egy nap, amikor Rodolf zsákmányhoz jutott, és az egészet magának tartotta meg, J.B. a táborba sietett néhány banánért. A mintegy kétszázötven méteres távolságból visszatérve J.B. minden jel szerint arra gyanakodott, hogy távolléte alatt nekem sikerült húsdarabhoz jutni. A sűrű aljnövényzetben utat törve, a lakmározók felé tartott, de közben észrevett, megállt és rám bámult. Szőre lassan égnek meredt, majd hangos ugatással hirtelen nekem rontott. Meg sem tudtam kísérelni, hogy kitérjek a sűrűn összefonódó indák között. Amikor fél méterre tőlem megállt és rám meredt, azt hiszem, becsuktam a szememet. J.B. azonban csak a pulóveremet, azután az oldalzsákomat kapta fel vad mozdulattal a földről, és behatóan szaglászni kezdte. Azután mindkettőt letette, megfordult és elsietett, hogy az igazi zsákmánynál próbáljon szerencsét.
A másik eset sokkal veszélyesebb formát öltött. Hugóval nagy csapat csimpánzt figyeltünk egy fán. Mike páviánt ejtett el, és miközben J.B.-t és néhány más hímet bőkezűen ellátott, öt felnőtt hímnek nem jutott egy-egy apró falatnál több. Ezek tehát erőmutatványba kezdtek az ágak között, és az útjukba kerülő összes alacsonyabb rangú csimpánzt üldözőbe vették, legelérhetőbbnek Szürkeszakállú Dávid látszott.
Mike egyszer csak levetette magát a fáról, és a sűrű aljnövényzetben

ülve folytatta a lakmározást. A többi csimpánz természetesen követte. Hugóval közelebb lopakodtunk, hogy lássuk, mi történik, de helytelen módon annyira zajtalanul közelítettünk, hogy amikor hirtelen előbukkantunk, az egyik fiatal nőstény, aki nemrégiben csatlakozott a csoporthoz, megrémült és elfutott. A többiek is felriadtak, és pánikszerűen menekülni kezdtek. De hamarosan rájöttek, hogy nincs ok a riadalomra, és ekkor az öt kisemmizett hím néhány másodpercnyi bámészkodás után nekünk támadt. Két lábon rohantak felénk, karjaikkal csapkodtak, s közben fülsiketítően és ijesztően ugattak. Közvetlenül előttünk mindannyian megálltak, az egyetlen Dávid kivételével.

Már korábban is említettem, hogy Szürkeszakállú Dávid rendkívül erőszakossá vált, ha igazán feldühödött, ami most be is következett. Hugóval azon nyomban megfordultunk és menekülni kezdtünk. Amikor visszanéztünk, láttuk, hogy Dávid a nyomunkban van. Hugo, aki engem védelmezve a hátam mögött szaladt és a fényképezőgépét is menteni próbálta, ebben a pillanatban valamiféle alattomos tüskébe akadt. Miközben próbálta magát kiszabadítani, Dávid mindinkább beérte, és már csak egy-két méterre volt tőle. Az utolsó pillanatban mégiscsak megtorpant, egy végső *uaa*-kiáltással felcsapta a karját, megfordult és visszafutott a többi csimpánzhoz.

Mai napig is úgy érzem, hogy ennél veszélyesebb pillanatokat nem éltünk át a csimpánzok között. Az általában szelíden viselkedő Dávid ugyanis ránk nézve a legveszélyesebb csimpánznak számított, egyszerűen azért, mert az emberektől való félelmet nem ismerte. Sokan csodálkoztak, hogy Hugóval a megfutamodást választottuk, pedig ez egyáltalán nem meglepő. A legtisztelettudóbb viselkedési forma, amelyet egy alárendelt csimpánz tanúsíthat, az, hogy elhordja magát támadója elől, vagyis elszalad. Az olyan alacsonyabb rangúakat, akik guggolással, hátsófelük odatartásával, kinyújtott kezükkel mutatják ki behódolásukat a megdühödött feljebbvalónak, általában támadás éri, ha viszont kereket oldanak, a felnőtt hímek nemigen szoktak kitartó üldözésbe kezdeni.

Manapság már úgy tűnik, hogy a csimpánzok nemcsak sokkal inkább eltűrik az emberek közellétét, hanem valószínűleg arra is rájöttek, hogy az emberek nem kívánnak az ő húsadagjukból részesedni. A Gombe-vidéken mind ritkábban fordul elő, hogy a csimpánzok húsevés közben agresszívan viselkedjenek a megfigyelőkkel.

Amennyire érdekes, hogy a csimpánzok vadászat közben az emberi társadalomra oly jellemző együttműködés kezdetleges formáit mutatják, ugyanannyira érdekes a húsevés közben tanúsított magatartásuk is, mivel a zsákmány tulajdonosa hajlandó megosztani a húst társaival, efféle tulajdonságot pedig a vadon élő emlősök más fajainál nem tapasztaltak. Gyakran láttuk, hogy a csimpánzok saját

adagjukból szakítanak le egy darabot és nyújtják oda annak, aki kéri. Egyik ilyen eset különösen emlékezetes számomra.
A hirtelen felhangzó csimpánz- és páviánkiáltozás arra a helyre vonzott bennünket, ahol Góliát egy frissen elejtett páviánkölyök tetemével ült az egyik fán. A vén Mr. Worzle is fenn ült a fán, és csecsemőmódra vinnyogva könyörgött egy kis húsért. Góliát két-három percenként felállt és elugrott mellőle, de Worzle nyöszörögve követte, és valahányszor Góliát megállt, azonnal esdeklően felé nyújtotta a kezét. Amikor Góliát vagy tizedszer lökte félre a kezét, Worzle hirtelen olyan hisztériás rohamba tört ki, ami egy csecsemőnek is dicséretére vált volna: hanyatt vágta magát a faágon, visított és csapdosta a környező ágakat. Megdöbbenésünkre Góliát ekkor hatalmas erővel kettészakította zsákmányának bőrét meg izmait, és a tetem egész hátsó részét odanyújtotta Worzlenek. Mintha nem tudta volna tovább elviselni, hogy lakomája gyönyörűségét visítozás és állandó háborgatás zavarja. Amikor pedig Flo jelent meg a színen, Góliát neki is adott a húsból.
Miután Mike megerősítette vezéri pozícióját, egyre nagyobb türelemmel és jóindulattal viselkedett alárendeltjeivel. Ha zsákmányt ejtett, rendszerint megengedte a többi hímnek, hogy legalábbis részben osztozhassanak vele. Egy ízben, amikor egy pávián maradványai jelentették prédáját, megfigyeltem, hogy Rodolffal együtt rágják a húst – egyikük a tetem felső, másikuk meg az alsó végét. A vezérhím egyszer csak maga felé kezdte húzni a tetemet. Az volt az érzésem, hogy nem Rodolf elől akarja a zsákmányt elhúzni, hanem ketté akarja tépni. Rodolf ereje még soha nem tett rám akkora benyomást, mint akkor, mert bármilyen erősen húzta is a tetemet Mike, felágaskodva és lihegve, Rodolf jóformán mozdulatlanul maradt eredeti helyén, szilárdan tartva a hús egyik végét. Akár sziklából is lehetett volna – ráncigálása és taszigálása akkor sem gyakorolt volna rá nagyobb hatást. Egy idő múltán Rodolf előrehajolt, és miközben Mike egyre csak maga felé húzta a tetemet, ő addig harapta a bőrt, míg a hús kettészakadt, és Mike-nak a fejrész jutott.
Az agyvelő különleges csemege, és Mike nagyon gyakran fejezi be a lakomát a zsákmány fejével. A fogával szakítja ki a csontdarabkákat és egyre jobban mélyíti a *foramen magnum*-ot ott, ahol a gerincoszlop a koponyához csatlakozik. Ha a nyílás már elég nagy, behajlított mutatóujjal piszkálja ki az agyvelőt. Máskor viszont a csimpánzok a homlokcsontot törik be, és így jutnak az agyvelőhöz.
Egyszer, amikor Dávid figyelte, hogy Mike agyvelőt eszik, és szüntelenül kért tőle, Mike válaszképpen csiklandozni kezdte éppúgy, ahogy anya teszi a kölykével, ha el akarja terelni figyelmét valamilyen megkívánt tárgyról. Pillanatokon belül a két felnőtt hím kuncogó csimpánznevetéssel csiklandozta egymást. A módszer bevált, mert

amikor Dávid megelégelte a csiklandozást, odébbállt, Mike pedig zavartalanul megehette az agyvelőt.
Csak egyetlen alkalommal sikerült egy másik csimpánznak megkaparintania Mike-tól az értékes fejet a még érintetlen agyvelővel. Este volt, és Mike már sokat evett. A lebukó nap utolsó vöröses sugarai átragyogtak az erdő lombozatán, mikor Mike feltartotta a fiatal páviánáldozat fejét, és vakargatni kezdte a szőrt. Szörnyű látvány volt, mert a tetem egyik szeme hiányzott és a másikat mindössze a látóideg tartotta. Hirtelen surranás hallatszott az aljnövényzetből, és J.B. jelent meg nagy sietve, gyorsan elkapta a fejet, és eltűnt vele a bozótban. Mike – úgy látszott – már túlságosan teletömte magát, és nem törődött a dologgal, mert nem is futott barátja után. J.B. egy közeli fára mászott, fészket készített és ágyában ülve mindaddig falatozott az agyvelőből és falevelekből, amíg be nem sötétedett.
A Gombe-vidéken gyűjtött több éves információanyag alapján az a kép alakult ki, hogy a csimpánzok húsevése időszakos. Elképzelhető, hogy egy váratlan sikeres vadászat, amikor például a csimpánz véletlenül ecsetfülű malacba botlik a bozótban, az egész csapatban húsevési mániát vált ki. Amíg ez a hóbort tart – egy, sőt sokszor két hónapig is – a felnőtt és kamasz hímek előre megfontolt szándékkal vadászni is indulnak.
Később pedig, amikor már kielégítették vágyukat, vagy talán a sorozatos kudarc szegte kedvüket, visszatérnek gyümölcsből, zöldségből és rovarokból álló megszokott étrendjükhöz. Azután néhány hónap múlva valami ismét felkelti az újabb húsevési vágyat.
Jól emlékszem arra a napra, amikor Humphrey egy kacskakezű majom bőrével érkezett a táborba. Távozáskor még mindig szorongatta a trófeát. Körülbelül egy óra múlva Mr. McGregor ugyanabból az irányból tűnt elő, ahonnan Humphrey. Akár sikerült szereznie az elejtett állatból, akár nem, annyi bizonyos, hogy epekedett a hús után. Körülbelül negyedórával érkezése után hirtelen a völgy irányába kezdett figyelni. Tekintetét követve, kis csapat kacskakezű majmot fedeztünk fel. McGregor az ilyenkor jól ismert zajtalan, céltudatos és sebes léptekkel nekiindult, a táborban levő többi csimpánz pedig követte. Elővettük a távcsövet és vártuk, mi fog történni.
Egyszerre vad águlengetés közben a majmok karattyolni kezdtek, és az ágak között ugrálva feltűnt McGregor néhány csimpánz társaságában, valamint számos kacskakezű majom is. Az egyik egy kis csimpánzt kergetett, az meg visítva ugrott a földre. Megdöbbenve vettük észre, hogy a vén Mr. McGregor törve-zúzva rohant lefelé egy nyílt füves lejtőn, nyomában egy hím kacskakezű majommal. Ez is azt mutatja, hogy ha egy állat igazán feldühödik, a valóságosnál sokkal rémítőbbnek látszik – és bizony ez a majom könnyen pórul járhatott volna, ha Mr. McGregor megfordul és megtámadja.

Ez a megfigyelés még meglepőbbé teszi azt a körülményt, hogy a kacskakezű majomnál sokkalta nagyobb és jóval agresszívabb felnőtt hím páviánok sem tudják eredményesen védelmezni kicsinyeiket a csimpánzoktól. Rendszerint odarohannak és megrohamozzák ugyan a csimpánzokat, rájuk vetik magukat, üvöltenek és általános zűrzavart keltenek, ha észreveszik, hogy vadásznak rájuk, de bősz magatartásuk ellenére eddig még egyszer sem láttuk, hogy a csimpánzok az ilyen összecsapás eredményeképpen megsérültek volna. Egy effajta vadászat során egyszer egy hím pávián egyenesen Mike vállára ugrott, és percekig csüngött rajta, de Mike-on nyoma sem maradt e támadásnak. A felnőtt páviánok még akkor sem támadnak, ha a csimpánzok által elfogott páviánkölyök rablói karmai között visítozik. Ez is egy olyan megoldatlan kérdés, amely indokolttá teszi a kutatások folytatását.
A Gombe-patak környékén tanyázó csimpánzok és páviánok közötti kapcsolat fölöttébb bonyolult és rendkívül érdekes. Kutatómunkám elején azt állapítottam meg, hogy a két faj egyedei többnyire ügyet sem vetnek egymásra, kivéve a kölyköket, akik gyakran játszanak együtt. Olykor ugyanazon a fán egymás mellett békésen lakmározó csimpánzokat és páviánokat lehetett látni, de ha csak néhány csimpánz volt jelen, rendszerint nyugtalanság vett rajtuk erőt, és amikor a páviánok egymás után kúsztak fel a fára, a csimpánzok eltávoztak. A két faj csoportjai sokszor össze is kaptak egymással, amiről jelenlegi ismereteink alapján azt gyanítom, hogy csimpánzok próbálkoztak fiatal páviánok elfogásával.
1963 óta, amikor etetőnket megnyitottuk, a csimpánzok és a páviánok sokkal gyakrabban érintkeznek. A legrosszabb években, mielőtt még megépítettük volna az etetőbunkert, a két faj tagjai sokszor órákon át őgyelegtek egymás közvetlen közelében a tábor körül. Ekkor még úgy látszott, hogy a páviánok nagyobb tisztelettel viseltetnek a csimpánzok iránt, mint manapság, de ez inkább csak annak volt tulajdonítható, hogy a páviánok az idő tájt jobban féltek tőlünk, emberektől, és így csak alig néhányan merészkedtek ki a tábor tisztására. Mi meg úgy próbáltuk távol tartani őket, hogy tükörrel a szemükbe világítottunk, és így, miután amúgy is félénk nyugtalanság töltötte el őket, a csimpánzok felszökkenései, karlengető fenyegetőzései még inkább előmozdították a kívánt eredményt. De már akkoriban is azt tapasztaltuk, hogy egyes hím páviánok rendkívül agresszívan viselkednek, és a legtöbb csimpánzt el tudják riasztani.
Később, amikor kutatóink a páviánok magatartását kezdték tanulmányozni, azok félelme megszűnt az emberek iránt, és egyre nagyobb számban árasztották el etetőnket. Ezzel párhuzamosan agresszivitásuk is fokozódott, és a csimpánzok nagy része mind nagyobb tisztelettel kezelte őket. Számtalanszor került sor összeütközésre a csimpánzok és a páviánok között, de komoly

sérüléseket soha nem észleltünk. A banánért folytatott harc legnagyobbrészt fenyegetésből és ijesztgetésből állt, a páviánok tátott szájjal üvöltöttek, ellenfeleik felé csapkodtak és ütöttek, míg a csimpánzok fel-felugrálva, karjukat lengetve, hangos *uaa*-ugatással vagy visítással válaszoltak.

Az efféle konfliktusban a győzelem nagyrészt attól függ, hogy milyenek a részt vevő egyének. A csimpánzok hamar megtanulták, melyik hím páviánt lehet ijesztgetéssel elkergetni, és melyik állja a sarat, akit aztán a legcélszerűbb elkerülni. Viszont a páviánok is felismerték, hogy a csimpánznőstények és a kölykök általában könnyű prédát jelentenek, hogy egyik-másik hímet, például Szürkeszakállú Dávidot könnyen meg lehet annyira félemlíteni, hogy egy egész maroknyi banánt eldob, ezzel szemben másokat, mint Góliátot és Mike-ot keményebb fából faragták.

A páviánok is nagy tiszteletet mutattak Mr. Worzle iránt, talán furcsa, emberszerű szemeit nem kedvelték, valójában azonban Worzle rettenthetetlen és nagyszerű harcos mivoltától tartottak. Tőle láttuk először, hogy köveket és egyéb tárgyakat dobál a feléje közeledő, fenyegetőző páviánokra. Igaz, hogy Worzle időnként leveleket is hajigált, ha más megfelelő lövedék nem akadt keze ügyébe, egyszer pedig egész maroknyi banánt vágott az egyik páviánhoz, ellenfele legnagyobb megelégedésére. Idők múltával azonban Worzle technikája javult, úgyhogy rendszerint jókora szikladarabokat szedett fel, és azokkal dobálózott.

Amikor először láttuk, hogy Worzle kővel hajigálja a páviánokat, nem lepődtünk meg, mert már korábban is megfigyeltük, hogy a támadó csimpánzok különféle dolgokat dobálnak. Rodolf például első táborbeli látogatása alkalmával egy nagy szikladarabbal egyenesen célba vett bennünket Hugóval. Úgy látszik, Góliátot követte, és oda sem figyelt, merre jár. Mikor rádöbbent, hogy egy sátor áll az orra előtt, a sátorban meg mi vagyunk, fojtott kiáltást hallatott, felegyenesedett, eldobta lövedékét, majd visszamenekült a bozótba.

Mr. Worzle után a többi hím is rákapott a dobálódzásra. Manapság majdnem mindegyik csimpánz használ ilyen tárgyakat fegyverül, de noha jókora köveket szemelnek ki általában e célra, ritkán találják el a páviánokat, hacsak azok nincsenek hozzájuk egészen közel.

Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a banánosztástól eltekintve, a csimpánzok és a páviánok közötti viszony általában békés, még az etető területén is, és mindkét faj képviselői nagy türelmet tanúsítanak egymás iránt. Voltaképpen gyakran meglepett bennünket, hogy egy-egy dühöngő csetepaté után, amikor a banán már elfogyott, csimpánzok és páviánok gyakran telepedtek le pihenni egymás közvetlen közelében.

Miután a csimpánzok és páviánok egyaránt közismerten értelmesek,

nem túlzottan meglepő, hogy bizonyos mértékig kommunikálni tudnak egymással. Egy nap például egy nőstény pávián haladt el szorosan Mr. Worzle mellett, és úgy látszott, kissé meg is ijesztette. Mr. Worzle felemelte a karját, és halkan, fenyegető ugatásszerű hangot hallatott, mire a nőstény azonnal leguggolt, és behódolóan feltartotta a hátsófelét. Mr. Worzle odanyúlt, és bizonyára megnyugtató szándékkal, megérintette annak a farát. Akárhogyan is volt, a nőstény magatartása felengedett, és Mr. Worzle közvetlen közelében ült le. Sok hasonló esetnek voltunk szemtanúi.

Amikor Flint úgy nyolchónapos volt, gyakran totyogott oda megduzzadt fenekű nőstény páviánokhoz, és meglepetésünkre e nőstények legtöbbször megfordultak, és úgy tartották oda hátsófelüket a kis kölyöknek, mintha nőstény *csimpánzok* lettek volna. Néhányan még azt is megengedték, hogy megérintse rózsaszínű feneküket. Később rájöttünk, hogy ugyanez történt, amikor Goblin vagy bármelyik más csimpánzkölyök odament a nőstény páviánokhoz, bár az efféle szituációban nem mindegyik viselkedett egyformán türelmesen.

Különösen lenyűgöző kapcsolat alakult ki a Jób néven ismert öreg hím pávián és a mi csimpánzaink között. Vagy magas életkora, vagy valami más miatt Jób rákapott arra, hogy a tábor körül őgyelegjen, gyakran fatörzsekhez támaszkodva, mintha az élet már túlságosan megviselte volna. Egy nap megdöbbenve vettük észre, hogy odamegy Fifihez és oldalra fordulva jelzi, hogy szívesen venné, ha Fifi kurkászna rajta. Még jobban meglepődtünk, amikor Fifi teljesítette kérését. Pár percnyi kurkászás után Fifi is odatartotta az oldalát, de Jób nem reagált. Kis idő múltán Fifi ismét nekiállt kurkászni az öregen, majd néhány másodperc múlva otthagyta. Ezután gyakran előfordult, hogy Jób odament fiatal csimpánzokhoz és testtartásával jelezte, hogy kurkászásra vágyik, ami rendszerint meg is történt.

Egy másik alkalommal Figan azzal a hetyke, kissé páváskodó járásmóddal közelítette meg a vén páviánt, amely játékos kedvére utalt. Odanyúlt és megdöfködte Jóbot, majd egymás után többször megpaskolta az álla alatt. Végül, amikor mindez semmilyen hatást nem váltott ki a páviánból, aki csak ült és egy kissé meghökkenten bámult, Figan új taktikához folyamodott. Homlokát Jób homlokához nyomta, és ismételten öklelő mozdulatot tett, melybe a pávián egész teste beleremegett. Egy-két másodperc múlva Jób nyilván megelégelte a dolgot, mert fenyegető mozdulattal Figannak támadt, megvillantva sárga fogait. Figan nem rémült meg túlságosan e mozdulattól, de azért egy-két pillanat múlva odébbállt. Két másik csimpánzkamasz is megpróbált kikezdeni Jobbal: barátságosan hátba vágták, ujjaikkal csiklandozták, de a játékos magatartásnak még a szikráját sem sikerült felkelteniük az öreg hímben.

De mindeme barátságos érintkezés, valamint a fiatal csimpánzok és páviánok gyakori közös játéka sem közelítette meg azt a korábban említett barátságot, amely Gilka és a Goblina nevű fiatal nőstény pávián között szövődött.
Igaz, hogy volt egy igen játékos serdülő hím pávián, amely elég gyakran kezdett vad játékba Flinttel, egy másik, csaknem felnőtt hím pávián pedig gyakran szórakozott Fifivel, amikor az körülbelül hatéves lehetett. De ezek a kapcsolatok legfeljebb néhány hétig tartottak, és a kölykök csak akkor játszottak egymással, ha a véletlen összehozta őket. Gilka és Goblina egyedülálló barátsága azonban csaknem egy évig tartott, és mindketten szándékosan keresték egymás társaságát.
Egy nap csimpánzvisítás és páviánüvöltés hangzott fel, és Hugóval egy magas fához futottunk. Két felnőtt hím csimpánzt pillantottunk meg egy frissen elejtett pávián-kölyök tetemével. Olyan elmélyülten figyeltük a csimpánzok viselkedését, hogy egy ideig ügyet sem vetettünk a páviánanyára, aki hangos kiáltások közepette többször is nekirontott a csimpánzoknak. De amikor végre odanéztünk, elszorult a szívünk, mert Goblinát ismertük fel. Az ő első kölykét ölték meg a csimpánzok.
Körülbelül félóra múlva Goblina eltávozott az egyetlen hím pávián kíséretében, aki vele maradt a vadászat színhelyén. Később azonban visszatért, és ugyanannak a fiatal hímnek a társaságában leült a lejtő oldalában, miközben kitartóan bámult a csimpánzokra. Időnként mélyen felhorkantott, amit a kétségbeesés hangjainak véltünk. Körülbelül tíz percig maradt ott, azután ismét eltávozott. De az alatt a négy óra alatt, amíg a csimpánzok ott időztek, Goblina még háromszor jött vissza egyedül. További három óra múltán, amikor a bűntény helyét már mindenki elhagyta, megint csak visszatért, újra magányosan, és többször felhangzott kétségbeesett kiáltása.
Egy évvel később Gilka régi játszótársának megszületett a második kölyke, aki ma már serdülőkorú, és ha szerencséje van, nem esik áldozatul a csimpánzok ragadozó ösztönének. De az a csimpánzbébi, aki reményeink szerint Gilka igazi játszótársa lehetett volna: az ő saját testvére, sokkal szomorúbb véget ért, mint Goblina első kölyke.

Tizenhetedik fejezet
A HALÁL

Olly újszülöttje négyhetes volt, amikor hirtelen megbetegedett. Születéséről értesülve izgatottan vártam, vajon nővére, Gilka ugyanolyan érdeklődést fog-e tanúsítani iránta, mint annak idején Fifi mutatott Flint iránt. És hogyan fog akkor Olly viselkedni? Jóllehet a csecsemő születésekor távol voltam, egy hónap múlva már szemtanúja lehettem, amikor Olly egyik kezében a kölyköt fogva, lassú léptekkel

bejött a táborba. Valahányszor Olly hirtelen mozdulatot tett, a kölyök hangos és fájdalmas vinnyogást hallatott. Nehezen tudott megkapaszkodni anyjában. Először egyik keze vagy lába, majd a másik is lecsúszott Olly szőréről, és támasz nélkül csüngött a levegőben.
Miközben Olly banánt evett, Gilka anyján kurkászott. Gyakran figyeltem Gilkát, amint kurkászás közben egyre közelebb próbált kerülni kistestvére kezéhez, éppúgy, mint két évvel azelőtt Fifi, amikor Flint még kicsi volt. Eddig Olly minden esetben ellökte Gilka kezét, de ezúttal megengedte, hogy lánya a csecsemő fején és hátán kurkásszon.
Másnap reggel már nem férhetett hozzá kétség, hogy a kicsi valóban súlyos beteg. Mind a négy végtagja petyhüdten lógott le és anyja minden lépésére felvisított. Amikor Olly leült és a kölyök lábait úgy helyezte el, hogy ne nyomja össze őket, Gilka odament, szorosan anyja mellé ült és testvérére bámult. De még csak meg sem kísérelte, hogy hozzányúljon.
Olly megevett néhány banánt, azután Gilkával együtt nekiindult a völgynek, és én is követtem őket. Nem tett meg többet pár méternél, mert mintha nyugtalanította volna a kölyök visítása, minduntalan leült, és szorosan magához ölelte. Amikor a kölyök lecsillapodott, ismét nekiindult, de az persze újra vinnyogni kezdett, és ekkor Olly ismét leült, hogy megvigasztalja. Miután vagy száz métert megtett – ami több mint fél óráig tartott –, Olly felmászott egy fára, leült és ismét gondosan elhelyezte a bébi ernyedt karját és lábát az ölében. Gilka, aki követte anyját, ismét kistestvérére bámult, majd anya és lánya kurkászni kezdtek egymáson. A kiskölyök abbahagyta a visítást, Olly pedig megvakargatta a fejét, de ezen kívül ügyet sem vetett rá.
Körülbelül tizenöt percet töltöttünk el így, amikor ömleni kezdett az eső, és annyira szakadt, hogy alig láttam a csimpánzokat. E harminc percig tartó vihar alatt a bébi vagy kimúlt, vagy elvesztette eszméletét, mert amikor a zápor elmúltával Olly lejött a fáról, a kölyök meg sem mukkant és a feje is éppoly ernyedten csüngött alá, mint végtagjai.
Megdöbbentő változás mutatkozott Olly magatartásában a csecsemővel szemben. Láttam már tapasztalatlan fiatal anyát, aki a kölyke halála után még egy nappal is a kebléhez szorította azt, mintha élne. Olly viszont úgy mászott le a fáról, hogy kölykét hanyagul az egyik kezében vitte és amikor földet ért, az elernyedt testet a vállára vetette. Mintha tudta volna, hogy már nem él. Talán azért, mert a kölyök már nem moccant többé és nem is sírt, így nem volt ami felserkenthette volna anyai ösztöneit.
Másnap Olly Gilka kíséretében bejött a táborba, vállán cipelve halott kölykét. Amikor leült, a test időnként súlyosan a földhöz ütődött. Olly egyszer-egyszer az ölébe húzta ültében, amikor meg felállt, egyik kezénél vagy az egyik lábánál fogva tartotta. Kegyetlen látvány volt. Néhány fiatal nőstény csimpánz odajött, majd egy sereg pávián is, és

mindannyian figyelték Ollyt, aki ügyet sem vetett rájuk.
Olly nemsokára elindult a táborból, és Gilkával nyomában a szemben levő hegyoldalnak tartott. Utánuk mentem. Olly kábultan haladt, se jobbra, se balra nem nézett, csak baktatott felfelé az erdőn át vezető keskeny ösvényen. A tetem a nyakában lógott. Mikor a hegyoldal közepére ért, leült. A halott csecsemő mellé pottyant a földre. Olly épp hogy rápillantott, majd elfordult. Csak ült ott, maga elé bámult, és egy félóráig alig mozdult, kivéve amikor elzavarta a gyorsan köréje sereglő legyek raját.
Végre elérkezett az a pillanat, amikor Gilka is játszhatott a testvérével. Nem volt könnyű látvány. A tetem már bűzleni kezdett, arca és hasa határozottan zöldes színt öltött és tágra nyitott szemei üvegesen bámultak. Gilka újra meg újra anyjára pillantott, és közben centiméterenként egyre közelebb húzta magához a testet. Gondosan kurkászott rajta, és még játszani is próbált vele, úgy, hogy az egyik élettelen kezet a saját nyakcsontja és a nyaka közötti csiklandós részhez húzta, miközben ábrázata kimondottan játékos kifejezést öltött. Olly csecsemőjének születését annyira örvendetes eseménynek tekintettük Gilka szempontjából, de úgy látszott, hogy ezt a kölyköt állandó balszerencse kíséri nyomon.
Gilka újabb gyors pillantást vetett anyjára, majd óvatosan felemelte testvére halott testét és a melléhez szorította. Olly egykedvűsége ekkor egy pillanatra eloszlott. Kikapta Gilka kezéből a testet, de azután ismét a földre ejtette.
Amikor az öreg nőstény megint nekiindult, ugyanazon a csapáson jött vissza, és így ismét a táborba ért. Megevett két banánt, egykedvűen maga elé meredt, majd elbandukolt a völgy irányába.
Még három óráig maradtam a kis családdal. Olly tízpercenként leült vagy leheveredett, és Gilka éppúgy, mint azelőtt, kurkászott testvére kihűlt testén, vagy megpróbált vele játszani. Végül Ollyt zavarni kezdte jelenlétem, és gyorsabb ügetésbe fogott, miközben válla fölött többször is rám pillantott. Egy sűrű bozót felé vette útját, és noha egy darabig még utánuk mentem, végül úgy döntöttem, hogy lemondok követésükről. Voltaképpen örültem, hogy kijöhettem az összefonódott indák közül, mert a forró, párás levegőben tömény hullaszag terjengett Olly körül, és az ágakat sűrűn ellepték a puffadt legyek.
Másnap délután Olly és Gilka a tetem nélkül jelent meg, amelyet bizonyára a völgyben hagyhattak valahol sorsára.
Ha akkoriban már tudjuk, hogy Olly kölyke első áldozata a csimpánzközösségünket sújtó szörnyű paralízis-járványnak, eszembe nem jutott volna követni őket, mert abban az időben vártam én is gyermekemet. De sejtelmünk sem volt erről, és a következő két hét sem követelt újabb áldozatot. Később megtudtuk, hogy Kigoma körzet afrikai lakossága között súlyos gyermekbénulás-járvány tört ki. Mivel

a csimpánzok csaknem valamennyi emberi fertőző betegség iránt – így a paralízis iránt is – fogékonyak, szinte bizonyosra vehető, hogy a csimpánzainkat sújtó járvány szintén paralízis volt. Az etető területétől úgy tizenöt kilométerre, közvetlenül a park melletti völgyben, ahol sokszor megfordultak a csimpánzok, két megbetegedés is történt az emberek között. Az első csimpánz feltehetően itt fertőződött meg, és erről a pontról terjedt tovább a betegség északi irányba a mi csapatunkig.

Amikor rájöttünk, hogy a betegség minden jel szerint paralízis, rémület fogott el bennünket, mivel sem Hugo, sem én, sem asszisztensünk, Alice, nem kaptunk teljes értékű védőoltást. Rádiótelefonon összeköttetésbe léptünk Nairobival és beszéltünk Louisszal. Sikerült elintéznie, hogy repülőgépen Kigomába szállítsanak kellő mennyiségű oltóanyagot saját magunk, az afrikai személyzet és a csimpánzok részére. Fogalmunk sem volt arról, hogy a járvány milyen mértékben sújthatja a csimpánzközösséget, de úgy véltük, érdemes az egészséges példányok beoltásával próbálkozni, ha ezzel legalább a betegség terjedését megakadályozhatjuk.

A nairobii Pfizer Laboratórium nagylelkűen rendelkezésünkre bocsátott szájon át bevehető vakcinát, és ezt banánba rejtve adagoltuk a csimpánzoknak. Minden állatnak havonta három cseppet kellett adni három hónapon át. Legtöbbjük tétovázás nélkül megette az oltóanyaggal ellátott gyümölcsöt, néhányan azonban az első harapás után kiköpték, jóllehet mi semmi ízét nem éreztük a cseppeknek. E kényeskedő példányok számára nem lehetett tehát a három cseppet egy banánba rejteni, hanem három gyümölcs mindegyikébe kellett egy csepp vakcinát adagolni. Vigyáznunk kellett arra is, hogy az a magas rangú egyed, amelyik már megkapta havi adagját, ne legyen a közelben, amikor a többieknek adagoljuk a gyógyszert, nehogy kikapja valamelyiknek a kezéből, és így dupla adaghoz jusson.

Azt hiszem, ezek voltak életem legszörnyűbb hónapjai, mert ha egy-egy csimpánz egy ideig nem jött a táborba, azon kezdtünk töprengeni, látjuk-e még valaha. Vagy ami még rosszabb, vajon nem jelenik-e meg ijesztően elnyomorodva. Tizenöt csimpánz betegedett meg csoportunkban, és hat pusztult el közülük. Néhány áldozat szerencsére enyhe bénulással megúszta a fertőzést; Gilka egyik keze részlegesen megbénult, Melissának pedig a nyaka és a válla rokkant meg. A két pompás fiatal hím, Pepe és Faben, rövid távollét után bénult karral tért vissza. Egy kamasz hím hosszabb idő múltán guggolva csoszogott be a táborba; mindkét karja lebénult. Csak azokat az apró darabkákat és morzsákat tudta megenni, amelyeket a szájával elérhetett, és csontvázzá soványodott testén fakón meredezett a szőr. Le kellett lőnünk. Voltak más áldozatok is, mint például a kövér, fontoskodó J.B., amelyet mindannyian annyira megszerettünk, és melyek

egyszerűen úgy eltűntek, hogy csak gyanítani tudtuk magányos halálukat. De Mr. McGregor betegsége olyan lidércnyomást jelentett számunkra, amely álmatlan éjszakáinkon a mai napig is kísért.
Meglehetősen késő este volt már, amikor Hugo észrevette, hogy Flo, Fifi és Flint óvatosan egy alacsony bozót irányába lopakodnak közvetlenül a tábor alatt, behatóan figyelnek, és sűrű időközökben aggodalmas, halk hangokat hallatnak és felegyenesedve a magas füvön át leskelődnek. Leszaladtunk, hogy megnézzük, mi történik. Először a legyeket láttuk meg. A bozót minden egyes gallya és levele telis-tele volt fémesen csillogó kékeszöld legyekkel, amelyek közeledésünkre nyugtalanul és dühösen zümmögtek.
Óvatosan nyomultunk előre, arra számítva, hogy valami elhullott állatot fogunk ott találni, de helyette az élő Mr. McGregorra bukkantunk. A földön ült, és a feje fölött termő lila bogyók után nyúlt, hogy a szájába tömje őket. Csak amikor egy másik fürt után nyújtotta ki kezét, vettük észre, milyen borzalmas dolog is történt vele. Az öreg hím egyre csak a bogyókat nézte, miközben elkapott egy alacsony ágat, belekapaszkodott, és úgy vonszolta odébb magát a földön, két béna lábát maga után húzva. Amikor ismét helyzetet akart változtatni, mindkét kezével háta mögött a földre támaszkodott, és nagyon lassan megpróbált felülni.
Flo és családja hamarosan eltávozott, de mi Hugóval ottmaradtunk, amíg csak be nem sötétedett. Elképedve láttuk, hogy Mr. McGregor pusztán erős karjai segítségével fel tud húzódzkodni egy alacsony növésű fára. Egész magasra vonszolta fel magát, és ott sikerült egy kis fészket raknia. Amíg figyeltük, hogyan mászik felfelé, rájöttünk, mi csődítette oda a legyek tömegét. A hólyagzáró izma ugyanis megbénult, és ahogy erőlködve próbált egy magasabban fekvő ágat elérni, a vizelet végigfolyt béna combján. Azt is észrevettük, hogy tomporát nyílt és vérző sebek borítják. Minden valószínűség szerint igen messziről vonszolta magát vissza a tábor felé. Másnap reggel elindultunk a nyomán visszafelé, és a lelapult növényzet világosan mutatta azt a keskeny csapást, mely a patak irányában mintegy ötven méternyire terjedt lefelé, a patak túlsó oldalán pedig még egyszer akkora hosszúságban folytatódott, míg végül a meredek vízmosásos hegyoldalon nyoma veszett.
A rá következő tíz nap – mely tíz évnek tűnt lidércnyomásként nehezedett ránk. Reméltük, hogy béna lábába visszatér az élet, de lábujja sem mozdult. Ez alatt az idő alatt nem mozdult el az etető közvetlen szomszédságából. Reggelenként rendszerint tizenegy óráig vagy még tovább is fészkében maradt. Azután lassan leereszkedett a földre, és vagy egy félórát ült ott, nézelődve, vagy néha kurkászva magán. Azután elvergődött néhány méternyi távolságba, valamilyen alacsonyan növő gyümölcs közelébe és evett kicsit.

Rájöttünk, hogy a közlekedésnek egy másik, igen fáradságos módját is ismeri: bukfencezve halad. Ez eleinte nagy örömünkre szolgált, mivel biztosra vettük, hogy combjában vannak még életképes izmok, de hamarosan rá kellett jönnünk, hogy pusztán karja hihetetlen erejével képes béna lábának súlyát felemelni a földről. Csak akkor tudott így haladni, ha erős fűcsomók vagy fagyökerek voltak a közelben, melyekbe belekapaszkodva fel tudott húzódzkodni.
Fél öt tájban rendszerint lefeküdt. Betegsége alatt összesen három különböző fészket használt, melyek közül kettő ugyanazon fán volt. Kezdetben egyszer még láttuk, hogy három különböző fára próbál felmászni, ami jelenlegi állapotában képtelenségnek tűnt, mivel szörnyű erőlködés közepette nemcsak felhúzódzkodnia kellett az alacsonyan fekvő ágakra, hanem ugyanolyan fáradsággal vissza is kellett ereszkednie a földre. Az etetéséről természetesen mi gondoskodtunk. Először aggodalmasan figyelte, ha túl közel mentünk hozzá, és halk ugatással fenyegetett meg bennünket, sőt egyik karját is gyorsan felemelte. De két nap múlva, úgy látszik, megérezte segítő szándékunkat, mert hanyatt fekve tűrte, hogy szivacsból vizet csurgassak nyitott szájába. Levélből kis kosarat készítettünk, megraktuk élelemmel: banánnal, pálmadióval és más gyümölccsel, amit csak össze tudtunk szedni, és egy hosszú bot végére akasztva, feltoltuk fészkéhez. Amikor reggel lejött a fészkéből, felmásztunk és kitakarítottuk azt, mert most már persze nem tudott a fészek szélére húzódva üríteni.
Hamarosan rájöttünk, hogy Mr. McGregort szörnyen idegesíti a legyek hada, így minden alkalommal légyirtó szert vittünk magunkkal és fecskendeztünk szét, esetenként ezernél is több undorító, puffadt legyet pusztítva el. Eleinte az öreg hím ettől is megrémült, de hamarosan úgy látszott, felfogja, miről is van szó, és még örül is a műveletnek.
Az egész dologban a legtragikusabb az volt, ahogyan a többi csimpánz a betegség sújtotta öreg hímmel viselkedett. Kezdetben bizonyára megrémültek különös állapotától. Ugyanezt tapasztaltuk akkor is, amikor a többi polioáldozat jelent meg először a táborban. Amikor például Pepe a csípőjén kucorogva és béna karját maga után húzva vonszolta fel magát az etetőhöz vezető lejtőn, a táborban levő csimpánzok egy pillanatig rábámultak, majd félelmükben vicsorítva összefutottak, átkarolták, bátorítóan megveregették egymást, miközben állandóan a szerencsétlen nyomorékra bámultak. Pepe, akinek nyilvánvalóan sejtelme sem volt arról, hogy ő váltotta ki félelmüket, rémületében még szélesebben vicsorítva állandóan a mögötte levő ösvényre lesett, feltehetően társai rettegésének okát keresve. Végül a többiek megnyugodtak, és noha időről időre rábámultak, egyikük sem ment a közelébe, úgyhogy Pepe olyan

magányosan csoszogott el, ahogyan érkezett. Később azonban fokozatosan hozzászoktak Pepéhez, akinek hamarosan eléggé megerősödtek a lábizmai, hogy felegyenesedve tudjon járni, ami Fabennek elejétől fogva sikerült.
Mr. McGregor állapota sokkal súlyosabb volt. Nemcsak mozgása vált természetellenessé, hanem még a vizeletszag, a vérző tompora és a körülötte zümmögő legyek serege is tetézte baját. Azon a reggelen, amikor először tért vissza a táborba, a felnőtt hímek égnek álló szőrrel közelítettek hozzá. Ahogy az etető alatt, a magas fűben üldögélt, megbámulták, majd dühöngő erőmutatványokba fogtak körülötte. Góliát meg is támadta a megnyomorodott öreg hímet, aki sem elmenekülni, sem védekezni nem tudott, így csak lesunnyadt a földre, arca mintha kettévált volna a rémület vicsorításában, miközben Góliát a hátát püfölte. Amikor egy másik felnőtt hím is égnek álló szőrrel és hatalmas gallyal hadonászva rontott Mr. McGregor felé, Hugóval a rokkant elé álltunk, és nagy megkönnyebbülésünkre a dühöngő hím kitért előlünk.
Két-három nap alatt a csimpánzok hozzászoktak ugyan Mr. McGregor furcsa külsejéhez és groteszk mozdulataihoz, de azért tisztes távolságban maradtak tőle. Volt azonban egy délután, amely minden kétséget kizáróan, a legszomorúbb momentumát jelentette e szörnyűséges tíz napnak. Mr. McGregor a fészkében hevert, és vagy ötven méterre tőle egy nyolc csimpánzból álló társaság gyűlt össze kurkászni. A beteg hím feléjük bámult, és időnként aprókat horkantott. A csimpánzok idejük tekintélyes részét közös kurkászással töltik, Mr. McGregor pedig betegsége óta teljesen meg volt fosztva a társadalmi kapcsolat e jelentős formájától.
Végül levonszolta magát fészkéből, apró szakaszokban leereszkedett a földre, és nekiindult hosszú útjának, a többiek felé. Amikor végre a fához ért, egy kicsit pihent az árnyékban, és végső erejét összeszedve felhúzódzkodott két kurkászó hím közelébe. Hangos örömteli horkantással nyújtott feléjük kezet, hogy üdvözölje őket, de még mielőtt hozzájuk érhetett volna, azok ketten gyorsan ellendültek előle, és vissza sem pillantva, a fa másik oldalán kezdtek kurkászni. Az öreg Mr. McGregor két teljes percig mozdulatlanul ült és utánuk bámult. Azután nagy fáradsággal leereszkedett a földre. Néztem, amint ott üldögélt, szememet elfutották a könnyek, és amikor felpillantottam a fán kurkászókra, olyan gyűlölet fogott el, amilyet sem előtte, sem utána soha nem éreztem a csimpánzok iránt.
Hugóval több éve gyanítottuk, hogy a kötekedő természetű felnőtt hím, Humphrey, Mr. McGregor öccse. Gyakran járták az erdőt együtt, és az idősebb hím sokszor sietett Humphrey segítségére, ha a többi csimpánz megfenyegette vagy megtámadta. Mr. McGregor életének utolsó napjaiban erős meggyőződésünkké vált, hogy a két hím testvér,

mert más, mint a családi kötelék nem adhat magyarázatot Humphrey akkori és későbbi viselkedésére.
Mr. McGregor betegsége alatt Humphrey nemigen ment az öreg hímtől pár száz méternél messzebbre, jóllehet soha nem kurkászott rajta. Néha ugyan átkelt a völgyön, ha táplálkozni akart, de egy órán belül visszatért, és béna barátja közelében pihent vagy kurkászott saját szőrében. A táborba történt visszatérése első napján Mr. McGregor jó magasra mászott fel egy fán, és ott csinált fészket magának. Hirtelen ott termett Góliát, erőmutatványba kezdett, egyre vadabbul rázta az ágakat és csapkodta az öreg hím fejét és hátát. McGregor mind hangosabban sikoltozott, és kétségbeesetten kapaszkodott a himbálódzó ágakba. Majd végső elkeseredettségében elengedte a fát, és ágról ágra bukdácsolva földet ért, ahol lassan továbbvonszolta magát. Humphrey pedig, aki tudomásom szerint roppantul félt Góliáttól, felugrott a fára, vadul dühöngeni kezdett a sokkal magasabb rangú hím előtt, sőt egy óvatlan pillanatban meg is támadta. Alig akartam hinni a szememnek.
Egy napon Mr. McGregor a harminc méter hosszú, meredek lejtőn el tudott vergődni az etető területére, hogy csatlakozzék az ott lakmározó csimpánzokhoz. Sikerült egy egész doboz banánt juttatni neki, így legalábbis egy időre ismét a csapat tagja lehetett. Amikor a többiek elindultak a völgy felé, McGregor is megpróbálta követni őket. De akár hason fekve vonszolta magát előre, akár hátrafelé bukdácsolt vagy fáradságos bukfencezéssel kísérletezett is, mindenképpen nagyon lassan haladt, úgyhogy a csoport többi tagja hamarosan eltűnt szeme elől.
S ekkor, úgy öt perc múlva, Humphreyt láttuk visszatérni. Pár pillanatig figyelte McGregor küszködését, majd megfordult és újra a többi csimpánz után ment. De megint visszajött és megállt, hogy bevárja az öreg hímet. Ez alkalommal fűszálakat rázogatott McGregor felé, mintha egy vonakodó nőstényt akart volna maga után csalogatni. Végül Humphrey lemondott róla, hogy a csapat után menjen, és McGregoréhoz közel rakta meg saját fészkét, pontosan a mi megfigyelési területünk alatt.
A tizedik nap estéjén, amikor levittük vacsoráját, Mr. McGregor nem volt a fészkében, sőt a fűben sem ült. Rövid keresés után rátalálva, észrevettük, hogy valahogyan kificamította a karját. Ekkor már tudtuk, hogy reggel le kell lőnünk öreg barátunkat. Voltaképpen már azelőtt is sejtettük, hogy ennek így kell lennie, de a csodában reménykedve, vártunk. Kis ideig vele maradtam. Ahogy bealkonyodott, McGregor mind gyakrabban nézett fel a felette levő fára.
Tudtam, hogy fészket akar rakni, ezért nagy halom növényt vágtam neki. Azonnal elhelyezkedett benne, lefeküdt, állával és egyik keze

segítségével maga alá gyömöszölte a gallyakat és kényelmes párnát csinált.
Éjszaka még egyszer lementem hozzá. Hogy mennyire a bizalmába sikerült férkőznünk, annak nyilvánvaló jele, hogy amikor meghallotta hangomat, becsukta a szemét, és hátat fordítva, alig egy méterre tőlem, a viharlámpám fényénél újra elaludt. Másnap reggel, miközben örömében horkantva gyanútlanul majszolta kedvenc csemegéjét – két tojást adtunk neki –, megváltottuk földi szenvedéseitől.
Nem hagyhattuk, hogy a többi csimpánz meglássa tetemét, és hosszú ideig úgy tűnt, Humphrey sem jött rá, hogy többé soha nem találkozik öreg barátjával. Csaknem hat hónapon át újra meg újra visszatért arra a helyre, ahol McGregor élete utolsó napjait töltötte. Ott gubbasztott egyik vagy másik fán, nézelődött, hallgatózott, várt. Ebben az időszakban csak elvétve csatlakozott a többiekhez, ha azok egy távoli völgybe indultak. Olykor egy kis ideig velük tartott ugyan, de néhány óra múlva rendszerint visszatért, leült és a völgy irányába bámult, minden bizonnyal arra várva, hogy megpillantja az öreg McGregort, vagy meghallja a sajátjához olyannyira hasonló, mély, dörmögő hangot, amely már örökre elnémult.

Tizennyolcadik fejedet

ANYA ÉS GYERMEKE

Az ötéves Merlin a nagy járvány első áldozatai között volt. Jóllehet e játékos, huncut kölyköt egyik kedvencünknek tekintettük, szinte örültünk halálának, mert addigra olyan szánalmasan leromlott, lesoványodott, letargikus és morózus lett, hogy már jóformán csak önmaga árnyéka maradt. Amikor Merlin körülbelül hároméves volt és még szopott, anyja, az öreg Marina hátán lovagolt, és éjszaka is vele aludt. Azután egyszerre elmaradtak a táborból. Merlin hatéves nővére, Miff változatlanul rendszeresen látogatott bennünket, és mivel azelőtt mindig anyja és kisöccse társaságában volt látható, azt hittük, hogy Marina és Merlin elpusztultak. Aztán úgy három hónap múlva Merlin legidősebb bátyjával, a tizenhárom esztendős Pepével jelent meg nálunk. Lesoványodott, hasa felpuffadt, és szemei úgy kitágultak, mintha hosszú ideje nem aludt volna. Az ég tudja, mi történt anyjával, mennyi ideje pusztult el. Kétségtelen, hogy kimúlt, mert soha többé nem láttuk.

Úgy tűnt, hogy az etetőnél tartózkodó csimpánzok már régen nem találkoztak Merlinnel, mert érkezésekor odafutottak hozzá, átölelték, megcsókolták és megveregették. Merlin evett néhány banánt, majd összekuporodott, és nagy termetű bátyja mellé ült. Valamivel később Miff is megérkezett, azonnal odasietett Merlinhez, és fivér meg nővér kurkászni kezdtek egymáson. Merlin csak rövid ideig kurkászott Miffen, de ő több mint tizenöt percig foglalkozott Merlinnel elmélyülten. Amikor Miff menni akart, hátrapillantott, és bevárta Merlint, pontosan úgy, ahogy anya teszi a gyermekével.

Ettől a perctől fogva Miff minden szempontból adoptálta kisöccsét. Barangolásaik közben mindig megvárta, míg az utoléri őt, éjszakánként megosztotta vele fészkét, és olyan gyakran kurkászott rajta, mintha tényleg az anyja lett volna. A kölyök visszatérése után pár napig még azt is megengedte, hogy időnként a hátán lovagoljon, később azonban már lelökte, ha Merlin fel akart ugrani. Vékony, hosszú lábú kölyök lévén, Merlin valószínűleg túl nehéz volt neki. Úgy tűnt, hogy Pepe is többet van együtt testvéreivel, mint amikor Marina még élt; lehetséges, hogy az elárvult Miff őt követte anya helyett. Amikor pedig együtt voltak, Pepe mindig Merlin segítségére sietett, amikor izgalom tört ki a csapatban.

Ahogy a hetek múltak, Merlin egyre soványabb lett, szeme mind mélyebbre süppedt, és szőre fakón meredezett. Kedvetlensége fokozódott, és egyre kevesebbet játszott a többi kölyökkel. Viselkedése más tekintetben is megváltozott.

Egy nap Merlin Miffel üldögélt és kurkásztak, amikor egy csapat csimpánz jelent meg az erdei ösvényen. Miff azonnal felkelt és

felszaladt egy fára, amikor a csapat élén haladó Humphrey ziháló huhogásba kezdett, jelezvén az érkezési erőmutatvány kezdetét. A közelben levő másik két nőstény is elfutott előle, Merlin azonban behódoló horkantások közepette Humphrey felé tartott. Humphrey, aki már belekezdett a mutatványba, egyenesen Merlinnek rontott, egyik karját elkapta és több méteren át maga után vonszolta a földön. Amikor a nagy hím továbbrohant, Merlin visítva Miff felé futott, és átölelte nővérét. Úgy viselkedett, mint egy csecsemő, aki még nem veszi észre az idősebbek fenyegető agressziójának jeleit, jóllehet azelőtt, a többi normális hároméveshez hasonlóan, ő is azonnal és megfelelően reagált az ilyen jelzésekre.

Ez az epizód volt valójában az első tünet, amely Merlin társas reakcióinak feltűnő romlására utalt. Nemegyszer sodorták magukkal vagy lökdöstek ide-oda a dühöngő hímek, mert ahelyett hogy elszaladt volna, feléjük futott. Négyéves korában jóval alázatosabb volt, mint a vele egykorú kölykök: egyre-másra követte meg a hímeket, újra meg újra odatartotta hátsófelét, vagy a földre kuporodott és zihálva horkantott előttük. Kortársaival viszont ugyanakkor agresszívan viselkedett. Amikor például Flint játszani akart vele, előfordult, hogy Merlin csak leguggolt vagy hátat fordított, de az is gyakran megtörtént, hogy dühösen odacsapott, úgyhogy a nála egy évvel fiatalabb Flint félelmében vinnyogva menekült el. Játékos kedve csökkenésével párhuzamosan Merlin az idősebb csimpánzokon – és elsősorban a nővérén – kezdett kurkászni, és ezzel hosszasabban és gyakrabban foglalatoskodott, mint a vele egyidős kölykök.

Amikor Merlin hatodik évébe lépett, magatartásbeli abnormitása mindinkább megmutatkozott. Néha lábával egy ágba kapaszkodva denevérként fejjel lefelé lógott, és percekig így maradt mozdulatlanul. Gyakran felhúzott térdét átölelve kuporgott, jobbra-balra himbálta magát, és mozdulatlan szemmel meredt a távolba.

Sok időt töltött önmaga kurkászásával, egyenként tépkedte ki szőrszálait, megrágta végüket, majd eldobta őket.

Egyik legkülönösebb megfigyelésünk az volt, miként használta Merlin a termeszhangyaszezonban halászeszközét. Kétéves korában gyakran láttam őt Marina körül játszadozni, míg anyja az öreg nőstények szokása szerint órák hosszat hangyászott. Időnként Merlin odament hozzá és figyelmesen nézte tevékenységét, sőt egy alkalommal ő maga is felemelt egy vékony gallyat, és úgy tartotta, mint amikor kisgyerek vesz először kanalat a kezébe, majd megdöfködte vele a boly tetejét.

Egy évvel később, közvetlenül anyja halála előtt, Merlin eszközhasználó képessége javult, bár még semmivel sem volt tökéletesebb, mint bármely más hároméves csimpánzé. Csaknem mindig túl rövid fűszálat vagy gallyat választott – olyan öt centi hosszúságút, a felnőttek negyedméteres fűszálával szemben –, és

szerszámát ügyetlenül, kevés hozzáértéssel kezelte. Bár a nyílásba gondosan dugta be a botot, de rögtön utána ki is rántotta, úgyhogy ha akadt is volna olyan termeszhangya, amelyik ennyi idő alatt meg tudott kapaszkodni, a hirtelen mozdulattól minden bizonnyal leröpült volna. Egyszer egy vastag szalmaszálat olyan erősen préselt be egy nyílásba, hogy többé nem tudta kihúzni.

A rákövetkező termeszhangyaszezonban sajnos nem voltam a Gombe-pataknál, úgyhogy Merlin eszközhasználó képességéről nem készültek feljegyzések. De a következő évben, amikor ötéves lett, sokszor megfigyeltem őt. Egy ilyen korú kölyök általában már helyesen választja ki és helyesen is kezeli a fűszálát, épp ezért megdöbbenve észleltem, hogy Merlin technikája alig javult valamit a közben eltelt két esztendő alatt. Még mindig túl apró eszközöket választott, és ha hosszabb akadt keze ügyébe, az vagy törött, vagy hajlott fűszál volt. Még mindig inkább kirántotta, mintsem a felnőttek óvatosságával húzta volna ki a füvet a nyílásból. Mindez valóban különösnek tűnt, annál is inkább, mivel Miff szenvedélyes hangyászó volt, és Merlin bizonyára számtalan órát töltött vele, amint egyik bolyt a másik után ürítette ki.

Csak egyetlen tekintetben mutatott fejlődést viselkedése. A két-három éves csimpánzok néhány percnél tovább nem foglalkoznak ugyanazzal a dologgal. Ilyenkor rendszerint odébbállnak, játszanak egy kicsit, mielőtt újabb rövid kísérletet tennének. Merlin azonban ötéves korát meghazudtoló figyelemmel matatott a boly körül, és egy alkalommal megszakítás nélkül negyvenöt percig halászott. Ezalatt viszont egyetlenegy termeszhangyát fogott mindössze, azt is ujja hegyén találta, amikor a nyílást tovább próbálta tágítani!

Ekkor Merlin már jóformán csont és bőr volt. Szőre nemcsak megfakult, hanem a lábán meg a karján nagy foltokban hiányzott is, mivel kurkászás közben apránként kitépte. Gyakran hevert a földön, miközben a többiek játszottak, mintha állandóan kimerült lett volna. Határozottan kisebb volt a néhány évvel fiatalabb Flintnél. Közvetlenül a rövid esőzés beköszönte előtt egy ideig bíztunk állapota javulásában, mivel újra játszani kezdett. Flinttel, Goblinnal és Pommal folytatott játéka némelykor kissé elvadult, de amint társai belemelegedtek, Merlin vagy lesunnyadva, alázatosan vinnyogott, vagy pedig megfordult és erőszakosan odavágott. Javulása ellenére az esőzés beálltakor úgy véltük, hogy nem éli túl a hat hónapig tartó hideget és esőt. A legkisebb záportól már reszketni kezdett, arca, keze, lába kimondottan megkékült a hidegtől. Ezért jelentett sok szempontból megkönnyebbülést, amikor a paralízis végett vetett szenvedéseinek.

Nem Merlin volt az egyetlen árva, akit ismerünk. Három másik kölyök is elvesztette anyját, kettőt közülük, éppúgy mint Merlint, idősebb

testvére adoptált. Beattle egyidős volt Merlinnel, amikor anyja elpusztult, de Beattle nővére két-három évvel idősebb és erősebb volt Miffnél. Beattle nemcsak az erdőt járta nővérével, nemcsak vele aludt éjszakánként, hanem még lovagolnia is szabad volt annak széles hátán.

Beattle-nél a Merlinéhez hasonló csüggedés jelei mutatkoztak, ő is meglehetősen lesoványodott, és egyre kevesebbet játszott. De körülbelül abban az időben, amikor Merlin magatartása mindinkább romlott, Beattle-é javulni kezdett. A hatodik életévében Beattle viselkedése semmiben sem tért el egy hasonló korú normális kölyökétől, mindössze a nővéréhez való ragaszkodása volt még mindig túlzott mértékű, akárcsak Merliné. Sajnos a két nővér nem járt rendszeresen a táborba, és éppen ebben az időben hónapokig nem is láttuk őket. Azután az idősebb nővér néhányszor egyedül jelent meg. A mai napig sem tudjuk, vajon Beattle-nek sikerült-e életben maradnia.

Bizonyos szempontból Sorema volt a legtragikusabb sorsú árva, mert alig múlt egyéves, amikor anyja elpusztult, és mozgás, védelem, és – ami a legfőbb – táplálkozás szempontjából még jóformán teljes mértékben rá volt utalva. A szilárd táplálék ugyanis kétéves kor előtt nem jut fontos szerephez a csimpánz életében.

Sorema két héttel élte túl anyját, és ez alatt az idő alatt mindenüvé hatéves bátyja, Sniff cipelte. Megható volt látni, hogy a serdülő hím apró húgával jön-megy, egyik kezével a melléhez szorítja, ringatja és kurkászik rajta. Amikor a táborban voltak, Sorema evett egy-két banánt, de tejre lett volna szüksége. Egyik napról a másikra gyengült, szeme mind nagyobbnak tűnt. Azután egy reggel Sniff a holttestet szorítva magához érkezett a táborba.

Különösnek látszik, hogy egy elárvult kölyökről az idősebb testvér gondoskodik ahelyett, hogy egy tapasztalt nőstény venné magához, akinek magának is van kölyke és így talán tejet, megfelelő társadalmi védelmet és biztonságot tudna nyújtani az anyátlan csimpánznak. A hároméves Cindy egyetlen gyermek volt, és így amikor anyja elpusztult, senki nem volt, aki adoptálja. Azelőtt egész napokat töltött anyjával egy másik anyaállat társaságában, úgyhogy bíztunk benne, hogy Cindy ehhez a felnőtt nőstényhez csatlakozik majd, különösen azért, mert véleményünk szerint a két anya egymás testvére volt. Cindyt azonban soha nem láttuk anyja barátnőjének társaságában, hanem vagy egyedül kószált, vagy pedig az útjába kerülő valamelyik csoporthoz csatlakozott. A depresszió jelei korábban jelentkeztek nála, mint a többi hároméves árvánál, majd alig két hónappal anyja halála után elmaradt az etető környékéről, és soha többé nem láttuk.

Vajon miért lesz a hároméves csimpánzon ilyen mély csüggedés úrrá, ha elveszíti anyját? Igaz, hogy bizonyos mértékig még mindig

szüksége van az anyatejre, de csak néhány percig szopik kétóránként, és egyébként ugyanazon a szilárd táplálékon él, mint a felnőttek. E kérdésre még nem találtuk meg a választ, de a rejtély kulcsa a kezünkben van, ha megnézzük, milyen különbséget mutat Merlin és Beattle viselkedése anyjuk halála után.

Mindkét kölyök ugyanabban a korban veszítette el anyját és az anyai test vigasztaló melegét. Eleinte mindkettőjük depresszió ja napról napra fokozódott. Később viszont Merlin állapota tovább romlott, míg Beattle-é javult. Beattle tovább lovagolhatott egy másik csimpánzon, éppúgy, mint annak idején anyja hátán. Anyja elvesztésével voltaképpen összeomlott az ő kis világa, és ha nővére csak pár méterre is eltávolodott tőle, nyüszíteni kezdett, néha visított is és futott utána. De amikor felkapaszkodott nővére hátára, ismét szoros fizikai kapcsolatban állt egy nagyobb csimpánzzal, olyasvalakivel, aki tudja, mit kell tenni veszély esetén, aki kellő időben egy fa tetejére menekíti, aki nagyon gyorsan tud szaladni és mindkettőjüket biztonságba helyezi.

Ezzel szemben Merlin, Marina halála után elveszítette az oltalom biztonságát, Miff alig volt több számára, mint állandó játszótárs, és ha a csapatban izgalom tört ki, nem sokat tudott tenni öccse érdekében. Így tehát elképzelhető, hogy Merlin állapota elsősorban pszichológiai okokra vezethető vissza, és fizikumának ijesztő leromlása inkább bizonytalanságérzetéből, mint az anyatej elvesztése nyomán fellépő táplálkozási elégtelenségből fakadt. Ezt az elméletet igazolja bizonyos mértékig az a tény is, hogy közvetlenül halála előtt, amikor fizikai állapota a mélypontra süllyedt, úgy tűnt, lelkileg kissé felvidult, mintha e téren valami nagyon lassú javulás indult volna meg. De akkor már késő volt.

Ha egyszer alkalmunk lenne megfigyelni egy elárvult csimpánzkölyök felnövekedését, sokat tanulhatnánk. Vajon az idő begyógyítja-e a sebet, melyet az anya halála okozott? Milyen rendellenesség marad fenn e korai traumás élmények következtében? A válasz nagyon hasznos lehetne azok számára, akik elárvult vagy társadalmilag kedvezőtlen helyzetű gyermekekkel foglalkoznak. Mert noha a csimpánztársadalomnak is vannak viselkedésbeli normái, de sokkal kevesebb, mint akár a legprimitívebb emberi társadalomé. Az ember meglepő önfegyelemmel rendelkezik és korán megtanulja a viselkedés elfogadott normáit. Ez azt jelenti, hogy ha szellemileg kiegyensúlyozott, legalábbis a nyilvánosság előtt, általában féken tudja tartani minden olyan hajlamát, mely elfogadhatatlan magatartásformára ösztökélné. A csimpánzt azonban nem gátolja semmi olyan félelem, hogy „bolondot csinál magából”.

A felnőtt ember életét vizsgálva természetesen sok mindent megtudhatunk egy korábbi traumás élmény hatásáról, de az emberi

viselkedés nemcsak sokkal bonyolultabb, hanem felnőtt emberen sokkal nehezebb is következetes, rendszeres megfigyeléseket végezni. Így tehát egy elárvult csimpánzkölyök kevésbé bonyolult magatartásának éveken át tartó megfigyelése és megértése felmérhetetlen értékű lehet az árva gyermekekkel kapcsolatos problémák egyikének-másikának jobb megértésében.
Reméljük, hogy módunkban lesz behatóan tanulmányozni legalább egy csimpánzt, amely súlyos viselkedészavarban szenved. A bajt nála nem az anyja elvesztése váltotta ki, hanem az a körülmény, hogy annak magatartása vele szemben megváltozott. Ez és néhány egyéb tényező olyan tüneteket idézett elő a kölyöknél, amelyek nem sokban különböznek az árvák viselkedésétől. Flintre gondolok.
Flint majdnem ötéves volt, amikor Flo, fia születése óta először, rózsaszínű lett.
Eltérően a Flint fogamzását előidéző akkori öthetes duzzanattól, Flo most csak négy-öt napig volt rózsaszínű, de ezalatt nem engedte, hogy Flint szopjon. Távol tartotta magától, és valahányszor a kölyök megpróbálkozott, lendületes játékkal terelte el figyelmét. A duzzanat elmúltával Flint újra szopni kezdett, noha – amint később kiderült – Flo vemhes lett. Flint éjszakánként is anyjával aludt, és gyakran lovagolt a hátán.
Flint hosszan tartó csecsemőkora minden bizonnyal Flo matuzsálemi korának volt tulajdonítható: annak, hogy Flónak már nem volt elég ereje féktelen gyermekével viaskodni. Tulajdonképpen már hároméves korában megpróbálta elválasztani Flintet, de a kölyök kezdettől fogva bámulatos kitartással szerezte meg jogát a szopáshoz. Ha Flo nem reagált gyengéd lökéseire és nyüszítésére, Flint szörnyű hisztérikus jelenetet rendezett, földhöz vágta magát, karjával csapdosva, visítozva rohant le a lejtőn, míg végül Flo az elhaló visítozás irányába bámulva egy pillanatig, elbaktatott, hogy megvigasztalja és megszoptassa fiát. Ahogy Flint idősebb lett, rákapott arra, hogy ütlegelje és harapdálja anyját, ha az nem engedte rögtön szopni, és bár ezt Flo időnként megtorolta, de azért szorosan magához ölelte a kölyköt, mintha nyugtatni próbálna még akkor is, ha az harapdálta vagy öklözte őt. E heves jelenetek után Flo mindig beadta derekát, és végül hagyta Flintet szopni.
Amikor Flo vemhessége hatodik hónapjába ért, úgy látszik, elapadt a teje. Ekkor Flint csecsemőként kezdett viselkedni, épp úgy mint Fifi, amikor öt évvel korábban őt választották el. Anyjába csimpaszkodott, vinnyogni kezdett, valahányszor Flo pár méterrel maga mögött hagyta, gyakran anyja és testvérei közé furakodott, ha Flo azokon kurkászott és nyivákolt, ha Flo nem figyelt azonnal rá.
Vemhessége utolsó hónapjaiban Flo igazán sajnálatra méltó volt. A legszárazabb időszak köszöntött be ekkor, és fullasztó hőség

uralkodott. A hegyi ösvényeken bandukolva nemcsak hatalmasra nőtt hasában levő kölykét kellett cipelnie, hanem a félig felnőtt Flintet is, amely komikusan csücsült anyja törékeny, öreg testén. Néha, amikor utánuk mentem, elfogott a félelem, hogy Flo nem fogja túlélni egy újabb kölyök születését. Alig ment pár métert, máris megállt pihenni, és gyakran üres tekintettel bámult a messzeségbe. Flint ezenfelül még zsarnokoskodott is idős anyjával. Amikor Flo pár percig ült, Flint tovább akart menni, mert alig várta, hogy odaérjenek a gyümölcsfákhoz. Addig lökdöste anyja hátát, és addig nyafogott, míg végül Flo felállt és ismét nekiindult. Flint azonnal belecsimpaszkodott. Előfordult, hogy meg is rúgta, ha Flo nem reagált a lökdösődésre. Ha nem azzal nyaggatta, hogy menjenek tovább, akkor azért nyafogott, hogy kurkásszon rajta, és ha Flo nem figyelt rá, nyüszítve ráncigálta a kezét.

Az újszülöttet, Flame-et, egyik hajnalon láttuk meg először, amikor éppen megszáradt a szőre. Elképzelhető, hogy Flo a holdfényben egy másik fészekbe mászott át, sőt az is lehetséges, hogy lemászott a földre, és ott hozta világra kölykét, mert hajnalban nem abban a fészekben volt, amelyet előző este készített magának.

Flame már újszülöttként is csinosnak volt mondható, nem úgy, mint a csúf kis Goblin. Sápadt arcában fátyolos csecsemőszeme kéknek látszott. Meglepődtünk, menynyire kevés szőre van: mellkasa, hasa, karjának és lábának a belső oldala teljesen rózsaszín és csupasz volt.

Követtük Flót, ahogy Flint kíséretében, egyik kezével Flame-et és a kölykön csüngő placentát tartva baktatott az erdőben. Meglepetésünkre Flint példásan viselkedett, és magatartása a Flame születését követő első hetekben nem is változott. Nem nyaggatta többé Flót, hogy kurkásszon rajta, és a hátán sem akart lovagolni. Gyakran próbált hozzányúlni Flame-hez, de ha Flo gyengéden eltolta a kezét, nem makacskodott.

Sohasem fogom elfelejteni azt az esetet, amikor Flint, aki többször is hiába próbálta megérinteni kistestvérét, egy kis gallyat kapott fel, és *azzal* kísérelte meg, hogy hozzányúljon. Azután visszahúzta, és elmélyülten szaglászta az ág végét. Ez először akkor történt, amikor Flame még egynapos sem volt, és később is gyakran előfordult. A gallyat voltaképpen eszközként használta, melynek segítségével megtudhat valamit az újszülöttről.

Flame hamarosan egészséges, élénk és egy kicsit koraérett csecsemővé fejlődött. Flint viszont kezdeti jó magatartása után ismét azzá az anyján csüngő, kellemetlen, követelődző gyermekké vedlett vissza, amilyen húga születése előtt volt. Újra csak Flo hátára akart kapaszkodni, ha a család útra kelt, sőt, ha valamitől megrémült, még az is előfordult, hogy anyja hasába csimpaszkodott, karjával, lábával ölelve át Flame csöppnyi testét és az anyját is. Szörnyű hisztériás

rohamaira is sor került, ha Flo nem engedte be azonnal fészkébe, melyben Flame is aludt.
Ahogy múltak a hetek, Flint viselkedése egyre inkább olyan jelleget öltött, mintha elárvult volna. Egyre ritkábban ment játszani a többi kölyökkel, mind hosszabb ideig kurkászott magán, és észrevehetően fásultabb, egykedvűbb lett. Bántani viszont soha nem akarta Flame-et, ellentétben a kistestvérükre féltékeny gyermekekkel. Sőt, amikor három hónappal később Flo már nem őrizte olyan féltékenyen Flame-et, Flint és Fifi egyaránt sokat játszottak vele, kurkásztak rajta, ölelgették. Néha felváltva cipelték is Flame-et az erdőben. Flo meg látszólag közömbösen baktatott utánuk.
Amikor Flame hathónapos lett, Flo súlyosan megbetegedett, ugyanaz az influenzaszerű betegsége volt, amely Williamet is elvitte, és a csimpánzokat csaknem minden esős évszakban megtámadja. Flo, Flint és Flame hat napig nem került elő, és a kutatóközpont valamennyi diákja a keresésükre indult. Amikor végre megtaláltuk őket, Flo olyan beteg volt, hogy mozdulni sem tudott, Flame pedig kimúlt. Azt hittük, Flo is elpusztul, mert sem enni, sem felkelni nem tudott a nedves földről. De az idős nőstény csodálattal határos módon visszanyerte erejét és egészségét.
Ettől kezdve változás állt be Flint viselkedésében, akit elkerült a betegség. Ahogy múltak a napok, szomorúsága eltűnt, és újra játszani kezdett régi barátaival, éppúgy pörgött, piruettezett és bukfencezett, mint a Flame születése előtti időkben. De csecsemőszerű magatartását nem adta fel, sőt voltaképpen jobban csüngött Flón, mint valaha. Egy ideig azt hittük, hogy újra szopni kezd majd, mert száját gyakran Flo emlőbimbójához tette, de úgy látszik, a betegség alatt Flo teje elapadt. Minden más tekintetben azonban Flint ismét anyja csecsemője lett. Flo megosztotta vele ételét, megengedte, hogy a hátára másszon, sőt néha még a hasába is kapaszkodhatott. Állandóan kurkászott rajta, és éppúgy, mint régen, beengedte az ágyába. És a helyzet nem változott, míg csak Flint hatévesnél idősebb nem lett.
Vajon mi volt a baj Flint nevelésében? Talán az, hogy kicsi korában anyja, nővére és két bátyja „elkényeztette”? Való igaz, hogy e szorosan összekovácsolódott család támogatásával majdnem minden esetben keresztülvitte akaratát a családon kívüli csimpánzokkal való érintkezés során is. Vajon Flónak azért nem sikerült fiát a kellő időben elválasztania, mert öreg volt, és már nem tudta elviselni Flint hisztériás rohamait, amikor nem engedte szopni?
Bármi is volt az oka Flo kudarcának, annyi bizonyos, hogy Flintből mostanra szerfölött abnormális kamasz lett. Vajon kinövi-e rossz szokásait, vajon érett korában is megmaradnak-e infantilis viselkedésének nyomai? Mint annyi más kérdésre, erre is csak akkor lehet majd pontos választ adni, ha folytatjuk kutatásainkat a Gombe-

pataknál. Az viszont már eddig is mély benyomást tett ránk, hogy milyen nagy mértékben függ a növekvő gyermek anyjától. Ki gondolta volna, hogy egy hároméves csimpánz elpusztul, ha elveszíti anyját? Ki gyanította volna, hogy az ötéves kölyök még mindig szopik, és anyjával alszik éjszakánként? Ki álmodta volna, hogy egy tizennyolc év körüli érett hím oly sok időt tölt idős anyja társaságában?

Eddigi megfigyeléseink alapján úgy tűnik, hogy a legtöbb csimpánzanya rendelkezik az eredményes gyermeknevelés képességével. Ugyanakkor azonban azt is felismertük, hogy az e téren elkövetett időnkénti hibák – például, amikor Flo nem volt képes a kellő időben elválasztani Flintet, vagy Passion szívtelen viselkedése kis kölykével, Pommal szemben – maradandó nyomokat hagy e fiatalokban.

1966-ban, amikor gyermekemet vártam, jó néhány hónapon át a Gombe-pataknál tartózkodtam, s a rá következő évben úgyszintén, amikor fiam csecsemőkorban volt. Ekkor már egészen más szemmel figyeltem, miként birkóznak meg a csimpánzanyák a gyermeknevelés problémáival. Jó néhány módszerük kezdettől fogva mély benyomást tett Hugóra is, rám is, és feltettük magunkban, hogy egyiket-másikat saját gyermekünk nevelésénél is alkalmazni fogjuk. Először is elhatároztuk, hogy a fizikai kapcsolatnak, a szeretetnek és a játéknak központi szerephez kell jutnia csecsemőnk életében. Egy évig anyatejjel táplálkozott, amit többé-kevésbé igényelt is. Nem hagytuk magára, ha kiságyában visított. Akárhová mentünk, magunkkal vittük, így a környezet állandóan változott körülötte, viszont szüleivel állandó kapcsolatban maradt. Ha büntettük, egy-egy mozdulattal gyorsan meg is nyugtattuk, és kicsi korában inkább figyelmének elterelésével, mint tiltó eszközökkel próbáltuk csínytevéseit meghiúsítani.

Ahogy nőtt, a csimpánzoktól tanult módszereket természetesen saját józan eszünk szerint kellett módosítani, elvégre is nem csimpánzkölyköt, hanem emberi lényt neveltünk. De a büntetés alkalmazásától mindaddig óvakodtunk, amíg a dorgálás okát fel nem tudta ésszel fogni, továbbra is mindenüvé magunkkal vittük, és testi-lelki megnyugtatásáról mindenkor gondoskodtunk.

Hogy ez a nevelési módszer sikeres volt-e, azt még nem tudjuk megmondani. Csak azt állapíthatjuk meg, hogy most, négyéves korában szófogadó, rendkívül élénk és érdeklődő, könnyen barátkozik gyermekekkel és felnőttekkel egyaránt, eléggé bátor és figyelmes mások iránt. Ezenkívül, barátaink jóslatát megcáfolva, fölöttébb önálló.

De, persze, mindeme tulajdonságokkal talán akkor is rendelkezne, ha nem így neveljük.

Tizenkilencedik fejezet

AZ EMBER ÁRNYÉKÁBAN

Az emberi faj bámulatos sikere (ha egyáltalán a „siker” szó a legmegfelelőbb kifejezés) agya fokozatos fejlődésének tulajdonítható, mely többek között az eszközhasználathoz és eszközkészítéshez, a logikai okfejtéssel történő problémamegoldás képességéhez, a megfontolt együttműködéshez és a nyelv kialakulásához vezetett. Az egyik legmegdöbbentőbb biológiai hasonlatosság csimpánz és ember között az agy felépítésében mutatkozik. A csimpánz kezdetleges gondolkodóképessége már olyan értelmi fokra utal, mely a ma élő emlősök közül bármelyikénél közelebb áll az emberéhez. A ma élő csimpánz agya valószínűleg nem sokban különbözik attól az agytól, amely több millió évvel ezelőtt az első majomember viselkedését irányította.

Azt a tényt, hogy az ősember szerszámokat készített, a többi állattól való eltérése fő ismertetőjegyének tekintették már jóval azelőtt, mielőtt először volt alkalmam megfigyelni Szürkeszakállú Dávidot és Góliátot, amint úgy formálták a fűszálakat, hogy velük termeszhangyákra tudjanak vadászni. Ahogy korábban említettem, a csimpánz még nem „szabályos és meghatározott minta” szerint alakítja pálcikáit, de a szerszámok kifejlesztése előtt az ősember is kétségtelenül botokkal és szalmaszálakkal kotorászott. Ezen a fokon valószínűtlennek látszik, hogy ő is meghatározott minta szerint készítette volna eszközeit. Mivel a legtöbb ember tudatában munkaeszköz és ember szorosan kapcsolódó fogalom, azért fordulunk különös figyelemmel minden olyan állat felé, amely szerszámként képes használni egy tárgyat. Ugyanakkor viszont tudatában kell lennünk annak, hogy ez a képesség önmagában még nem utal szükségképpen az illető lény különleges intelligenciájára. Az a tény, hogy a Galápagos-szigeteken élő harkálynőstény kaktusztüskével vagy apró gallyal próbálja kipiszkálni a fakéreg hasadékaiban meghúzódó rovarokat, valóban elragadó jelenség, de ettől még ez a madár nem áll magasabb értelmi fokon, mint a közönséges harkály, amely hosszú csőrét és nyelvét használja ugyanerre a célra.

A munkaeszköz használata és készítése akkor tekinthető fejlődési szempontból jelentősnek, ha az állat a tárgyak kezelésének képességét különféle célokra tudja felhasználni, vagy amikor egy tárgyat spontán módon egy olyan ismeretlen probléma megoldására használ fel, amely az eszköz használata nélkül megoldhatatlan lenne.

A Gombe-pataknál is tapasztaltuk, hogy a csimpánzok egyes tárgyakat sok különféle célra használnak fel. Növényi szárakkal és botokkal fognak és esznek rovarokat, és ha a kiszemelt eszköz történetesen nem bizonyul megfelelőnek, akkor átformálják. Ha szájukkal nem érik el a vizet, akkor levelek segítségével szívják fel, mégpedig úgy, hogy

először összerágják a leveleket, hogy azok nedvszívó képességét növeljék. Az egyik csimpánz ilyen szivaccsal törölte ki az agyvelőmaradékot egy pávián koponyájából. Megfigyeltük, amint levélcsomókkal törölték le magukról a piszkot, és ugyanígy kezelték sebeiket. Néha emelőként használnak botokat, hogy föld alatti méhkasok nyílásait tágítsák velük.

Eddig még egyetlen csimpánznak sem sikerült egyik eszköz segítségével másikat létrehozni. Egy kísérleti alanyként választott csimpánz még kimerítő tanítás után sem volt képes arra, hogy kőből készült kézi baltával szilánkot hasítson le egy fadarabból, amivel aztán táplálékot piszkálhatott volna ki egy keskeny szájú csőből. Csak akkor tudta megtenni, ha olyan fát adtak neki, melyből fogaival téphetett szilánkot és bár számtalanszor megmutatták neki, miként kell használni a kézi baltát keményebb fa felaprítására, egyetlenegyszer sem próbálta meg annak segítségével megoldani a problémát.[5]

Mielőtt azonban kijelentenénk, hogy a csimpánzfaj nem képes e cselekedet végrehajtására, jó néhány csimpánzt kell kísérletnek alávetni. Hiszen az emberek között is egyeseknek van matematikai érzékük, másoknak meg nincs.

Amikor a szabadon élő csimpánz teljesítményét összehasonlítjuk a kísérletben részt vevő csimpánz képességével, az a benyomásunk támad, hogy idővel kialakulhat nála egy kifinomultabb eszközkultúra. Elvégre az ősember is voltaképpen eredeti formájában használta évezredeken át primitív kőeszközeit.

Majd egyszerre csak egy kifinomultabb kőkorszakbeli eszközkultúra bukkant fel szerte a különböző földrészeken. Feltehetően egy kőkorszakbeli lángelme teremtette ezt az új kultúrát, és társai, akik minden bizonnyal tanultak egymástól és utánozták egymást, átvették az új módszert.

Ha a csimpánznak módja lesz fennmaradni, megtörténhet, hogy majd ők is létrehozzák a maguk még intelligensebb fajtáját, amely merőben új eszközkultúrát teremt meg. Szinte bizonyosnak látszik ugyanis, hogy amíg a tárgyak megfelelő kezelése a csimpánznak vele született képessége, addig a munkaeszközök használatának tényleges módját – melyet a Gombe-pataknál is gyakoroltak – az idősebbektől tanulják el a kölykök. Jó példa erre a következő eset. Az egyik nősténynek hasmenése volt, és nagy csomó levéllel tisztította meg bemocskolódott fenekét. Kétéves kölyke elmélyülten figyelte, azután ő kétszer is felszedett egy maréknyi levelet, és kitörölte vele saját tiszta fenekét.

Hugo és az én számomra, de ugyanakkor az emberi viselkedés és fejlődés iránt érdeklődő sok-sok tudós számára is a csimpánzviselkedés egyik legfontosabb kérdése az a döntő hasonlatosság, amely a csimpánz és az ember közléseit kifejezni segítő mozdulatok és testtartás között mutatkozik. És nemcsak a testhelyzetük és taglejtésük

hasonlít a mienkhez, hanem azok gyakran hasonló tartalmat is közvetítenek.
Ha a csimpánz hirtelen megijed, gyakran nyúl a közelében levő csimpánz felé, hogy megérintse vagy átölelje azt, éppúgy, mint a fiatal lány, aki egy hátborzongató film közben társa kezét szorongatja. Csimpánz és ember számára egyaránt megnyugtató, ha feszült helyzetben egy másik lény fizikai közelségét érzi. Egyszer Szürkeszakállú Dávid megpillantotta magát egy tükörben, és rémületében az akkor mindössze hároméves Fifit ragadta meg. Még az ilyen csöpp kis csimpánzzal való kapcsolat is megnyugtatta: lassanként megnyugodott, és a félelem vigyora eltűnt képéről. Az embereket is megnyugtathatja, ha valamely érzelmi válságban kutyájukat vagy más kedvenc háziállatukat foghatják vagy simogathatják.
Az a vigasz, amelyet a csimpánzok és az emberek a fizikai kapcsolatból merítenek, valószínűleg a csecsemőkorból ered, amikor az anya érintése, testének közelsége mind az emberi, mind a csimpánzcsecsemő félelmét megszünteti, aggodalmát csillapítja. Így, amikor a gyermek felnő, és anyja már nincs mindig a közelében, utánpótlást keres – másvalakivel való fizikai kapcsolatot. Ha azonban az anyja elérhető, akkor mindenképpen nála keres megnyugtatást. Amikor Figan nyolcéves volt, Mike egy ízben megfenyegette. Figan hangosan visított és hat-hét másik csimpánzt maga mögött hagyva addig futott, míg Flóhoz nem ért, majd felé nyújtotta kezét, az pedig megfogta. Figan megnyugodott, és rögvest abbahagyta a sikoltozást. A fiatal fiúk és lányok a gyermekkor után is még hosszú ideig öntik ki szívük bánatát anyjuknak, feltéve persze, hogy meleg szeretet köti őket egymáshoz.
Akadnak olyan csimpánzok, akik a többieknél sokkal nagyobb mértékben igyekeznek a magasabb rangúak kegyét elnyerni. Melissa például, különösen fiatal korában, valahányszor egy felnőtt hím közelébe került, odasietett hozzá, és a hátára vagy a fejére tette kezét. Ha a hím feléje fordult, Melissa behódoló vigyorral nyugtázta a kitüntetést. Ő és a hozzá hasonló csimpánzok feltehetően azért próbálják ily módon behízelegni magukat, mert egy náluk magasabb rangú jelenléte feszélyezi őket, és a fizikai kontaktustól várják a feloldódást. Ha viszonzásképpen a domináns egyed is megérinti őket, annál eredményesebb az akció.
Szép számban vannak persze emberi Melissák is, vagyis olyan emberek, akik rendkívül barátságosak akarnak lenni, megveregetik-megcirógatják azt, akivel beszélnek, gyakran és kedvesen mosolyognak. Általában olyan emberek viselkednek így, akik valamilyen okból nem eléggé magabiztosak, és társaságban feszélyezve érzik magukat. És ami a mosolygást illeti? Sok vita folyik az emberi mosoly kialakulásával kapcsolatban. Az azonban

bizonyosnak látszik, hogy kétféle mosoly létezik, még ha ez a kettő egyetlen ősi arckifejezésből származik is. Mosolygunk valamilyen szórakoztató dolgon, de mosolygunk akkor is, ha kissé idegesek, izgatottak vagyunk, vagy ha valamitől tartunk. Vannak olyan ideges interjúalanyok, akik ily módon jóformán mindenen mosolyognak, amit mondanak nekik. És ez az a mosoly, amely összefüggésbe hozható az alázatos, illetve a rémült csimpánz vigyorgásával.

Amikor a csimpánzok egy nagy halom banánnak megörülnek, úgy veregetik és ölelik-csókolják egymást, mint két francia, ha jó hírt hall, vagy a gyermek, aki anyja nyakába ugrik, amikor valami ritka élvezetet helyeznek számára kilátásba. Valamennyien ismerjük a feszült izgalom vagy boldogság érzését, melynek hatására az emberek ugrándoznak, kiáltoznak vagy könnyekbe törnek ki. Nem meglepő tehát, hogy a csimpánzok, ha valami ehhez hasonlót éreznek, társaik átölelésével próbálnak szabad kifutást engedni indulatuknak.

Említettem már, hogy ha egy magasabb rangú csimpánz megfenyeget vagy megtámad egy másikat, az visítva, alázatosan a földhöz lapulva vagy kezét kinyújtva szokta követni támadóját. Ez voltaképpen nem más, mint egy megnyugtató mozdulatért való könyörgés. Feszült magatartása némelykor nem is enged fel mindaddig, amíg a megnyugtató érintést, veregetést, ölelést vagy csókot meg nem kapja. Figan több ízben hisztériás rohamot kapott, ha ezt megtagadták tőle. Ilyenkor a földre vetette magát, a visítástól görcs állt a torkába, míg végül támadója csillapító mozdulattal megérintette. Láttam már gyermeket is ugyanilyen módon viselkedni: miután anyja megdorgálta, sírni kezdett, mindenütt a nyomában járt, a szoknyájába kapaszkodott, míg végül anyja megbocsátott neki, felemelte, magához ölelte és megcsókolta. A házastársak közti civódást követő kibékülésnek szinte elengedhetetlen formája a csók vagy ölelés, vagy a kedveskedésnek valamilyen egyéb formája. Kézfogás pecsételi meg a barátság helyreállását vagy a kölcsönös megbocsátást a kulturált társadalom legnagyobb részében. Az ember és a csimpánz viselkedésének párhuzamba állításánál akkor keletkezik nehézség, ha figyelembe vesszük, milyen morális tényezők játszanak szerepet, amikor az ember bocsánatot kér valakitől vagy maga bocsát meg. A csimpánztársadalomban az alacsonyabb rangú egyed vigaszkeresése a magasabb rangúnál, vagy annak csillapító gesztusai semmiféle elvi kapcsolatban nem állnak a támadó cselekedet helyes vagy helytelen voltával. Az a nőstény, akit pusztán azért ér támadás, mert véletlenül túl közel állt a dühöngő hímhez, minden valószínűség szerint éppúgy közeledik a hímhez és éppúgy könyörög annak vigasztaló érintéséért, mint az a nőstény, akit a hím azért döntött fel, mert az a nagy halomból el akart venni egy banánt.

Noha közvetlen összehasonlítást tehetünk a vigaszt nyújtó érintésnek

vagy ölelésnek az emberre vagy a csimpánzra gyakorolt hatása között, ismét bonyolulttá válik a helyzet, ha megkíséreljük felfedni, milyen motiváció irányítja az emberszabású majom vagy az ember gesztusát vigasznyújtás közben. Az emberek képesek ugyanis önzetlen indítékok alapján cselekedni. Őszintén sajnálhatunk valakit, és megpróbálunk osztozni bánatában, hogy módunk lehessen megnyugtatni és vigasztalni. Igen valószínűtlen azonban, hogy a csimpánzok hasonló érzelmek alapján cselekednének. Még azt is kétlem, hogy ugyanazon család tagjainál – jóllehet kölcsönös és erős ragaszkodás fűzi őket össze – bármikor is a puszta önzetlenség irányítaná egymás iránti viselkedésüket.

Másrészt viszont előfordulnak olyan esetek, ahol párhuzamot lehet vonni. Legtöbbünket kényelmetlen, feszélyezett érzés fog el egy szánalmas helyzetben levő, zokogó embertársunk láttán. Rendszerint szükségét érezzük, hogy nyugtatni próbáljuk, nem azért, mert önzetlenül sajnáljuk, hanem mert viselkedése zavarja saját jóérzésünket. Elképzelhető, hogy az alázatosan lesunnyadó, visító alacsony rangú csimpánz látványa – és különösen a hangja – hasonló módon feszélyezi a többieket, és e helyzet megváltoztatásának legkényelmesebb módja a számukra az, ha egy érintéssel megnyugtatják társukat.

Van még egy kérdés, amit figyelembe kell venni a csimpánzok vigaszt nyújtó viselkedése tekintetében, és ez a kurkászás szerepe a magatartás alakulásában. A csimpánz – és számos más állat – számára a közös kurkászás a legbékésebb, a legmegnyugtatóbb és legbarátságosabb fizikai érintkezési forma. Kis kölykeiknek soha nem kell éhezniük a fizikai kapcsolatra, mivel ebből folyamatosan részesülnek, és sok időt töltenek anyjukkal. Azután ahogy nagyobbak lesznek, egyre több időt töltenek távol anyjuktól, és egyre többet játszanak társaikkal – a játék pedig a fizikai érintkezés rengeteg lehetőségét foglalja magában. A felnőttkor küszöbén a játék szerepe fokozatosan csökken, de ugyanakkor az állat mind hosszabb időt tölt a közös kurkászással anyja és testvérei, majd még későbbi korban más felnőttek társaságában. A felnőtt csimpánzok egy-egy alkalommal két órán át is kurkásznak egymáson. A közös kurkászás nyilvánvaló szükségét jól példázta az az epizód, amikor az öreg McGregor béna lábát maga után vonszolva, teljes hatvan métert mászott csak azért, hogy csatlakozhasson a kurkászó hímek csoportjához.

Amikor a csimpánznak közös kurkászáshoz van kedve, rendszerint odamegy a kiválasztott partnerhez, pontosan szemben vele megáll, és vagy kissé lehajtott fejjel néz rá, vagy más irányba fordul, és így a farát tartja oda. Talán az sincs kizárva, hogy a far behódoló odatartása a meghajlás és megalázkodó lekuporodás mind a kurkászásra felszólító mozdulatokból fejlődött ki. Valamikor régen a megfenyegetett,

alacsonyabb rangban levő állat talán azért közeledett a magasabb rangú társához, hogy kurkászó ujjainak vigasztaló, megnyugtató érintésében részesüljön? Ha ez így van, akkor a megközelített csimpánz reakciója, az érintés vagy a megveregetés, szintén a kurkászás mozdulataiból alakulhatott ki. Bizonyos esetekben ténylegesen előfordul, hogy az alárendelt alázatos testtartására a domináns egyed apró kurkászó mozdulatokkal reagál.

Logikusan feltételezhető, hogy az effajta reakció a századok folyamán szertartásossá vált, és így a csimpánz ma már csak jelképes érintéssel vagy veregetéssel illeti behódoló társát, ahelyett, hogy kurkászna szőre között.

Amikor két csimpánz hosszú távollét után üdvözli egymást, viselkedésük megdöbbentően hasonlít a hasonló helyzetben levő emberekéhez. A csimpánzok meghajolnak vagy leguggolnak a földre, kezet fognak, megcsókolják egymást, ölelkeznek, megérintik vagy megveregetik egymás testének bármely részét, de különösen az arcot, a fejet és a nemi szerveket. A hím esetleg a nőstény vagy a kölyök állát paskolja meg. Egy vagy több ilyen gesztus számos kultúrában az embereknél is tapasztalható. Vannak olyan társadalmak, ahol az üdvözlés egy formája egymás nemi szervének érintése. Ez a Bibliában is megtalálható.

Az emberi társadalmakban sokféle hagyományos üdvözlésforma megmaradt. Ha az utcán egy ember ismerősével találkozik, nem feltétlenül azért hajtja meg fejét, hogy ezzel a másik magasabb társadalmi rangját nyugtázza, noha e mozdulat kétségtelenül az alázatos bókolásból vagy földre borulásból származik. Nemcsak olyankor mosolygunk, ha idegesek vagy feszélyezettek vagyunk, noha jóllehet az üdvözlés gyakran az illetők egymáshoz viszonyított társadalmi pozíciójának elismerését szolgálja, különösen hivatalos alkalmakkor.

Két csimpánz közti üdvözlés majdnem mindig ezt a célt szolgálja, vagyis újra megállapítja egyik magasabb rangúságát a másikkal szemben. Amikor az ideges Olly Mike-ot köszönti, felé nyújtja kezét, vagy földig hajol, és mélyre hajtott fejjel alázatosan lekuporodik a földre. Voltaképpen elismeri tehát Mike magasabb rangját. Mike ilyenkor rendszerint úgy reagál behódolására, hogy megérinti, megveregeti vagy megfogja Olly kezét, vagy megpaskolja a fejét. Két csimpánz üdvözlése általában látványosabb, ha jó barátokról van szó, különösen ha nemcsak pár órája, hanem jó néhány napja nem látták egymást. Góliát ilyenkor gyakran átkarolta Dávidot, azután egymás arcára vagy nyakára nyomták szájukat, Góliát és Mr. Worzle találkozása viszont ritkán volt több röpke érintésnél, még ha előzőleg hosszú ideje nem is látták egymást.

A csimpánz taglejtései közül nemcsak az alázatos és a megnyugtató

gesztusok hasonlítanak oly nagy mértékben a mieinkhez. Játékaik közül is sok éppen olyan, mint gyermekeinké. A csimpánz ujjainak játékosan csiklandozó mozdulatai csaknem teljesen megegyeznek az emberével. A csimpánz agresszív erőfitogtatása sem ismeretlen előttünk. A dühös csimpánz embermódra néz farkasszemet ellenfelével. Hirtelen mozdulattal felemeli karját, fejét kissé hátraveti, és két lábon állva, karjával hadonászva a másik felé rohan, köveket, botokat hajigál felé, üt, rúg, harap, karmol és kitépi áldozata szőrét.
Ha megvizsgáljuk egyrészről a csimpánzok, másrészről az emberek testtartásának, taglejtésének és kommunikációs jelrendszerének egész sorát, sok esetben megdöbbentő hasonlóságra lelünk. Ebből vagy arra lehetne következtetni, hogy az embernél és a csimpánznál figyelemre méltóan hasonló gesztusok és testtartások alakultak ki az idők folyamán, vagy pedig arra, hogy az ember és a csimpánz valamikori – nagyon távoli és ködbe vesző – közös őstől származik, méghozzá olyan őstől, aki csókok, ölelkezés, érintés, cirógatás és kézfogás útján érintkezett társaival.
Egyik legnagyobb különbség az ember és legközelebbi élő rokona között természetesen az, hogy a csimpánznál nem fejlődött ki a beszéd képessége. A leglankadatlanabb erőfeszítés sem járt semmiféle eredménnyel a fiatal csimpánzok beszédre tanítása terén. A verbális nyelv valóban hatalmas előrelépést jelent az ember fejlődésében.
A csimpánzkiáltások meglehetősen változatosak, és természetesen különféle információk közvetítését szolgálják. Amikor a csimpánz megfelelő *táplálékra* lel, hangosan ugató hangot hallat, így a környéken levő társai tudomást szereznek a táplálékforrás helyéről, és sietve csatlakoznak hozzá. A *megtámadott* csimpánz visít, mellyel felriaszthatja anyját vagy barátját, hogy segítségére siessenek. Aggasztó vagy *veszélyessé* váló helyzetben a csimpánz velőt rázó *uraaa*-kiáltásba tör ki, melynek hallatára a többiek a helyszínre sietnek, hogy megnézzék, mi történik. A völgybe *induló* vagy valamely táplálékforrást megrohamozó hím csimpánz hangos ziháló huhogást hallat, amely a többieket nemcsak arról tájékoztatja, hogy egy társuk érkezik, hanem arról is, hogy ki az. A mi emberi fülünk számára ez a ziháló huhogás a minden másnál jellemzőbb csimpánzhang. Ez azért is fontos, mert a ziháló huhogás az a kiáltás, amely a közösség szétszórt tagjai között a kapcsolat fenntartására szolgál. A csimpánzok azonban másfajta hangokból is meg tudják állapítani az egyedek kilétét – az anya például ismeri kölyke visítását. A csimpánz feltehetően legtöbb ismerőse hangját képes felismerni.
Annak ellenére, hogy a csimpánzkiáltások bizonyos helyzetekről és egyes egyedekről közölnek alapvető információkat, nagyjában és egészében véve mégsem hasonlíthatók a beszélt nyelvhez. Az ember szavak segítségével elvont eszméket közöl, felhasználhatja mások

tapasztalatait, ha ő maga nem is volt jelen és értelmes, közösen kidolgozott terveket tud készíteni. Amikor azonban az emberek érzelmi megnyilvánulásaira kerül sor, legtöbben visszatérnek az ősi csimpánz típusú taglejtésekkel történő közléshez: a bátorító vállon veregetéshez, a szeretettől áradó öleléshez, a kézszorításhoz. És ha ilyenkor szavakkal is megpróbáljuk kifejezni érzelmeinket, gyakran úgy használjuk őket, mint a csimpánzok kiáltásaikat – pusztán a pillanatnyi emóció kinyilvánítására törekszünk: „Szeretlek, szeretlek" ismételgeti minduntalan a szerelmes, miközben nem szavakkal, hanem öleléssel, becézgetéssel próbálja közölni a szeretett lénnyel túláradó szenvedélyét. Meglepetésünket „jé", „nahát", „hűha" és ehhez hasonló együgyűségekkel fejezzük ki. Dühünket káromkodással és egyéb többé-kevésbé semmitmondó frázissal engedjük szabadjára. E szóhasználat érzelmi szinten legalább annyira tér el az ékesszólástól, az irodalmi nyelvtől és az értelmes beszélgetéstől, mint a csimpánzok horkantásai és huhogásai.

Újabban bebizonyították, hogy a csimpánz képes az emberekkel értelmes módon értekezni. Két amerikai tudós, Allen és Beatrice Gardner süketnémák jelbeszédének használatára tanítottak meg egy fiatal csimpánzt. A Gardner házaspár úgy gondolta, hogy mivel a *csimpánz* közlésrendszerében olyan fontos szerepe van a taglejtésnek és a testtartásnak, egy ilyen jelbeszéd megfelelőbb lehet számára, mint a vokális beszéd tanításával való próbálkozás.[6]

Csimpánzuk, Washoe csecsemőkorától kezdve állandóan emberek között élt. Ezek az emberek kezdettől fogva nemcsak Washoe-val, hanem az ő jelenlétében egymással is jelbeszéd segítségével érintkeztek. Csak olyan hangokat hallattak, melyek megközelítették a csimpánzkiáltásokat, mint amilyen a nevetés, a felkiáltás, Washoe saját hangjainak utánzása.

Kísérletük bámulatosan sikeres volt. Ötéves korára Washoe körülbelül háromszázötven különféle jelet ért meg, melynek tekintélyes része inkább szócsoportokat, mint egyedülálló szavakat jelöl, és Washoe ezek közül mintegy százötvenet maga is helyesen használ. A Gardner házaspárt bírálat érte azért, mert megengedték Washoe-nak a „pongyola" jelbeszédet. Egyes jeleket ténylegesen kissé eltérő formában tanítottak meg Washoe-nak, ha azok nagyon közel álltak az ő egyik-másik taglejtéséhez. Másokat meg maga Washoe változtatott meg kicsi korában, amiben az volt az érdekes, hogy ezek a módosítások pontosan megfeleltek a kisgyerekek által alkalmazott átalakításoknak. Más szóval a süketnéma apróságok „gyereknyelvével" voltak azonosak. Ezek közül Washoe sokat helyesbített, amikor nagyobb lett.

Washoe-t magát nem láttam, csak egy filmet, amely teljesítménye színvonalát mutatta be, és különös módon egyik tévedése gyakorolta

rám a legmélyebb benyomást. Egy sor tárgyat kellett megneveznie, melyeket egy zsákból szedtek elő. Igen gyorsan jelezte a tárgyak helyes nevét, bár vitatható, hogy egy értelmes kutya nem tudná-e elsajátítani végül azt az asszociációt, hogy a tál látványára egyet, a cipőére kettőt kaparjon a földön, és így tovább. Ekkor azonban egy kefét mutattak Washoe-nak, és ő a fésű jelét mutatta. És ezt rendkívül jellemzőnek tartottam, mert ez az a fajta tévedés, amelyet a kisgyermek is elkövet, amikor a cipőt papucsnak, a csészealjat tányérnak hívja – de soha nem nevezi a cipőt tányérnak.

A Gardner házaspár egyik legragyogóbb tapasztalata az volt, amikor a tükörbe néző Washoe-tól első alkalommal kérdezték meg (természetesen jelbeszéddel): „Ki az"? Washoe, aki addigra már nagyon hozzászokott a tükörhöz, így válaszolt: „Én, Washoe."

Bizonyos tekintetben ez tudományos igazolása annak a ténynek, amit ha homályosan is, de mi magunk már régen tudunk, hogy a csimpánz rendelkezik valamilyen kezdetleges Én-tudattal. Kétségtelenül vannak, akik ezt nem szívesen hiszik el, mert még annál az elképzelésnél is, hogy az ember az egyetlen eszközkészítő lény, mélyebben gyökerezik az a felfogás, hogy az élők világában egyedül az ember rendelkezik öntudattal. Ez azonban nem tekinthető zavaró körülménynek. Mostanában jöttem rá, hogy csupán az ember és a csimpánz viselkedésbeli hasonlóságának pontos megértésén keresztül juthatunk el annak a komoly mérlegeléséhez, hogy milyen tekintetben *különbözik* tulajdonképpen egymástól e két élőlény. És csak akkor kezdhetjük majd értékelni igazán mind biológiai, mind szellemi értelemben az ember páratlan voltát a maga teljességében. Az ember tudatossága egészen más, mint amilyen a csimpánz derengő öntudata. Az ember nemcsak azzal van tisztában, hogy az a test, amit a tükörben lát, az az Én, hogy szőrzete és lábujja az övé, vagy hogy ha bizonyos esemény bekövetkezik, *ő maga* félni fog, vagy örül, vagy elbúsul. Az ember Én-tudata felülmúlja a test primitív tudomásulvételét.

Az ember magyarázatot követel létének rejtelmére, a körülötte levő világ csodájára és a fölötte elterülő világmindenségre. Ezért az ember évszázadokon át imádta Istent, a tudománynak szentelte magát és megpróbált behatolni a misztikumban rejtőző titokba. Az ember szinte határtalan képességgel rendelkezik, hogy egyéb dolgokkal is elmélyülten foglalkozzék, ne csak saját magával: fel tudja áldozni magát egy eszméért, el tud merülni mások örömében és bánatában, mélyen és önzetlenül képes szeretni, és meg tudja teremteni és értékelni is a szépség számtalan formáját. Tulajdonképpen nem meglepő, hogy a csimpánz felismeri magát a tükörben. A meglepő az lenne, ha a csimpánz könnyeket ejtene, amikor Bach mennydörgő zenéje szól egy székesegyház orgonáján.

Igen, az ember ténylegesen árnyékba borítja a csimpánzt. De a

csimpánz ugyanakkor rendkívül fontos szerepet játszik az ember megértésében. Ahogyan mi árnyékot vetünk rá, ugyanúgy borítja be ő is árnyékával az összes többi állatot. Megvan a képessége, hogy egészen bonyolult feladatokat oldjon meg, különféle célokra tud eszközöket használni és készíteni, társadalmának felépítése, társaival való érintkezésmódja a fejlettség magas fokán áll, és az öntudatra ébredés kezdete is fellelhető nála. Nem tudhatjuk, mi lesz a csimpánzból negyvenmillió év múlva. Legyen valamennyiünk közös gondja, hogy élni hagyjuk, és adjuk meg neki legalább a lehetőséget a továbbfejlődésre.

Huszadik fejezet
AZ EMBER EMBERTELENSÉGE

Ahogy a nyílhegy szakálla Flo húsába fúródott, megingott és megtántorodva egy ágba kapaszkodott. Flint félelmében visítva belecsimpaszkodott, miközben a vér anyja sebéből lassan végigfolyt arcán. Én pedig csak álltam, sem mozdulni, sem kiáltani nem tudtam és néztem, ahogy Flo egyik kezét az oldalához emeli, és hitetlenkedve bámul a vérre. Azután lassú mozdulattal alábukott és zuhant, egyre zuhant lefelé... Flint piócaként anyja halódó testéhez tapadt, s végül szörnyűséges tompa puffanással értek a földre.

Amint a vigyorgó, ébenfekete arcú, fehér fogú emberi maszk föléhajolt, Flo még egy utolsót rándult, és többé nem mozdult. A sikoltozó, viaskodó, harapó Flintet nyirkos, bűzös zsákba dugták mélyen, nagyon mélyen. De még a sötétben is ki tudtam venni az ember fekete árnyékát...

Hideg verítékben úszva ébredtem a fejemre húzott takaró alatt. A lidércnyomás olyan eleven volt, hogy képtelen voltam újra elaludni. Igen. Lidércnyomás. De újra meg újra megtörténik Közép- és Nyugat-Afrika egyes részein. A csimpánzhús számos helyen különleges csemegeszámba megy, és rémtörténeteket lehet hallani, hogy a húspiacon csimpánzkölyköket anyjuk feldarabolt teteme mellé kötnek, hizlalásra meg fogyasztásra kínálják őket a fehérjehiányban szenvedő afrikaiaknak. Csimpánzkölykökre ezenkívül orvostudományi kutatólaboratóriumoknak is nagy szükségük van Európában és az Egyesült Államokban egyaránt, és akár tetszik, akár nem, úgy fogjuk meg őket, hogy lelőjük anyjukat. Vajon hány csimpánzanya kúszik az erdők magas lombkoronájában halálosan megsebesülve, és pusztul el később elárvult és halálra ítélt kölyköket hagyva maga után? Hány és hány csimpánzbébi, aki a lövést és a zuhanást túlélte, pusztul el összetörten és kétségbeesve a rabság első napjaiban? Becslésem szerint minden egyes csimpánzkölyökért, mely élve érkezik a nyugati világba, átlagosan hat másik vesztette életét.

Van még egy árnyék, amely manapság a csimpánzok fölé borul, és ez a mező- és erdőgazdaság terjeszkedése, melynek következtében a csimpánz természetes környezete és élete egyaránt veszélybe kerül. Kiirtják az erdőségeket, hogy több hely jusson a mezőgazdasági termelés számára, és elpusztítják a csimpánzok táplálékforrásaként szolgáló fákat, hogy helyettük haszonfákat telepítsenek. Továbbá a minden emberi betegségre fogékony csimpánzok, ha emberi települések közelébe kerülnek, járványveszély fenyegeti őket.
Egyes emberek szerencsére már ráébredtek a vadon élő csimpánzokat fenyegető veszélyekre. Uganda és Tanzánia felvilágosult kormányai védelmet nyújtanak csimpánztömegeiknek, és egy mostanában megtartott nemzetközi természetvédelmi tanácskozás megállapodott abban, hogy ezek az emberszabású majmok a veszélyeztetett és védelemre szoruló fajok listájára kerülnek. Programokat dolgoznak ki azzal a céllal, hogy a kutatómunkához szükséges csimpánzokat fogságban tenyészthessék, és amennyiben nagy és megfelelő telepeket sikerül létrehozni, nagymértékben csökkenni fog a vadon élő csimpánztömegek ily célra való igénybevétele. A csimpánz csak az egyike azoknak a vadon élő állatoknak, amelyeket a kipusztulás veszélye fenyeget, viszont ő a legközelebbi élő rokonunk, és szomorú lenne, hogy mire unokáink felnőnek, már csak állatkertben és laboratóriumban léteznének csimpánzok. Még gondolni se jó erre, mivel a fogságban élő csimpánzok általában egészen mások, mint azok a csodálatos lények, akiket oly jól megismertünk a vadonban.
Ma már számos állatkertben csoportosan és meglehetősen tágas, elkerített területen tartják a csimpánzokat, de még mindig nagyon sok emberszabású majom él bebörtönözve ósdi, rácsos betoncellákban. Egyik nyáron két öreg állatkerti csimpánzzal ismerkedtem meg: egy hímmel és egy nősténnyel. Igen apró ketrecben helyezték el őket, melynek egy fedett és egy nyitott része volt. A két rekeszt acélajtó választotta el egymástól. Nagyon meleg volt azon a nyáron, és bár a csimpánzok a nyitott részen tartózkodtak, az elválasztó ajtó pedig csukva volt, a ketrec fölött nem volt ponyvatető, és amikor a nap felülről tűzött, a beton úgy égetett, hogy hozzányúlni sem lehetett. Ágat nem tettek oda, hogy azon ülhessenek, csak egy kis fapolcot, melyen egyszerre csak egyikük fért el, és persze mindig a hím ült ott, ha erősen tűzött a nap. Naponta csak kétszer kaptak enni, kora reggel és késő délután.
Vizük általában délelőtt tíz órára elfogyott, és újabb adagot nem kaptak.
Eltűnődtem azon, hogy milyen régen el kellett feledniük már az indákat, a puha földet, az ágakon való hintázást és az erdei vágták izgalmát, amikor anyjuk szőrébe kapaszkodtak. Most már nyilván csak a táplálkozás jelentette az egyetlen örömet számukra, de nem

élvezhették a zamatos rovarokra való vadászást vagy a frissen elejtett zsákmány ízét, és soha többé nem mászhattak örömteli horkantások közepette a hűs erdei fa törzsén a napérlelte gyümölcs felé. És milyen hosszúnak is tűnhet az étkezések közötti idő olyan állatoknak, amelyek természetüknél fogva egész álló nap szeretnek enni! Az evésen kívül más dolguk nem volt, minthogy fásultan kurkásztak egymáson vagy saját magukon. Még egymástól sem tudtak egyetlenegy percre sem megszabadulni ők ketten, a hím sohasem kapcsolódhatott ki más hímek társaságában, és a nőstény sem szabadulhatott ki a hím közelségéből.

Az ilyen állatkerti csimpánz nyilván nem sokban különbözik attól az embertől, aki hosszú évek óta börtönben él a szabadulás minden reménye nélkül. Még egy megfelelő állatkertben is, ahol a csimpánz valamivel nagyobb csoportban és tágasabb ketrecben él, egészen más lénnyé fejlődik, mint amilyeneket a Gombe-pataknál ismertünk. Az állatkerti csimpánzban nyoma sincs annak a nyugodt méltóságnak, vidám tekintetnek és céltudatos egyéniségnek, mely vadon élő társát jellemzi. Magatartása jellegzetesen megrögzött formát ölt – járás közben egyik kezét kissé oldalra fordítja –, mindig ugyanazt a kezét, mindig ugyanarra az oldalra. Szűk ketrecén átcsoszogva rácsap az ajtó vaskeretére, mindig ugyanarra a helyre, mindig ugyanolyan módon, mindig ugyanabban a ritmusban. Ez a vadon élő csimpánz csodálatos, lenyűgöző, támadó erőmutatványának szánalmas maradványa.

A legtöbb ember csupán az állatkerti vagy a laboratóriumi csimpánzt ismeri. Ez azt jelenti, hogy még azok, akik állandóan foglalkoznak csimpánzokkal – például állatkerti őrök vagy tudományos kutatók – sem tudnak fogalmat alkotni, vagy helyesen megítélni, hogy milyen is *valójában* a csimpánz. Talán ez az oka, hogy számos tudományos laboratóriumban megdöbbentő körülmények között tartják őket. Apró betoncellákban vannak elhelyezve, többnyire magányosan, nap nap után semmiféle tevékenységet nem fejthetnek ki, csupán arra várhatnak, hogy valami új – és gyakran rémületes vagy fájdalmas – kísérletnek vetik őket alá.

Szeretném világosan leszögezni: nem azt akarom mondani, hogy ne használjuk a csimpánzt kísérleti állatként. Fiziológusok és biokémikusok legújabb kutatásai kimutatták, hogy a csimpánz biológiailag – a kromoszómák száma és formája, a vérprotein összetétele, a DNS stb. tekintetében – nagyon közel áll az emberhez. Bizonyos szempontokból éppolyan közel, mint a gorillához. Így a csimpánz valószínűleg az egyetlen élőlény, amely megfelelően helyettesíti az embert olyan alkalmakkor, amikor etikai okokból a kísérletet nem lehet embereken végrehajtani. A kuru, ez az új-guineai, különös reszketést okozó betegség az orvostudomány rejtélyei közé tartozott, és számtalan áldozatot követelt. A csimpánzokon végzett

kísérletezés derítette ki, hogy tulajdonképpen lassú lefolyású vírusos megbetegedésről van szó, és ez lehetővé tette a jelenlegi hatásos kezelés alkalmazását. Továbbá a csimpánzagyvelő és az emberi agyvelő közötti hasonlóság következtében a csimpánzokon végzett kísérletek kétségtelenül nagyon értékesek lesznek az emberi elmebetegségeket kutató tudósok számára. Nyilván akadnak olyanok, akik nincsenek tisztában az olyan elmebeli zavarok elterjedtségével és tragikus jellegével, amilyen például a skizofrénia és a súlyos depresszió. Nemcsak a betegek maguk szenvednek ettől, hanem környezetük is. A csimpánzok kísérleti alanyként használhatók e rendellenességek vizsgálatánál, amely segíti a tudományt az emberi szenvedés enyhítéséért folytatott küzdelmében.

Jóllehet egyetértek azzal, hogy feltétlen szükségesség esetén a csimpánzokat fel kell használni egyik-másik ilyen kísérletnél, de ugyanakkor rendkívül fontosnak tartom a laboratóriumi csimpánzok életkörülményeinek nagyfokú javítását is. Ha ezt vagy azt az emberszabású majmot tengeri malacként akarjuk felhasználni az orvostudományi kutatásban – például veseátültetések, kábítószerek hatásának vagy fogamzásgátló tabletták eredményességének hosszú távú megfigyelésére – vagy az űr meghódításában, akkor minden erőfeszítést meg kell tennünk, hogy laboratóriumainknak jól ellátott, megbecsült vendége legyen. Tágas mozgási területre van szüksége, olyan eszközökre, mellyel elűzi unalmát, csábító és ízletes táplálékra, és amennyiben lehetséges, társaságot kell számára biztosítanunk. Hugóval gyakran úgy érezzük, hogy a laboratóriumi csimpánzok helyzetét csak egyféleképpen lehet megjavítani, ha az eltartásukkal megbízott alkalmazottakat elvisszük a Gombe-patakhoz, hadd lássák saját szemükkel, hogyan élnek a csimpánzok a vadonban.

Huszonegyedik fejezet
CSALÁDI UTÓIRAT

A csimpánzviselkedés beható megismerése, amely a Gombénél végzett hosszú távú kutatómunkánk végső eredménye lett, hozzásegíti majd az embert is önmaga mélyebb megismeréséhez. Hugónak és nekem ez szilárd meggyőződésünk. De nemcsak ezért folytatjuk a kutatást évről évre. A csimpánzok mint különálló egyének is mélységes hatást gyakorolnak ránk. Tudni szeretnénk, hogy Fifi, akit apró kölyökként ismertünk meg, hogyan gondoskodik majd saját kölykeiről, vajon Flo megéri-e, hogy nagymama legyen, és ha igen, milyen hatással lesz rá Fifi kölyke, mi történik Flinttel anyja halála után, és vajon Figan lesz-e majd egyszer a vezérhím. Voltaképpen hasonló indokok késztettek bennünket a csimpánzok további megfigyelésére, mint amelyek nem hagyják, hogy letegyünk egy izgalmas regényt, míg csak a végére nem

érünk.
Manapság nem sok időt tölthetünk a Gombe-pataknál, mert nekünk is van gyermekünk, és mint ahogy már korábban említettem, csimpánzok szoktak kisgyermekeket zsákmányul ejteni. Amikor fiunk, a kis Hugo – becenevén Grublin vagy Grub – egészen kicsi volt, a megfigyelési terület egyik épületében tartottuk egy járókában. Amikor Rodolf, Humphrey és a fiatal Evered benézett az ablakon, és mindhárman égnek álló szőrrel, szorosan összecsukott szájjal és vad tekintettel rázták a rácsokat, semmi kétségünk nem volt, hogy ha módját ejthették volna, elragadják Grubot. Nem hibáztathattuk őket ezért; a fogságban, ahol a csimpánzok inkább emberek mint majmok között nőnek fel, éppen annyira türelmesek a gyerekekkel, és éppen annyi örömet lelnek bennük, mintha csimpánzkölykök lennének. A Gombe-pataknál azonban a „fehér bőrű majmokat", akiket a csimpánzok végül megtűrtek maguk körül – sőt bíztak is bennük –, semmiféle összefüggésbe nem hozzák a kisgyerekekkel. Rodolf Grubot nem az én gyerekemnek, hanem egy csábító fogásnak tekintette.
Amikor Grub nagyobb lett, nem tarthattuk őt tovább járókájában, hanem egy sokkal nagyobbat építettünk számára, lent a part mentén, ahová ritkán vetődnek el a csimpánzok. Ez a levegős és hűvös „ketrec" egy előregyártott elemekből készült, fűvel fedett házhoz csatlakozik. Ha Hugóval vagy velem van Grub, akkor szaladgálhat a fehér homokkal borított parton és pancsolhat a tó csillogó vizében, de amikor mi mindketten a csimpánzokkal vagyunk, Grub, két afrikaival együtt, akik vigyáznak rá, a „ketrecben" tartózkodik. Grub nagyon szeret a Gombénél lenni, állandóan azt meséli mindenkinek, hogy ez „a legkedvesebb hely számára a világon". Ennek nagyon örülünk, mert Hugóval úgy tervezzük, hogy a közeljövőben tartósabban letelepszünk ott.
Néhány év óta Hugo az afrikai nagy húsevő állatokról szóló tanulmányán dolgozik. Ahogy ő is mindig részt vett a csimpánzkutatásban, úgy én is foglalkoztam egy ideig az ő témájával. Amikor összeházasodtunk, megfogadtuk, hogy amennyi időt csak lehet együtt és közös munkával töltünk, mert véleményünk szerint két ember, akinek az érdeklődése és életcélja azonos, minden bizonnyal teljes mértékben élvezni tudja mindazt a boldogságot, amit a házasság nyújtani tud. Így azután egy ideig hiénák megfigyelésével foglalkoztam, ami nagymértékben kitágította látókörömet, elősegítette, hogy új szemmel figyeljem a csimpánzokat, és magatartásuk értelmezésénél is nagy hasznomra volt.
Annak ellenére, hogy egyfolytában hónapokig távol voltam Gombétól, az adatok feljegyzése – hála fiatal munkatársainknak – nem maradt abba. Valamiről hallani sohasem ugyanaz, mint ténylegesen átélni, de azért a történtekről értesülni mégiscsak izgalmas dolog, és a legtöbb

itt dolgozó munkatársunk éppúgy lelkesedik az egyes csimpánzok iránt, mint mi, így beszámolóik elevenek és pontosak. Azonkívül szerencse is kísérte időszakos látogatásaimat. A csimpánzok mindig izgalmas dolgokat műveltek, mintha tudták volna, hogy ott vagyok. Így minden egyes hónap új folytatással, új fejezettel gazdagítja a csimpánzeposzt. Mielőtt befejezném, szeretnék összeszedni néhány olyan adatot, amely e könyvben szereplő csimpánzokra vonatkozik.

Hadd számoljak be elsőnek arról, mi történt Ollyval és családjával. Csaknem pontosan egy évvel azután, hogy a poliojárvány elvitte csecsemőjét, Ollynak megint kölyke született. De mivel sajnálatos módon két hónappal korábban jött világra, halva született, úgyhogy Gilkának megint nem lett kistestvére. Hat hónappal később Olly eltűnt, és végül bele kellett törődnünk, hogy elpusztult. A még csak hétéves Gilka azután többnyire egyedül kószált.

Olly halála után nem sokkal Gilkának daganat fejlődött az orrán. Eleinte úgy látszott, fájdalmat is okoz neki, mert ha valamelyik kölyök feléje tartott, hogy játsszon vele, Gilka elhúzódott tőle, és lehunyta szemét, mintha félt volna, hogy az orrához érnek. Néhány héten belül a fájdalom, úgy látszik, megszűnt, a daganat viszont egyre nagyobb lett. Egy év múltán Gilka egész arca ijesztően eltorzult, orra helyén hatalmas dudor éktelenkedett. Apróbb daganatok mutatkoztak az orr két oldalán és a homlokon is. Szegény Gilka, aki hosszú, selymes szőrével, halvány, szív alakú arcával és fehér, hegyes kis szakállával valamikor az egyik legcsinosabb kölyök volt, most inkább valami rémítő groteszk szörnyetegre emlékeztetett.

A betegsége idején készített fényképeinket megmutattuk néhány orvos barátunknak, és hosszas vita után végül úgy döntöttünk, hogy legalább megpróbáljuk megállapítani e kinövés természetét, noha féltünk, nem sokat tudunk tenni ellene. Ehelyütt nem foglalkozhatom azzal, hogy milyen módszerekkel nyugtattuk Gilkát, hogy aztán érzéstelenítőt adhassunk neki. Legyen elegendő annyi, hogy a jól ismert állatorvosok, Sue és Tony Harthoorn, Roy professzor és Don Nelson segítségével megtudtuk, hogy Gilkát gombás megbetegedés támadta meg, melyet jelenleg antibiotikummal kezelünk. Gilka az operáció ellenére sem veszítette el bizalmát az emberekben, úgyhogy fiatal munkatársaink minden nehézség nélkül követni tudják őt a környező hegyekben.

Nagyon-nagyon szeretnénk, ha Gilka meggyógyulna. Először is nagyon szeretjük őt, s azonkívül ő és Evered az a ritka testvérpár, akinek kapcsolatát hosszú időn keresztül részletesen megfigyelhettük. Olly életének utolsó három évében a két testvér nem sok kapcsolatot tartott fenn egymással, de anyjuk elvesztését követően Evered és húga közelebb kerültek egymáshoz. Gyakran barangolnak együtt az erdőben, amellett sok időt töltenek kurkászással, holott a többi fiatal

hím, Evered kortársai, nagyon ritkán kurkásznak Gilkán, vagy ha mégis, akkor is csak rövid ideig.
Ma még nem tudhatjuk, hogy Gilka és Evered barátsága tartós lesz-e. Pepe és Miff, Marina kölykei, szintén sokat kószáltak együtt az anyjuk halálát követő évben, de később úgy látszott, hogy fokozatosan eltávolodnak egymástól. Sajnos Pepe elpusztult kistestvére, Merlin halála után egy évvel, úgyhogy Marina családjából ma már csak Miff él. De neki tíz- és tizenegy éves kora között lánya született. Elámulva láttuk, mekkora hozzáértéssel bánik kölykével. A többi ifjú anya, akit megfigyeltünk, általában sokat ügyetlenkedett és bizonytalanul viselkedett, legalábbis a kölyök születését követő néhány napon. Melissát például mintha teljesen elkábította volna ez az esemény. Miff azonban a legnagyobb természetességgel fogadta kölykét, és körülbelül annyi gonddal foglalkozott vele, mint az öreg és tapasztalt Flo utolsó kölykével. Sokat tűnődtünk azon, hogy vajon elárvult kistestvérével kapcsolatban szerzett korábbi tapasztalatai segítették-e elő Miffnél ezt a szokatlan önbizalmat.
Mint az előző fejezetekben említettem, éveken át foglalkoztatott bennünket a kérdés, vajon két felnőtt hím közötti szoros barátság nem testvéri kapcsolat következménye-e? Ezért különös figyelmet szenteltünk Flo két idősebb fia, Faben és Figan kapcsolata alakulásának. Kamaszkorukban elég gyakran játszottak egymással, noha Faben időnként durván viselkedett öccsével. Amikor Faben tizenhárom éves korában társadalmi szempontból elérte a felnőttkort, jóformán minden kapcsolatot megszakított Figannal. Hugóval ekkor kételyeink támadtak a hímek barátságáról kialakított elméletünk helyessége felől.
Faben pompás testalkattal rendelkezik, és már felnőttkora első évében olyan erőmutatványokat hajtott végre – általában két lábon –, melyek egyszerűen csodálatosak voltak. Ezután őt is utolérte a paralízis, és jobb karját meg kezét nem tudta többé használni. Betegségéig állandóan uralta öccsét, Figant. De ekkor Figan – jellemző különleges értelmi képességére – tüstént a maga pozíciójának javítására fordította Faben rokkantságát. Az első napokban, amikor Faben béna karral jelent meg, Figan látszólag ügyet sem vetett rá. De azután feltett szándékkal zaklatni kezdte bátyját.
Amikor először voltam szemtanúja ennek, Faben békésen üldögélt egy fán és kurkászott magán. Figan rábámult, lassan odament és felmászott a fára. Ekkor féktelen randalírozásba kezdett, megrengette az ágakat és olyan hevesen rázta a fát, hogy Faben, aki először oda sem figyelt öccsére, visítani kezdett. Fabennek addig még nem volt alkalma hozzászokni szomorú állapotához, és így öccse néhány pillanat alatt egyszerűen lerázta a fáról. A következő napokban Figan még kétszer bravúroskodott így Faben előtt, minekutána az idősebb

testvér magatartása jelentős változáson ment át. Amikor legközelebb a két testvér találkozott, Faben Figan közeledtére alázatos horkantással sietett hozzá. Figan csak ült, és amikor bátyja lekuporodott előtte, bátorítóan megveregette annak fejét.
A helyzet egy ideig így maradt, de Faben fokozatosan beleilleszkedett hátrányossá vált helyzetébe.
Elejétől fogva képes volt teljesen felegyenesedve járni, így béna karját nem kellett maga után húznia a földön, és apránként egyre jobban elsajátította az emberi mozgást. Nemsokára hosszú távolságokon át is lépést tudott tartani a felnőtt hímek csoportjával, és lassanként a régi fürgeségére emlékeztető módon lendült egyik fáról a másikra. Még támadó erőmutatványai is kezdték visszanyerni régi nagyszerűségüket. Úgy látszott, hogy Figan is észrevette a bátyja kondíciójában bekövetkezett javulást, mert egy ideig kerülte Fabent. Két évvel később kettőjük viszonyában nyoma sem volt annak, hogy Figan valaha is fölénybe került bátyjával szemben.
Amikor társas kapcsolatai szempontjából Figan maga is a felnőtt hím rangjára emelkedett, akkor vettük észre kamaszkoruk óta első ízben, hogy a testvérpár ismét baráti kapcsolatban áll egymással. Gyakran lehetett látni őket, amint együtt barangoltak, és hosszú időt töltöttek egymás kurkászásával. Arra gondoltunk, hogy talán mégsem tévedtünk feltevésünkben: talán ez is olyan jellegű barátság kezdete, mint amilyen Szürkeszakállú Dávidot és Góliátot, Mike-ot és J.B.-t, Mr. McGregort és Humphreyt köti össze, olyan barátságé, amely időálló, amely biztosítja, hogy baj esetén egyik testvér a másik segítségére siessen. Vártunk tehát és figyeltünk.
A rá következő évben Figan és Evered barátsága (Evered – mint tudjuk – egy évvel volt idősebb Figannál) egyre feszültebbé vált, és a két fiatal hím gyakran fitogtatta egymással szemben az erejét. Ezek a konfliktusok azonban tudomásunk szerint soha nem végződtek fizikai összecsapással egészen egy bizonyos emlékezetes napig. Az incidens azzal kezdődött, hogy Evered égnek álló szőrrel érkezett a táborba, ahol együtt találta Figant és Fabent. Amikor Evered Figan felé tartott, a valamivel fiatalabb hím bátyjához szaladt. Faben átkarolta és Evered felé fordult. Egy pillanat múlva a két testvér egyesült erővel Everednek rontott, és átható *uaa*-kiáltások közben kikergette őt a tábor tisztásáról. Evered visítva menekült az erdőbe, és egy magas fa tetején húzódott meg. A két testvér visszatért a táborba.
A következő percekben először Faben, majd Figan kezdte fitogtatni erejét a tisztáson: hangosan huhogtak, doboltak, ágakat vonszoltak és lengettek, amire Evered egy ízben meglehetősen halk huhogással reagált.
Körülbelül félórával később Evered visszajött a tisztásra, Faben azonban tüstént nekirontott és randalírozni kezdett, Figan pedig sietve

csatlakozott bátyjához. Evered nyomába eredtek, aki gyorsan visszamenekült a fára. Ez alkalommal a testvérek követték őt, és égnek álló szőrrel maguk is leültek, mintegy hat méterre áldozatuktól. Mindhárman hallgattak, de Evered ábrázatára a félelem vigyora ült ki.
Ekkor Figan néhány lépést tett Evered felé, aki halk horkantások közepette pár métert hátrált az ágon, majd ismét leült. Pár pillanat múlva Faben indult el Evered irányába, mire az idegesen vinnyogni kezdett, majd még távolabb húzódott az ágon és ismét leült. Most Figan is feléje tartott. Evered mély hangon horkantott, de tovább már nem tudott húzódni előlük. A két testvér hangtalanul ült vele szemben és merően bámulta.
Körülbelül öt perccel azután, hogy a három hím felmászott a fára, kitört a háború. Faben és Figan hangos *uaa*-ugatással Everednek ugrott. Evered visítva vetette át magát egy szomszédos fára, nyomában a két testvérrel. Rövid kergetés után Figannak sikerült egy vékony, hajlékony ág végén elkapni Everedet. Dulakodni kezdtek, melyben Faben is részt vett.
Elképesztő látvány volt, amint a három fiatal hím egy visító gubancba összegabalyodva egyik ágról a másikra ugrált. Közben Flint is felmászott a fára, és tisztes távolból figyelve a küzdelmet, az ágakon toporzékolt, vékony gyermekhangján *uaa*-ugatásba kezdett, miközben lenn a földön az öreg Flo produkálta magát: lábaival dobbantott, rázta az indákat, és egyre ugatott vénséges, rekedt hangján.
Figan és Evered verekedés közben egyszerre csak leesett a fáról. Úgy tűnt, mintha lebegtek volna a levegőben, majd a mintegy kilenc méter mélységben levő sűrű indaszövevény közé zuhantak. Faben azonnal utánuk vetette magát, Evered pedig hangos visítás közepette menekült az erdőn át. Figan és Faben, nyomukban Flóval meg Flinttel egy darabig üldözték, azután egyik a másik után kezdett parádézásba, hangosan huhogott és dobolt. Pár száz méterre tőlük, lenn a patak mentén Evered még mindig visított és nyafogott.
Eme összecsapás során Figannak megsérült a karja, bőre a térde alatt lehorzsolódott, és nagy csomó szőre kihullt. Evered azonban rosszabbul járt: arca egyik oldalon a szája sarkától egészen az arccsontjáig felrepedt. Mindenki attól tartott, hogy ez maradandó torzulást fog okozni, egyfajta rémes vigyort, amely éppúgy elcsúfítja majd ábrázatát, mint testvéréét, Gilkáét a daganat. Meglepetésünkre azonban sebe csaknem nyomtalanul begyógyult.
Kutatócsoportunk eközben lebilincselően érdekes adatokat gyűjtött a hímek rangelsőségére vonatkozóan. Nem sokkal a vén Mr. McGregor halála után történt, hogy feltételezett öccse, Humphrey hatalmas erejű hímmé nőtte ki magát, és ezzel párhuzamosan agresszivitása is fokozódott. Mire 1968 elérkezett, valamennyi nőstény és kamasz hím rettegett tőle. Amikor Humphrey és Mike együtt volt egy csoportban,

gyakran megtörtént, hogy az újonnan érkezők először Humphrey előtt siettek tisztelegni, és csak azután üdvözölték Mike-ot. A következő évben Humphrey apránként még a vén Rodolfot, Leakeyt és Góliátot is megelőzte méltóságban. De Mike-ot épp annyira tisztelte, mint azelőtt.
Figan különösen rettegett Humphreytól, de ugyanakkor sokkal kevesebb tiszteletet kezdett tanúsítani Mike iránt. Mike-ot mindjobban felbőszítette ez a kis szemtelen. Ha Mike támadó erőmutatványba kezdett, minden csimpánz elfutott előle, kivéve Figant, aki háttal Mike-nak, továbbra is nyugodtan ott ült. Ez újra meg újra megismétlődött, és egyre inkább nyugtalanította Mike-ot. Ha Figan a közelében volt, egyre gyakrabban fitogtatta erejét, ami legtöbbnyire a fiatal hímnek szólt. Azokat az ágakat még meglengette, amelyeken Figan hátat fordítva ült, de úgy látszott, hogy egyenes támadást nem mer indítani Figan ellen.
Egy emlékezetes alkalommal, amikor Figan közeledni merészelt egy rózsaszínű nősténynyhez, akit Mike különös módon a sajátjának tekintett, Mike faágat rázva felé fenyegetni kezdte Figant. Figan sem maradt adós, és az ezt követő fejetlenségben mindkét hím visítva rohant le a fáról. Ezután Mike félelmében vigyorogva éppen Humphrey-hoz szaladt oda, és átkarolta, hogy bátorságot nyerjen érintésétől.
Nem sokkal később történnie kellett valaminek, amit mi nem láttunk: ezután Figan újra elfutott Mike mutatványai elől, és alázatos gesztusokkal sietett üdvözölni őt. De közvetlenül Figan leigázása után a nála egy évvel idősebb Evered tört Mike hatalmára. Éppúgy mint annak idején Figan, Evered is csak üldögélt, és nem méltatta figyelemre Mike parádézását. És ahogyan Figan fegyelemsértése felbőszítette Mike-ot, most Evered volt rá ugyanilyen hatással.
Ma még mindig Mike a vezérhím, de a Figannal vagy Evereddel való egyedüllét roppantul feszélyezi. Csak akkor oldódik fel a két fiatal hím társaságában, ha mellette vannak öreg barátai, Rodolf vagy Leakey. Különös helyzet állt elő: ha kettőjük közül bármelyik harcba száll Mike-kal és legyőzi, az öreg hím elvesztené vezéri pozícióját, de a rangját elbitorló egyik fiatal sem lehetne vezérhím, mert Figan is, Evered is még mindig végtelen tisztelettel viseltetik Humphrey iránt. Hamarosan olyan helyzet állhat tehát elő, hogy nem lesz olyan hím, amely minden szempontból alkalmas lenne a vezérségre. Annyi azonban bizonyos, hogy a közeljövőben változás következik be.
Hugóval azt gyanítjuk, hogy végül Figan lesz a vezérhím, ami esetleg Humphrey rövid uralkodása után fog bekövetkezni. Figan ugyanis nemcsak sokkal intelligensebb, mint Evered, hanem nagy családja is támogatja őt. Faben közelsége nyilván mindig biztonságérzetet ad majd neki, éppúgy, ahogy Szürkeszakállú Dávid fokozta Góliát önbizalmát.

Góliát ma már meglehetősen tragikus figura. Miután Mike elbitorolta vezérséget, Góliát még négy évig igen magas rangú hím maradt, de ekkor megbetegedett, lefogyott, és a bajt tetézte az is, hogy öreg barátja, Szürkeszakállú Dávid egy influenzajárvány idején elpusztult. Góliát jelenleg nemcsak az összes felnőtt hímmel, hanem a legtöbb kamasszal szemben is alárendelt helyzetben van. Sokszor barangol egyedül, esetleg Rodolffal vagy Leakeyvel. Csak az elmúlt két év alatt is súlya negyvenöt kilóról harminckettőre csökkent.
Azt gyanítom, hogy Góliátnak nem sok lehet már hátra, és bámulatos vitalitása ellenére Flo sem igen élheti sokkal túl. Olyannyira ismerjük már ezeket a csimpánzokat, oly mértékben részt vettünk életükben, hogy pusztulásuk mindig nagy szomorúságot jelent számunkra. Nekem személy szerint Szürkeszakállú Dávid halála jelentette persze a legnagyobb veszteséget. Mert Dávid volt az első csimpánz, aki eltűrte jelenlétemet, és hagyta, hogy a közelébe menjek. Nemcsak ő szolgáltatott elsőként anyagot a húsevéssel és eszközhasználattal kapcsolatos megfigyeléseimhez, és ezzel hozzásegített ahhoz, hogy további anyagi alapot biztosítsak a munka folytatásához, de ő is volt az első, aki a táborba jött, kezemből vett el banánt, és megengedte, hogy egy ember megérintse. Korábban már említettem, mekkora hibát követtünk el Hugóval, amikor engedtük Flintnek, hogy megérintsen bennünket, és amikor bátorítottuk Fifit és Figant, hogy játsszanak velünk. Ezzel nemcsak kutatómunkánk hitelességét, hanem azoknak a munkatársaknak a biztonságát is veszélyeztettük, akik itt a Gombe-pataknál fogják folytatni, amit mi elkezdtünk. Flint és Figan a mai napig is kezdeményeznek játékot megfigyelőikkel.
Mégsem sajnálom, hogy akkor régen megérintettem Szürkeszakállú Dávidot, azt a csimpánzt, aki szelíd természeténél fogva megengedte, hogy egy furcsa fehér majom hozzányúljon.
Számomra ez annak a kapcsolatnak a győzelmét jelentette, amelyet ember vadon élő állattal kialakíthat. Amikor Dáviddal voltam együtt, valójában úgy éreztem néha, hogy kapcsolatunk jobban megközelíti a barátság fogalmát, mint ahogyan én azt valaha is lehetségesnek tartottam ember és egy tökéletes szabadságban élő vadállat között.
Azokban az első időkben számos napot töltöttem egyedül Dáviddal. Órákon át követtem őt az erdőségen keresztül; ha evett vagy pihent, leültem és figyeltem, ha újra elindult, haladtam nyomában az indák szövevényén át. Biztos vagyok benne, hogy néha bevárta, míg utolértem, éppúgy, ahogy Góliátra vagy Williamre várt volna. Mert amikor lihegve és a tüskés bozóttömegtől szétszaggatott ruhában előbukkantam, gyakran találtam rá úgy, hogy ült és felém tekintett. Amikor megjelentem, felkelt és továbbbaktatott.
Egy nap egy kristálytiszta vizű apró csermely partján a közelében ültem a földön, és megláttam egy érett piros pálmadiót. Felemeltem és

nyitott tenyeremben feléje nyújtottam. Elfordította a fejét. De amikor még jobban odatartottam a kezem, belenézett, rám tekintett, majd elvette a gyümölcsöt, és közben gyengéden, de határozottan megfogta a kezemet. Amint moccanás nélkül ültem, Dávid elengedte a kezemet, ránézett a dióra, és leejtette a földre.
Abban a pillanatban nem volt szükség semmiféle tudományos ismeretre, hogy megértsem bizalmának közlését. Ujjainak puha érintése nem értelmemen, hanem kezdetlegesebb, érzelmi síkon keresztül szólt hozzám, és a korlátok, melyek töméntelen évszázad során az ember és a csimpánz közé emelkedtek, erre a pár másodpercre leomlottak.
Ez a jutalom legszebb reményeimet is felülmúlta.

FÜGGELÉK

1. Arckifejezések és hangok

Hivalkodó arckifejezés

A HIVALKODÓ ARCKIFEJEZÉST agresszív csimpánzok öltik fel, különösen támadó jellegű erőmutatványaik közben vagy mások megtámadásakor. Nem kíséri hang.

Játékos arckifejezés

A JÁTÉKOS ARCKIFEJEZÉST játék közben öltik magukra. Ha a játék nagyon élénk, a felső ajkat gyakran beszívják, úgy, hogy a felső fogsor első fogai is előtűnnek. A játékos arckifejezést gyakran egy sor horkantó hang, vagy NEVETÉS kíséri.

Huhogás

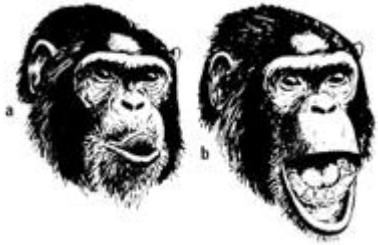

A csimpánzok ZIHÁLÓ HUHOGÁSÁT kétféle jellegzetes arckifejezés kísérheti. A zihálóhuhogás egy sorozat *húúúú* hangból áll, melyeket hallható belélegzések kötnek össze egymással; a hangerő fokozatosan növekszik, és *uaaa* hangokkal végződik, melyeket szintén zihálóbelélegzések kapcsolnak össze. Az *(a)* ábra a *húúúú,* a *(b)* ábra az *uaaa* hangot kísérő arckifejezést mutatja be. A zihálóhuhogás különböző tartalmú lehet, legtöbbször akkor hallható, ha a csimpánz táplálékot fedez fel, ha egy másik csapathoz csatlakozik, vagy ha a társaival átkel az egyik völgyből a másikba. A zihálóhuhogással egyben kapcsolatot is tartanak szétszórtan levő egyedek vagy csoportok között; előfordul, hogy a fákon békésen táplálkozó csimpánzok is ezt a hangot hallatják, amelyre egy valamivel távolabb tanyázó csoport is reagálhat. Éjszaka, különösen holdvilágnál, gyakran fordul elő, hogy a kellő hallótávolságon belül pihenő csoportok huhognak egymásnak.

Vigyorgás

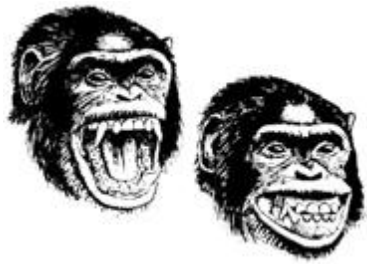

TELJES NYÍLT VIGYOR (a felső és alsó fogsor első fogai kilátszanak, az állkapocs nyitott) általában rémült vagy nagyon izgatott csimpánzon figyelhető meg: támadás alatt és után, olyankor, ha egy magas rangú hím alárendelt csimpánz közelében rendez mutatványokat, vagy ha a csimpánzcsapat nagy halom banánra talál stb. Ha a csimpánz nem olyan rémült vagy izgatott, a felső ajka kissé elernyed és eltakarja a felső fogakat – ez az úgynevezett ALSÓ NYÍLT VIGYOR. A teljes és alsó nyílt vigyorgás gyors időközökben felválthatja egymást. Csaknem minden esetben hangos VISÍTÁS kíséri.
TELJES ZÁRT VIGYOR (az elülső fogak alul is, felül is előtűnnek, de az állkapocs *zárt)*. A *nyílt*vigyorú csimpánzhoz képest kevésbé rémült

vagy izgatott állat arckifejezése. A teljes zárt vigyorgás váltakozhat az alsó *nyílt* vagy az ALSÓ ZÁRT VIGYORGÁSSAL, mely utóbbinál csak az alsó fogak látszanak ki. A zárt vigyorgást általában éles VINNYOGÁS kíséri, mely könnyen csap át visításba vagy szűkülésbe. Előfordulhat, hogy egy alacsony rangú csimpánz csendben közelít meg egy magasabb rangú csimpánzt zárt vigyorral ábrázatán. Ha az emberi mosolynak – akár idegesség, akár társasági szabályok váltják is ki – van megfelelője a csimpánz arckifejezései között, akkor az kétségtelenül a zárt vigyor.

Ajakbiggyesztés

Ahogy a visítás vagy vinnyogás SZŰKÜLÉSSÉ alakul – azaz *úú* hangok sorozatává, melyeket különböző hangmagasságban gyors egymásutánban ismétel meg a csimpánz –, arcán megjelenik a VÍZSZINTES IRÁNYÚ AJAKBIGGYESZTÉS, ahogyan a képen látható. Egy fiatal csimpánz a megtámadását követően fokozatosan abbahagyja a visítást, a vinnyogást, és szűkölni kezd. A szűkölés azonban nemcsak a visítást és vinnyogást követheti. A halk, egy szótagú *húú* szűkölés az érintkezés hangja anya és kölyke között. Ezt a hangot hallatja a csimpánz, ha feljebbvalójától táplálékot kér, ha társát kurkászásra akarja rávenni, vagy ha bármilyen csalódás érte. Ezt a halk *húú* szűkölést AJAKBIGGYESZTÉS kíséri, amikor is mindkét ajak összeszorítva előrefittyed. Ha csalódottságában nem kap segítséget, e hang mind erősebben ismétlődik egészen addig, amíg a megszokott szűköléssé nem válik, és ekkor az ajkak egyre jobban szétválnak. Az AJAKBIGGYESZTÉS majdnem teljesen azonos az *(a)* ábrán feltüntetett arckifejezéssel.

Egyéb kifejezések és hangok

A csimpánz többféle mondanivalót fejez ki HORKANTÁSSAL; ezek a horkantások lehetnek magasak vagy mélyek. Horkantás közben az arckifejezés alig változik, noha az ajkak és az állkapocs kissé szétválhat. Horkantanak evés (ÉLELEM-HORKANTÁS) vagy kurkászás közben is, és horkantások szolgálnak érintkezési nyelvként egy békésen heverő csoport tagjai között is.

A hallható belélegzéssel kísért gyors felhorkanások ZIHÁLÓ HORKANTÁS néven ismeretesek. Az alacsony rangú csimpánz többnyire ziháló horkantásokat hallat, ha magasabb rangú csimpánzt

üdvözöl, vagy annak fenyegetése és támadása után. Ziháló horkantások közben az állkapocs gyakran kissé szétnyílik, a fogakat általában takarják az ajkak. Ha a magas rangú csimpánz a találkozás közben agresszívan viselkedik, az alacsonyabb rangú ziháló horkantásai gyorsan vinnyogásba vagy visításba csapnak át, majd vigyorogni kezd.
Hangos UGATÁSRA akkor kerül sor, ha a csoport izgalomba jön, miközben egyesek huhognak, a többiek ugatnak. A nagyon hangos, úgynevezett EVÉSI UGATÁS gyakran olyankor hallható, amikor a csimpánzok kedvelt táplálékuk forrásához érkeznek, vagy a falatozás első, elmerült perceiben. Minden egyes ugatásnál az állkapocs kissé szétnyílik, és ilyenkor többnyire előtűnnek az alsó fogsor elülső fogai.
Amikor a csimpánz kissé megfenyegeti társát (vagy más fajú állatot, beleértve az embert is) HALK UGATÁST hallat. Ez a hang nagyon hasonlít egy halk köhintéshez, az állkapocs enyhén szétnyílik, de az ajkak továbbra is takarják a fogakat.
Ha erősebben fenyegetőzik, gyakran hallat hangos *uaa* UGATÁST, az arckifejezés ilyenkor nagyon hasonlít a *(b)* ábrán láthatóhoz.
A csimpánzok *uraaa* kiáltása az afrikai dzsungel hangjai közül számomra az egyik legijesztőbb hang. Hosszan elnyújtott tiszta hang ez, meglehetősen éles és magas, és akkor hallható, ha a csimpánzok valami szokatlan dologgal vagy némileg nyugtalanító jelenséggel találják szemben magukat az erdőben. Ezzel a kiáltással jelezték egymásnak közeledésemet az első időkben, miután kezdeti rémületüket már leküzdötték. Akkor is ezt a hangot hallatják, ha bölénycsordára vagy kimúlt csimpánzra bukkannak. Arckifejezésük itt is nagyon hasonlít a *(b)* ábrán láthatóhoz. Hasonló helyzetekben egyes csimpánzok hosszú, hangos visítást hallatnak. A hangos ZIHÁLÁS, ami a nevetéshez is hasonlít kissé, de annak horkantó jellege nélkül, hallható némelykor, ha a csimpánzok elmélyülten kurkásznak egymáson. Vannak olyan hímek, amelyek párzás közben hangos PÁRZÁSI ZIHÁLÁST hallatnak. A zihálást nem kíséri élesen megkülönböztethető arckifejezés.

2. Étrend
Az emberhez hasonlóan, a csimpánz is mindenevő, táplálékát növények, rovarok és húsfélék szolgáltatják.

Növényi táplálékok
A Gombe-patak mentén élő csimpánzok növényi táplálékai között több mint kilencven fa- és növényfajtát azonosítottunk. Több mint ötven féle GYÜMÖLCSÖT, harmincnál is több LEVELET és LEVÉLRÜGYET fogyasztanak. Ezenfelül még VIRÁGOT, MAGOKAT, FAKÉRGET és

SZÁRBELET is esznek. Néha lenyalják a GYANTÁT a fákról, vagy ELSZÁRADT FAROSTOT rágcsálnak.

Rovarok
Az év során a következő rovarféléket fogyasztják nagy mennyiségben:
3 HANGYA-faj *(Oecophylla, Anomma, Crematogaster)*.
2 TERMESZHANGYA-faj *(Macrotermes, Psendocanthotermes)*.
1 eddig még nem azonosított lepke HERNYÓJA.
A csimpánzok ezenfelül sokféle LÁRVÁT is esznek, így különféle bogarak, darazsak, gubacsdarazsak stb. lárváit. MÉHLÁRVÁT és MÉZET akkor esznek, amikor kifosztják a méhkasokat.

Madártojás és madárfiókák
A csimpánzok alkalmilag különféle madarak fészkéből visznek el tojást vagy madárfiókákat.

Húsfélék
A Gombe-patak menti csimpánzok kiváló vadászok; a mintegy negyven főből álló csapat húszféle állatot is el tud ejteni egy év alatt. A leggyakoribb zsákmány a fiatal ERDEI ANTILOP (Tragelaphus scriptus; 1. rajz), az ECSETFÜLŰ DISZNÓ (Potamochoerus porcus; 2. rajz),

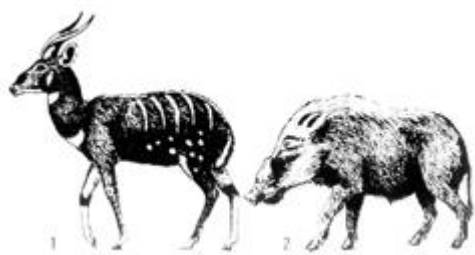

PÁVIÁNOK (Papio anubis; 3. rajz), valamint a fiatal és felnőtt VÖRÖS KACSKAKEZŰ MAJOM (Colobus badius; 4. rajz). Néha a csimpánzoknak sikerül elejteniök egy-egy KORMOS CERKÓFMAJMOT (Cercopithecus ascanius) vagy FEHÉRFARKÚ CERKÓFMAJMOT (Cercopithecus mitis).

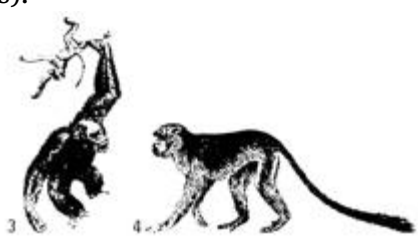

Ásványok
A csimpánzok időnként sótartalmú (nátrium-klorid) földet esznek kis

mennyiségben.

3. Fegyver- és eszközhasználat
A csimpánz a környezetében található tárgyakat minden más állatnál nagyobb mértékben használja eszközként. A rajzok a következőket ábrázolják:

1. Fegyverként használt bot.

2. Célzott dobás.

3. A kutatás eredményének ellenőrzése – a csimpánz megszagolja a bot végét, miután egy kiszáradt fa odvába dugta. Ha rovarlárvát fedez fel rajta, a fát felhasítja, és elfogyasztja a lárvát. (Ilyenfajta próbát akkor is szokott végezni, ha szokatlan tárgyat, például döglött óriáskígyót vizsgál meg.)

4. A szafárihangyák elfogyasztásához használt bot. E hangyák csípése igen nagy fájdalmat okoz. A csimpánz úgy próbálja megakadályozni, hogy a hangyák a testére másszanak, hogy a botot föld alatti fészkükbe dugja. Botot használ az olyan hangyák elfogyasztásához is, amelyek faágak köré épített, futball-labda méretű fészkekben élnek.

5. A termeszhangyák „halászására” használt fűszálak.

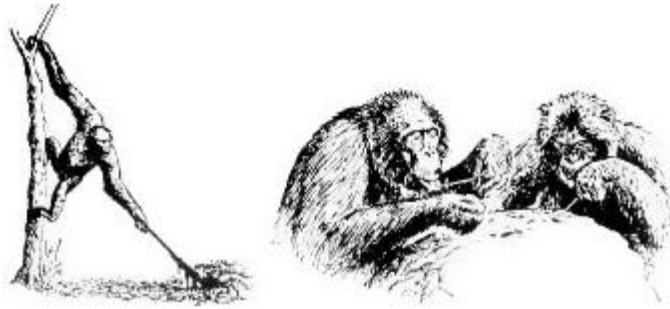

6. Eszköz*készítés*: a szárról letépi a leveleket, hogy a termeszhangya halászásához megfelelő eszközt készítsen. Ezenkívül széles fűszálakat is felhasznál úgy, hogy szélei leszakításával alakítja alkalmas eszközzé.

7. Leveleket használ „szivacsként” olyan esővíz felszívására, amelyet szájával nem tud elérni. A levelek nedvszívó képességét előzetes rágással fokozza. A maroknyi levél átformálása a primitív eszköz*készítés* újabb példája.

8. A levélszivacs használata azzal a céllal, hogy páviánkoponyából a maradék agyvelőt kitörölje vele.

9. Levél felhasználása a csimpánz hátsó felén levő vérző seb felszárítására. Néha, ha a csimpánznak hasmenése van, a leveleket toalettpapírként használja, de a sarat, ragacsos táplálékot stb. szintén így törli le magáról.
Az eddig említett tárgyakon kívül, melyeket a Gombe-pataknál élő csimpánzok eszközként használtak, megfigyeltük, hogy erős botokat „emelőként” alkalmaznak, melyek segítségével kitágítják a föld alatti méhkas nyílását, sőt gyakran a megfigyelési területen elhelyezett banánládákat is megpróbálják felfeszíteni velük. Az egyik csimpánz

gallyat használt fogpiszkálónak, egy másik pedig szalmaszállal piszkálta az orrát.

4. Néhány mérföldkő a csimpánzok fejlődésében

Egyes csimpánzok, éppúgy mint az emberek – gyorsabban fejlődnek a többieknél, azonkívül a csimpánzanya viselkedése is maradandó hatást gyakorol az állat fizikai és közösségi fejlődésére. Ugyanez érvényes az emberi anyák magatartására is. Az anya például elősegítheti vagy akadályozhatja gyermeke első lépéseit, türelmesen vagy ingerülten fogadhatja a kicsinyének a többiekhez fűződő első kapcsolatait. Az itt feltüntetett életkor azt a *legkorábbi* időpontot (2. hónapon a csecsemő 4-8 hetes kora értendő, hasonlóképpen a 3. év a 24-36 hónapos életkort) jelöli, amikor különféle fizikai és közösségi tulajdonságok megmutatkoznak az általunk megfigyelt bármelyik csimpánzkölyöknél.

Hüvelykujját szopja – *2 hónap.*
Az anya időnként kissé megcsiklandozza – *2 hónap.*
Rábámul egy tárgyra, feléje nyúl – *2 hónap.*
Rúgkapál, hogy elhúzódjék anyjától – *2 hónap.*
Anyjába kapaszkodva felegyenesedik – *2 hónap.*
Löki és előrehúzza magát anyja testén – *3 hónap.*
Tárgyak felé nyúl és megragadja őket (koordinált mozgás) – *3 hónap.*
Első fog megjelenése – *3 hónap.*
Anyja gyakran és hosszabb ideig játszik vele – *3 hónap.*
A csecsemő játékos képet vág és nevet, ha csiklandozzák – *3 hónap.*
Szilárd táplálékot rág meg és lenyeli – *4 hónap.*
Játék közben anyja keze felé nyúl, hogy játsszék vele – *5 hónap.*
Anyja hátán kezd lovagolni – *5 hónap.*
Megteszi az első lépéseket – *5 hónap.*
Anya-csecsemő-kapcsolat megszakad – *5 hónap.*
Felmászik facsemetére vagy ágra – *5 hónap.*
Elragadják anyjától (a testvér korábban, már a 4. hónapban elviheti) – *5 hónap.*
Megcsókol egy másik csimpánzt – *5 hónap.*
Ügyetlenül próbál másokon kurkászni – *7 hónap.*
Megkísérel fészket rakni – *8 hónap.*
Gyenge támadás éri – *8 hónap.*
„Rózsaszínű” nőstények hátára kapaszkodik és párzó mozdulatokat végez – *8 hónap.*
Nekiszalad és támadóan megüt egy másik csecsemőt – *16 hónap.*
Biztonságérzetet nyújt társának (szabályos módon) – *16 hónap.*
Felnőtt technikával kurkászik – *18 hónap.*

Szabályosan véghezvitt támadó jellegű erőmutatvány és „esőtánc” – *3. év eleje.*
Heves támadás másik kölyök ellen – *3. év eleje.*
Eszközhasználat helyes módon történő megkísérlése – *3. év eleje.*
Elválasztás – *5. év végére.*
Kezdi elveszíteni tejfogait – *6. év.*
Rövid időszakokra anyja nélkül kezd közlekedni – *6. év.*
Pubertáskorba ér – *8-9. év körül.*
Első ellés – *11-12. év körül.*
A hím társadalmilag felnőttnek számít – *15. év körül.*

5. Milyen módon válhat az emberiség hasznára a gombei csimpánzok tanulmányozása?

1. A csimpánz a legközelebbi élő rokonunk: a legutóbbi kutatások arra utalnak, hogy az ember és a csimpánz a régmúlt időkben közös őssel rendelkezett. A biokémikusok igazolták, hogy a csimpánz bizonyos tekintetben közelebb áll az emberhez, mint a gorillához. A csimpánzagy idegösszeköttetései különösen feltűnő hasonlóságot mutatnak az emberi agyéval. A Gombénál végzett megfigyelések meglepő rokon vonásokat tártak fel az ember és a csimpánz viselkedése között, különösen a nem szavakkal történő közlésrendszer terén. A csimpánz viselkedésének teljes megértése ily módon nagymértékben hozzásegíthet az emberi viselkedés megértéséhez.
2. Az emberi agresszió megértéséhez a csimpánzagresszióról végzett megfigyeléseink is hozzájárulhatnak.
3. Az anyai gondoskodás különféle formáira és az abnormális kölykök viselkedésére irányuló megfigyeléseink máris sok gyermekpszichológus és pszichiáter érdeklődését keltették fel. Miért tartanak fenn felnőttkorukban egyes csimpánzok szorosabb családi kapcsolatot, mint mások? Elképzelhető, hogy a válasz nagy jelentőségű lesz az emberi családi problémák megértése terén is.
4. Az emberek kamaszkora nehéz időszak, de a csimpánzoké sem könnyű. Ha többet sikerül megtudnunk a csimpánzoknál végbemenő pszichológiai és fiziológiai változásokról, talán sikerül megértenünk és segítenünk a magunk tizenéveseit.
5. Az emberek elmebetegsége mérhetetlenül sok szenvedést okoz, és növekvő tendenciát mutat. Például a depresszió megelőzésén és gyógyításán dolgozó tudósok hasonló tüneteket próbálnak előidézni a csimpánzoknál, és így kísérleti alanyként használják őket. Az ilyen tudósnak azonban, mielőtt egy adott kezelés sikerét vagy kudarcát teljes mértékben le tudná mérni, ismernie kell a „normális” csimpánzok viselkedését. Amellett tisztában kell lennie azzal, milyen

körülményeket kell biztosítani a fogságban élő csimpánz számára, hogy normális viselkedést tanúsíthasson. Reméljük, hogy a Gombénál végzett munkánk hozzá fogja segíteni a tudósokat a tájékozódáshoz.
6. Hamburg professzor, velünk együttműködve, egy szabadon levő nagy csimpánztelepet létesít Stanfordban. Kezdetben a gombei kutatóprogram egyes részleteit fogjuk tovább folytatni és kidolgozni; ezek az agresszióval, a kamaszkor problémáival és az anyai magatartással kapcsolatosak. Hamburg professzor végül emberi elmebetegségekkel fog foglalkozni. Ez a Gombénál végzett munkákat közelebb hozza majd végső célomhoz: ahhoz, hogy a csimpánzviselkedésről szerzett ismereteinket az emberiség szolgálatába állítsuk.
7. A gombei kutatómunka számos tudományág, az ökológia, az etológia, az antropológia, a pszichológia, a pszichiátria fiatal művelőit buzdította az egymással való együttműködésre. A Dar es Salaam-i, a cambridge-i, a stanfordi és az amszterdami egyetemek hallgatóinak és tanárainak részvétele a további tapasztalatcsere lehetőségeit fogja nyújtani. Az ilyen széles körű együttműködés kétségkívül új kutatási területeket nyit meg az emberi magatartás számos kérdésében.
8. A vadon élő csimpánzok viselkedésének és táplálkozásának alapos ismerete nagy jelentőségű lesz a fogságban tartott tenyészállományok sikeres fenntartása terén. Az ilyen telepek létrehozása döntő fontosságú, ha meg akarjuk állítani a vadon élő majomállomány állandó csökkenését, amit a tudományos intézetek igényei idéznek elő.
9. Földünk állatvilágának megőrzése egy másik égető probléma. Hogy megfelelő módon védelmezhessük az állatokat, tisztában kell lennünk szükségleteikkel. A Gombénál végzett környezettani és viselkedéstani megfigyelések bőséges tájékoztatást nyújtanak, melyek értékesek lesznek minden olyan park és rezervátum vezetői számára, ahol csimpánzok élnek.
10. A Gombe Nemzeti Parkban megfigyelőterületet szeretnénk létrehozni turisták számára. A tanzániai kormány és elnöke, Julius Nyerere, valamint a tanzániai Nemzeti Park előzékenysége következtében a világ minden részéből érkező látogatóknak abban a páratlan élményben lesz majd részük, hogy boldog, szabadságban élő csimpánzokat láthatnak.

JEGYZETEK

[1] A majmok e jellegzetes szertartása – amely barátkozó és nem szexuális jellegű – vakargató, keresgélő, simogató mozdulatokból áll. Az ezt az aktust jelölő „*grooming*” angol kifejezés szó szerinti magyar

fordítása (a. m. *bőrápolás)* igen keveset árul el a szertartás sajátos jellegéről; a látványbeli hasonlóságon alapuló *„bolházás”* kifejezés pedig, melyet jobb híján szintén használnak, teljes mértékben félrevezető. E könyvben megpróbálkozunk a *„grooming”*-hoz jelentésben és hangzásban hasonló tájszavunk, a *„kurkászás”* (a. m. *„turkálás”, „kotorászás”, „keresgélés”)* meghonosításával. – *A szerk.*

[2] H. W. Nissen: *A field study of the Chimpanzee.* Comp. Psychol. Monogr. 1931, *8,* 1-22. 1.

[3] Terepjáró személyautó – *A szerk.*

[4] A. m. *asszony* (szuahéli) – *A szerk.*

[5] H. F. Krusztov: *Az emberszabású majmok szerszámkészítő képességének kialakulása és határai.* Az Antropológiai és Etnológiai Tudományok XII. Nemzetközi Kongresszusa. Moszkva, 1964.

[6] A. R. Gardner és B. T. Gardner; In: *Science*, 165, 664-672. 1.

Tartalom

- KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS
- A KEZDET
- AZ ELSŐ NAPOK
- ELSŐ MEGFIGYELÉSEK
- TÁBORI ÉLET
- AZ ESŐS ÉVSZAK
- A CSIMPÁNZOK A TÁBORBA LÁTOGATNAK
- FLO SZEXUÁLIS ÉLETE
- AZ ETETŐÁLLOMÁS
- FLO ÉS CSALÁDJA
- HIERARCHIA
- A KUTATÓKÖZPONT KIALAKULÁSA
- A CSECSEMŐ
- A KÖLYÖK
- A KAMASZ
- FELNŐTT KAPCSOLATOK
- A PÁVIÁNOK ÉS A RAGADOZÓ MAGATARTÁS
- A HALÁL
- ANYA ÉS GYERMEKE
- AZ EMBER ÁRNYÉKÁBAN
- AZ EMBER EMBERTELENSÉGE
- CSALÁDI UTÓIRAT
- FÜGGELÉK
  - 1. Arckifejezések és hangok
  - 2. Étrend
  - 3. Fegyver- és eszközhasználat
  - 4. Néhány mérföldkő
  - 5. Milyen módon válhat
- JEGYZETEK